

ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER AKADEMİSİ

ULUSLARARASI

ÖĞRENCİ MAKALELERİ - II

ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER AKADEMİSİ

ULUSLARARASI ÖĞRENCİ MAKALELERİ - II

İSTANBUL
BİLİMLER
AKADEMİSİ

YURTDIŞI
TÜRKLER
VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

Kitabın Adı
Uluslararası Öğrenciler Akademisi
ULUSLARARASI ÖĞRENCİ MAKALELERİ II

Editör
Turgay ANAR

Redaksiyon
Mustafa ÇAĞLAR

Basım Tarihi
Ocak 2020

Basım Yeri :
Saner Basım Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.
Maltepe Mahallesi Litrosyolu Sokak 2. Matbaacılar Sitesi No: 2/4
2BC3/4 - Zeytinburnu - İstanbul Tel: 0212 674 10 51-52-53
(Sertifika No: 35382)

ISBN : 978-605-65779-3-2

Yayıncı :
İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı

Mizanpaj : **Fark Tanıtım**
Kapak: **Funda SONGÜR**

@Copyright 2020

Yazılı izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz, bilimsel çalışmalar dışında alıntı yapılamaz.

Hakem/Danışma Kurulu

Prof. Dr. Ahmet KAVAS (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)

Prof. Dr. Muhittin KAPLAN (*İstanbul Üniversitesi*)

Doç. Dr. Faruk BAL (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)

Doç. Dr. Hüseyin KAYA (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)

Doç. Dr. İsmail ERMAĞAN (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)

Doç. Dr. Salih İnci (*Kırklareli Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Gökçen COŞKUN ALBAYRAK (*Marmara Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Halil KURT (*Marmara Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Özer SELÇUK (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)

Bu yayının içeriğinden sadece yazarları sorumludur. Bu yazılar hiçbir surette İBAV ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığının görüşlerini yansıtmaz.

İSTANBUL BİLİMLER AKADEMİSİ VAKFI

Büyükdere Cad. Raşit Rıza Sok. Ahmet Esin İşhanı No:4, Kat:4
Mecidiyeköy, Şişli, İstanbul. +90 (212) 211 66 56. bilgi@ibav.org

İçindekiler

• Takdim (YTB)	8
• Takdim (İBA)	10
• Afrika Boynuzu'nda Siyasal İktisat: Türkiye'nin Afrika, Etiyopya ve Somali'de İzlediği Politikaların Vaka İncelemesi	13
<i>Abdırahman, Kalıd</i>	
• STK - Yoksulluk Ve Eşitsizlik	31
<i>Abdullah, Kamal Tasiu</i>	
• Sözlü Tefsir Geleneği Bağlamında Nijerya'nın Kuzey Toplumlarında Tefsir Meclisleri	49
<i>Adam, Ahmad Mukhtar</i>	
• Afrika'da Ekonomik Bölgeselleşme: Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Alanının Zorlukları ve Bakış Açıları (AfCFTA)	67
<i>Ali, Bako Ousmane</i>	
• Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Fikri Mülkiyet Sisteminin Kurumsal Çerçevesi	87
<i>Delev, Jordan</i>	
• Bosna Hersek Savaşı ve Medya'nın Gücü	107
<i>Granilo, Asja</i>	

• Sisi Döneminde Türkiye - Mısır İlişkileri : Sorun Ve Çözüm Nerede?	115
<i>Halaby, Heba</i>	
• Dünya Göç Hareketlerinde Önemli Bir Ülke Afganistan: Hangi Faktörler Göçü Etkilemektedir?.....	127
<i>Hashemi, Sayed Rafee</i>	
• Afrika'daki Tarım Emperyalizmi	151
<i>Ibrahim, Alidou Arzika</i>	
• Etiyopya'daki Eğitime Ait Tarihi Gelişmeler Ve Zorluklar	159
<i>Mohamed, Adan</i>	
• Bilgi Ekonomisi Ve Ekonomik Büyüme: Kamerun Vakası	167
<i>Moussa, Oumarou</i>	
• Balkan Savaşlarında Bulgaristan Türklerinin Göçü Ve Yaşadığı Zulümler	177
<i>Musa, Hanife</i>	
• Birinci Dünya Savaşı Döneminde Uluslararası İlişkilerin Kurgulanması	189
<i>Nazırlı, Zarifa</i>	
• Türkiye / Afrika İkili Tarafından Yaratılan Değerin Optimizasyon Faktörleri	207
<i>Ngaha, Emmanuel</i>	
• Güney Sudan Çatışmasının (2013 -2018) Yeniden Değerlendirilmesi: Nedenler, Barış Yolu Ve İnsanlık Krizi	217
<i>Nyadera, Billy Agwanda</i>	
• Endonezya Ve Türkiye'de Laiklik Uygulamalarının Karşılaştırılması	245
<i>Rahmat, Fikri</i>	

• Gürcü Larisi'nin Değer Kaybı ve Gürcistan Ulusal Bankası Müdahaleleri: Ampirik Bir Analiz	259
<i>Salome, Gavashelishvili</i>	
• Uluslararası Hukuk Işığında Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konvansiyonu	277
<i>Saparbayev, Jasurbek</i>	
• Kurumların Kalitesi ve İş Ortamı	299
<i>Solak, Yasin</i>	
• Nijer'de Medreseler	313
<i>Zakari, Lawali Sani Toure</i>	

Takdim (YTB)

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) olarak Türkiye Bursları programıyla dünyanın farklı ülkelerinden binlerce genç için nitelikli bir yükseköğrenim imkânı sunarken aynı zamanda farklı coğrafyalarla kardeşlik köprüleri kuruyor, Türkiye'nin girişimci ve insani vizyonu doğrultusunda güçlü bağlar tesis ediyoruz.

Bu doğrultuda Başkanlığımız, uluslararası öğrencilerin bilimsel ve akademik gelişimleri için üniversite alanı dışında da nitelikli programlar hayata geçirmektedir. Bu programlardan biri de Uluslararası Öğrenci Akademisi'dir. Uluslararası Öğrenci Akademisi, ülkemizde yükseköğrenim gören uluslararası öğrencilerimizin akademik, sosyal ve kültürel donanımlarının güçlendirilmesi, ilgi ve çalışma alanlarına ilişkin yeni olanakların sunulması, Türkiye'deki akademisyen, yazar ve sanatçılarla iletişim geliştirilebilmesi ve kendi aralarındaki bilgi, birikim, tecrübe paylaşımının güçlendirilmesi amacıyla şekillenen kapsamlı bir programlar bütünüdür. Bu yönüyle Uluslararası Öğrenci Akademisi, öğrencilerin akademik ve mesleki donanımlarının artırılmasına, proje üretme, gerçekleştirme ve yönetme becerilerinin geliştirilmesine ve sivil toplum alanında etkin rol almalarına yönelik seminer, atölye, kulüp, gezi ve uygulama çalışmalarından oluşmaktadır.

Öğrencilere ilişkin tüm bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde elbette iş birliği yapılan sivil toplum kuruluşlarının ve öğretmenlerin katkısı büyüktür. Bu anlamda, 2018 – 2019 döneminde İstanbul Bilimler Akademisi (İBA) tarafından Uluslararası Öğrenci Akademisi çerçevesinde son derece nitelikli bir program sunulmuştur. Programa katılan öğrencilerin kendi uzmanlık alanlarına ilişkin olarak kaleme aldıkları makaleler, program

sonunda İBA tarafından kitaplaştırılmıştır. Bu kitap çalışması, uluslararası öğrencilerimiz, İstanbul Bilimler Akademisi ve Başkanlığımız adına son derece kıymetli ve anlamlı bir eser niteliği taşımaktadır.

Akademide yer alan uluslararası öğrencilerimizi tebrik ederken; kendilerine başarılar diliyor, çalışmada emeği geçen İstanbul Bilimler Akademisi'ne ve değerli hocalarımıza şükranlarımı sunuyorum.

Abdullah EREN

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanı

Takdim (İBA)

İstanbul Bilimler Akademisi (İBA), Türkiye'nin kendi tarihi - toplumsal birikiminden, bilgi - düşünce dünyasından ve aynı zamanda evrensel standartlardan hareketle, yurt içindeki öğrencilere ve yurt dışından gelen uluslararası öğrencilere akademik ve entelektüel olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

İBA bu kapsamda uluslararası öğrencilere yönelik olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ile müşterek bir şekilde Uluslararası Öğrenci Akademisi projesini sürdürmektedir.

Güz ve Bahar dönemlerinden oluşan Uluslararası Öğrenci Akademisi, Balkanlar, Orta Asya, Ortadoğu ve Afrika'ya uzanan geniş bir coğrafyada, onlarca ülkeden pek çok öğrenciyi misafir etmektedir.

İstanbul Bilimler Akademisi, Uluslararası Öğrenci Akademisi kapsamında önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönem de öğrencilere özgün bir içerikle, nitelikli bir program sunmaktadır. Program kapsamında yurt dışından gelen uluslararası öğrencilere kültür, sanat, bilim ve akademi düzeylerinde sahanın uzmanı isimlerin verdiği derslerle, bilgi ve tecrübe birikimlerinin gelişimi için zemin sağlanmaktadır. Uluslararası öğrencilerin, akademik, sosyal ve kültürel donanımlarının güçlendirilmesi için nitelikli bir ortam oluşturulmaktadır. Ayrıca öğrencilerin, ülkemizin sosyal hayatına adapte olmalarını sağlayacak; onlara ülkemizi, kültürümüzü, tarihimizi ve dünya vizyonumuzu sağlıklı bir şekilde tanıttak çok yönlü bir program gerçekleştirilmektedir.

Uluslararası Öğrenci Akademisi, tarihten edebiyata, hukuktan sinemaya, siyasetten ekonomiye, sanattan topluma geniş bir bilgi ve

düşünce yelpazesini kapsamaktadır. Program içerisinde seminerler, atölye çalışmaları, okuma grupları ve yerinde eğitim için gezi programlarıyla yoğun, zengin ve renkli bir eğitim ortamı sağlanmaktadır.

Uluslararası Öğrenci Akademisi kapsamında yurt içinden ve yurt dışından gelen öğrenciler birbirleriyle tanışmakta; karşılıklı olarak etkili ve nitelikli bir iletişim ortamı yakalamaktadır. Ayrıca program kapsamında, uluslararası öğrenciler, ülkemizin tarihi ve kültürel birikimini, sanat - edebiyat zenginliğini, düşünce dünyasını, dünyaya bakışını yakından tanıma imkanı bulmaktadır. Öğrenciler, geleceğe yönelik akademik - sosyal bir ağ geliştirme fırsatı yakalamaktadır. Yine öğrenciler, program çerçevesinde, akademik ve mesleki donanımlarını artırmanın yanı sıra, sivil toplum bilinci ve organizasyon kabiliyetinin gelişimi, sosyal sorumluluk ve sosyal farkındalık perspektifinin güçlendirilmesi için verimli bir süreç geçirmektedir. Dolayısıyla Küresel Dünyanın; uluslararası toplumda çoğulcu bir gelecek kurma ihtiyacı ve arayışında olduğu bu dönemde Uluslararası Öğrenci Akademisi, öğrencilere sunduğu söz konusu imkân ve fırsatlarla Türkiye'nin kültürel diplomasi, kültürlerarası etkileşim temelli vizyonuna önemli bir destek sunmaktadır.

Uluslararası öğrencilerin akademik, kültürel ve sosyal kabiliyetlerini geliştirmeyi son derece önemli gören İBA, proje çerçevesinde öğrencilerin araştırma ve akademik yazım kabiliyetlerini güçlendirmeye yönelik uygulamalara da öncelik vermektedir. Bu kitap, Uluslararası Öğrenci Akademisi kapsamında, öğrencilerin araştırma ve akademik yazım çalışmalarının derlemesinden oluşmaktadır. Derleme, dünyanın pek çok farklı noktasından gelen öğrencilerin, kendi bilgi ve düşünce evrenlerinin renkli ve nitelikli bir kompozisyonunu ve Türkiye'nin "çoğulcu küresel vizyonuna" ve "kültürel diplomasi" perspektifine akademik düzeyde mütevazı bir katkı olarak değerlendirilmelidir.

Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK

İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı

Yönetim Kurulu Başkanı

AFRIKA BOYNUZU'NDA SİYASAL İKTİSAT: TÜRKİYE'NİN AFRIKA, ETİYOPYA VE SOMALİ'DE İZLEDİĞİ POLİTİKALARIN VAKA İNCELEMESİ

Kalıl Abdırähman

*Marmara Üniversitesi Gelişim Ekonomisi ve Ekonomik
Büyüme Doktora Öğrencisi*

Özet

Özellikle 1998'den sonra Türkiye ile Afrika ülkeleri arasındaki ekonomik ve diplomatik ilişkilerde canlanma olmuştur. Türkiye'nin Afrika'ya ilgisi başlangıçta durgun seyrederken, özellikle 2005'ten sonra bu ilişki, kıta ile ilişkilerin geliştirilmesinde daha genel, aktif ve artan bir ilgiye dönüştü (Özhan, 2008). Bu yazının amacı, Türkiye politikasının Afrika Boynuzundaki sonuçlarını değerlendirmektir. Rapor, kıtadaki Türk ilişkilerini değerlendirmek için politik ekonomi perspektifini kullanmaktadır. Bu yazının vadesi sürecinde, diğer ülkeler tarafından takip edilen çeşitli politikalar Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Türk Afrika politikasının güçlü ve zayıf yönlerini karşılaştırmalı olarak değerlendirmek için Türk dış politikası ile açıklanmış ve karşılaştırılmıştır.

Ayrıca, Etiyopya ve Somali ile bağ kurmak için uygulanan Türk eko-

nomik ve diplomatik politikaları, kıtada kullanılan mevcut politikanın artılarını ve eksilerini belirlemek için bir vaka çalışması olarak kullanılmaktadır. Yumuşak güç kavramı, bölgedeki ülkelerle etkileşiminde pratik olarak nasıl uygulandığını da içeren Türk dış politikasına yansıdığı şekilde açıklanmaktadır. Bu analiz ışığında, sonuçta en iyi uygulanan politikaları bulmayı ve dolayısıyla Türk dış politika yapıcılarına politika önerileri sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Yumuşak Güç, Politik Ekonomi, Yardım, Diplomasi, Kültür

Giriş

Dış politika, herhangi bir ülkenin dış dünyayla olan ilişkilerinde önemli bir araçtır. Dış politikadan bahsetmeden Türkiye ile Afrika arasındaki ilişkiler hakkında konuşmak zor. Tarihsel olarak, Türkiye, Osmanlı'dan 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar yüzyıllar öncesine uzanan ilişkiler kurmuştur.

Türkiye'nin Avrupa Birliği, Kafkaslar, Balkanlar, Orta Doğu, ABD, Güney Asya, Uzak Doğu ve Pasifik ülkeleriyle ilişkilerinin çoğunda ilgi ve konsantrasyon görülmektedir (Karluk,2014). Benim varsayımım, zamanın, stratejinin, ekonominin, askeriyeinin ve stratejik önemin ülkenin dış politikalarında kaymalar getirdiğidir. Bu makalenin sorduğu soru şudur: Türkiye bu zamanda neden Afrika ile ilişkilere ihtiyaç duyuyor? Türkiye'nin Afrika ile ilişkilerinin, özellikle Etiyopya ve Somali gibi Afrika Boynuzu ülkeleri için sonuçları nelerdir? Etiyopya ve Somali için Türkiye ilişkisinin artıları ve eksileri nelerdir? Son olarak, Türkiye'nin Afrika'daki ülkelerle olan ilişkilerinde hangi politika değişikliklerine ihtiyacı var?

Bu makalenin asıl amacı, Türkiye ile Afrika arasındaki ilişkilerin Etiyopyalı ve Somali örneğinin politik ekonomi perspektifinden sonuçlarını değerlendirmektir. Türk dış politika analizine dayanarak bu çalışma, küreselleşme güçlerine rağmen, Türkiye'nin Afrika ülkelerine yönelik dış politikasının ulusal olarak yönlendirildiğini, tarihsel miraslar ve iç politik faktörlerin rehberliğinde olduğunu savunuyor. Son gelişmenin, kuruluşundan bu yana geliştirdiği uyarlanabilir politika tepkilerini değiştirmiştir. Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle ilişkisinin artılarını ve eksilerini ele alan bu yazı, başarılı Türk hükümetlerinin Avrupa Birliği'ne katılmak için büyük zorluklarla karşı karşıya kaldıklarını savunuyor.

Türkiye'nin Afrika ülkelerine yönelik mevcut politikasını anlamak

için, makale dış politika analiziyle başlamaktadır. Türkiye ve Afrika ülkelerinin ilişkilerinin tarihsel arka planını analiz ederek devam etmektedir. Bunu da Osmanlı döneminden Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın hükümetine kadar olan ilişkileri izleyerek yapmaktadır. Daha sonra ABD ve Afrika'nın Çin'deki politikalarını kısaca açıkladıktan sonra, Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle ilişkisinin artılarını ve eksilerini ve nihayetinde Türk Dış Politikası için politika önerileri izlemektedir.

I. Afrika'daki Türk Dış Politika Analizi

Dış politika analizi, uluslararası sistemlerdeki başta devlet olmak üzere farklı aktörler arasındaki ilişkilerin davranış ve pratiğinin incelenmesidir. Diplomasi, istihbarat, ticaret görüşmeleri ve kültürel alışverişlerin tümü, dış politika analizinin bir parçasıdır. Bu yaklaşım sayesinde dış politika analizi zorunlu olarak ulus devlet dışındaki dış çevre ile iç veya yerel çevre arasındaki sınırlarla ilgilidir.

Dış politikanın başlangıç noktası, doğrudan ikili ilişkiler veya Birleşmiş Milletler (BM) gibi çok taraflı kurumlar aracılığıyla devlet ve diğer devletlerle etkileşimleridir.

Realist paradigmaya göre devletin ayırık bileşen bileşenlerinin (yürütme, yasama veya yargı) rolünü analiz etmenin gerekli olmadığı üniter bir aktör olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Dış Politika Analizi'nde 'Ulusal Çıkar' kilit bir kavramdır. Ulusal çıkarları oluşturan hususlar ve bunların nasıl yorumlandığı bilim insanları arasında farklılık göstermektedir. Hans Mongenthau için ulusal çıkar, güç merkezi ile eş anlamlıdır ve bu nedenle hem devletin dış politikasının uygun hedefi hem de amacına ulaşma kapasitesinin en iyi ölçüsüdür. Realistler için, uluslararası sistemin karakteri, yani temelde anarşik doğası, dış politikayı yorumlamanın en önemli yoludur.

Buna karşın, güvenlik arayışı ve maddi zenginlik arttırma çabaları, devletleri diğer devletlerle rekabet içinde bırakmakta ve bir dizi seçici, öz ilgi stratejisinde işbirliğinin kapsamını sınırlamaktadır. Bu ortamda, güç merkezliliği, özellikle askeri güçte açıkça ortaya konduğu gibi, bir devletin başarılı bir dış politika sürdürme kabiliyetinin temel belirleyicilerinin bu makalenin diğer konuları olan coğrafi konum, maddi kaynaklar ve demografi görülmektedir.

Bu makale, realist teorisinin dış politika konusundaki varsayımlarını, anarşik uluslararası sistemin belirlediği temel parametrelere uyan poli-

tikalar olarak uygulamaktadır ve her şeyden önce, bilim insanlarının dış politika sonuçlarını anlaması için uluslararası sistemin yapısının etkisini ve devletlerin göreceli gücünü araştırması gerektiğini vurgulamaktadır.

“Klasik Gerçekçilik Güç Dengesi Formülasyonu” gibi çeşitli teoriler, uluslararası ilişkilerde devlet eylemini analiz etmek için etkili bir araç teşkil etmektedir. Rasyonel seçim teorisi, dış politika karar alma sürecini ve sonuçlarını değerlendirmek için seçim yasalarını kullanabilecek titiz, metodolojik olarak sağlam bir yaklaşım getirmeyi amaçlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, devletler tarafından faydaların maksimuma çıkarılması, dış politika karar vericilerinin nihai amacıdır. Faydaları en üst düzeye çıkarmakla, bir devletin ilk önce dış politika hedeflerini tanımladığı ve önceliklerini belirlediğini ve daha sonra amaçlarını en düşük maliyetle karşılayan, kullanabileceği araçları belirlemekte ve seçmektedir.

Bu bağlamda, bu yaklaşımın odağı geleneksel olarak politika sonuçlarına dayanmaktadır ve bu nedenle dış politika için nispeten farklılaşmamış bir karar alma organı (bir ‘üniter aktör’) bulunduğunu varsaymaktadır. Bu makalenin ana argümanı, Türk dış politikasının farklı karar vericilerin oluşturduğundan çok üniter bir aktör-Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından belirlendiğidir.

Güvenlik ve maddi zenginlik arttırma çabaları, devletlerin diğer devletlerle rekabet halinde olmasını, bir dizi seçici ve kendi kendine ilgi çekici stratejiyle işbirliği yapmanın sınırlandırılmasını sağlar. Bu ortamda iktidarın, özellikle askeri iktidar olarak görülen merkezîyetçilik, bir devletin başarılı bir dış politikayı sürdürme yeteneğinin kilit belirleyicisi olarak görülmektedir. Coğrafi konum, malzeme kaynakları ve demografi. Türkiye, Dışişleri Bakanlığında, dış politikasının insani boyutunda girişimci bir ruhla çalışmaya zorlayan insan merkezli devlet geleneği anlamına gelen Türk dış politikasında bulunan şekilde, insancılığın gölgesinde Somali’yi seçmiştir (MFA, 2016) . Bu insan merkezli yaklaşım doğrultusunda, Türkiye 2017 yılında 7,2 milyar ABD doları insani yardım yapmıştır ve aynı yıl dünyanın en büyük ikinci insani yardım yapan devleti olmuştur.

Türk dış politikası, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın ifadeyle, “milletinin girişimci ruhunu ve insani değerlerini yansıtıyor”. Bu, Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün belirttiği gibi “Yurtta Barış, Dünyada Barış” hedefine ulaşma hedefinin yönlendirdiği ‘Girişimci ve İnsancıl Bir Dış Politikadır’.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komitesine göre, Türkiye, dün-

yanın en büyük mültecisini barındırıyor ve Suriyelilere yardım ve hizmet sunmak için 33 milyar USD harcıyor.

Türkiye'nin dış ülkelerdeki kuruluşunu dışlamak için kullandığı bir diğer nokta ise, terörle mücadele dış politikasının tanımladığı gibi terörizm meselesidir. Dünya, aşırılıkçılık, yabancı düşmanlığı, İslam karşıtı eğilimler, nefret ve ayrımcılık gibi çeşitli sorunlarla doludur. Durum böyle olunca, Türkiye şeffaflık, çeşitlilik, diyalog ve kapsayıcı politikalara olan ihtiyacı vurgulayarak kendisini bu zorlukların üstesinden gelebilecek bir ülke olarak görmektedir. Bu çerçevede Türkiye'nin terörle mücadeleye yönelik politika iddialarına rağmen, devlet inşasında ve güvencesinde ülkelere yardım etmesine rağmen, Afrika Boynuzundaki ülkelere Türkiye'nin katılımı, ABD, Avrupa Birliği gibi diğer ortaklarla koordineli olmak yerine tek taraflı bir şekilde gelişmiştir.

Türkiye'nin Afrika ile ilişkisi yeni bir olgu olmasa da, kıta ile olan sosyal ve kültürel ilişkileri, 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından önce gelmekte ve selef olan Osmanlı İmparatorluğu'na dayanmaktadır.

Dış politikasının bir parçası olarak, Türkiye toplam 242 diplomatik ve konsolosluk misyonu ile kendisini küresel olarak genişletmek için yoğun çaba sarf etmiştir ve böylece beşinci en büyük küresel diplomatik ağ olarak ortaya çıkmıştır. Bir NATO üyesi ve G20 üyesi ve AB'ye katılım adayı olan Türkiye, 25 ülke ile üst düzey işbirliği konseyi, üçlü veya diğer çok taraflı bölgesel oluşumlar ve 20 Serbest Ticaret Anlaşmasına dahil olmak üzere geniş bir işbirliği ağına ve Balkanlar, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Güney Kafkasya, Güney ve Orta Asya'daki ülkelerle yakın bağlara sahip olmaya yönelmektedir. Yukarıdaki kanıtlar, Türkiye'nin dış politikadaki önemli dış ilişkilerin ve diplomatik misyonların, Türkiye'nin dış politikasının iddia ettiği gibi yalnızca insancıl alanda değil, aynı zamanda Somali ve Katar'daki Türk Askeri üslerinde gösterildiği gibi güvenlik ve askeri açıdan da küresel olarak etkili olma yolunda önemli olduğunu göstermektedir.

II. Etiyopya'daki Türk Politikası

Türkiye "Afrika Açılımı" konusunda büyük ilerleme kaydetmiştir (Nihat Zeybekci, 2016).¹ "Açılım, 2003 yılında Cumhurbaşkanı Recep

1

Turkish Economic Minister attends Ethiopia-Turkey business and investment forum

Tayyip Erdoğan tarafından başlatılmıştır ve Türk Hava Yolları neredeyse Afrika’nın “Ulusal Havayolları oldu” şeklinde dile getirilmiştir. Türkiye Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekçi, Türkiye’nin 2003’te Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın başlattığı “Afrika Açılımı” konusunda büyük ilerleme kaydettiğini belirtmiştir. Türkiye-Afrika İş Dünyası ve Ekonomik Forumu’nun 2-3 Kasım’da İstanbul’da başarı ile gerçekleştirildiğini de eklemiştir.

Nihat Zeybekçi’ye göre, Etiyopya ile ihracat ve ithalat istikrarlı bir hızla artmakta ancak kendisi ticaret dengesinde Etiyopya lehine bir değişim görmek gereklidir. Afrika’daki uygun bir iklim olduğunu belirterek Türk yatırımcılardan buraya yatırım yapmalarını talep ederek Etiyopya’nın yatırım ortamına dikkatleri çekmiştir.

Ortak Ekonomik Komisyon toplantısına katılan Zeybekçi, Etiyopya ve Türkiye’nin farklı sektörler üzerinde anlaşmalar yapacağını ve Etiyopya Ekonomi Bakanlığı içinde ticaretin büyümesini sağlamak için Türkiye Yardım Merkezinin kurulduğunu belirtmiştir.

Ekonomik olarak, Afrika’nın en hızlı büyüyen bölgesi olan Doğu Afrika, 2016’da yüzde 3 düşüşle 2017’de DYY’de 7,6 milyar dolar aldı. Etiyopya 3.6 milyar dolar (yüzde 10 düşüşle) ile bu miktarın neredeyse yarısını aldı ve daha düşük ekonomisine rağmen (Afrika’nın en büyük sekizinci ülkesi), şimdi Mısır’dan sonra Afrika’daki ikinci en büyük DYY alıcısı konumundadır.

Türk ve Çinli firmalar, Etiyopya’nın 2017 yılının ikinci yarısında olağanüstü halini kaldırmasının ardından hafif imalat ve otomotiv yatırımlarını açıkladı. Amerika Birleşik Devletleri’nin moda tedarikçisi PVH (Calvin Klein ve Tommy Hilfiger); Dubai merkezli Velocity Konfeksiyon Şirketleri (Levi’s, Zara ve Under Armor) ve Çin’in Jiangsu Sunshine Grubu (Giorgio Armani ve Hugo Boss) 2017 yılında Etiyopya’da fabrikalarını kurdular. Bu firmaların birçoğu Etiyopya’nın amiral gemisi olan Çin yapımı Hawassa Endüstri Parkı’nda bulunuyor.

Ayrıca, Türkiye’nin Doğu Afrika bölgesindeki tarihi ve siyasi bagaj eksikliği olumlu olmuştur. Yani, birçok çalışma Türkiye’nin Osmanlı geçmişini Türkiye’nin Somali’ye katılımını kısmi bir itici güç olarak göstermiş olsa da (Örneğin, Uluslararası Kriz Grubu, 2012) bunun kesinlikle böyle olmadığını düşünüyorum. Aksine, Türkiye’nin bölgedeki bilinmeyen bir miktardaki statüsü, gelişen bir güç ve uygulanabilir, alternatif bir ortak olarak kabul edilmesini yumuşatmıştır (Cannon, 2016a, s. 105). Daha

fazla analiz ve anlayış sunmak için, Türkiye'nin Etiyopya'ya girmesinin ardındaki değişkenleri ve aşağıdaki Etiyopya'daki başarıları açıklamaktayım. Türkiye'nin Etiyopya ile ilgilendiği zaman görmezden geldiğinde, Türkiye'nin Etiyopya'daki başarılarını anlamak mümkün olmayacaktır.

Türkiye ayrıca, birçok kişi tarafından Afrika Boynuzunda dürüst bir aracı olarak kabul edilmektedir. Türkiye ve Türk şirketleri, en azından Türkiye'nin tekstil sektörünü ve tren yollarının kontrolünü elinde tutan Etiyopyalı paydaşlar tarafından olumlu olarak değerlendiriliyor. Ayrıca, Ortak Ekonomik Komisyon toplantıları sırasında Etiyopya ve Türkiye farklı sektörler üzerinde anlaşmalar yapacaktır. Etiyopya'nın ticaretin büyümesini sağlamak için Etiyopya Ekonomi Bakanı içinde "Türkiye Yardım Merkezinin" kurulacağını açıkladı. Gerçekten de Etiyopya sağlam bir Afrika devleti olarak görülmekte olup güvenliği, karayolları ve demiryolu ağlarının yanı sıra ekonomik sınırlarının önemi göz önüne alındığında Doğu Afrika'ya stratejik bir kapı sunan bir ülke olarak değerlendiriliyor.

İkincisi, Etiyopya çeşitli ekonomik ve politik aktörleri kendisine çekmektedir ve bağımsızlığından bu yana sık sık Batı'nın tarafında yer almıştır.

Üçüncüsü, Etiyopya, Türkiye'nin çekiciliğini siyasi ve ekonomik seviyelere düşürmüştür. Somali ile zıtlık, istikrarsızlık ve gücü tüm devlet boyunca etkili bir şekilde göstermeme geçmişi göz önüne alındığında doğrudur. Dördüncüsü, Etiyopya Türkiye'ye karşı benzersiz bir fırsat ve zorluklar sunsa da, iştah ve alan açısından bu azdır. Bu makalede, Türkiye'nin yumuşak bir güç olarak dış politikası, özellikle Afrika Boynuzundakiler gibi Afrika ülkeleri ile birlikte kullanılmamalıdır. Cumhuriyet döneminden Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) liderliğindeki mevcut Cumhuriyet döneminden kalkınmasını ve yükselişini şekillendiren tarihsel faktörler ile birlikte açıklanması gerekir.

Temelleri Osmanlıların mirası, coğrafi konumlandırma ve Kemalist İdeoloji gibi çeşitli faktörlerle şekillendirilmiş olan Türk dış politikasının soğuk savaşın sona ermesiyle radikal bir dönüşüm geçirdiği iddia edilmektedir. Mevcut Türk hükümetinin bu dönüşümleri yaptığı açık olsa da, özellikle eski Türk Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun "Stratejik Derinlik ve Türkiye'nin Uluslararası Konumu" adlı kitabında yer alan dış ticaretin temel dayanaklarının yayımlanmasının ardından Türkiye'nin yumuşak gücü hakkındaki akademik ve bilimsel makale ve dergi yazılarda artış görülmektedir.

Türkiye'nin Afrika Boynuzundaki ve genel olarak Afrika'daki stratejisi, 2002 seçimlerinden sonra AK partinin iktidara gelmesiyle ivme kazandı. Türkiye'nin Etiyopya, Mekele'deki camilerin yenilenmesi gibi Osmanlıların bıraktığı kültür merkezlerini ve özellikle Osmanlı'nın bıraktığı kültür merkezlerini yenileyerek etkisini artırma politikası, hem bölgede hem de akademik çevrede Osmanlı'nın mirası, Neo-Osmanlı, revizyonist ve hegemonik politika tehdidi olarak algılanmasına yol açmıştır.

III. Somali'de Türk Politikası

Türkiye'nin Somali'ye olan ilgisi ve şimdiye kadarki başarısı, Türk dış politikasında bir yeniliktir (Özkan, 2012). Türkiye'nin Somali'ye katılımı Recep Tayyip Erdoğan'ın Mogadişu ziyaretini takiben 19 Ağustos 2011'de başlamıştır. Bunun bir Türk'ün Afrika kıtasına ilk ziyareti olmasına rağmen, birçok bilim adamı bunun, Türkiye'nin Afrika'daki imajını oluşturmak için önemli bir katkısı olduğuna inanırken, bu ziyaret aynı zamanda Türkiye'yi Afrika'ya ve ötesine açmıştır (Özkan, 2012). Türkiye'nin Somali'deki çabaları çeşitli nedenlerle önemlidir. Başlangıç olarak Türkiye, diğer ulusların dikkatini çekerek uluslararası toplumda Somali'nin imajını inşa etme ve geri getirmede bir rol oynamıştır. İkincisi, Ankara'nın Somali'deki politikasının, Türkiye'nin yerel kurumlarına büyük katkı sağlayarak Türkiye'de olumlu bir yayılma etkisine sahip olduğuna inanılmaktadır.

Bu makaledeki tartışmalar ve mevcut literatürden gelen deneysel çalışmalar açısından çok önemli olan, şiddetli Somali'nin kuraklığı sonucunda Erdoğan'ın Somali'ye yaptığı ziyareti takiben tamamen insancıl bir ilişki olan durum şu anda Türkiye'nin Somali ve Doğu Afrika dış politikasında en derin haline gelmiştir. Bu konu, bir ülkenin dış politikasında insani yardımın önemini ve milletlerin neleri başarabileceklerini açıklamaktadır.

İnsani yardım, insani refahı küresel düzeyde arttırırken, aynı zamanda nüfuzu ve diplomatik gücü yaymanın en büyük yollarından biri olarak işlev görebilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'ni dış yardımı bir silah olarak kullanan ülkelerin tipik bir örneği olarak hangi ülkelerin ne zaman yardım alacağına karar vermektedir.

ABD, 2016'ya kadar yıllık harcamalarının yaklaşık %1'i olan 49 milyar dolarını dış yardımlara harcayarak BM'ye destek vermiştir. Bu senaryo, 1962'de Dış Yardım Politikaları isimli bir kitapta, bunun tersini gösteren

kanıtlara rağmen, denizaşırı dış kalkınma ve yardım gruplarından ve Amerikalılardan ve bunun bir kaynak kaybı olduğunu düşünen kişilerden tepkiler oluşmasına sebep oldu. William Henderson şöyle demektedir: *“ABD politikasının politik bir aracı olarak dış yardım, kullanışlılığı ve esnekliği nedeniyle devam edecektir.”*

Türkiye'nin Afrika Boynuzundaki rolü konusunda çatışan bakış açıları ve görüşler bulunmaktadır. Türkiye, 2011'den bu yana yalnızca Somali ile ilgilenmektedir, ancak bu bir dizi başarıya, fiziksel yapıya ve ülkedeki tartışmasız bir varlığa işaret ediyor olabilir (Harper, 2013). Türkiye'nin Somali'deki çabalarına dair analizimde Türkiye'nin zamanlamasının, risk kapasitesinin ve sunduğu ürünlerin ve uzmanlığın, yumuşak güç varlıklarının ve bu gücü etkili bir şekilde yönlendirme becerisinin ve koordine olmuş ve tek taraflı yaklaşımının insani yardım, diplomatik, ekonomik, güvenlik ve politik açılarda Türkiye için paylar sağladığını Türkiye'nin yükselen bir güç olarak statüsünü güçlendirdiğini belirtmekteyim (Cannon, 2016a). Ayrıca, Türkiye'nin doğu Afrika bölgesindeki tarihi ve siyasi bagaj eksikliği net bir olumlu öğeteşkil etmiştir

IV. Türkiye, ABD ve Çin'in Afrika'ya Yönelik Politikalarının Artıları ve Eksileri

Afrika Boynuzu'na Türk katılımı bir varsayılan olarak gelmemiştir. Türkiye'nin bir Afrika Boynuzu ülkesi olan Somali'de askeri üs kurma girişimleri bölgedeki rekabete karşı yardımcı olmuştur (Akpınar, 2017). Bu askeri üs, yerel barış ile küresel barışın bir araya getirildiği Türk dış politikasından doğsa da, ABD'nin Afrika'ya finansal yardımlarını kesmeye yönelik son girişimleri sonucu Körfez ülkeleri gibi diğer milletler ve İngiltere gibi Batı güçleri kendisinin yerini alıyor ve Somali'den kendi hisselerini çıkartıyor.

Coğrafi olarak, Somali Türkiye'den uzaktadır ve istikrarsızlık Türkiye'yi etkilemiyor olsa da, Türkiye'nin Somali'de altı yıl süren insani yardım varlığı, Türkiye için orada askeri üs kurmayı düşündürmek için yeterli neden teşkil ediyor. Buna ek olarak, Türkiye'nin bölgede askeri olarak Aden Körfezi'nden (Katar üssünden) Afrika Boynuzuna (Mogadişu-Hint Okyanusu) kadar bölgede askeri üs kurma politikası, bölgesel rekabetlerin sağlanmasında etkili olmuştur.

Bu durumda, bölgesel güç Somali'deki mevcut bölgesel devletleri desteklemek, El-Şabab'ı finanse etmek ve Puntland, Somaliland, Hirsha-

bele ve Jubaland ve diğer yarı özerk bölgeleri silahlandırmak için sıraya girmiştir. Bu yasadışı eylemlerin büyük bir kısmı Emirlikler tarafından Somali'nin egemenliğine karşı, Somaliland'da Berbera'da bir askeri üs kurulması, Somaliland'daki ana limanların ele geçirilmesi ve yasadışı yollarla topraklara el konması ve Kenya'yı desteklemek için Somali ve Kenya arasındaki denizcilik uyuşmazlıklarındaki gerginliğin arttırılması ile gerçekleştirilmiştir. Tüm bu zorluklar, Somali'nin Türkiye'nin bölgedeki en büyük denizaşırı askeri üssü olacak olan Afrika'daki Türk-Somali Askeri üssünü kurmasına izin vermesi sonucu Körfez'den Somali'ye karşı yönlendirilmiştir.

Türkiye'nin Somali'de mevcut olması, insani zorlukların hafifletilmesine, devlet kurumlarının yeniden inşa edilmesine ve Mogadişu Aden Ade Uluslararası Havaalanı gibi ana kalkınma alt yapı tesislerinin ve Mogadişu Limanı'nın ve Digfer Hastanesi'nin modernizasyonuna yardımcı olmuş olsa da, yerel düşmanlardan gelen zorluklar mevcut hükümetin teröristlerin üstesinden gelmesini ve Somali Federal Cumhuriyeti'nin bir parçası olan bölgesel eyaletleri kendisine çekmesini engellemiştir.

Başka bir küresel güç ve dünyadaki en büyük askeri üslerin sahibi olan ABD, Somali'de güçlü bir şekilde varlığını sürdürmektedir. ABD politikası, küresel barışı ve güvenliği, ortaklıkları ve işbirliğini güçlendirmek ve yardımın ilerletilmesi konusunda Türkiye'nin politikasıyla yakından benzerdir. Ancak, Türk dış politikasını Amerika Birleşik Devletleri'ninkinden benzersiz kılan, bölgedeki ülkelere ilişkin uyguladığı prosedür ve politikalarıdır.

Benzer bir şekilde, Çin ABD'yi takip etmektedir. Yemen ve Somali'deki barışı koruma ve insani misyonları desteklemek için yalnızca lojistik üs olarak faaliyet göstermeyi hedefleyen Çin'in Ağustos ayında Cibuti'deki ilk yurtdışı askeri üssü açılmıştır. Bununla birlikte, Çin'in bölgeden daha fazla şey isteyebileceğine dair endişeler bulunmaktadır...

Cibuti, Yemen'e yakınlığı ve Körfez petrolünü Avrupa'ya aktaran deniz güzergâhı boyunca Kızıldeniz'in dar geçidi olan Bab El-Mandab Straight'teki stratejik konumu nedeniyle özellikle önemlidir. Afrika'da, ABD'nin varlığı, Türkiye'den farklı olarak, sabit anlaşmalar veya kazanılmış menfaatlerle değil, yerleşik pozisyonlarla veya geleneklerle sınırlı değildir. Amerika Birleşik Devletleri'nin çıkarlarını yerine getirme konusunda desteklediği birkaç durum vardır. Buna dair tipik bir örnek ise Etiyopya'nın 2006'da Somali'deki İslami Mahkemeler Birliği'ne saldırması-

dır. ABD, Etiyopya'ya 1 milyon dolarlık finansal yardımda bulunmuştur ve başarısızlığın yanında böyle bir istila iki tarafta can ve mal kaybına yol açmış ve Etiyopya'nın Somali'den çekilmesi ile sonuçlanmıştır. Diğer ilgilenenler ise Körfez Arap Devletleri, Suudi Arabistan, Orta Doğu, vb.'dir.

Birleşik Devletler şu anda neo-sömürgeciler arasında lider olarak ilan edilmekte ve yeni bağımsız halkları sömürmeye çalışmakla birlikte, Afrika'daki gerçek Amerikan payları nispeten azdır. 1960 yılında, UAR dâhil kıtanın tamamı, Amerika Birleşik Devletleri ihracatının sadece yüzde 4'ünü karşılamıştır ve Amerikan ithalatının sadece yüzde 3.7'sini sağlamıştır. Afrika'nın önde gelen bir mineraller ve diğer hammaddelerin tedarikçisi olduğu belirtilse de, 1958'de Uluslararası Uluslararası Banka'dan Andrew N. Kamarck'ın ifadesi halen haklı olduğunu göstermektedir: "Yaşam standartlarımızda fark edilemez bir dalgalanma ile Afrika emtiaları ve Afrika piyasaları olmadan geçinebiliriz."

Son birkaç on yıl boyunca, Çin'in Afrika'da hızla artan varlığı konusundaki tartışmalar ekonomistler ve politika analistleri arasında dile getirilmektedir. Çin'in Afrika'daki çıkarları sadece ekonomik, diplomatik değildir. Çin Komünist Partisi'nin iç politik meşruiyetine ve Çin'in uluslararası dış politika gündemine, özellikle de Afrika oy bloğunun boyutu dikkate alındığında çok taraflı forumda destek olmak istediğine göre güvenlik ve ideolojik olanlarını içeriyor.

Çin'in Afrika'ya yönelik dış politikası ABD'nin ve Türkiye'nin aksine, tamamen diplomatik ve güvenlikten ziyade, Afrika'daki ekonomik çıkarlarına daima odaklanmaktadır. Bu, *Çin Afrika Stratejisi'nde ifade edilmiştir*. Bu açıdan bakıldığında, Çin'in Afrika'daki faaliyetlerinin değerlendirilmesinde, özellikle de Etiyopya'da varlıklarının bilinmeyen bir biçimde çalınmasından ve sık sık çeşitli devlet aktörleriyle gizli anlaşmalarda bulunmasından başka bir şey değerlendirmek için ahlaki yargılamalara dair güçlü bir yöneliş bulunmaktadır.

Çin'in Afrika ile olan gizli ekonomik ve ticari ilişkilerini açıklamada, ABD Dışişleri Bakanı Rex Tillerson, Afrika ülkelerinde Çinli firmalarla yapılan sözleşmelerde ihtiyatlı davranmalarını tavsiye etmiştir. Amerikan diplomasisinin başkanına göre, sözleşmeler kıta ülkeleri için yararlı değildir.

Rex Tiller son şöyle demiştir: "Sözleşmeler yerel olarak yeterli istihdam sağlamıyor, gelecekte ülkelerinin ekonomilerine daha fazla katkıda bulunması için yeterli insan eğitmiyor. Ve genellikle finansman modeli

ülke finansal zorluklara sahipken yapılıyor ve kendi altyapısının ve kendi kaynaklarının kontrolünü kaybediyor” (2017).

Bu makalenin tartışmasında, gelişmiş ülkelerin Afrika'yı sömürmek ve yeniden kolonilere çevirmek için bir araç olarak dış yardımı kullandıkları ifade edilmektedir. Büyük Batılı güçlerin yönetimi altında on yıllarca süren sömürge yönetiminden sonra, kıta modernleşmede yıllarca geri kalmış sert emperyalist yönetimin mirası ile baş başa bırakılmıştır.

Bu senaryoya göre, yalnızca 1970'ten bu yana toplam 300 milyar ABD dolarını aşan, sosyal, kurumsal ve alt yapısal değişimi teşvik etmeyi ümit eden ülkelere gelen kalkınma yardımı akışının odak noktası haline gelmiştir. Bu yardım genellikle bir ülkenin insan hakları siciline bağlı olarak, koşullu olmuştur. Ancak Batı, Çin avına düştüğü için Batı yardımına bağımlı bir kıta olmaktan çıkmıştır. Çin'in Afrika yardım politikaları ve ekonomik büyüme vaatleri görünür olsa da, bu ilişkide ortaya çıkan sömürgeciliğin delilleri, bu faydaları gerçekleştirmenin gerçek maliyeti ile ilgili soruların yükselmesine sebep olmuştur.

Her ne kadar Çin'in Afrika ile olan ilişkisi, imalat sektörüne gelince kıtaya önemli faydalar sağlasa da, kıtada henüz ortaya çıkan dezavantajlar ve zayıflıklar çok büyüktür. Bir kıdemli araştırmacı, *Deniz Aşırı Kalkınma Enstitüsü'ndeki* (ODI) Uluslararası Ekonomik Kalkınma başkanı olan Dirk Illem de Wilde HPR'ye şunu söylemiştir:

“Tüm altyapı göstergelerinde, Afrika ülkeleri diğer ülkelere kıyasla çok geridedir. Şu anda birçok Afrika ülkesinde gelişmeyi engelleyen büyük bir alt yapı açığı bulunmaktadır.”

Sömürgecilik eleştirilerine rağmen Çin, bu sömürgecilik eleştirilerini inkar edecek kadar ileri gitmiştir. Dış İşleri Bakanı Wang Yi Kenya'daki 2015 turunda şöyle demiştir: *“[Çin] asla Batılı sömürgecilerin eski rolünü üstlenmeyecektir ve asla Afrika'nın ekolojik çevresini ve uzun vadeli çıkarlarını kurban etmeyecektir.”*

Çin'in Afrika'daki ekonomik sorunları kıtadaki coğrafi ve stratejik konumlandırması için önemli olmakla birlikte, bu durum Çin'i, planlanmamış ve araştırılmış dış politika stratejisinde bu hedefe ulaşmak için uygun hale getirememiştir.

Son olarak, Çin Afrika ülkeleri için küresel bir güç merkezi haline geldikçe, Afrika'nın basitçe Çin'in ham madde tedarikçisi olarak anlaşılmaması ve küçümsenmesi kaçınılmaz bir şekilde Çin'in küresel stratejisi dâhilinde Afrika'nın diğer ana öğelerini ihmal etmektedir. Buna ek olarak,

Çin'in hedefleri ve politikaları kıtada daha da çeşitlendiğinden, Çin'in iç bürokratik süreçlerini incelemek için çok az çaba harcanmış olup bununla birlikte Afrika politikasına ilişkin siyasi ekonomik ve güvenlik kararları alınmaktadır. Bu makalenin, Türkiye'nin kıtadaki sonuçlarını, bölgedeki çıkarları ve küresel ekonomik, politik ve diplomatik etkileri söz konusu olduğunda benzer oldukları için Etiyopya ve Somali gibi ülkeler için Çin'i ve ABD'yi referans noktaları olarak kullandıklarından politik bir ekonomik bakış açısıyla değerlendirdiğini dikkate almaktadır.

Türkiye, Afrika'da çok güçlü bir ekonomik ve diplomatik temsile sahiptir. Çoğu için bu, 2005 sonrası dönemde hız kazanmıştır. Kıtadaki ABD ve Çin ilişkilerinin aksine, Türk ilişkileri sürdürülebilir bir stratejiden, uluslar ve ülkeler arasında homojenlikten ve ticari aktörler yoğunluğundan yoksun ve ekonomik bağlantıları yönetmede hükümet eksiklerine sahip tek taraflı, dar ekonomik arayışlar olarak görülmektedir.

Etiyopya ise, uzun süredir devam eden iç savaş nedeniyle devlet kurumlarının neredeyse kaybolduğu Somali'nin aksine, Türkiye ilişkileri, ülkedeki ekonomik etkilerin Türkiye'ye zarar vermesine rağmen, Çin'in karşı taraflarının yerine geçememektedir. Çin'in ülkedeki uzun vadeli yatırım potansiyelleri şüphesiz şaşırtıcı ve hızla büyümektedir. Bu nedenle, Etiyopya için, Türk şirketleri ve yıllık olarak milyarlarca ABD doları yerel ekonomiye dökülen şirketler, ülke içi istihdam yaratma ve ülkedeki birçok insan için gelir yaratma konusunda büyük hizmetler sunmaktadır. Somali'nin durumu daha insani ve biraz da kalkınma ile ilgili olarak, iki ulusun da artılar ve eksikler dâhil olmak üzere Türk ilişkilerinde kendi çıkarlarına sahip olabilmekte iken Etiyopya kendi devletli altında barış, güvenlik ve kurumsal kapasiteye sahip olduğu için bu ikisine karşı kayıtsız kalıyor. Somali, Türkiye de dâhil olmak üzere, güçlü ve işlevsel bir devlet kurumları yerini aldıktan sonra, iç finans kaynağından nispeten bağımsız hale gelmek için uzun bir yola sahiptir.

Sonuçlar

Türkiye'nin Afrika'ya olan ilgisi son zamanlarda ortaya çıkan bir fenomen değildir. Osmanlı Dönemi'nden son zamanlara kadar yüzyıllardır var olan bir ilişkidir. Afrika Boynuzundaki Türk varlığı, o zamanki başbakan olan mevcut Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın 2005'te Addis Ababa'yı ziyaret etmesinden sonra hız kazanmıştır. Bu senaryo daha sonra on yıllardır uluslararası toplumlarca izole tutulan ve silvil savaşın neredeyse tüm devlet kurumlarını ortadan kaldırdığı ve sosyal

hizmetlerin kaybolduğu Somali'yi 2011'de sert bir kuraklığın vurması ile Sayın Cumhurbaşkanının Somali'yi tekrar ziyaret etmesi ve ilgi göstermesi ile tamamen hız kazanmıştır.

Türkiye'nin Somali'deki rolü hakkındaki literatürün çoğunluğunun Türkiye'nin Somali'de bakir topraklar bulduğunu, yani bölgede ilgili aktör eksikliğinin bulunduğunu belirtmesi de önem arz etmektedir (Heaton, 2012; Sezgin ve Dijkzeul, 2015; Linehan, 2013). Bunun gerçekte yakından uzaktan alakası yoktur.

Elbette, rekabet hedefleriyle çok sayıda ilgili aktörün varlığının Somali'deki uzun süren krize katkıda bulunduğunu savunmaktayım (Cannon, 2016a, s. 114-115). Yine de, burada Somali'de Türkiye'nin rolünün olumlu doğası yatmaktadır. Yani, kendisini Somali'ye dâhil etmek için, Türk siyasi ve iş liderleri, Kenya ve Etiyopya gibi komşu ülkelerden Somali'ye katılan diğer aktörlerin aksine, risk için büyük bir iştaha ihtiyaç duymuştur.

Bu çalışma, Türk dış politikası bağlamında, özellikle de Afrika'daki Etiyopya ve Somali'ye müdahalesine ilişkin olarak yumuşak gücü tanımlamaktadır. Bu bağlamda, çalışma Prof. Nye tarafından verilen yumuşak güç kavramının tanımlarına dayanmaktadır: *“Yumuşak gücün tanımı, diğer toplumlara çekici geldiği görülen siyasi, dış politika ve siyasi değerler gibi bir kültüre dayanmaktadır.”* Buna paralel olarak, kullandığı mantık, özellikle kültürel diplomasiye dayanan, çekiciliğe dayalı bir tür yumuşak güçtür. Başka bir deyişle, yumuşak güç kültür, değerler ve dış politika dâhil kamu diplomasisi faaliyetleri ile uygulanmaktadır.

Bu tanımlara paralel olarak, bu makale Somali ve Etiyopya olmak üzere Afrika Boynuzundaki iki ülkenin ayrı vaka çalışmalarında bir ana oyuncu olarak Türkiye'yi ve Afrika Boynuzundaki politik ekonomiyi analiz etmiştir. Türkiye'nin Afrika'daki dış politikası oldukça açıkken, hem ülke hem de ilgi çekici yerlerdeki müdahaleleri ve etkileri, politik, ekonomik ve askeri beyanlar, ticaret, turizm, işletmeler ve doğrudan tarihi Osmanlı sembollerinin restorasyonları ve kültürel çekicilik alanlarında benzerlik göstermektedir. Bunlara rağmen, Somali'nin vakası yatırım ve devlet inşası alanında Etiyopya'dan ayrılıyor. Türkiye'nin Somali'deki anlaşmaları daha insancıl olsa da, Etiyopya'daki durum daha çok doğrudan yatırım olsa da bu, Somali'deki Türkiye'nin rolünün gelişimsel yönden yoksun olduğu anlamına gelmiyor. Bununla birlikte, güvenlik ve güçlü devlet kurumlarının varlığı ve kapsamı, Etiyopya'nın, Türk dahiliyetinden ve işletmelerin ve özel sektörün dışarıdan çekiciliğinden daha fazla

faydalanmasını sağlamıştır.

Özetle, bu makale, bu ilişkinin politik ekonomik ve diplomatik açılardan sonuçları çerçevesinde Etiyopya ve Somali'ye odaklanarak Türkiye'nin Afrika Boynuzundaki rolünü incelemiştir. Buna göre, 2005'ten bu yana Türkiye'nin Afrika Boynuzu politikasının ve AK Parti'nin 2002'de iktidara gelmesinin ardından, TİKA, Yurtdışı Türkler Başkanlığı ve ilgili topluluklar gibi enstitülerin kurulması ile ekonomik ve diplomatik tabanlı bir şekilde Somali'de Türkiye'nin yumuşak gücünü oluştururken, Etiyopya'da TİKA, DAMLA, vs. aktiftir.

Politika Önerisi

Türkiye'nin Afrika'da sömürgeci hedefleri olmadığı, ancak Osmanlı İmparatorluğu'na kadar uzanan kültürel, ekonomik, diplomatik, siyasî ve dinî bağları olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Bu, Türkiye ve Afrika için bir avantajdır. Bununla birlikte, aşağıdaki hususları dikkate alan, Afrika'ya yönelik tutarlı ve ciddi bir Türk politikasına ihtiyaç vardır:

- Türkiye, Afrika ve Afrika konularını ele almak ve onlarla ilgilenmek için farklı yöntemler kullanılmalıdır. Afrika bir ya da birleşmiş değildir. Afrika'ya yönelik kapsayıcı ve kapsamlı bir yaklaşım geliştirmelidir.
- Afrika'daki ülkelerin sömürü varlıklarının coğrafyaları ve doğası, bu sömürgelerin ve köklerinin zihniyet, düşünce ve çeşitli konulara yaklaşımlarını etkiledikleri için dikkate alınmalıdır. Her ülke ile ilişkiler geliştirilirken bu gerçek ciddiye alınmalıdır.
- Afrika'da iki tür liderlik bulunmaktadır: Somali örneği gibi demokratik ve Nijerya, Etiyopya, Uganda gibi diktatöryal olanlar. Eski ülkeler grubuyla ilişkilerin yoğunlaştırılması, Türkiye'nin Afrika ile ilişkilerini daha anlamlı ve uzun ömürlü yapacağı için büyük önem arz etmektedir.
- Türkiye yakın zamanda Afrika ile ilişkilerini kurumsal düzeyde geliştirmiş, kendisini Afrika Birliği ve Afrika Kalkınma Bankası gibi birimlere dahil etmiştir, ama Türkiye'nin bölgesel düzeyde yerel karar alma seviyelerine eğilmesi gerekmektedir.
- Türkiye'nin Afrika politikası tek taraflı olmamalı ve mevcut küresel dinamikleri dikkate alınmalıdır. Diyalog Forumları gibi kıtalar arası gruplar, Afrika ve dünyayla ilişki kurmanın en iyi yoludur.

Kaynaklar

- Anadolu Agency, “Turkey Finalizes The Military Base in Somalia” Hurriyet, 2016 Daily
News.<http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-finalizes-military-training-base-in-somalia.aspx>
- Ankomali, B., *Turkey & Africa Pledge Cooperation*, New African, 4-7, 2016.
- Bingabo A., *Somali’de Barış ve Kalkınma Sürecinde Türkiye’nin Rolü* (Gazi Akademik Bakış Dergisi), 7(13), 2013.
- Heaton Laura, “Saving Somalia”, Foreign Policy 04/24 2012.
- Camacho A and Alpadin, “The Turkish Effort in Somalia”, A Journal of Policy and Strategy, 2016.
- Davutoğlu, Ahmet, *Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Security: Turkey Policy Brief*, 2012.
- Ekşi, M., *Turkey’s Cultural Diplomacy and Soft Power towards The Balkans*, 3-4, 2017.
- Karluk, Rıdvan, *Dünyada Avrupa Birliği’nin Orta Asya Ülkeleriyle Olan İlişkileri ve Bölgeye Yönelik Stratejisi*, 2014.
- Knodell, K., *The Turkish Army is Going to Somalia*, 2016.
- Özkan, M., *Turkey’s African Experience: From Venture to Normalization*, LAI working paper, 1-160, 2016.
- Özkan, M., *Turkey Discovers Africa: Implications and Prospects: SETA A Foundation for Political, Economic, and Social Research, Policy Brief*, 2008.
- Özkan, M., *Assessment of State Building in Progress: Turkey’s Involvement in Somalia*, 2012.
- Wasuge, M., *Turkey’s Assistance Model in Somalia: Achieving Much With Little*. The Heritage Institute For Policy Studies, 2016.

STK-YOKSULLUK VE EŞİTSİZLİK

Kamal Tasiu Abdullahi

*Marmara Üniversitesi Uluslararası İktisat,
Yüksek Lisans Öğrencisi*

Özet

Yıllar geçtikçe, insanlar yoksulluk içinde yaşıyorlar ve kaynaklar savunmasız konumlara yerleştirilmiş olarak eşit şekilde dağıtılmıyor. Çoğu durumda, bu durum devletlerin görevlerini yerine getirememeleri ile ilişkilendirilir, bu nedenle dünyadaki bazı bölgelerin yoksulluk ve eşitsizlikten diğerlerine göre daha fazla etkilendiği görülmektedir. Bu sorunları çözmek için, STK'lar fakirlere yardım sağlama, mikrofinans kuruluşlarının kurulması, demokrasi ve iyi yönetim alanlarında ulusal kalkınma, yoksulluk ve eşitsizlik farkının kapatılması gibi farklı stratejiler geliştirmişlerdir. Bu yazıda, STK'ların farklı alanlarda ve farklı bölgelerde oynadığı roller hakkındaki bulgulardan bahsedilecektir.

Anahtar kelimeler: Yoksulluk, eşitsizlik, STK'lar

Giriş

Yoksulluk, bugün dünyayı ilgilendiren en önemli sosyal ve ekonomik sorunlardan biri olarak görülmektedir. Yoksulluk, bir kişinin temel ihtiyaçlarını karşılamak veya varlık, gelir, beceri, teknoloji veya bilgi edinmek için karşılaştığı yoksunluk olarak adlandırılabilir. Yoksulluk, insani gelişme için en temel olan seçeneklerin ve fırsatların reddedilmesidir - sağlıklı, yaratıcı yaşamı sürdürmek ve iyi bir yaşam standardına sahip olmak, özgürlük, özgüven ve başkalarına saygı duymaktır (İnsani Gelişme Endeksi, 2017). Dünya Bankası'na göre, bir kişi toplam nüfusun bir oranı olarak günde 1 \$ veya 2 \$ 'dan az kazandığında fakir olarak kabul edilir. Onlarca yıldır, dünyadaki fakirlerin güçlendirilmesi nosyonu, özellikle gelişmekte olan ülkelerde çok fazla sonuç alınmadan, bir hareket olduğu gerçeğini ortaya koyan karmaşık bir olgudur. Küresel bir sorun olarak yoksulluk kavramı, küresel yoksulluk oranının yarıya indirilmesi hedefiyle Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin kurulmasına itti. 2015 yılında, aşırı yoksulluk sayısını azaltma yönünde bir başka hamle de Birleşmiş Milletler, Yoksullukla Mücadele Görevini Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG'ler) adına benimsemiştir (Addo, 2010).

Chambers ve arkadaşları (2011), yoksulluğun kişisel bir bakış açısıyla yorumlanabileceğini belirtmektedir. Bireysel yoksulluk bir eyaletteki insanların gelir düzeyi olarak tanımlanabilir. Ancak, insanları ölçmenin parametreleriyle ilgili olarak çeşitli tanımlar vardır ve bu tanımlar coğrafi konumlara bağlıdır. Olsen'in (2010) belirttiği gibi, Afrika'da, yoksulluk genellikle kuraklık ve kıtlık olarak yorumlanırken, Asya'daki yozlaşmış hükümet yoksulluğun önde gelen faktörüdür ve genel olarak ABD veya Avrupa gibi diğer coğrafi bölgelerde ise ekonomik krizin veya işsizlik ora-

nının artması olarak görülür.

Eşitsizlik, bir ülkenin kaynaklarının ülke veya coğrafi sınırlar arasında nasıl paylaşıldığının ölçülmesidir. Yoksulluk ve eşitsizlik birbiriyle ilişkilidir. Bazı durumlarda eşitsizlik yoksulluk olarak adlandırılır. Eşitsiz bir toplum, fakir ve zengin, daha az kaynak ve güç arasında büyük bir boşluk bulunan bir toplumdur. Eşitsizlikler “temel olarak ilişkisel eşitsizlikler, adil ve eşdeğer haklardan yararlanma inkâr etme ve farklı insanların değeri, statüsü, saygınlığı ve özgürlüklerinde keyfi farklılıklar bulunması”dır (UNICEF ve UN Women, 2013). Kaynakların dağılımındaki eşitsizliğin bir sonucu olarak, bazıları kötüleşirken bazıları daha iyi durumdadır. Yoksulluk ve eşitsizlik, dayanışma ve sosyal istikrarı baltalıyor. Aynı zamanda sosyal refahta bir azalmaya yol açmakta ve depresyona neden olmaktadır (Olayinka, 2010). Yaklaşık 702 milyon yoksulluktan muzdariptir (UNDP, 2017). Buna bir çözüm bulmak için UNDP, yoksulluk ve eşitsizliğe yol açan sosyal, çevresel, ekonomik, sağlık ve diğer faktörleri ele almak için Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini belirledi.

Yoksulluk ve eşitsizlik konusuna değinmek için STK’lar ortaya çıktı. Gelişme çabalarının bir parçası olarak, okullar kurarak, sağlık hizmetlerini iyileştirerek, kadınları güçlendirerek ve ihtiyacı olanlara kaynakları seferber ederek fakirlerin çıkarlarını teşvik etmeyi taahhüt ederler (Willets, 2002; Lewis ve Kanji, 2009; Banks, vd., 2015).

I. Literatür Taraması

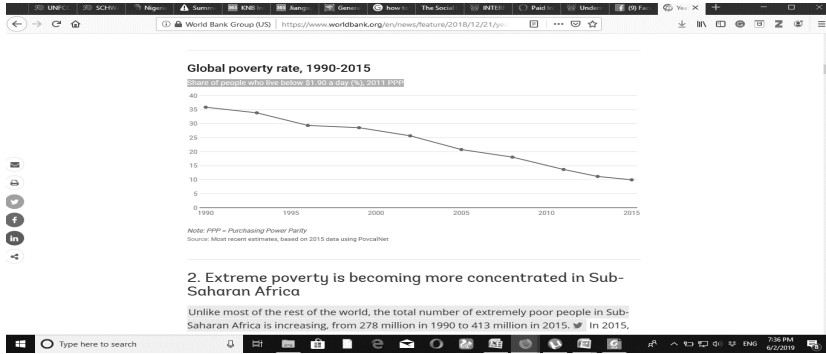
I. 1. Yoksulluk Kavramı

Ferguson (2011) yoksulluğu “Yoksulluk çok boyutlu bir olgudur. Birinin yaşamında arzulanan hedeflere ulaşma potansiyeli olan özgür ve onurlu bir insan olarak yaşama yeteneğinden yoksun bırakılmasıdır. Aynı zamanda, insanların ekonomik sisteme veya kişisel aksiliklere karşı şoklar nedeniyle yoksulluktan düşme olasılığı ve güvenlik açığı kavramını ve bireylerin veya grupların topluma katılımının olmamasına odaklanan sosyal dışlanma kavramını da içeriyor...” şeklinde tanımlar. “Dünya Bankası tarafından verilen ve Adjei (2012) tarafından atıfta bulunulan tanımda ise yoksulluk, bir kişinin refahının, gelir, kaliteli eğitim, iyi sağlık, beslenme, barınma ve hak sahibi olmak da dâhil ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere farklı bakış açılarından kendi varlıklarının yoksun bırakılmasıdır. Nobel ödüllü iktisatçı Amartya Sen yoksulluğunun çalışmasını içeren Birleşmiş Milletler tarafından verilen tanımlamaya göre, kaynakların sürekli veya kronik olarak yoksun bırakılması ile karakterize bir insan koşulu ola-

rak tanımlanmaktadır. Yeterli yaşam standardı ve diğer medeni, kültürel, ekonomik, politik ve sosyal hakların keyfini çıkarmak için gerekli olan seçimler, güvenlik ve güç.” (Sen, 1991; BM, 2001).

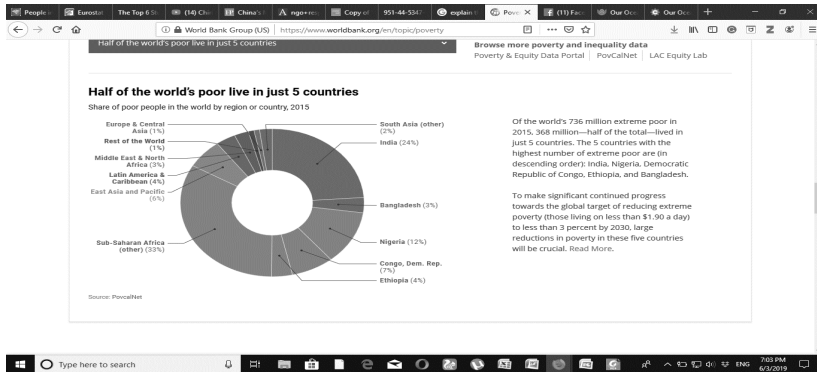
Küresel Yoksulluk Oranı, 1990-2015

Günde 1.90 Doların altında yaşayanların payı (%), 2011 PPP

Kaynak: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2018/12/21/year-in-review-2018-in-14-charts>

1990 yılında, insanların çoğu aşırı yoksulluk içinde yaşıyorlardı ve günde 2 dolardan az bir oranda yaşıyorlardı. 1990’da insanların yüzde 35.9’u yoksulluk içinde yaşıyordu. Bu rakam 1999’da 28.6’ya, 2008’de 20.11’e ve 2015’te 10’a düştü. Geçtiğimiz yıllarda dünya yoksulluğunun muazzam bir şekilde azaldığı görüldü. Bu düşüşe rağmen, 736 milyondan fazla insan yoksulluk içinde yaşıyor ve bu da yoksulluğun azaltılmasında küçük bir hız gösteriyor (Dünya Bankası, 2015).

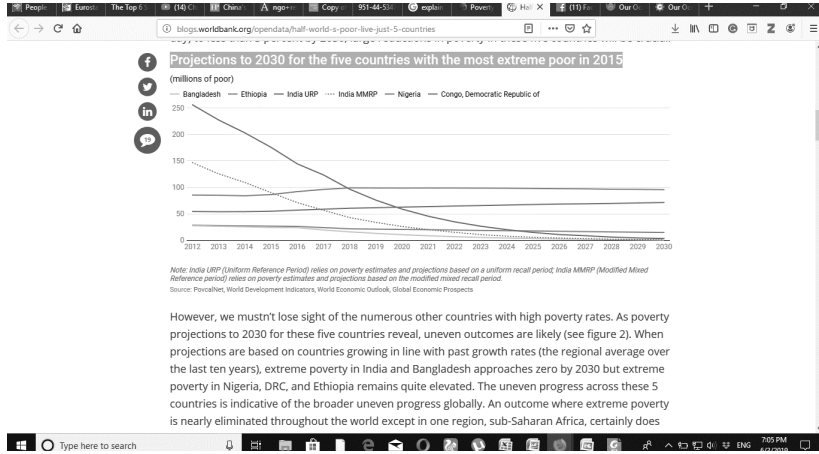

Kaynak: World Bank 2019

2015 yılında, aşırı yoksulluk içinde yaşayan tahmini 736 milyon kişi-

den, 368 milyonu toplamın yarısıdır ve Bangladeş, Etiyopya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Hindistan ve Nijerya olmak üzere 5 ülkede yaşamıştır. Bölgelere göre, aşırı yoksulluğa sahip bölgelerin çoğu, vatandaşları günde 1,90 dolardan az yaşayan Güney Asya ve Sahra Altı Afrika ülkelerinde görülmektedir.

2015 Yılında En Aşırı Yoksulluğa Sahip Beş Ülke İçin 2030'a Tahminler

Yukarıdaki grafik 2012'den 2030'a aşırı yoksulluk gösteren 5 ülkenin projeksiyonudur. 2030'da Bangladeş'teki yoksulluk oranı sıfıra yaklaşacak. En üzücü olan şey, Etiyopya, DRC ve Nijerya gibi Sahra altı Afrika ülkelerindeki yoksulluk oranının yüksek kalması. Yoksulluk ve Paylaşılan Refah Raporu 2018, bu eğilimlere bakmanın, bu ülkelerin vatandaşlarının yoksulluk oranını yüzde 3 azaltmaya odaklanmak yerine, ekonomik kalkınmanın yararlarından yararlanmasını sağlamak için daha iyi olduğunu belirtiyor.

1.2. Yoksulluk Çeşitleri

Jensen (2009) yoksulluk türlerini 6 olarak sınıflandırmıştır: U Durumsal Yoksulluk: Aksi takdirde geçici yoksulluk olarak bilinir. Ani kriz veya kayıpların sonucu olarak kısa bir süre için meydana gelen bir yoksulluk türüdür.

1.Kuşak Yoksulluk: Doğasında kronik olan ve bir kuşaktan diğerine aktarılan bir yoksulluk türüdür.

2. Mutlak Yoksulluk: Bu yoksulluk türü, yiyecek, güvenli içme suyu,

sağlık tesisleri, sağlık, barınma, eğitim ve bilgi gibi temel insani ihtiyaçlardan yoksun bırakılması ile karakterize edilir. Sadece gelire değil, aynı zamanda sosyal hizmetlere erişime de bağlıdır (Birleşmiş Milletler, 1995).

3. Göreceli Yoksulluk: Bir kişinin veya ailenin ekonomik konumuna doğrudan bağlı bir yoksulluk türü.

4. Kentsel Yoksulluk: 50.000'in üzerinde nüfusu olan bölgelere özgü. Aşırı kalabalık, şiddet, gürültü ve yoksul toplum gibi şeyler, programların bölge sakinlerinin koşullarını ağırlaştırmasına yardımcı olur.

5. Kırsal Yoksulluk: Kentsel yoksulluk gibi, bu yoksulluk da metro-polit olmayan alanlar olarak bilinen bazı bölgelerde 50.000'den az nüfusu vardır.

1.3.Yoksulluk Ölçüleri

Dünya Bankası Yoksulluk ve Eşitsizlikle İlgili El Kitabı (Haughton ve Khandker, 2009, s. 1), yoksulluğun ölçülmesinin önemli olduğunu öne sürmektedir: "Fakir insanları gündemde tutun" Ravallion (1998), "İnanılmaz bir yoksulluk ölçümü, odaklanmak için güçlü bir araç olabilir. Politika yapıcılarının yoksulların yaşam koşullarına dikkat etmesi." Yoksulluk ölçülmezse, hükümetin ekonomik ve politik gündeminde görünmemesi yüksek bir ihtimaldir. Yoksul insanları tespit etmek ve bu nedenle uygun müdahaleleri hedefleyebilmek: Yoksullara yardım edebilmek için kim olduklarını bilmeye ihtiyaç var. Bu nedenle; yoksul insan sayısının gerçek bir rakamını vermek, bir ülkedeki yoksulluk profilini ve eşitsizliğini ortaya koymaktadır.

Yoksul insanlara yönelik projeleri ve politika müdahalelerini izlemek ve değerlendirmek: Yoksulluğu ölçmek bir projenin fakirlere yardım etmede ne kadar etkili olacağını izler ve değerlendirir. Örneğin, hane halklarından ve ekonomik durumlarından veri toplamak hükümetin ekonominin belirli bir sektöründe hangi politikaların uygulanması gerektiğini ve sübvansiyonun gerekli olduğu yerleri anlamalarına yardımcı olur.

Amacı yoksul insanlara yardım etmeyi amaçlayan kurumların etkinliğini değerlendirin: Kurumların etkinliğinin değerlendirilmesi ve devlet politikalarının yoksullara ne kadar iyi ya da kötü olduğuna dair fikir verin.

I.4. Yoksulluk Çizgileri

Yoksulluk sınırı, bir kişinin yiyecek, giyecek, barınma, okul, su ve iyi sağlık gibi hayatta kalma için gerekli olan temel eşyaları satın almadaki gelirini ve harcama seviyesini belirleyen bir çizgidir. Genel bir bağlamda, bir yoksulluk sınırı uzmanlara yoksulların nasıl sayılacağı ve yoksul insan sayısının azaltılmasında kaydedilen ilerlemenin nasıl görüleceği konusunda bir fikir vermektedir.

I.5.Yoksulluğun Göstergeleri

Bir ülkedeki yoksulluğu ölçme göstergeleri, genellikle ülkenin ekonomik performansı ve yaşam standardıdır.

Yoksulluğu ölçme göstergelerinden biri Yoksulluk Açığı Endeksi veya Gelir Açığı Endeksi'dir. Bu endeks yoksul gelirin yoksulluk sınırının altına düşmesini ölçmektedir. Gösterge 18-65 ve 65 yaş üstü insanları ölçer (OECD, 2019).

I.5.1. İnsani Gelişme Endeksi (İGE)

Diğer bir gösterge ise İnsani Gelişme Göstergesidir (İGE). HDI, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilmiştir ve amaç, insani gelişmenin hem sosyal hem de ekonomik göstergelerinin iyi bir şekilde ölçülmesini sağlamaktır (UNDP, 2019).

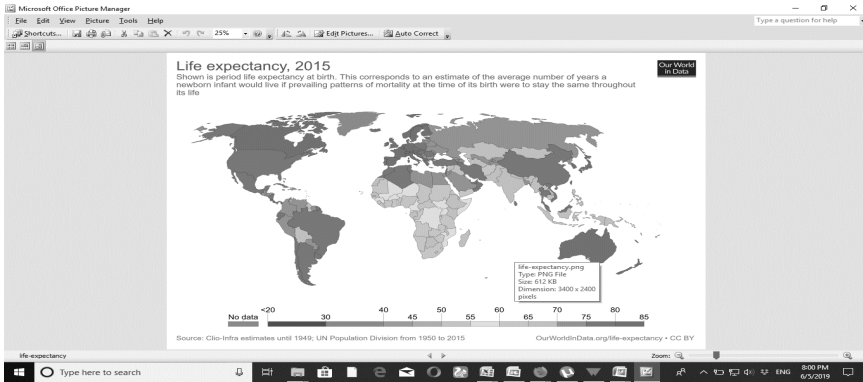

Kaynak: UNDP, 2019

Grafik, ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişme düzeylerini göstermektedir. Doğumda beklenen yaşam süresi, beklenen eğitim süresi ve bir ülkenin kişi başına gayri safi milli gelirinden oluşur.

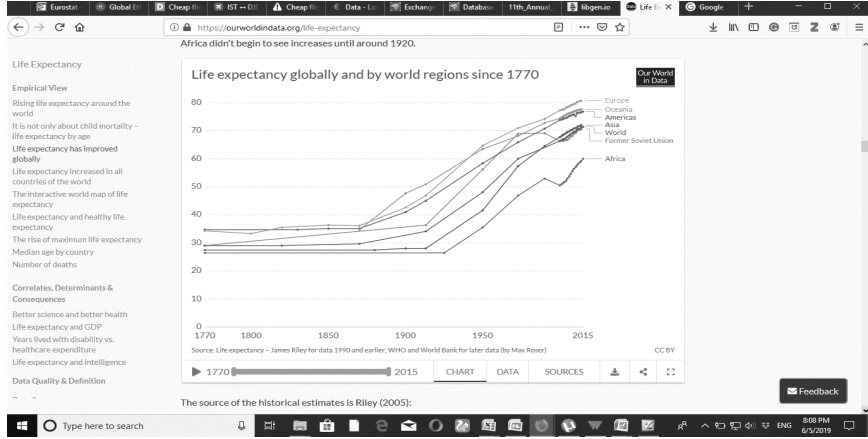

Yukarıdaki İnsani Gelişme Endeksi, dünyanın farklı ülkelerindeki insani gelişmenin kilit boyutlarını göstermektedir. HDI endeksi 0-1 arasında bir geometrik ortalama da gösterilir. Endeksten, Nijer ve Orta Cumhuriyet olmak üzere iki ülke, 0,3 ila 0,4 arasında bir endekse sahip; Mali, Afganistan, Etiyopya, Yemen ve diğer Afrika ülkeleri gibi ülkelerde Ceza-yir, Libya gibi birkaç Afrika ülkesi 0,4 ila 0,5, 0,7 ila 0,8, Botswana ve Çin, Kazakistan, Moğolistan, Brezilya, Kolombiya, Meksika gibi Asya ve Latin Amerika ülkeleriyle birlikte 0.8 ila 0.9 olan diğer ülkeler ise Rusya, Suudi Arabistan, Macaristan, Arjantin, İspanya, Avustralya, Kanada, Amerika Birleşik Devletleri ve diğer Avrupa ülkeleri. Endeksler, 0'dan 0,5'e düşen ülkelerin, insani gelişme açısından ya düşük ya da orta bir ülke olduğu anlamına gelirken, 0,5 ila 1 arası olanların, insani gelişmede yüksek ya da çok yüksek ülkeler olduğu anlamına gelir.

İGE'nin uzun ve sağlıklı bir yaşamına atıfta bulunmakla, yıllar geçtikçe, küresel olarak yaşam beklentisinde aşağıda gösterildiği gibi ciddi

bir artış olmuştur.

Kaynak: <https://ourworldindata.org/life-expectancy>

1770'den 2015'e kadar dünyanın farklı bölgelerinde yaşam beklentisi arttı. Okyanusya, 1870'den itibaren yaşam beklentisinde bir artış yaşamaya başlarken, Afrika 1920'de kendi deneyimini yaşamaya başladı. Dünya'daki farklı bölgelerde yaşam beklentisindeki artış büyük bir artış gösterdi. 1990'dan 2015'e kadar çoğu bölgede yaşam beklentisi, hiçbir zaman 58'i geçmeyen Afrika hariç, 65 ila 75 arasındaydı. İGE'nin bir diğer önemli boyutu ise bilgili olmaktır.

Tarihsel bakış açısına göre, son birkaç yüzyılda, dünya nüfusunun okuryazarlık seviyelerinde büyük bir artış oldu. 1960 yılında küresel okuryazarlık oranı % 42 iken, 2015 yılında % 86'ya yükseldi (OECD, 2016). Bu gelişmeye rağmen, eşitsizlikler hâlâ var ve bazı ülkeler eğitimde gerisinde kalıyor. Bu aşağıda gösterilmiştir:

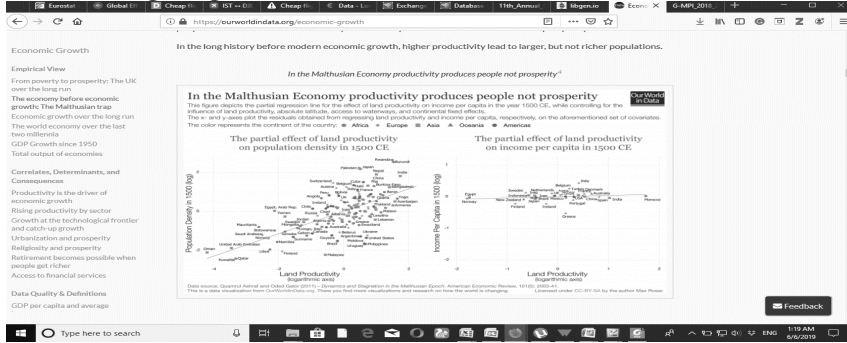

Kaynak: <https://ourworldindata.org/literacy>

Küresel okuryazarlık oranındaki artışa rağmen, bazı ülkelerde hâlâ % 30'dan daha düşük bir okuryazarlık düzeyi bulunmaktadır. Örneğin, Ni-

jer ve Afganistan, nüfusu özellikle 15-24 yaş arası gençleri okuma yazma bilmeyen, Güney Afrika, Brezilya ve Rusya gibi okuryazarlık oranlarının % 90'dan fazla olduğu ülkelerdir.

İyi bir yaşam standardı için verimlilik önemlidir. Malthus teknolojisi tarafından tartışıldığı gibi, verimlilik ve refahın artmasının anahtarıdır. Öte yandan, nüfus ne kadar üretken olursa olsun yüksek bir eşitsizlik eğilimi var. Bu aşağıda gösterilmiştir:

Kaynak: <https://ourworldindata.org/economic-growth>

Grafiğin solunda, tarımı düşük seviyede olan ülkeler nüfus yoğunluğunun çok düşük olduğu, nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu ülkelere oldukça verimli topraklara sahip olduğu görülmüştür. Tablonun aynı sol tarafında, Fas ve Hindistan gibi ülkelerin Norveç ve Mısır'dan daha fazla toprak ürettiği görülüyor, ancak bu onların lehine değil.

Kaynak: <https://ourworldindata.org/economic-growth>

Grafik, zaman içindeki fiyat değişikliklerine (enflasyon) ve ülkeler arasındaki fiyat farklarına göre ayarlanan kişi başına düşen rakamları temsil eder - uluslararası fiyatla - 2011 yılında ölçülür. Gelir seviyesi böl-

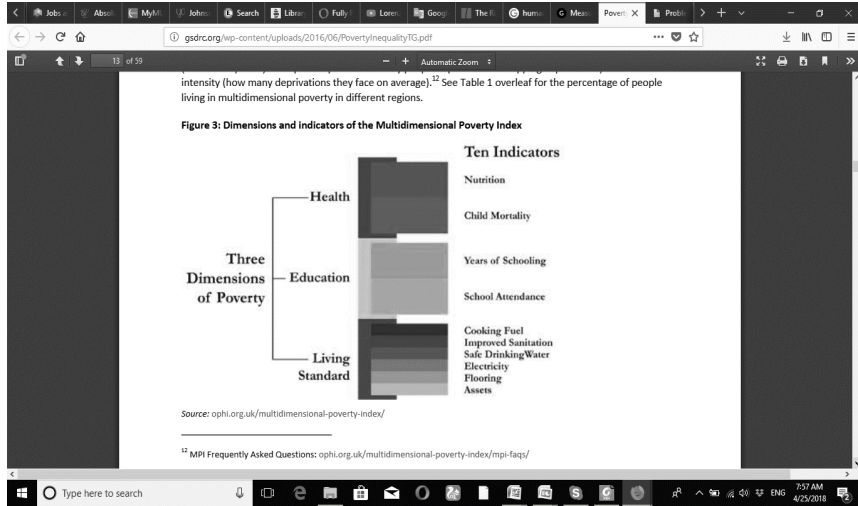
gelerden bölgelere değişir. Sahra Altı Afrika, Latin Amerika ve Asya'daki çoğu ülke, 0 ila 20.000 ABD Doları gelir seviyesine sahipken, Kanada, Avrupa ve ABD gibi diğer bölgeler 20.000 ABD Dolarının üzerindedir. Şimdi, İnsani Gelişme Endeksi, İnsan Yoksulluğu Endeksi ve Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi'ni içermektedir.

1.5. 2. İnsan Yoksulluğu Endeksi

İnsani Yoksulluk Endeksi, İGE'nin bir parçasıdır. İGE iki gruba ayrılmıştır: İnsan Yoksulluğu Endeksi sıklıkla iki ölçüme ayrılmaktadır. HPI-1, az gelişmiş ülkelerde mutlak yoksulluğu ölçmek için kullanılır. HPI-2, sanayileşmiş (daha gelişmiş) ülkelerde göreceli yoksulluğu ölçmek için kullanılır.

1.5. 3. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi

Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi, hane halkından başlayan akut küresel yoksulluğu ölçer. Sağlık, eğitim ve yaşam standartları olmak üzere üç boyutta on göstergeden oluşmaktadır (Alkire vd., 2013).

Kaynak: ophi.org.uk/multidimensional - poverty - index/

Grafikte on göstergeli üç yoksulluk boyutu gösterilmektedir. Sağlık sektöründe UNDP'ye (2018) göre, bir çocuğun veya 70 yaşın altındaki bir kişinin yetersiz beslenmesi durumunda ve ailedeki bir çocuğun anketten önceki 5 yıl içinde ölmesi durumunda, bir kişinin mahrum olduğu düşünülmektedir. Bir ailede bulunan bir insan, 10 yaşından büyük bir ailede altı yıl eğitim görmemişse ve bir çocuk okula gidemiyorsa, gitmesi ve sı-

nifını tamamlaması gerekiyorsa 8 öğrenciden yoksun olduğu kabul edilir. Aynı zamanda çok boyutlu yoksulluk endeksinin üç boyutunun bir parçası. Bir aile güvenli içme suyuna sahip değilse veya su almak için 30 dakika yürümek zorunda kalırsa mahrum olarak kabul edilir. Ayrıca, elektrik, konut malzemesi ya da yetersiz zemin olmaması ve mal varlığı, bilgisayar ya da araba olmaması durumunda da mahrum bırakılmaktadırlar.

II. Eşitsizlik

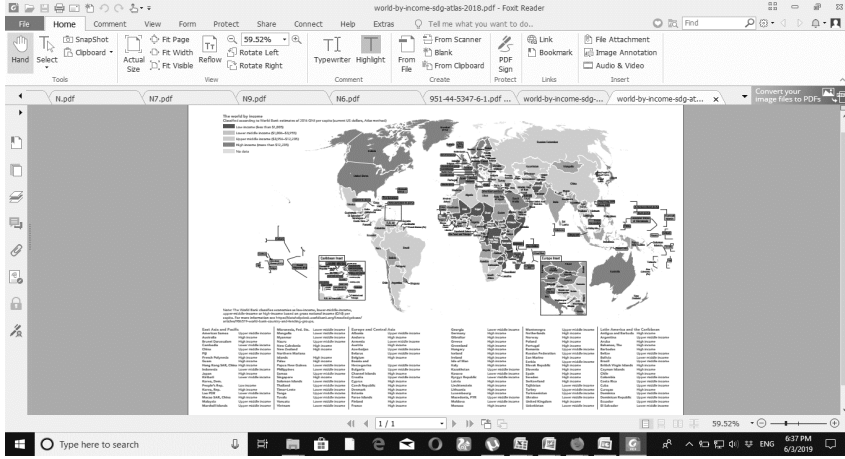
Eşitsizlikler “temel olarak ilişkisel eşitsizlikler, adil ve eşdeğer haklardan yararlanma inkâr etme ve farklı insanların değeri, statüsü, saygınlığı ve özgürlüklerinde keyfi farklılıklar bulunması” dır (UNICEF ve UN Women, 2013). Eşitsizlik gelir, eğitim, zenginlik, sağlık ve beslenme gibi çeşitli şekillerde mevcuttur. Eşitsizlik bir bölgeden diğerine değişmektedir ve ülkeler içinde ve arasında ve ya nüfus ağırlığını göz önünde bulundurarak ya da dikkate alarak gerçekleşmektedir (Milanović, 2012).

Eşitsizlik, sonuçların eşitsizliği ve fırsat eşitsizliğinin iki önemli perspektifine ayrılmıştır (de Barros ve diğerleri, 2009; UNDP, 2013; UNICEF ve BM Kadınlar, 2013; Dünya Bankası, 2006). Sonuçların eşitsizliği genellikle bireysel ve eğitimsel kazanımların gelirine bağlanırken, fırsat eşitsizliği farklılıklar arka planı, işe veya eğitime eşit olmayan erişim, arka plan ve sosyal muamele ve koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkar.

II.1. Eşitsizliğin Ölçülmesi

Eşitsizliğin ölçümlerinden biri Gini Endeksi. Gini endeksi Lorenz eğrisinden türetilmiştir ve bir ülkedeki eşitsizlik seviyesini ölçmek ya da bir popülasyonda servetin nasıl dağıldığını ölçmek için kullanılır. Temel olarak, Gini endeksi 0 (herkesin geliri var) ile 1 (tüm geliri olan tek bir kişi) arasında değişir. Bununla birlikte, çoğu durumda, Gini endeksi kişi başına harcamalar için 0,3 ile 0,5 arasındadır (Haughton ve Khandker, 2009).

II.2. Gelirle Dünya

Kaynak: World Bank (2019)

Atlas, dünyayı 2017 yılında gelir ve bölgelere göre göstermektedir. Cezayir, Libya, Namibya, Botswana ve Güney Afrika dışındaki Afrika ülkelerinin çoğunun 1.005 \$ 'dan daha az bir geliri ve 1.006 ile 3.955 \$ arasında olduğunu göstermektedir. Avrupa, Kuzey Amerika, Rusya Federasyonu ve Avustralya'da ülkelerin çoğu Ukrayna ve Moldova hariç 3.955 ABD Dolarından fazla olan üst orta gelir ve yüksek gelir kategorisine girmektedir. Asya ve Pasifik'te Latin Amerika ve Karayipler'de hemen hemen bütün ülkeler Çin, Kazakistan ve benzerleri hariç düşük gelirli ülkelerdir. Kısacası, Afrika kıtasında eşitsizlik yaygındır.

III. STK'ların Roller

STK'lar farklı açılardan gelir, hedefleri ve amaçları vardır. Çoğu durumda, STK'lara kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ya da her biri yerel, ulusal veya uluslararası düzeyde faaliyetlerini yürüten sivil toplumlar denir. STK'ların çoğu yoksulluğun azaltılması veya doğal afetlerden etkilenenlere destek sağlamakla ilgileniyorlar. Dahası, STK'ların on yıllar içinde büyümesi, insani gelişme konusunda çok iyi tanınan organizasyonlardan birinin olduğunu göstermektedir. STK'lar, politik ve piyasa güçleri arasında denge kurarak ekonominin üçüncü sektörü olarak kabul edilir. Bazı STK'lar öncelikli olarak yoksulluğun azaltılmasıyla ilgilenirken, diğerleri hükümetin bıraktığı boşlukları doldurmaya odaklanmaktadır (Klugman, 1997). Cernea (1988: 8), STK'ların yerel düzeyde kalkınma politikalarının yerel olarak uygulanması yoluyla kalkınma için bir kapıya hizmet ettiğini belirtti. Ayrıca, hedefleri, marjinalleşmiş insanların yaşamlarının iyileşti-

rilmesine ve kadınların güçlendirilmesine yardımcı olan bir değişim katalizörü olarak görülmektedir. Piyasaların başarısızlığı STK'ların müdahale etmesine neden oldu. Berger ve Neuhaus (1977), STK'ların pazardaki müdahalesinin küresel olarak sosyal sonuçlar ve yönetim için değerler yarattığına inanmaktadır. Sosyal kazanımları teşvik etmek, bir davranış kurallarını teşvik etmek ve yayılma etkilerini hafifletmek amacıyla STK'lar halka danışmanlık yapar ve araştırma yapar (Wapner, 1996). Gençleri güçlendirmek, yoksulluk ve eşitsizliği azaltmak için STK'lar kapasite geliştirici olarak hareket etmektedir. Bu faaliyeti, eğitim destek programı aracılığıyla yürütmekte, bir okula kayıtlı kız sayısını arttırmak, örgütsel destek ve beceri eğitimi (Itumo, 2015). STK'lar aynı zamanda barış geliştirici olarak da hareket etmektedir. Örneğin, Afrika'da, STK'lar barışı sağlamak ve savaş travmalarından kaynaklanan acıların azaltılmasında hayati bir rol oynadılar (Karina Silver, 2000). Hizmet sunumunda, STK'ların fakirlere hizmet (örneğin, giyim, yiyecek vb.) sağlamada rol aldığı bilinmektedir. Toplumdaki boşlukları, ihtiyacı olanlara hizmet sağlamak için kaynağın mobilizasyonu yoluyla doldurma yetenekleri vardır (Willems, 2002; Lewis ve Kanji, 2009; Banks ve diğerleri, 2015).

III. 1.Yoksulluk ve Eşitsizlikle Mücadelede STK'ların Rolü

Sivil toplum kuruluşları (STK) genel olarak, devlet veya milletlerin vatandaşlarına destek vermemesi veya yardımda bulunmaması konusunda kitlelere ulaşan önemli kuruluşlar olarak görülmektedir. Başka bir deyişle, STK'lar yalnızca halkın çıkarları için mücadele etmek amacıyla kurulmuştur. STK'ların oynadığı roller genellikle bazı sektörlerde hükümetin oynayamayacağı roller olarak görülmektedir. Bu nedenle, genellikle yoksulluk ve eşitsizlikle mücadele gibi sorunların çözümünde yardımcı olan üçüncü sektörler olarak adlandırılmaktadır (Abu Hussin ve diğerleri, s. 6, 2018). STK'lar ayrıca yoksullukla mücadele, eşitsizlik, küçük işletmelere finansal destek sağlama ve insani destek konusunda hayati bir rol oynamaktadır. Bu tür STK'lara bir örnek, Irak, Sudan ve Mısır gibi bazı Müslüman ülkelere yardım ve destek sağlayarak, Müslüman ülkelerdeki yoksulluk ve eşitsizlikle mücadelede hayati bir rol oynayan İslami Yardım adında uluslararası bir STK'dır (Abu Hussin ve diğerleri, sayfa 9, 2018).

Örneğin, Afrika'da, son on yılda, STK'lar farklı kanallardan yoksulluk ve eşitsizlikle mücadelede önemli bir rol oynamak zorundadır. Adjei (s. 7, 2012) tarafından Wamani'nin (2007) çalışmasında belirtildiği gibi, Dünya

Vizyonu ve Planı Uluslararası, Güvenli Su Ağı (SWN) ve Su gibi STK'lar Sağlık Uluslararası (WHI), Gana'daki kırsal alanlardaki marjinal insanlara, su yoksulluğunu azaltmak, eğitim sağlamak, tarımı artırmak ve kadınların güçlendirilmesini sağlamak amacıyla su temini yoluyla çok sıkı bir şekilde çalışıyor. Eşitsizlikle ilgili olarak, STK'lar, özellikle kırsal alanda var olan boşluğu kapatmaya çalışan en önemli organizasyon olmaya devam etmektedir. Bunun bir örneği Nijerya'daki Cesaret Eğitim Vakfı (CEF). Bu STK, ebeveynleri okula göndermeyi göze alamayanlara veya çocuklarını öğrenme materyalleriyle tam olarak destekleyemeyenlere burs vermektedir (Kamanu, 2004). Ayrıca, kız ve erkek çocuklar arasında eşitliği desteklemeye yönelik bir başka harekette, Girls Power Initiative (GPI) gibi STK'lar, Nijerya'nın güney kesiminde kızlar için kütüphaneler kurarak en hayati rol oynamaktadır (Ikpi, vd., 1991). Uganda'da, STK'lar, Çiftçi Grubu Derneği gibi dernekler aracılığıyla çiftçileri meşgul eder. Bu derneğin asıl amacı cinsiyet veya yaşlarına bakılmaksızın çiftçileri güçlendirmektir. Bu güçlenme sayesinde çiftçiler, daha eşit olmak ve ticari miktarlarda mal üretmek için birbirlerine daha yakın hale geldiler (Namara, s. 125, 2009). Asya'da, birçok STK yoksulluk ve eşitsizliğin azaltılmasına büyük katkı sağlamıştır. OXFAM, ActionAid, Çocukları Kurtar Fonu, Bangladeş'te yoksulluk ve eşitsizlik seviyesini azaltmak için çalışan önemli STK'lardan bazıları. Örneğin, sağlık sektöründeki eşitsizlik seviyesini, eğitimi ve toplumsal cinsiyet konularında farkındalık yaratmayı sınırlandırmak için, yukarıda belirtilen organizasyon rehabilitasyon merkezlerini açmış olsa bile öğretmenlere ödeme yapmıştır (Beyaz s. 33-34, 1991).

Avrupa'da, STK'lar yoksulluk ve eşitsizlikle mücadele etmek için çok çalışıyorlar. Bunun bir örneği, yoksulluk ve eşitsizliğe karşı olan bir STK olan Avrupa Yoksullukla Mücadele Ağı'na (EAPN) ait bir STK olan Romanya'daki RENASIS'dir. Romanya'daki yoksulluk ve eşitsizliği azaltmak için EAPN, ülkedeki diğer STK'ların katılımını teşvik etmekte ve AB politikası ile uyumlu olan kapasitelerini güçlendirmekte ve bundan dolayı Romanya'daki yoksulluk ve eşitsizlik oranında bir düşüş olmuştur (Poverty Watch Romania, 2017). Kuzey Afrika / Orta Doğu'dan ülkelerdeki STK'lar, yoksulluk oranını ve eşitsizliği azaltmak için sahip oldukları sınırlı kaynakları kullanıyorlar. Örneğin; Fas'ta, Ulusal İnsani Gelişim Girişimi (NIHD), yoksul hanelere ve küçük ölçekli sanayilere verilen kredinin başarılı bir şekilde artmasına yol açtı. Bu proje sayesinde, insanlar hem doğrudan hem de dolaylı olarak

yoksulluktan kurtuldu (Carnegie Uluslararası Barış İçin Bağış, 2010).

Sonuç

Sonuç olarak, yoksulluk ve eşitsizlik iç içe geçmiş durumda. Zaman içinde, yoksulluk ve eşitsizlik, özellikle Afrika, Asya ve Latin Amerika'daki ulusların büyümesini ve gelişmesini engelliyor ve bu durum devletlerin STK'ların devreye girmesine neden olan bu konuları eleştirel olarak ele almamasına bağlanıyor ve bu kritik problemleri ele alır. STK'ların fakir ve düşük gelirli hizmetler sağlama, kızların güçlendirilmesi, mikrofinans kuruluşlarının kurulması, fakirlerin sesi olarak hareket etme ve ihtiyaç sahiplerine hizmet sağlamak için kaynakların harekete geçirilmesi gibi kullanılan yoksulluk ve eşitsizlik azaltma stratejisi Yoksulluk ve eşitsizlik içinde yaşayan insan sayısının dünyadaki farklı bölgelerden getirilmesidir.

Kaynaklar

Agba, A. M., Akpanudoedehe, J. J., & Stephen O., "Financing Poverty Reduction Programmes in Rural Areas of Nigeria: The Role of Non-Governmental Organisations (NGOs)" International Journal of Democratic and Development Studies (IJDDS), Vol. 2, No 1. 2014.

Barbara, K., The Role of NGOs as Agents for Change.

Berger, P.L. and Neuhaus, R.N., *To Empower People*, American Enterprise Institute: Washington, DC, 1977.

Cernea, M.M., *Non-governmental organizations and local development*. World Bank Discussion Papers, Washington DC: World Bank, 1988.

Ed, L., *To End Inequality We Must Understand How Poverty Works* <https://aeon.co/essays/to-end-inequality-we-must-understand-how-poverty-works> Erişim 22 Mayıs 2019.

European Anti-Poverty Network Romania (EAPN RO) – *Renasis Poverty Watch Romania*, 2017.

Geraldine, A.K., *NGOs and Poverty Reduction: a Case Study of Danish and Ghanaian NGOs in Ghana*, 2017.

Ferguson, C., *Enhancing the Role of NGO's and Civil Society in Poverty Alleviation: Challenges and Opportunities*, Geneva, 2011.

Houghton, J., & Khandker, S. R., *Handbook on Poverty and Inequality*, Washington, DC: World Bank. <http://go.worldbank.org/4WJH9JQ350>

Erişim: 22 Mayıs 2019.

Ikpi, G., *Five Years of GPI: Third Graduation Holds in Calabar, Benin*. New letter of Girls' Power Initiative. October- December: 2 – 3, 1999.

Ireneous, M., *Contributions Made By Non Governmental Organization Projects In Poverty Reduction In Kwale County, Kenya*, 2015.

Jose, T., *What is Poverty Line? How Poverty Line is Constructed in India* <https://www.indianeconomy.net/splclassroom/what-is-poverty-line-how-poverty-line-is-constructed-in-india/> Erişim: 22 Mayıs 2019.

Kolawole, O. B., *"Relationship Between Inequality and Poverty"*. <https://www.scribd.com/document/51456673/Relationship-Between-Inequality-and-Poverty>, Erişim: 22 Mayıs 2019.

Kamanu, S.O., *12 Receives Scholarships From CEF*. *ThisDay* June 1; 11 2004.

Lahcen, A., *Morocco's Experience with Poverty Reduction Lessons for the Arab*. Carnegie Middle East Center, 2010.

Nicola, B. and David, H., *The role of NGOs and Civil Society in Development and Poverty Reduction.*, Brooks World Poverty Institute, 2013.

Mohd. F. Mohd., A. Aminudin., H. Juhazren, J., *The Roles of Non-State Actors in Eradicating Poverty in Malaysia*. IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science, 2018.

Olsen, W., *"Poverty" as a malaise of development: A discourse analysis in its global context, as cited in A. Boran (ed.) Poverty: Malaise of development*, Chester Academic Press, Chester, UK, 2010.

Prince O. A. & Seth, A. & Kwadwo, A., *Non-Governmental Organizations and Rural Poverty Reduction in Northern Ghana: Perspectives of Beneficiaries on Strategies, Impact and Challenges*. *Journal of Poverty Alleviation and International Development*, 3(2): 47-73, 2012.

Quinonez, N., *"Types of Poverty: A Summary for Teachers"*. <https://blog.udemy.com/types-of-poverty/> , Erişim: 22 Mayıs 2019.

Chambers, Robert, *Participation and Poverty* Society for International Development 50, no 2 : 20,2007.

Rohwerder, B., *"Poverty and Inequality: Topic guide*. Birmingham", UK: GSDRC, University of Birmingham. Accessed May 23, 2019.

Sarah, C. W., *Evaluating the Impact of NGOs in Rural Poverty Alleviation*. Bangladesh Country Study., ODI Working Papers September, 1990.

Taiwo J.N (Ph.D), & Agwu M.E, *"Problems and Prospects of Poverty Alleviation Programmes In Nigeria*. *International Journal Of Business*

And Management Review” Vol.4, No.6, Pp.18-30, 2016.

UNDP, “*Ending Poverty by 2030: Undp’s Perspective and Role*. www.undp.org/ United Nations Development Programme One United Nations Plaza” • New York, NY 10017 USA. , Erişim 23 Mayıs 2019.

Wapner, P., Environmental Activism and World Civic Politics, State University of New York Press: New York, 1996.

SÖZLÜ TEFSİR GELENEĞİ BAĞLAMINDA NİJERYA'NIN KUZAY TOPLUMLARINDA TEFSİR MECLİSLERİ

Ahmad Mukhtar Adam

*Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tefsir ABD Doktora Öğrencisi*

Özet

“Sözlü tefsir” olarak tanımlamış olduğumuz şifahi vasıta ile nakle-
dilmekte olan tefsir faaliyetlerinin Kur’ân’ın indiği dönemden itibaren
ortaya çıktığı ehline müsellemidir. Hz. Peygamber (sav) döneminden
sonra gerek sahabe ve gerekse tâbi’ün devrinde “Tedvin Devri” olarak
bilinen yazılı nakil dönemine kadar, tefsir faaliyetlerin sözlü aktarım şek-
linde gerçekleştiği bilinmektedir. Eski Kânim-Bornu ve Sokoto sultanlı-
ğında meydana gelen ve modern dönemde Nijerya’nın on dokuz eya-
letinden oluşan Kuzey Nijerya toplumunda da sözlü tefsir geleneğinin,
hicri V., miladi XI. asırdan itibaren ortaya çıktığı söylenebilir. XI. Asırda
Kânim-Bornu ve XIV. asırda Hevsa memleketlerindeki bazı kralların İs-
lamiyet’i kabul etmeleriyle birlikte Kur’ân’ın mahalli dillerle tefsir etme

faaliyetinin arttığı bilinmektedir. Ayrıca, Sokoto Sultanlığında gerek emperyalizm döneminden önce (1832-1903) gerek sömürge çağında (1903-1960) ve gerekse sömürge döneminden sonra günümüze kadar sözlü tefsir faaliyetleri aralıksız olarak sürdürülmüştür.

Bu girizgâhtan sonra, bu çalışmada, Kuzey Nijerya bölgesinde özellikle Ramazan aylarında verilen tefsir dersleri sözlü tefsir geleneği açısından değerlendirilmek suretiyle söz konusu toplumda tefsir faaliyetlerin doğuşu ve gelişimi, klasik ve modern dönemlerde tefsir oturumlarının kültürel, ilmi ve dini rolü irdelenecektir.

Anahtar kelimeleri; Sözlü tefsir, Kuzey Nijerya toplumu, Tefsir oturumları, Kânim-Bornu, Sokoto Sultanlığı.

Giriş

Sözlü tefsir faaliyetleri Kur'ân'ın nüzûl döneminden modern döneme kadar varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bilindiği üzere Hz. Peygamber (sav) kendisine nâzil olan âyetleri ashabına okumakla yetinmemiş, aynı zamanda manasının ve maksadının anlaşılması için farklı yöntemler kullanarak şifahi yolla tefsir etmiştir. Bununla birlikte sahabenin de zaman zaman anlaşılmayan âyetler hakkında Hz. Peygamber'e sorular sormak suretiyle âyetlerin manalarını çözüme kavuşturmak istedikleri bilinmektedir.¹

Sahabe döneminde de Abdullâh b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Übey b. Kâ'b (ö. 33/654) Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö.42/662-63) ve Abdullâh b. el-Abbâs (ö. 68/687-88) başta olmak üzere sahabenin çoğu, fetih harekâtıyla birlikte farklı ülkelerde yerleşip² orada Kur'ân ve tefsir gibi İslam ilimlerine ilişkin ilmi oturumlar düzenlemişlerdir. Sözlü tefsir faaliyetinin yapıldığı bu oturumlarda, Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728), Katâde b. Diâme (ö. 117/735) ve Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) gibi tabî'ün döneminin önde gelen müfessirleri yetişmiştir.³ Sahabe döneminde yetişen tâbî'ün 'ulemâsı, Mekke, Medine

1 Örneğin, kaynakların belirttiğine göre, En'am suresi seksen ikinci âyetindeki *zûlm* ifadesine ilişkin Eshâb-ı Kirâm, Hz. Peygamber'e sormuş ve onlara Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri yöntemine başvurarak Lokman süresindeki on üçüncü âyetindeki *'İnneş-şirke lazûlmun azim'* ifadesiyle açıklamıştır. Haz. Peygamber (sav)'ın tefsiri ile ilgili geniş bilgi için Bkz., Zehebi, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, Kahire, Dârü'l-Hadis, 2012, c.I s.43-44.

2 Abdullah b. Mes'ûd Irak, Ebu Musa Ebû Mûsâ el-Eş'arî Suriye, Übey b. Kâ'b Madine ve Abdullah b. Abbas Mekke'de yerleşmiştir. Bkz., Zehebi, a.g.e., c.I, s.92-115.

3 İbn Abbâs'ın Kâbe'de verdiği tefsir dersleri sahabe dönemindeki tefsir oturumları

ve Irak'ta sözlü ve şifahi nakil tefsiri açısından vazgeçilmez üç ayrı tefsir medresesi kurmuşlardır. Modern döneme kadar ulaşan tefsir rivayetlerin kahir ekseriyeti, isnat bakımından bu medreselerde yetişen ulemaya dayanmaktadır.⁴

Tâbi'ün döneminden hemen sonra tedvin dönemiyle birlikte müstakil tefsir eserleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süley-mân'ın (ö. 150/767) tefsiri günümüze ulaşan ilk yazılı tefsir olarak kabul edilmektedir.⁵ Her ne kadar yazılı tefsirin ortaya çıkmasıyla birlikte tefsir hareketlerin yönteminin değiştiği bir dönem olarak kabul edilse de İslam düşünce tarihi kitâbiyâtı incelendiğinde sözlü tefsir faaliyetinin farklı dönemlerde farklı toplumlarda aralıksız XIV asırlık bir müddet içerisinde varlığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır.⁶

I. Kânim-Bornu ve Hevsa Bölgelerinde Sözlü Tefsir Faaliyetleri

Tefsir kaynaklarında Kânim-Bornu ve Hevsa bölgelerinde tefsir faaliyetlerine ilişkin geniş malumatlar bulunmamakla birlikte, ulaşabildiğimiz bazı çalışmalardan edindiğimiz bilgilere göre, Berberler, Kanuriler, Araplar, Fûlâniler ve Hevsalar'dan oluşan ve bugünkü Çad'ın bir bölgesi ve Kuzey Nijerya'nın bir eyaleti olan Bornu şehrinden meydana gelen Kânim-Bornu bölgesine İslamiyet'in hicri I. asrın sonlarında girdiği ve miladi XII. asırda Hummi Jilmi b. Selemma döneminde ise İslamiyet'in resmi din olarak kabul edildiği aktarılmaktadır. İslamiyet'in bu bölgede yayılması ve bilhassa resmi din olarak kabul edilmesi sonucunda ulemanın yoğun olarak Kur'ân'ı anlama ve yorumlama faaliyetine odaklandıkları örnek olarak kabul edilebilir. Bu oturumlara ilişkin örnek için bkz., Suyuti, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-İtkân*, Mısır, el-Heyet el-Mısıryye el-âmmelî'l-Kutub, 1974, c.II, s.68-105.

4 Söz konusu tefsir okullarıyla ilgili bkz., Zehebi, a.g.e., c.I, s.92-115.

5 Tedvin döneminde tefsir faaliyetleri hakkında bkz., Demirci, Muhsin, *Tefsir tarihi*, İstanbul, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), s. 100-110, 2014.

6 Örnek verecek olursak İbn Teymiyye'nin (ö.728/1328) Memlûk döneminde el-Umevi Camii'nde verdiği tefsir dersleri, Osmanlı döneminde de Huzur dersleri bilinen Ramazan aylarında padişahların huzurunda yapılan tefsir meclisleri ve miladi XX. asırda Muhammed Mutevillî eş-Şaravî'nin (ö.1998) Mısır halkına verdiği tefsir dersleri zikredilebilir. İbn Teymiyye için bkz., İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dârü'l-Fıkr, 1986, c.XIII, s.303; Huzur dersleri için bkz., Kara, Ömer, *Osmanlıda Huzur Dersleri Geleneği ve Literatürü*, Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi, 9/18, s.519-539, 2001.

aktarılmaktadır. Çok sayıda hâfızın yetiştiği Kânim-Bornu bölgesinde tefsir faaliyetleri de özellikle miladi XVII. asırda hız kazanmış ve bu önemli tefsir hareketleri arasında sözlü tefsir geleneğinin önemli yere sahip olduğu görülmektedir.⁷

Kano, Daura, Katsina, Gobir, Zaria, Rano gibi modern dönem Nijerya'sının Kuzey bölgesinde bulunan Hevsa şehirlerinde ise ilk Müslüman kral Ali Yaji b. Sâmiyâ'nın (750-787/1349-1385) döneminde, kralın katkısıyla İslam dini büyük ölçüde yayılmıştır.⁸ Ancak, İslam ilimlerine ilişkin faaliyetlerde yine Müslüman kral olan Muhammed Rumfa'nın (867-904/1463-1499) döneminde, Muhammed b. Abdilkerim el-Megilî et-Tilimsânî'nin (ö. 909/1503) Kano'ya ziyaret etmesi, sadece Kano değil bütün Hevsa eyaletlerinde büyük katkılar sağlamıştır.⁹ Ayrıca bu dönemlerde Kano'ya göç eden, hac yolculuğunda Hevsa şehirlerine gelen ve oradan seyahate çıkıp sonra dönen bazı âlimler İslam ilimleri ile ilgili eserleri getirmiş ve ilim meclislerini düzenlemişlerdir. Açık öğretim şeklinde düzenlenen bu ilim meclisleri İslam'ın öğretilmesine büyük rol oynamıştır.¹⁰ Sokoto sultanlığı döneminde gerçekleşen Kur'ân ve tefsir oturumları, ele alınan tefsir eserleri, *es-Semerkandî* gibi Hevsa eyaletlerine getiren tefsirleri ve orada Hâşim *el-Zamfarî* gibi bulunan müfessirleri göz önünde bulundurarak söz konusu Hevsa memleketinde Kur'ân ve tefsir derslerin verildiği ve bu tefsir oturumlarında Şeyh Osman b. Fûdî (ö. 1232/1817) gibi Hevsa eyaletlerinde meşhur müfessirlerin yetiştirdiği anlaşılmaktadır.¹¹

7 Kanim-Bornu memleketinde sözlü tefsir faaliyetleriyle ilgili geniş bilgi için bkz., Dahiru, U., 'Qur'anic Studies in Borno: Developments in the Nineteenth and the Twentieth Centuries,' (Unpublished Ph.D. Thesis), Department of Shariah and Islamic Studies, Bayero University, 1995; Galadançi, Şeyhü Ahmed Said, *Hereketü'l-lügatü'l-Arabiyye fi Nijerya min sene 1804 ile sene 1966*, Kano, Şerike Dârü'l-Ümme, (2016), s. 32-36.

8 Galadançi, a.g.e, s.39-42; H.R. Palmer, *The Kano Chronicle*, The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain & Ireland, 1908, c. XXXVIII, s. 70-71.

9 Bkz., H.R. Palmer, a.g.e, s. 77.

10 Mesela Abdullah oğlu Muhammed Kosoki'nin (914-972/1509-1565) döneminde Şeyhu Tunusi ve Şeyhu Abdüsselam Kano'ya ziyaret ederek Kâdî İyaz'ın (554/1149) eş-Şifa'sı ve el-Camiu's-Sağır (Muhtemelen Suyuti'nin) ve es-Semerkandî (muhtemelen Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin tefsir eseri), adlı eserleri getirmişlerdir. Bkz., H.R. Palmer, a.g.e., s.79; Galadançi, a.g.e, s.64.

11 Osman b. Fûdî'nin Sokoto devleti kurulmadan önce Hâşim el-Zamfarî, Hac Muham-

Bu dönemde bazı kaynakların verdiği bilgilerden hareket ederek ders meclislerinde telkin olarak bilinen klasik eğitim sistemi kullanılmıştır. Söz konusu eğitim sisteminde öğrenciler, dehliz anlamındaki (*soro/ zau-re*) veya camilerde toplanırlardı. Her öğrencinin getirdiği İslam ilimlerine ilişkin bir Arapça kitabın satır satır okutarak ders veren âlim, yerel dil ile açıklamalarda bulunurdu. Tefsir dersleri ise diğer derslerde olduğu gibi hoca, öğrencinin okuduğu âyetin manasını açıklardı. Ancak, öğrenciye belli bir seviyeye geldiği zaman '*Tefsîrû'l-Celâleyn*' gibi özel tefsir eserleri okutulurdu. Bazı âlimler birden fazla ilim dalında mütehassıs olsa da bu meclislerde genel olarak sadece tek alanda ders verirlerdi.¹²

Söz konusu dönemde tefsir derslerinde kullanılan kaynağın *Galadançı*'nin ileri sürdüğü '*Tefsîrû'l-Celâleyn*' olması ile birlikte,¹³ es-Semerikândî gibi getirilen tefsir eserlerinin de okutulduğunu söylemek mümkündür.

II. Sokoto Sultanlığında (1804-1903) Sözlü Tefsir Faaliyetleri

XIX. asrın başlarında Kuzey Nijerya'da kurulan Sokoto Halifeliği, genelde İslâm ilimleri ve özelde sözlü ve yazılı tefsir gelişimi açısından Osman b. Fûdî (ö. 1232/1817), Muhammed Bello (ö. 1253/1837) ve Abdullah b. Fûdî (ö. 1245/1829) gibi önde gelen halifeliğinin kurucuların katkılarıyla Kuzey Nijerya'nın en parlak dönemlerinden biri olmuştur.

Abdullah Hakim'in ifade ettiğine göre, 1188/1774 yılında Osman b. Fûdî, hafta içinde tefsir, hadis ve fıkıh dersleri vermeye, hafta sonlarında da Kur'ân âyetleri üzerinde vaaz programlarını organize etmeye başlamıştır.¹⁴ Osman b. Fûdî'nin vermiş olan bu derslerde kardeşi Abdullah b.

med Ra-jı ve Ahmed Muhammed gibi Hevsa memleketindeki tefsir hocaların derslerine katıldığı ileri sürülmüştür. Bkz., Bugaje, Usman Muhammed, '*The Contents, Methods & Impact of Shehu Usman Dan Fodio's Teachings*' (Unpublished Master's. Thesis), Institute of African & Asian Studies, University of Khartoum, 1979, s. 16; Adam, Abba Idris, '*Re-inventing Islamic Civilization in the Sudanic Belt, the Role of Sheikh Usman Dan Fodio*', Journal of Modern Education, 4, No.6, 2014, s.458.

12 Galadançı, a.g.e., s.67; Andrea Brigaglia, *Leaning Gnosis & Exegesis: Public Tafsir & Sufi Revival in the City of Kano (Northern Nigeria) 1950-1970*, Die welt des İslam 49, 2009, s.346-347

13 Galadançı, a.g.e., s.65.

14 Quick, Abdullah Hâkim, '*Aspects of Islamic Social Intellectual History in Hausaland Uthman İbn Fûdî*' (Unpublished Ph.D. Thesis), Department of History, University of Toronto, 1995, s. 84.

Fûdî, kendisinden tevhit, fıkıh, hadis alanlarında tahsil etmekle birlikte, Kur'ân'ın baştan sona kadar birkaç defa tefsir dersleri almıştır.¹⁵ Bu ilim faaliyetlerini, Osman b. Fûdî'nin vefat etmesine kadar devam etmiştir.

Sokoto Sultanlığı kurulduktan sonra kardeşinden ders alan Abdullah b. Fûdî, modern dönem Nijerya'sının Kuzey bölgesinde bulunan *Kebbi* eyaletinin *Gwandu* imaretinde tefsir medresesini kurmuştur. Yazılı ve sözlü tefsir faaliyetinde damgasını vuran Abdullah b. Fûdî, *Zîyâu't-te'vil fi meâni't-tenzil*, *Kifâyetu zu'afâu's-sûdân*, *Miftahu't-tefsir* ve *el-Favâidü'l-celile* gibi tefsir ve Kur'ân ilimlerine yönelik eserler yazmıştır.¹⁶ Abdullah b. Fûdî'nin yanında, bölgenin sayılı âlimleri arasına giren Osman b. Fûdî'nin oğlu Muhammed Bello, verdiği dersleri *ve Gâyetü's-sûl fi tefsiri'r-resûl* gibi yazdığı eseriyle tefsir alanında katkılarda bulunmuştur.¹⁷

Sokoto Sultanlığı döneminde geçmiş dönemde olduğu gibi, klasik eğitim metodu kullanılmaya devam etmiştir. Bu dönemde sözlü tefsir dersleri, Kur'ân'ın anlaşılmasına ilişkin faaliyetlerde mühim rol oynamıştır. Nitekim söz konusu dönemde tefsir ilmine ilişkin yazılan tefsir eserleri artmış ve bu tefsir eserleri incelendiğinde Ebu Ubeyd Ma'mer b. el-Müsenne'nin (ö. 209/824) *Mecâzü'l-Kur'ân* adlı tefsiri, Nasirüddin Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil'i*, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Hâzîn'nin (ö. 714/1341) *Lübâbü't-tevil fi meâni't-tenzil'i* ve Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed es-Seâlibî'nin (ö. 875/1471) *el-Cevâhirü'l-hisân fi tefsiri'l-Kur'ân'ı* gibi tefsir eserlerinin kaynak olarak kullanıldığı görülmektedir.

III. Kuzey Nijerya'da Sözlü Tefsir Hareketlerinin Sistemleşme Dönemi

XX. asrın başlarında Bornu bölgesinde Kur'ân ve Kur'ân ilimleri, *Zazzau*¹⁸ bölgesinde Arapça dili ve edebiyatı ve Kano eyaletinde Maliki fıkıh

15 Galadançi, a.g.e., s.72; Quick, a.g.e., 84.

16 Abdullah b. Fûdî'nin, *Zîyâu't-te'vil fi Meâni't-Tenzil* adlı eserini Ahmed Ahmed Ebü-suûd ve Osman Tayyib, tarafından neşredilmiştir, *Kifâyetu Zu'afâu's-Sûdân* adlı eseri ise, Sani Musa Ayagi ve Hâmid İbrahim Hâmid yüksek lisans çalışmalarında tahkik etmiş ve Kanodaki Dârü'l-Umme tarafından basılmıştır, *Miftahu't-tefsir ve el-Favâidü'l-Celile* adlı Ulûmü'l-Kur'an'a ilişkin manzum eserleri de yayımlanmıştır.

17 Muhammed Bello'nun *Gâyetü's-Sûl fi Tefsiri'r-Resûl* adlı eserini Ahmed Murtaza tarafından tahkik edilmiş ve Dârü'l-Umme tarafından basılmıştır.

18 Zazzau şehri, modern dönem Kaduna eyaletinin başkenti Zaria'dır.

alanına ilişkin klasik düşünce okulları yaygındır.¹⁹ Sözlü tefsir faaliyetleri ise Kuzey Nijerya toplumlarında genellikle Kral sarayında, zengin birinin evinde ve bazı büyük âlimlerin (*malam*) meskeninde özellikle Ramazan aylarında tefsir dersleri verilirdi.²⁰

1930'larda Kano eyaletinde Mali memleketinden göç eden *Malam* (âlim/hoca) Ali b. Abdullah'ın torunlarından biri olan *Malam* Muhammed Şemsüddin (ö. 1947), *Jar Kasa* mahallesinde tefsir medresesini kurmuştur. Kuzey Nijerya'daki sözlü tefsir hareketinde rol oynayan bu tefsir meclisinde, 1930 ile 1940'lı yıllar arasında, bölgenin *Malam* Yusuf *Makwarari* gibi Kâdiriye tarikatının önde gelenlerinden ve Osman *Şeyhu Mai Hula* (ö. 1988) gibi meşhur Ticianiye tarikatının büyük âlimlerinden tahsil görmüşlerdir. *Malam* Muhammed Şemsüddin'nin tefsir okulunda güümüzdeki bazı klasik dehliz (*soru*) medreselerinde olduğu gibi *Tefsîrû'l-Celâleyn* okutulmuştur. Ders saatleri ise sabah namazına müteakip başlayıp saat 10 ile 11'e kadar sürdürmüştür.²¹

1950 ile 1970'lerde Kuzey Nijerya bölgesinde tarikatlar ve din ıslah hareketlerin doğuşu ile birlikte tefsir ve sözlü tefsir faaliyetleri çoğalmaya başlamıştır. 1950'de Kano'daki ilk Ticianiye tarikatına mensup olanlardan biri *Malam* Muhammed Salga'nın (ö. 1938)²² vefatından sonra öğrencilerinin bir kısmı Senegal'deki *Kaolack* şehrine gidip Senegalli Ticiani Şeyhi ve *Sahibü'l-Fayza* bilinen İbrahim Niyas'ın (ö. 1975) tefsir derslerine katılmışlardır. Feyz (bereket) alan bu öğrenciler bir müddet sonra Kano'ya dönmüşler ve içerisinde bulundukları bölgelerde tefsir oturumlarını açmışlardır. Ancak, Senegal'e gidenlerin tefsir faaliyetiyle en meşhur olanı Ahmed et-Ticanî b. Osman el-Kanowî'dir (ö. 1970). Ticanî Osman, *Zangon Berebari* mahallesinde mutedil bir cami içerisinde Ramazan tefsir oturumlarına başlamıştır.²³ Böylece, 1950'de hocalarına nispet edilen *Salgawa* tefsir medresesini kurmuştur.

19 Andrea Brigaglia, *a.g.e.*, s. 349.

20 1970 yılından beri, Jos şehrinde Ramazan aylarında tefsir dersleri veren *Malam* Mukhtar Adam, görüşme, (9, July, 2019).

21 Andrea Brigaglia, *a.g.e.*, s. 349-351.

22 *Malam* Muhammed Salga daha çok Maliki fıkıh alanında görüşleri ve verdiği dersler ile meşhurdur. Bkz., Andrea Brigaglia, *a.g.e.*, s. 352-353.

23 Andrea Brigaglia, *a.g.e.*, s. 360.

Salgawa tefsir medresesi kurulduktan sonra, gelen öğrenciler artmış, dolayısıyla bu tefsir okulu, Kano şehrinin merkez pazarının yakınlarında geniş bir alana nakledilmiştir. Kuzey Nijerya'da sözlü tefsir faaliyetinde ilk hoparlör kullanan ve arkada oturanların görebilmesi için ilk yüksek sandalyede oturan bu medresenin kurucusu olan Ticiani Osman olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, Ticiani Osman tefsir oturumlarında daha önce alışılmış olmayan Kur'ân âyetlerini okuyan (*mai jan baki/aya*) kârilere getirmiştir.²⁴

Kuzey Nijerya'da sözlü tefsir faaliyetlerinin sistemleştirmesinde büyük katkılarda bulunan Ticiani Osman, Ramazan tefsir oturumlarında her gün Kur'ân'ın bir *hizbini*²⁵ tefsir etse de *Jar Kasa* ve *Kabara*²⁶ tefsir medreselerinin aksine çeşitli tefsir kaynaklarına dayanmıştır. Zira Ticiani Osman, *mai jan baki* (Kur'ân âyeti okuyan)'dan hariç dört öğrencilerinden biri Süleyman b. Ömer b. Mansur'un (ö. 1204/1789) (*Tefsîrû'l-Celâleyn*)'in el-Cemal adındaki haşiyesi, diğeri de (*Tefsîrû'l-Celâleyn*)'in Ahmed b. Muhammed es-Sâvî'nin (ö. 1241/1825) yazdığı haşiyesi, öbürü İsmail Hakkı el-Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* adlı eseri ve dördüncüsü, Ali b. Muhammed el-Hâzin'nin (ö. 741/1341) *Lübâbü't-tevîl fî meâni't-tenzîl* isimli tefsir eserinin elinde tutup kaynak olarak kullanması istediği zaman *mai sawi wuri kaza* (Sâvî'nin haşiyesini tutan, keza sayfa oku) söylerdi.²⁷

1953 yılından itibaren Kano'da, Ticiani Osman'ın kurulduğu *Salgawa* tefsir okulunun yanında, *Malam Nasiru Kabara*'nın (ö. 1996) tefsir meclisi de bulunmaktadır. Kadiriye tarikatına mensup olan *Malam Nasiru Kabara*, önce Kano kral ailesinden I. Muhammed Sunusi'nin (1954-1963) evinde Ramazan tefsir meclislerine başlamıştır. Fakat, 1953'te Muhammed Sunusi'nin kral olmasıyla birlikte *Malam Nasiru Kabara*, Kano kral sarayındaki *mai tefsiri* (müfessir) *Malam Mustafa*'nın yerine geçmiş ve bu makamın oğlu olan *Malam Karibüllah*'a 1990 yılında bırakmasına kadar sürdürmüştür. Sözlü tefsir oturumlarında fikhî ve itikâdî gibi konularda ayrıntılı bir şekilde tartışmadan Ramazan aylarında Kur'ân'ın baştan sona kadar tefsir dersleri veren *Malam Nasiru Kabara*, sözlü tefsir derslerin ya-

24 Andrea Brigaglia, a.g.e., s. 361.

25 Hizb: Kur'ân'ın atışta biri anlamına gelir.

26 Malam Nasir Kabara'ya ait tefsir okulu. Bkz., s.9.

27 Andrea Brigaglia, a.g.e., s. 361.

nında yazılı tefsir olarak iki eser kaleme almıştır. Söz konusu eserlerden birisi *İhsanü'l-Mennan fî İbrazi habaya'l-Kur'ân* adı altında Hevsa dilinde önemli tefsir kaynağı olmuştur. Dört cilt halinde Libya'daki bir vakıf tarafından basılan bu tefsir eserinde *Malam Kabara*, *Tefsîrû'l-Celâleyn* ve onun *es-Sâvî'nin haşiyesi'* ne ana kaynak olarak dayanmıştır. Kabara'nın diğer tefsir eseri *Tenvirü'l-Cenne fî tevbib ziyâ' et-tevil li ibrazi cevahire'l-Kur'ân'* dır. Son zamanlara kadar basılmayan bu eser Arap dilinde telif edilmiştir.²⁸

1962-1970'ler arasında Kuzey Nijerya'da tefsir dersleriyle meşhur olan diğer *mai tefsiri* (müfessir) elbette *Malam* Abubekir Mahmud Gümi'dir (ö. 1992). *Malam* Gümi, 1950'lerde Kano'daki hukuk okulunda öğrenci iken sınıf arkadaşlarına tefsir dersleri vermeye başlamıştır. 1962'da bu tefsir meclisi Nijerya'nın kuzey bölgesinde bulunan Kaduna eyaletinde yeni açılan Sultan Bello Camii'ne transfer edilmiştir. 1960'larda Kuzey Nijerya halkının çoğu mensup olan Ticianiye ve Kadiriye tasavvuf tarikatlarının talimatlarına karşı çıkan ve selefi yaklaşımına izleyen *Malam* Mahmud Gümi, Sultan Bello Camii'nde canlandırdığı bu sözlü tefsir faaliyeti, 1967-1976 yıllar arasında eski Nijerya merkez radyosu olan (NBC) ve bugünkü bilinen Kaduna Radyosu'nda yayımlanmıştır.²⁹

Her ne kadar *Malam* Gümi'nin bu tefsir derslerinden bulunan bazı kayıtlarından *Tefsîrû'l-Celâleyn'i* kaynak olarak kullandığı anlaşılsa³⁰ da *Malam* Gümi, tefsir oturumlarında bazen fıkıh bazen de tevhit ile alakalı konuları geniş bir şekilde açıklamıştır.³¹ Ayrıca, *Malam* Gümi'nin ele aldığı *Reddî'l-ez-hân ile meânî'l-Kur'ân'*³² adlı Arapça tefsiri ve *Al-Kur'âni Mai*

28 Roman, Loimeier, *Islamic Reform in Twentieth Century Africa*, Edinburgh-United Kingdom, 2016, s.164; Andrea Brigaglia, *Two Published Hausa Translation of the Qur'an & their Doctrinal Background*, Journal of Religion in Africa, 35/4, 2005, s. 431-433.

29 Andrea Brigaglia, *The Radio Kaduna Tafsir (1987-1992) and the construction of Public Images of Muslim scholars in the Nigerian Media*, Journal for Islamic Studies, 27, 2007, s. 185-187.

30 Bkz., Gümi, Abubakar Mahmud. «21-46 ayetler.» Bakara Suresi, Tefsir. Kaduna, tarih yok.

31 Örneğin Bakara suresinde riba ile ilgili âyeti tefsir ederken faiz hususunda geniş bilgi vermiştir. Bkz., Gümi, Abubakar Mahmud. «275 ayeti.» Bakara suresi, Tefsir. Kaduna, 27/ Mart/ 1991. Video Kaydı.

32 Bir ciltlik olarak Kaduna'daki müessese Gümi tarafından 1897 yılında neşredilmiştir.

*Girma da Kuma Tarjaman Ma'anoninsa Zuwa ga Harshen Hausa*³³ isimli Hevsa dilinde yazılmış olan mealinden anlaşılacak üzere bu tefsir faaliyetlerinde sadece *Tefsîrû'l-Celâleyn*'e dayanılmakla yetinmeyip aynı zaman da Ebü'l-Fidâ İbn Kesir'in (ö. 774/1373) *Tefsîrû'l-Kurâni'l-azîm*'i gibi rivâyet tefsir eserlerine de başvurulmuştur.

Malam Gümi, tefsir oturumlarında tarikat mensuplarını (*yan darika*) eleştirmiş ve *yan garkajiya* (klasik âlimler)'in düşüncelerine karşı çıkarak din reform hareketini ilan etmiştir. *Malam* Gümi'nin ortaya koyduğu bu reform hareketi, 1970'lerde Kuzey Nijerya bölgesinde sözlü tefsir faaliyetinde mezhepsel tefsir yönteminin kullanılmasını sağlamıştır. Nitekim 1977'de Ticianiye tarikatına mensup olan *Malam* Umar Sanda İdris (ö. 2004), *Malam* Gümi tefsir derslerinin yayımlanan Kaduna Radyo'sunda, Ticianiye tarikatının talimatını savunmak ve *Malam* Gümi'nin düşüncelerine karşı olmak için tefsir dersleri vermeye başlamıştır. Üç yıl sonra yerine Nijerya'nın Bevçi (Bauchi) eyaletinde, 1929'ta dünyaya gelen ve Ticianiye tarikatının önde gelenlerinden biri olan *Malam* Tahiru Osman Bevçi geçmiştir. *Malam* Tahiru Bevçi, Abubekir Mahmud Gümi'nin fikirlerine karşı 1979'den itibaren bugüne kadar Ramazan aylarında Kaduna'daki *Tudun Wada* Camii'nde sözlü tefsir faaliyetine sürdürmüştür.³⁴ *Malam* Gümi'nin 1992'de vefatından sonra Kaduna başta olmak üzere Kano, Jos gibi Kuzey Nijerya şehirlerinde *Malam* Gümi'nin başvurduğu tefsir yöntemi ve izlediği selefi yaklaşımı tefsir meclislerinde kullanılmaya devam etmektedir.

1970'larda ortaya çıkan önemli tefsir derslerinden biri de Nijerya'nın Plateau eyaletindeki Jos şehrinde farklı yaklaşımı benimseyen iki tefsir meclisidir. Bu tefsir oturumlarının birisi *Malam* İsmail İdris Zekeriya'ya aittir. *Malam* İsmail 1978 yılında selefi yaklaşımı savunan *Malam* Ebû Bekir Mahmud Gümi'nin onaylanmasıyla tarikatların talimatını eleştiren *Cemaatü'l-izletül-bidat ve İkametü's-sünne (JİBWİS)* adındaki bir organizasyonu kurmuştur. Bu örgütün faaliyetleri arasında dinin öğretilmesidir. (*Yan Darika*) tarikatları özellikle Ticianiye tarikatını eleştiren bu öğretme faaliyetleri arasında sözlü tefsir oturumları yapmışlardır. 2000'de Cemaatin kurucusu olan *Malam* İsmail İdris'in vefat etmesi ile yardımcısı olan *Malam* Sani Yahya Jingir, yerine geçip bugüne kadar Jos şehrindeki *Yan taya*

33 Bir cilt halinde Suudi Arabistan'da yayımlanmıştır.

34 Brigaglia, Andrea, *The Radio Kaduna Tafsir*, a.g.e., s. 194 ve 201.

isimli Camii'nde Ramazanlarda tefsir dersleri vermeye devam etmiştir.³⁵

Cemaatü'l-İzaletü'l-Bidat'ın ortaya çıktığı Jos şehrindeki diğer tefsir meclisi, tasavvuf düşüncelerini savunan, Ticianiye tarikatının önde gelen âlimleri arasında sözlü tefsir faaliyetleriyle meşhur olan *Malam* Mukhtar Adam'ın tefsir oturumudur, 1970'de tefsir dersleri okutmaya başlamıştır. İki yıllık devam eden bu tefsir meclisleri, ilim tahsil için Kano şehrine 1980 yılına kadar seyahatte bulunmuştur. Kano'dan döndükten iki yıl sonra, *Zana* mahallesinde (*Layin Zana*) 1999 yılına kadar sözlü tefsir faaliyetlerine sürdürmüştür. 2000 yılında Jos şehrinin büyük Cami'ne nakledilen bu tefsir faaliyeti günümüze kadar devam etmektedir. Sadece Jos şehrinde değil Plateau eyaletindeki *Bukuru* şehrinin merkez Cami'nde de tefsir dersleri okutan *Malam* Mukhtar Adam, tefsir yöntemi 2000'dan önce Ebü'l-Fidâ İbn Kesir'in (ö. 774/1373) *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm* adlı eseri, Muhammed es-Sabuni'nin *Safvetu't-Tefâsir* adlı eseri ve *Malam* Ebû Bekir Mahmud Gümi'nin (ö. 1992) *Reddû'l-ez-hân ile meâni'l-Kur'ân* adlı eserlerini okutarak yorumlarda bulunurdu. Ancak, 2000'den itibaren klasik yöntemi bırakıp Seyyid Kutub'un (ö. 1966) *Fi Zilâli'l-Kur'an* adlı tefsiri başta olmak üzere birkaç tefsir eserlerinden aldığı bilgilerle tefsir dersleri vermektedir. Jos şehrinin merkez Cami'nde gerçekleşen bu tefsir faaliyeti nispeten de olsa *İzaletü'l-Bida'nın* yaklaşımı ve görüşlerini eleştirerek tasavvuf düşünceleri savunulmaktadır.³⁶

IV. Modern Dönemde Kuzey Nijerya'da Sözlü Tefsir Faaliyetleri

1990 ile 2000'lerde Kuzey Nijerya toplumunda yeni *masu tefsiri* (müfessirler) ve yeni tefsir yöntemleri ortaya çıkmıştır. Sözlü tefsir faaliyetlerinde büyük katkılarda bulunan bu yeni tefsir meclisleri arasında *Malam* Cafer Mahmud Adam'ın³⁷ (ö. 2007) verdiği tefsir dersleri ön plana

35 *Cemaatü'l-İzaletü'l-Bidat'ın* doğuşu, gelişimi ve faaliyetleri hakkında bkz., Ramzi, Ben Amara, *The İzala Movement in Nigeria: Its Split, Relationship & Perception of Sharia Re-Implementations*, (Unpublished Ph.D. Thesis), Bayreuth International Graduate School of African Studies (BIGSAS), Bayreuth Üniversitesi, 2011.

36 *Malam* Mukhtar Adam, röportaj, (9, July, 2019), *Malam* Mukhtar Adam'ın tefsir derslerine yaklaşık on beş yılda katıldım ve birçok tefsir meclisinde *mai jan baki* (Kur'an okuyan) oldum.

37 *Malam* Cafer Mahmud Adam'ın hayati, ilim tahsili ve davet ile öğretim faaliyetleri

çıkıştır. Ulaşabildiğimiz sözlü kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, *Malam Cafer Mahmud*, yirmi beş yaşında ve *Government Arabic Teacher's Collage* (G.A.T.C) adındaki devlet lisesinde öğrenci iken tefsir dersleri vermeye başlamıştır. Nitekim 1986'dan itibaren Kano eyaletinde *Triumph Camii*'nde Ramazanlarda, Ramazan dışında her çarşamba gününde Kano eyaletindeki Beyrut sokağında bulunan el-Hac *Lawan Atna* mescidinde tefsir oturumları gerçekleştirmiştir. Ayrıca, bazen Kano şehrinde *Railway* (demiryolu) bölgesindeki *Ajasa* sokağında mevcut olan *İhyaü's-sünne* medresesinde öğrenci arkadaşlarına tefsir meclislerini düzenlenirdi.³⁸

1990'ların başlarında *Malam Cafer*, Medine İslam Üniversitesi'nden her yıl memlekete tatil için geldiği zaman Kuzey Nijerya bölgesinde bulunan Maiduguri eyaletinde Ramazan tefsir dersleri vermeye başlamış ve 2007'de vefat etmesine kadar bu tefsir faaliyeti devam etmiştir. Medine Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra 1995'te Osman b. Affan adında bir vakıf kurmuştur. Kano şehrinde *Gadon Kaya* mahallesinde kurulan bu vakıfta Ramazan dışında her cuma gününde tefsir oturumları düzenlenmiştir.³⁹ *Malam Cafer*, Maiduguri ve Osman b. Affan vakfındaki tefsir faaliyetleriyle Kuzey Nijerya'da meşhur olmuştur. Bu tefsir oturumların kaydı altında bulunan derslerine göre, fıkıh, nahiv, kıraat ve tevhit başta olmak üzere siyasi ve kültür ile alakalı konular geniş bir şekilde tartışılmıştır.⁴⁰

Son olarak, Kuzey Nijerya toplumlarında sözlü tefsir faaliyetlerinin günümüzdeki durumunu üç grupta mütalaa etmek mümkündür.

(a) Sistemleşme döneminden başlayan ve hâlâ devam eden tefsir

hakkında geniş bilgi için bkz., Muhammed Sani Umar Musa, *Eyyâmî mea Dâriyeti'l-cil ve Müfessir et-tenzil eş-Şeyh Cafer Mahmud Adam*, Kano, Dârü'l-Hikme li'l-Kitabi'l-İslâmî, 2011; Andrea Brigaglia, *A Contribution to the History of the Wahabi Da'wa in West Africa: The Career & Murder of Shaykh Ja'far Mahmoud Adam* (Daura, ca, 1961/1962- Kano 2007, İslamic Africa, 3/1, 2012, s. 185-187.

38 *Malam Cafer*'in dava arkadaşlarından *Malam Alhassan Bebeji* ve *Malam Muhammad Ebû Bekir* ve onun meclislerine uzun zaman katılan *Malam Saifullahi İbrahim Yusuf Gwale*, röportaj, (6/8/2019).

39 *Malam Alhassan Bebeji* vs., a.g. Kaynak.

40 Örnek olarak bkz., Adam, Cafer Mahmud. «Bakara Suresi.» Tefsir. Maiduguri, 2, Ramazan, 1424/6, Kasım, 2003; «Hucurat Suresi.» Tefsir. Maiduguri, 24, Ramazan, 1421/16, Aralık, 2000; «İnşirah suresi.» Tefsir. Maiduguri, 26, Ramazan, 1422/11, Aralık, 2001; «Mücadele suresi.» Tefsir. Maiduguri, 9, Ramazan, 1422/24, Kasım, 2001; «Nisa Suresi.» Tefsir. 14, Ramazan, 1425/10, Ekim, 2005.

meclisleri, 1970'lerden günümüze kadar süreç): Örneğin *Malam* Tahiru Bevçi ve *Malam* Mukhtar Adam'ın verdiği tefsir dersleri gibi.

(b) İslam ilimleri üzerinde derinleşen *Malam* (âlimlerin) açıldığı yeni tefsir meclisleri (2000'lerden itibaren): Mesela, *Malam* Cafer Mahmud Adam'ın (ö. 2007) vefat etmesiyle *Rijiyar lemo* ile bilinen *Malam* Muhammed Sani Umar'ın Osman b. Affan vakfında Ramazanlar dışında cuma günlerinde gerçekleştiği tefsir meclisleri.⁴¹

(c) İlim tahsili devam eden ve İslam ilimleri üzerinde çok bilgili olmayan öğrencilerin düzenlediği tefsir oturumları.⁴²

Burada şunu hemen ifade etmek gerekir ki, günümüzde Kuzey Nijerya toplumlarında gerek sabah saatleri gerek ikindi namazından sonra ve gerekse yatsı namazından müteakip erkek ve hanımları için çeşitli camiler ve medreselerde sözlü tefsir oturumları gerçekleştirilmektedir.

V. Sözlü Tefsir Meclislerinin Kuzey Nijerya Toplumunda Yeri ve Önemi

Yaklaşık iki asırlık bir süre devam eden Kuzey Nijerya'da önemli yere sahip olan sözlü tefsir faaliyetlerinin toplumun üzerindeki etkisini şöyle sıralamak mümkündür:

(a) Kur'ân el-Fatiha'dan en-Nâs'a kadar sözlü tefsir faaliyetleri içerisinde tefsir edildiği için, Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanması konusunda büyük rol oynamaktadır. Bu ilmi faaliyetler sayesinde sadece sözlü değil yazılı tefsirler de üretilmektedir.

(b) Kuzey Nijerya'daki sözlü tefsir oturumlarında tefsir dersleri verilmek ile birlikte, fıkıh ve tevhit başta olmak üzere hadis vs. alanlarında da mutedil bilgiler verilmektedir. Bunun yanı sıra, insanların zihninde takıldığı bazı konular hakkında tefsir dersleri veren hocalara yazarak sormakta ve meclislerin bitişinde hocaların bu sorulara yönelik verdikleri cevaplarıyla halkın çözüme kavuşturduğu görülmektedir. Böylece, bu tefsir meclislerin sadece entelektüel alanı değil aynı zamanda da müftülük olduğunu söylemek mümkündür.

(c) Kuzey Nijerya'da ortaya çıkan kültürel ve siyasi konular üzerin-

41

Osman b. Affan dışında Malam Muhammed Sani Umar, Bevçi eyaletinde

mevcut olan Gwallaga Camii'nde Ramazan aylarında tefsir dersleri verir. Bu grupta bulunan âlimler çoktur.

42

Bu kısımda bulunan müfessirlerin tefsir ve sair İslam ilimlerinde eğitim görmeleri lazımdır.

de bazı tefsir oturumlarında tartışılarak çıkar yolu bulunmaktadır. Zira Nijerya seçimlerinde ve içtimai ile ilgili yeni çıkan meselelerde bu tefsir meclislerinin belirgin bir rol oynadığı bilinmektedir.

Sonuç

Hız. Peygamber (sav) döneminden itibaren ortaya çıkan sözlü tefsir faaliyeti, Kuzey Nijerya bölgesinde iki asırlık bir müddet içerisinde Kur'ân'ın anlama ve yorumlanmasına ilişkin rol oynadığı görülmektedir. Zira Hevsa memleketi, Kânim-Bornu ve Sokoto sultanlığından gelen bu miras, Kuzey Nijerya bölgesinde çok sayıda müfessirler yetiştirmiştir. Ayrıca hem Arapça hem de yerli dillerde dikkate değer kapsamlı tefsir çalışmalar yapılmıştır. Modern döneme kadar devam eden bu tefsir faaliyeti, bölgenin kültürü, siyasî düşüncesi, dinî ve ilmî kimliğinin oluşmasına hatırı sayılır katkılarının olduğu görülmektedir.

Kaynaklar

Adam, Abba İdris., «Re-inventing İslamic Civilization in the Sudanic Belt, the Role of Sheikh Usman Dan Fodio.» *Journal of Modern Education* : 4, No.6, 457-465, 2014.

Amara, Ramzı Ben, The İzala Movement in Nigeria: Its Split, Relationship & Perception of Sharia Re-Implementations. (Unpublished Ph.D. Thesis), Bayreuth International Graduate School of African Studies (BIGSAS), Bayreuth Üniversitesi, 2011.

Brigaglia, Andrea, « Leaning Gnosis & Exegesis: Public Tafsir & Sufi Revival in the City of Kano (Northern Nigeria) 1950-1970.» *Die welt des İslam* : 49/ 334-366, 2009.

— . « Two Published Hausa Translation of the Qur'an & their Doctrinal Background.» *Journal of Religion in Africa* : 35/4, 424-449, 2005.

— . «A Contribution to the History of the Wahabi Da'wa in West Africa: The Career & Murder of Shaykh Ja'far Mahmoud Adam (Daura, ca, 1961/1962- Kano 2007).» *İslamic Africa* : 3/1, 1-23, 2012.

— . «The Radio Kaduna Tafsir (1987-1992) and the construction of Public İmages of Muslim scholars in the Nigerian Media.» *Journal for İslamic Studies* : 27/ 173-210, 2007.

Bugaje, Usman Muhammed. The Contents, Methods & İmpact of Shehu Usman Dan Fodio's Teachings. Khartoum: (Unpublished Master's Thesis), İnstitute of African & Asian Studies, University of Khartoum, 1979.

Demirci, Muhsin, *Tefsir tarihi*. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2014.

Galadançi, Şeyhü Ahmed Said, *Hereketü'l-lügati'l-Arabiyye fi Nijerya min sene 1804 ile sene 1966*. Kano: Şerike Dârü'l-Ümme, 2016.

H.R. Palmer, The Kano Chronicle. *the Journal of the Anthropological Institute of Great Britain & Ireland* : C. XXXVIII, 58-98, 1908.

Hüseyin, ez-Zehebi Muhammed, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. Kahire: Dârü'l-Hadis, 2012 .

İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Dârü'l-Fıkır, 1986.

Kara, Ömer, «Osmanlıda huzur dersleri geleneği ve literatürü.» *Türkiye Araştırmalar literatür dergisi* : C. 9 Sayı 18, 519-539, 2001.

Loimeier, Roman, *Islamic Reform in Twentieth Century Africa*. Edinburgh: Edinburgh, 2016.

Musa, Muhammed Sani Umar, *Eyyâmî mea Dâiyeti'l-cıl ve Müfessir et-tenzil eş-Şeyh Cafer Mahmud Adam*. Kano: Dârü'l-Hikme li'l-Kitabi'l-İslâmî, 2011.

Quick, Abdullah Hakim. Aspects of İslamic Social İntellectual History in Hausaland Uthman İbn Fûdı. (Unpublished Ph.D. Thesis), Department of History, University of Toronto, 1995.

Suyutî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-İtâân*. Mısır: el-Heyet el-Mısıriyye el-âmmе li'l-Kutub, tarih yok.

Sözlü Kaynaklar:

Röportajlar:

Abdullahi, Mukhtar Adam. Röportaj. 9 July 2019.

Abubakar, Muhammad. Röportaj. 6 August 2019.

Bebeji, Alhassan. Röportaj. 6 August 2019.

Gwale, Saifullahi İbrahim Yusuf. Röportaj. 6 August 2019.

Ses Kayıtları:

Adam, Cafer Mahmud. «Bakara Suresi.» Tefsir. Maiduguri, 2, Ramazan, 1424/6, Kasım, 2003. Ses kaydı.

«Hucurat Suresi.» Tefsir. Maiduguri, 24, Ramazan, 1421/16, Aralık, 2000. Ses kaydı.

«İnşirah suresi.» Tefsir. Maiduguri, 26, Ramazan, 1422/11, Aralık, 2001. Ses kaydı.

«Mücadele suresi.» Tefsir. Maiduguri, 9, Ramazan, 1422/24, Kasım, 2001. Ses kaydı.

«Nisa Suresi.» Tefsir. 14, Ramazan, 1425/10, Ekim, 2005. Ses kaydı.

Gümi, Abubakar Mahmud. «21-46 ayetler.» Bakara Suresi, Tefsir. Kaduna, tarih yok. Ses kaydı.

Gümi, Abubakar Mahmud. «275 ayeti.» Bakara suresi, Tefsir. Kaduna, 27/ Mart/ 1991. Video Kaydı.

AFRİKA'DA EKONOMİK BÖLGESELLEŞME: AFRİKA KITASAL SERBEST TİCARET ALANININ ZORLUKLARI VE BAKIŞ AÇILARI (AfCFTA)

Bako Ousmane Ali

*Marmara Üniversitesi Uluslararası Ekonomi,
Doktora Öğrencisi*

Özet

Ulusların ekonomik bölgeselleşmeye yönelme eğilimi, 1980 yıllarından önemli ölçüde yoğunlaşan bir olgudur. Yazarlara göre, bu bölgeselleşme, ülkelerin kendilerini küreselleşmiş serbest ticaretin yanlışlarına karşı koruma arzusuna ya da bölgeselleşme ve küreselleşme ile örtüşen ve doyurucu süreçler olduğundan yeni bir küreselleşmiş serbest ticaret biçimidir. Bu ekonomik bölgeselleşmeyi sağlayan bölgesel ticaret anlaşmaları o dönemden bu yana bir patlama gerçekleştirmiştir. Bu patlama, teorik olarak bu bölgeselleşmenin daha iyi entegrasyona izin vermesi ve bir bölgedeki tarife ve tarife dışı engelleri kaldırarak hane halkının refahını artırabileceği gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Tüm dünyada genişleyen bu bölgeselleşme olgusu (Caricom, BDT, AB, Mercosur, NAFTA,

ASEAN, TTIP, TPP, vs.) da kendi aralarında örtüşen birçok bölgesel ekonomik grup ile Afrika'da bulunmaktadır. Bugün Afrika'da az çok entegre olmuş on dört büyük Bölgesel Ekonomik Topluluk (YTM) bulunmaktadır. Bu gruplardan sekizi Afrika Birliği tarafından REC (UMA, COMESA, CEN-SAD, EAC, ECCAS, ECOWAS, IGAD ve SADC) olarak kabul edilmiştir. Afrika içi ticareti artırması gereken tüm bu örgütlere rağmen, dünyadaki en düşük seviyelerden biri olduğu açıktır. Kıtanın yükselişi, ve entegrasyonu henüz sağlanamamıştır, Afrika dünya ticaretinde marjinal bir oyuncu olmaya devam ediyor. Bu başarısızlığa rağmen, Afrika'daki ülkelerin ekonomik entegrasyonları ve ortaya çıkmaları için ekonomik bölgeselleşmede tasarruflu bir çözüm olduğuna inanmaya devam ediyorlar. Bu nedenle, son zamanlarda Afrika Birliği Afrika Kıta Serbest Ticaret Bölgesi'ni (AfCFTA) oluşturdu. Bu durumda, bu makale AfCFTA'nın ilk Afrika bölgesel örgütleri ile aynı hatalara düşmemesi ve aynı zamanda başarılı olursa bu büyük kıtasal bölgeselleşme ile elde edilecek perspektifleri vurgulamak için AfCFTA'nın karşılaması gereken zorlukların altını çizme hedefini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Ekonomik Bölgeselleşme, Serbest Ticaret Bölgesi, Afrika Kıta Serbest Ticaret Bölgesi.

Giriş

Ekonomik bölgeselleşme, bir bölgenin ekonomik faaliyetlerini bölgesel bölge alanına yoğunlaştırdığı, yoğunlaştırdığı ve odakladığı bir süreçtir. Bu, bölgenin yararına ekonomik faaliyetlerin daha az küreselleşmesi anlamına gelir. Bir bölgenin ne olduğunu bilmek gerekli olacak mıydı? Sınırları nelerdir ve ne tür ekonomik faaliyetler ekonomik bölgeselleşmenin bir parçası olarak düşünülmelidir? Andrew Jones, Sallie A. Marston ve diğerleri gibi bazı yazarlar bu sorulara teorik cevaplar vermeye çalıştılar; fakat pratikte 2018’de Fas’ın katılım anlaşmasıyla davayı gördüğümüze karar veren siyasi makamlar Batı Afrika devletlerini gruplandırılmış ECOWAS’ta tamamen Kuzey Afrika’da ¹ ve Afrika Birliği’nin Mayıs 2016’da Haiti’nin kuruluşu tam üye olarak kabul edilmesini reddettiği de ortaya çıkıyor.

Dünyadaki ekonomik bölgeselleşmenin genişlemesi, korumacılık veya toplam serbest ticaretle karşılaştırsak nispeten yeni bir olgudur; bu yeni ekonomik bütünleşme biçimine yol açan evrimi görmek ilginçtir.

I. Merkantilistlikten Ekonomik Bölgeselleşmeye

Birkaç on yıllık dönem boyunca (on beşinci yüzyıldan on altıncı yüzyıla kadar) güçlü ülkeler, ithalat sınırlamasının ticari fazlalıklar, zenginlik kaynakları elde etmeyi mümkün kıldığı şekilde merkantilist doktrin uygulayarak endüstrilerini korudular. Ancak, serbest ticaret lehine bu kavramın kademeli olarak terk edilmesi, bazı ülkelerin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ikili ticaret anlaşmaları imzalamasına neden oldu. Ancak 1929 krizi, ülkelerin yeni bariyerler kurarak geri çekilmelerine ne-

¹ Afrika’nın Fas’tan bile daha kuzey-doğusundaki Tunus, Haziran 2017’den bu yana ECOWAS’ın gözlemci üyesidir.

den oldu. Sadece krizi kötüleştiren bu önlemlerin feci sonuçları, çok-teraf-
lı işbirlikleri içinde ülkeleri çözüm aramaya itti. Böylece, 1947'deki İkinci
Dünya Savaşı'ndan sonra, yirmi kadar ülke GATT'yi (Ticaret ve Ticaret
Genel Anlaşması) imzaladı ve bu üç ilkeye dayanıyordu:

- Karşılıklılık: Ülkeler birbirlerine avantaj sağlamalıdır;
- Ayrımcılık yapılmaması: Ortak yükleniciye verilen herhangi bir
avantaj diğerlerine de uygulanmalıdır;
- Ulusal muamele: Ulusal bölgeye gelen mallar yerel olarak üretilen
mallar olarak muamele edilmelidir.

Birkaç müzakere turundan sonra, GATT birçok ülkeye yayıldı ve
1995 yılında, şu anda 160'tan fazla üyesi bulunan DTÖ'ye (Dünya Ticaret
Örgütü) dönüştü. DTÖ, çok taraflı ticaret turları yoluyla toplam ticaret
serbestleşmesi sürecine devam edecektir.

Bir ülkenin GATT'ye mi yoksa DTÖ'ye katılmasının dışarıdan tica-
ret akışını arttırıp arttırmadığına dair soruyu, Rose (2002)² 50 yıl boyunca
175 ülkenin ticaretine uygulanan bir yerçekimi modelinden yanıtlamaya
çalışıyor. Yazar, GATT veya DTÖ üyeliğinin, diğer faktörlere, özellikle
iki ülkenin GSYİH'sına, mesafelerine, coğrafi koşullarına, ortak tarihle-
rine veya arasındaki belirli ticaret anlaşmalarına bağlı olan ikili ticaretin
hacmini etkilemediği sonucuna varmıştır.

Subramanian ve Wei (2003)³ GATT veya DTÖ üyesi olan sanayileşmiş
ülkeler arasındaki ticaretin, GATT ve DTÖ'nün yokluğunda var olandan
ortalama %65 daha yüksek olduğunu göstererek Rose'un sonuçlarını gö-
receleştirmeye çalışmıştır.

Dünya Ticaret Örgütü'nün desteklediği ticaret liberalizminin ekono-
mistler arasında tartışma olduğu konusunda etkileri olmuştur. Ancak en
az 2 noktada fikir birliği bulunmakta:

- En zengin ülkelere göre en zengin ülkelerin kişi başına ortalama
GSYİH'sı arasındaki fark daralmaktadır. En zengin 20 ülkenin ortalama
GSYİH'sının en fakir 20 ülkenin ortalama GSYİH'ya oranı 2000 yılında
60,4'ten 2008'de 54'e düşmüştür.

- İç gelir eşitsizliği tüm ülkelerde ve özellikle uluslararası ticarete yeni
açılan gelişmekte olan ülkelerde artmaktadır: 1980-1990 ve 2000-2006 yıl-

2 Rose AK (2002), "Do We Really Know That the WTO High Trade? ", NBER Wor-
king Paper, No. 9273

3 Subramanian A. and SJ Wei (2003), "The WTO Promotes Trade Strongly But Une-
venly", NBER Working Paper, No. 10024

ları arasında, Gini katsayısı gelişmiş ülkelerde ortalamada 2,75, gelişmekte olan ülkelerde ortalamada 2,78 ile çarpılmaktadır.⁴

Gelirlerin eşitsizliğine ilişkin bu veriler, bazı yazarların gelişmekte olan ülkelerde ticaretin serbestleşmesi ve yoksulluk arasında nedensel bir bağlantı kurmasına neden olmuştur (AP Thirlwall 2009).

1980'lerden itibaren dünya genelinde ekonomik bölgeselleşmenin yoğunlaştığı görülmektedir. DTÖ'ye bildirilen operasyonel bölgesel ticaret anlaşmalarının (RTA'lar) sayısı 1990'lardan bu yana, 1991'de 50'den Haziran 2019'da 472'ye⁵ ve en azdan en entegre edilmiş olanına kadar (Guillochon) aşağıdaki gibi sunulan çeşitli biçimlerde sunulmaktadır. (Guillochon B. ve diğerleri 2016):

Serbest ticaret bölgesi: Bölge içi ticaretinin önündeki engeller azaltıldı veya kaldırıldı ve üye ülkeler üçüncü ülkelere yapılan ithalata ilişkin ortak gümrük vergilerini uygulamıyor; örnek: NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması);

- **Gümrük birliği:** Ortak bir dış tarife (CET) sağladığı için serbest ticaret bölgesinden daha da ileri gitmektedir;

- **Ortak pazar:** Üretim faktörlerinin ülkeler arasında serbestçe dolaşabileceği bir gümrük birliğidir;

- **Tek Pazar:** Belirli iç standartların veya düzenlemelerin uyumlaştırılmasını içeren ortak bir pazardır;

- **Ekonomik birlik:** Bu, en az bir ortak para politikası oluşturulmuş tek bir pazardır. Avrupa Birliği, bu tanım ışığında ekonomik bir birliktir.

Bu RTA'lar, aslında, sözleşme taraflarının birbirlerine karşılıklı menfaat sağladıkları ve üye olmayan diğer tüm ülkeleri ayrımcılığa maruz bıraktıkları ve DTÖ'nün ayrımcılık yapmama ilkesine aykırı olduğu ve bu anlaşmalarla sonuçlanan müzakerelerin her zaman yapıldığı ve DTÖ dışı ve DTÖ'den farkı tamamen farklı olan, sadece anlaşmaya varılmasının yeterli olduğu durumlardır. Bu nedenle yazarlar bu ekonomik bölgeselleşme hareketinin küresel serbest ticaretin başka bir biçimde uzantısı olup olmadığını veya DTÖ'nün teşvik ettiği küresel serbest ticaretin zararlı etkileri nedeniyle kendi kendine geri çekilme eğiliminin olup olmadığını merak etmekte. Büyük firmaların tedarik süreçlerini ve değer zincirle-

4 Ben Hammouda H. ve M.S. Jallab (2010), "The evolution of global inequalities", Cahiers français, La Documentation française, n ° 357.

5 05 Haziran 2019'da görüntülenen <http://rtais.wto.org/UI/PublicMaintainRTAHome.aspx>.

rini incelersek, ekonomik bölgeselleşme ve ekonomik küreselleşme, anlayabileceğimiz gibi üst üste binen ve iç içe geçmiş süreçlerdir (Jones, A. 2017). Öte yandan, bazı gelişmekte olan ülkelerin, kâr elde edemedikleri küresel serbest ticaretin yıkıcı etkilerine daha iyi direnmek için ekonomik bölgeselleşmeye başvurdukları da açıktır.

Teorik düzeyde, bir serbest ticaret bölgesi için, bir bölge içindeki tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması, bu önlemlerle ilgili çarpımları azaltır ve ticaret hacmini artırır, gümrük gelirini azaltır ve bölge içindeki hanelerin refahını artırır. Verimli bir serbest ticaret bölgesinin kurulması, piyasaların açılmasının ardından rekabetten kaynaklanan ölçek ekonomileri ile verimli firmaların üretiminin genişletilmesine de izin verir.

Bir serbest ticaret bölgesinin etkisinin belirlenmesinde statik etkiler ve dinamik etkiler ayırt edilir. Statik olarak, bölgedeki tarifelerin ve diğer engellerin kaldırılmasının ortaklar arasındaki ticareti artırmaya katkıda bulunabileceği belirtilmektedir. Bu artış ya bir sapma ya da ticari bir oluşumdur. Etkisi, hane halkı refahı üzerinde ancak ticari yaratımın ticaretin yönlendirilmesinden daha üstün olması durumunda olumludur.

Benzer şekilde, ortak ülkelerdeki dinamik, büyümeyi teşvik edici etkiler, serbest ticaret bölgesinin uygulanmasına gerçekte ekonominin farklı dallarındaki ölçek ekonomileri ve yabancı yatırıma daha çekici bir alan eşlik ettiğinde olumludur.

Dünyada genişleyen bu ekonomik bölgeselleşme olgusu (Caricom, BDT, AB, Mercosur, NAFTA, ASEAN, TTIP, TPP, vs.) Afrika'da da aralarında örtüşen birkaç alt bölgesel grupta birlikte bulunmaktadır.

II. Afrika'da Ekonomik Bölgeselleşme

Bağımsızlıklardan bu yana Afrika çeşitli entegrasyon programları uygulamaktadır. 1960'lı yıllardan beri, kaybolmadan önce birçok entegrasyon grubu ortaya çıkmıştır. Afrika Ortak Pazarı (1962) Cezayir, Mısır, Gana, Gine, Mali ve Fas'ı içermektedir; Orta Afrika'nın Ekonomik ve Parasal Topluluğu olmadan önce Ekvator Gümrük Birliği (1962) Kamerun, Kongo, Gabon, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Tchad'i içeriyor ve Kenya, Uganda ve Tanzania'yı içermiş olan eski Doğu Afrika Topluluğu (EAC) (1967) feshine kadar Afrika'daki en başarılı entegrasyon deneyiydi. O zamandan beri yeni gruplar oluşturuldu ve Afrika ülkelerinin ekonomik işbirliği ve entegrasyonun erdemlerine ve önemine inanmaya devam et-

tiği gösterildi. Kıta düzeyinde, tüm Afrika ülkeleri Afrika Birliği Örgütü (OAU) altında toplanmıştır. 25 Mayıs 1963 tarihinde kurulan OAU, entegrasyon için olmayan basit bir işbirliği aracıydı. Entegrasyon ve ekonomik gelişme için daha büyük bir arzuya dayanarak, OAU dağıldı ve bunun yerine 9 Temmuz 2002 tarihinde demokrasiyi, insan haklarını ve sosyo-ekonomik kalkınmayı teşvik etmek amacıyla Afrika Birliği (AU) kuruldu.

AU tarafından Afrika Ekonomik Topluluğunu kuran 1991'de Abuja Antlaşması'nın takvimine göre, 2025, Afrika Ortak Pazarı'nın halkın, malların, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımı yoluyla konsolidasyonu, güçlendirilmesi ve oturma ve kuruluş haklarının etkin bir şekilde uygulanma yılı olacaktır. Bu tarihten önce ve bölgesel ekonomik toplulukların bolluğuyla mücadele etmek için, AU Minimum Entegrasyon Programını (MIP) hazırladı ve 2006 yılında yeni bölgesel kurumların tanınması için bir moratoryum kararı aldı.

Bugün Afrika'da az ya da çok entegre olmuş on dört büyük Bölgesel Ekonomik Topluluk (REC'ler) bulunmaktadır. Bu gruplardan sekizi AU tarafından REC olarak tanınmıştır.⁶

AU tarafından tanınan ana REC'ler

Bölgesel Ekonomik Toplum	Yürürlük Tarihi	Üyeler	Hedef
AMU: Arap Mağrip Birliği	17/02/1989	Cezayir, Libya, Fas, Moritanya, Tunus	Bütünleşik ekonomik birlik

COMESA: Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı	1994/08/12	Angola, Burundi, Komorlar, Cibuti, Mısır, Eritre, Etiyopya, Kenya, Madagaskar, Malavi, Mauritius, Namibya, Uganda Cumhuriyeti, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Ruanda, Seyşeller, Sudan, Svaziland, Zambiya, Zimbabve	Tek pazar
CEN-SAD: Sahel-Sahra Devletleri Topluluğu	1998/04/02	Benin, Burkina Faso, Fildişi Sahili, Cibuti, Mısır, Eritre, Zambiya, Libya, Mali, Fas, Nijer, Nijerya, Orta Afrika Cumhuriyeti, Senegal, Somali, Sudan, Çad, Togo, Tunus	Serbest ticaret bölgesi ve bazı sektörlerde entegrasyon
ECCAS: Ekonomik Topluluk Orta Afrika Devletleri	01/07/2007	Angola, Burundi, Kamerun, Kongo, Gabon, Ekvator Ginesi, Orta Afrika Cumhuriyeti, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Ruanda, Sao Tome ve Principe, Çad	Bütünleşik ekonomik birlik

AFRİKA KITASAL SERBEST TİCARET ALANININ ZORLUKLARI VE BAKIŞ AÇILARI (AfCFTA)

ECOWAS: Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu	24/07/1993	Benin, Burkina Faso, Cape Verde, Fildişi Sahili, Gambiya, Gana, Gine, Gine Bissau, Liberya, Mali, Nijer, Senegal, Sierra Leone, Togo	Bütünleşik ekonomik birlik
IGAD: Kalkınma İçin Hükümetler Arası Otorite	25/11/1996	Cibuti, Eritre, Etiyopya, Kenya, Uganda, Somali, Sudan	Bütünleşik ekonomik birlik
SADC: Güney Afrika Kalkınma Topluluğu	2000/01/09	Güney Afrika, Angola, Botswana, Lesoto, Malavi, Mauritius, Mozambik, Namibya, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Swaziland, Tanzania Birleşik Cumhuriyeti, Zambiya, Zimbabve	Bütünleşik ekonomik birlik
EAC: Doğu Afrika Topluluğu	2000/07/07	Burundi, Kenya, Uganda, Tanzania Birleşik Cumhuriyeti, Ruanda	Bütünleşik ekonomik birlik

2009 UNCTAD'tan ve 2010 ECA'dan uyarlanmıştır.

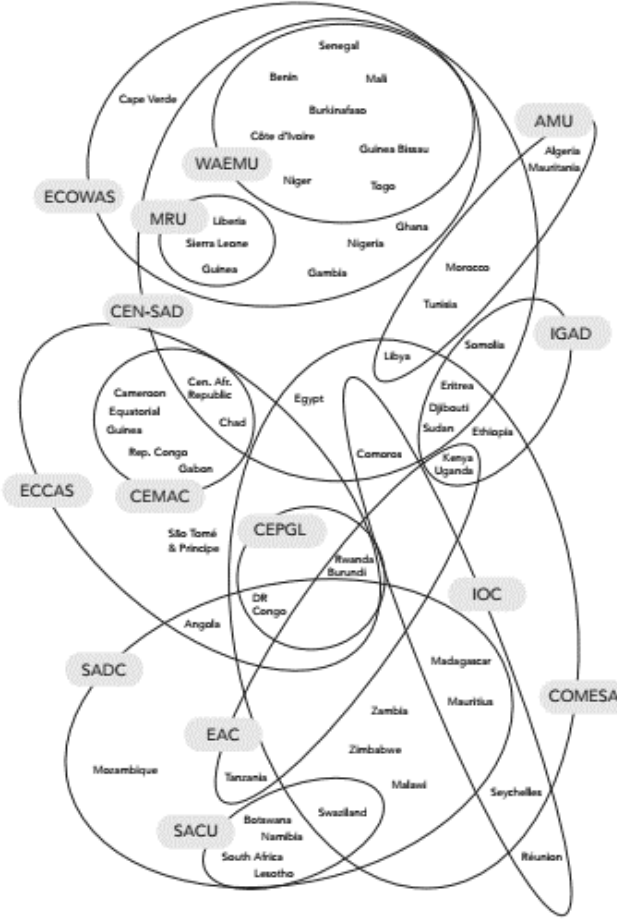

Afrika Ekonomik Komisyonu, 2016.

Woodrow Wilson Uluslararası Bilim İnsanları Merkezi, Afrika'daki

AFRİKA KITASAL SERBEST TİCARET ALANININ ZORLUKLARI VE BAKIŞ AÇILARI (AfCFTA)

bütün REC'leri aralarındaki bütün örtüşmeler ile birlikte aşağıdaki şekilde sunmaktadır.

African Economic Organizations

AMU: Arab Maghreb Union; CEMAC: Economic and Monetary Community of Central Africa; CEN-SAD: Community of Sahel-Saharan States; CEPGL: Economic Community of the Great Lakes Countries; COMESA: Common Market for Eastern and Southern Africa; EAC: East African Community; ECOWAS: Economic Community of West African States; ECCAS: Economic Community of Central African States; IGAD: Inter-Governmental Authority for Development; IOC: Indian Ocean Commission; MRU: Mano River Union; SACU: Southern African Customs Union; SADC: Southern African Development Community; WAEMU: West Africa Economic and Monetary Union

Woodrow Wilson Uluslararası Bursiyer Merkezi, Afrika Programı, 2008.

Bu kuruluşlar genellikle çok sayıda temsilciden oluşan ağır idari makinelerdir. Bazılarının etkinliği reddedilemese de, genel olarak sonuçla-

rının mütevazı olduğu açıktır. Kanıtlamak için Afrika dünya ticaretinde %3'ten fazla değildir ve Afrika içi ticaret ancak %19⁷ ile Avrupa, Kuzey Amerika ve ASEAN ülkelerinde sırasıyla %70, %50 ve %52 ile bölge içi ticaretin çok altlarında kalmıştır (UNCTAD, 2013).

Bölge içi ticaretin Afrika'daki toplam ticaretteki payı

COMESA	%7
ECCAS	%5
ECOWAS	%11
SADC	%15

Kaynak: McKinsey, 2011.

İhracatı neredeyse %80 oranla tarım, ormancılık, madencilik ve petrolden geliyor. Üretilen mallar toplamın sadece %5'ini oluşturuyor ve yüksek teknoloji ürünlerindeki ihracatın payı ise sadece %3 civarında kalıyor. Afrika fiyat alan değil, fiyat oluşturucu olmaya devam ediyor. Tarıma ait fiyatlar ve diğer fiyatlar, Chicago Ticaret Kurulu (CBOT) gibi büyük borsalarda belirlenir ve tek bir fiyat yasası her yerde geçerli kalma eğiliminde olmaya devam eder. Komşu ülkeleri birbirine bağlayan yollar, demiryolları ve elektrik şebekeleri dâhil olarak fiziksel altyapı, bilgi ve iletişim teknolojileri, sağlık ve eğitime odaklı insan gelişimi, tarım, üretim ve ihracat çeşitliliğinin teşviki kesinlikle eksiktir. Afrika Kalkınma Bankası (AfDB) ve Afrika Ekonomik Komisyonu (ECA), altyapının eksikliğini gidermek için her yıl 68 ila 108 milyar dolar arasında bir boşluk ile 130 milyar ila 170 milyar dolar arasında bir rakama ihtiyaç duyulacağını tahmin etmektedir. İnsanların, malların ve hizmetlerin serbest dolaşımı, bazıları diğerlerinden önde olmasına rağmen, neredeyse tüm bu kuruluşlarda gerçek değildir. Bu, tüm bu ekonomik organizasyonların, bölgesel pazarların yaratılması, alt yapı projelerinin geliştirilmesi ve ortak kuralların benimsenmesi ve uygulanması ile entegrasyon yoluyla Afrika'nın ortaya çıkmasına izin verecek rollerini tam olarak yerine getirmediklerinin kanıtıdır.

Afrika bölgesel organizasyonların ortalama sonuçları ile karakterize edilen bu bağlamda, 1991'deki Abuja Antlaşması'nın oluşturduğu takvime göre ve bütünleşmiş, müreffeh ve barışın hâkim olduğu bir Afrika için pan-Afrika vizyonu olan "Gündem 2063" ile uyumlu olarak, AU Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Alanı (AfCFTA) isimli bir kıtasal serbest ticaret ala-

nı kurmak için müzakerelere başlamıştır.

III. AfCFTA: Kıta Ölçeğinde Ekonomik Bir Bölgeselleşme

1991'deki Abuja Antlaşması'ndan bu yana AU; insanların, malların, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımının yanı sıra etkili oturma ve kuruluş hakları ile Afrika Ortak Pazarına yol açacak entegre bir Afrika Ekonomik Topluluğu kurmayı planlamıştır.

Haziran 2015'te Johannesburg'daki AU Zirvesi'nde başlatılan AfCFTA'nın kurulmasına yönelik müzakereler, Devletlerin ve bölgesel kurumların uzmanlar tarafından uzlaşma ulaşımda zorluk çekilmeden gerçekleştirilmiştir. Birleşmiş Milletler Afrika Ekonomik Komisyonu (ECA), Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) ve Afrika Kalkınma Bankası (AfDB), tüm süreç boyunca teknik destek sağlamıştır. Anlaşmazlıkların çözülme mekanizması, menşe kuralları ve mal protokolüne eklerin tamamlanması dâhil olmak üzere zor olan meseleler sayısızdı. Sadece 21 Mart 2018'de, Kigali'de, kırk dört AU Üyesi Devlet AfCFTA'yı kuran anlaşmayı imzaladı. Ülke yetkilileri, ülkeyi işe almadan önce gerekli teminatları sağlamak için özel sektörle görüşmelerde bulunduğu için kıtanın önde gelen ekonomik gücü olan Nijerya da dâhil olmak üzere bir dizi ülke, anlaşmayı henüz imzalamamıştır, ancak kıtanın tüm diğer ağırsıklet devletleri (Güney Afrika, Mısır, Fas, Gana vb.) anlaşmayı imzalamıştır.

AfCFTA müzakere süreci iki büyük ve farklı aşamaya ayrılmıştır. İlk aşama mal ve hizmetlerle ilgilidir. Mallar için, tarife imtiyazlarına ilişkin müzakerelere, 10 yıl boyunca %90'lık açılış emri ile yüksek bir hırs seviyesine sahip yöntemler rehberlik etmiştir. Müzakereciler, hizmetlerde, imza sahibi Afrika ülkelerindeki tedarikçileri etkileyen kısıtlamaları ve diğer ayrımcı önlemleri ortadan kaldırmaya karar vermiş olup hiçbir sektör, hiçbir hizmet teslim kipi hariç tutulmayacaktır.

İkinci aşama yatırım, rekabet ve fikri mülkiyete odaklanacaktır. Bu konular Afrika ülkeleri için çok önemlidir. Onların işleyişi WTO'da yapılan tartışmaları dikkate almak zorundadır. Bu konularda yapılacak taahhütler, sanayileşme ve Afrika kıtasında yapısal dönüşüm politikalarının merkezinde olacaktır. Ayrıca, ticareti kolaylaştırma, e-ticaret gibi konularla şu anda WTO'daki tartışmalarda da yakından bağlantılı olacaklar. AfCFTA'nın başlangıcı, 2,5 trilyon dolarlık bir kümülatif GSYİH için 1,2 milyar tüketiciden oluşan bir Pazar açacak.

AfCFTA'nın 22 ülke onayladıktan sonra yürürlüğe girmesi bekleniyor.

Gambiya, 2 Nisan 2019'da AfCFTA'nın kurulmasına ilişkin sözleşmeyi onaylayarak, bu sözleşmeyi uygulamak için gereken asgari onay barajını geçti; bu durum Afrika kıtasını dünyanın en büyük pazarlarından biri haline getirecek.

30 Mayıs Perşembe günü yürürlüğe girmesine rağmen, Afrika Birliği'nin işletme aşamasını ve özellikle de bu alanı kontrol etmek için teknik araçları kurması için bir ayı var. Nijerya yetkilileri özel sektörle iç görüşmelerde bulundukları için kıtadaki en büyük ekonomi olan Nijerya'nın henüz AfCFTA'yı imzalamadığı belirtilmelidir. Ancak, büyük olasılıkla anlaşmayı imzalamaları çok uzun sürmeyecektir. Nijerya Ticaret Bakanı AfCFTA Hakkında "Tren biz binmeden istasyondan ayrılmamalı" demiştir. Şimdiye kadar Nijerya, 1990'ların serbestleşme dalgasında olduğu gibi, çok sayıda yabancı ürünün yeni ortaya çıkan endüstrilerini mahvedeceğinden korktuğu için AfCFTA'ya katılmayı reddetti. Nijeryalı yetkililer, AfCFTA'nın Nijerya ekonomisi üzerinde etkisi için araştırma yapılmasını talep etmişti. Araştırma, özellikle Lagos Ticaret Odası tarafından yapılan başka bir araştırma ile birlikte on Nijeryalı patronun yaklaşık sekizinin, yeni pazarlara daha kolay ihracat yapabilecekleri için lehte olduğunu ortaya çıkardığından AfCFTA'nın olumlu olduğunu kanıtlamıştır.

Nijerya, Niamey'deki 7 Temmuz 2019 AU zirvesi, Afrika devletlerinin rekabetin AfCFTA'da haksız kalmamasını sağlayacak araçları oluşturmak için bir ay daha olması nedeniyle çok önemli olacak. Özellikle menşe kuralları belirlenmelidir. Asıl soru, bir üründe Afrikalı olarak kabul edilmesi için Afrikalı girdilerinin ne kadar olduğunun belirlenmesidir. Diğer zorluklar, tarife dışı engelleri ortadan kaldırmak ve ayrıca çerçeveli bir serbestleştirmenin tüm garantilerini sağlamak için kontrol ve tahkim organlarını kurmak olacaktır.

Bu nedenle AfCFTA, entegre bir Afrika pazarı oluşturmak, bölgesel ve/veya kıtasal altyapı projeleri geliştirmek ve Afrika'nın sanayileşmesini ve yapısal dönüşümünü hızlandırmak için ortak kuralların benimsenmesini ve uygulanmasını sağlamalı ve beklentileri karşılamayan önceki organizasyonların düştüğü boşluklara düşmemelidir.

IV. AfCFTA'nın Zorlukları ve Bakış Açıları

AfCFTA, tarife engellerinin kaldırılmasına rağmen, işlem maliyetlerini büyük ölçüde artırarak Afrika içi ticareti engelleyen anormal uygu-

lamalarla engellenen Afrika içi ticaretin zorluğuna karşı gelmelidir. Batı Afrika Ekonomik ve Para Birliği (WAEMU), 2010 yılında bu anormal uygulamaların etkisini gösteren bir çalışma yürütmüştür.

WAEMU alanında anormal uygulamalar

Eksenler	Me- safe (KM)	Yol Barika- tı Sayısı	Ek süre (daki- ka)	FCFA cinsin- den maliyet (1 \$ = 584FCFA Haziran 2019)
Bamako-Dakar	1476	39	196	55 500
Ouagadougou-Dakar	920	30	109	47 200
Tema- Ouagadougou	1057	25	190	20 000
Lomé- Ouagadougou	1020	19	81	20 400
Abidjan- Ouagadougou	1263	27	216	89 150
Abidjan- Bamako	1174	28	270	71 270

Kaynak: Anormal Uygulamalar Gözlemevi (OPA), WAEMU, 2010.

Afrika’da sınır ötesi ticaret neredeyse her yerde pahalıdır. Sınır ötesi ticaretin maliyeti, OECD ve Doğu Asya ülkelerinin maliyetinin iki katından fazladır (Jacquemot, Pierre, 2013).

Coğrafi olarak çok yakın ülkelerin yakın ekonomik yapılara sahip olması ve benzer mal ve hizmetleri üretecekleri ve dolayısıyla ticaret edecek az sayıda tamamlayıcı malları olacağından benzer faaliyetlere sahip olmaları sonucu zorluklarla yüzleşmeleri gerekecektir. Bu, ECCAS ülkeleri için geçerliydi: Orta Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğunda her biri kendi ahşap endüstrisi, pamuk bazlı tekstil fabrikaları, bazı pamuk, yer fıstığı ya da hurma yağı fabrikaları, en az bir şeker kamışı rafinerisi, bira fabrikası, bir sigara fabrikası ve ayakkabı fabrikasına sahipti.

AU, AfCFTA çerçevesinde, devletlerin, zorlu takip ve zorunlu olarak ihlal edilenlere yönelik olası yaptırımlarla zorunlu olarak uygulanan kişilerin, malların ve hizmetlerin serbest dolaşımını operasyonel ve etkin hale getirme konusundaki taahhütlerine uymasını sağlamalıdır. Dünya Bankası’nın önerdiği gibi, özellikle kadın olan fakir küçük tüccarlar için, sınır prosedürlerini basitleştirerek, sınır ajanslarının sayısını sınırlandırarak ve memurların profesyonelliklerini artırarak, tüccarların derneklerini destekleyerek, pazar olanakları hakkındaki bilgi akışını iyileştirerek ve finansmana erişimi artıran sınır ötesi mobil bankacılık hizmetleri gibi yeni teknolojilerin benimsenmesini teşvik ederek, sınır ötesi ticareti geliştirmek de önem arz etmektedir. Gelecekteki sanayileşme projelerinin, tica-

reti yapılan ürün ve hizmetlerin tamamlayıcılığını arttırmak için stratejik olarak koordine edilmesi gerekecektir.

AfDB'nin Afrika Ekonomik Görünümüne dair 2018 tarihli raporu, her yıl işgücü piyasasına giren yaklaşık 12 milyon genç Afrikalı olduğunu açıklamaktadır. Bu gençliği özümsemek ve kıtada bir umut sunmak için, bu gençliğin herhangi bir yoldan Afrika'yı terk etmesine sebep olmayacak şekilde, çölü ve Akdeniz'i geçme riskine rağmen diğer kıtaların ekonomisine katkıda bulunmak bir sanayileşme ve bu kıtanın ekonomilerinin yapısal dönüşümüne geçmek zorunludur. Bu gençler, geleceğin ve yeniliğin tüm mesleklerinde niteliksel olarak eğitilmeli ve bu yapısal dönüşüme katılabilmeleri için girişimcilik için uygun bir ortam sağlamalıdır. Buna ek olarak, Afrika ülkeleri, tüm dünyada yüksek oranda değer verilen tahmin edilemez tarım, ormancılık, madencilik ve petrol kaynakları stoklarına sahiptir. Afrika ekonomilerinin yapısal dönüşümü, bu kaynakların sömürülmesinin yanı sıra, onları Afrika'daki bitmiş ürün üretmesi için oluşacaktır. Bitmiş ürünlere bu dönüşüm sadece daha fazla katma değer sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda kıtadaki 12 milyon yeni iş arayarı absorbe etmede önemli bir katkıya sahip olacaktır. Botswana örneği bu konuda açıklayıcıdır. Elmasının sömürülmesinin yanı sıra ülke, elmasın yurt içinde işlenmesi ve yerel olarak pazarlanmasını tercih etti ve bu da, Botswana gençleri için binlerce iş yaratmaya yardımcı oldu.

Altyapı eksikliği tehdidinin ayrıca, Başkan Paul Kagame tarafından önerilen şekilde Afrika'ya yapılan ithalatın % 0.2'sine tekabül eden gerekli mali kaynakların mobilizasyonu yoluyla çözülmesi gerekmektedir. Global Financial Integrity tarafından ilan edilen verilere göre her yıl kaçan miktar 40 ila 80 milyar dolar arasındadır.

Afrika'nın sanayileşmesi, çocuk endüstrisinin koruma teorisine göre minimum akıllı koruma olmadan başarılı olamaz. Asgari koruma olmadan, Afrika'daki sanayileşme başarısızlığa mahkûmdur, çünkü teknolojik boşluk ve finansal sermaye eksikliği Afrika'da herhangi bir üretimi rekabet edilemez hale getirecektir. Bu alanda Afrika'nın çok ötesinde olan Amerika, Avrupa ve Asya kıtaları aynı ürünleri üretebilecek ve üretim maliyetlerini düşürecek. Bunu gösteren bir örnek ise Gana, Togo ve Fildişi Sahili için çimento üretiminden sorumlu Batı Afrika çimento fabrikasıdır (CIMAÖ). Birim 1984 yılında sadece birkaç ay çalıştıktan sonra kapanmıştır. O zaman, ithal edilen çimento maliyeti fabrikanın ürettiğinin yarısı kadardı. Bu korumacılık, elbette, bazı Afrika ülkelerinin WTO'nun çok

tarafli serbest ticaret anlaşmalarıyla, aynı zamanda Avrupa ve diğerleri ile olan Ekonomik Ortaklık Anlaşması (EPA) tarafından zaten bağlanmış olduğunu dikkate alacaktır. Asya'dan (Çin, Kore, Tayvan vb.) yükselen ülkelerin deneyimleri, bu tür korumacılığın, strateji ile yapıldığında çocuk endüstrisi için çok faydalı olduğunu göstermektedir.

Gayri resmi olarak yapılan ve bu nedenle istatistiklerde dikkate alınmayan Afrika içi ticaretin önemli bir kısmı devletler tarafından dikkate alınırsa, Afrika içi ticaret rakamlarını yükseltecektir. Kayıt dışı sektörün kendisi hemen hemen tüm Afrika ülkelerinde çok önemlidir. Bu, Afrika ülkelerinin bu sektör için resmi sektöre eşlik etmeleri için iyi stratejiler bulmaları gerektirmektedir. Bu, Afrika ülkelerinin yalnızca vergi alımlarını iyileştirmelerine değil aynı zamanda daha gerçekçi istatistiklerden daha fazla yararlanmalarına izin verecek yeni pazarların kapılarını da açacak.

Afrika kıtasındaki entegrasyon eylemleri uzun zamandır yukarıdan aşağıya tekdüzelik fikri ile ilişkili küreselleşen ve normatif bir yaklaşıma odaklanmış olarak kalmıştır. Sosyo-ekonomik gerçeklikler bilgisine dayanan zıt ve pragmatik bir yaklaşım benimseme zamanı gelmiş olabilir. Günümüzde birçok Afrika ülkesinde sivil toplum, işveren ve işçi örgütleri ve hatta sıradan vatandaşların ekonomik meselelerle gittikçe daha fazla ilgilenmeye başladığı açıktır. Bu yeni gerçek, iyi bir şekilde faydalanırsa, AfCFTA'nın hedeflerini daha iyi bilinmesine ve bunu herkesin meselesi yapmasına yardımcı olacak, bu projenin başarısının tek garantisi olacaktır.

Eğer AU bu zorlu meselelerle yüzleşmede AfCFTA'yı uygulamada başarılı olursa, Afrika kıtası gelecek yıllarda ekonomik bir oluşumun sağlanması ve dünya düzleminde kendisini ortaya koyabilme perspektifiyle dünyanın en büyük ortak pazarı olacaktır

Sonuç

Bu makalenin amacı, daha fazla entegrasyon ve dolayısıyla bölge içi ticarete olanak sağlamak amacıyla Afrika dahil, ekonomik bölgeselleşmenin giderek dünyaya nasıl yayıldığını göstermektir. Bunun dışında Afrika'da durum böyle değildi. Çok sayıda bölgesel ekonomik topluluğa rağmen, dünyanın diğer bölgeleriyle karşılaştırsak Afrika'da ekonomik entegrasyon ve bölge içi ticaret çok geride kalmıştır. Bununla birlikte, Afrika Birliği, tüm Afrika ülkelerini kapsayan Afrika Kıta Serbest Ticaret Bölgesi'ni (AfCFTA) oluşturarak daha ileri gitmek istedi. Bu serbest tica-

ret bölgesinin kendisinden önce gelen diğer bölgesel ekonomik topluluklardan farklı olarak başarılı olması için, makale, Afrika'nın gerekli altyapıları ve bu entegrasyona eşlik edecek nitelikte insan sermayesinin eğitimini sağlamak için basit bir niyet beyanının ötesine geçerek ve eşlik etmek üzere ekonomilerin sanayileşmesini ve yapısal dönüşümünü gerçekleştirmek için ekonomik entegrasyona izin vermelidir.

Her ne kadar bu liste zorlukların çokluğu sebebiyle ayrıntılı olmasa da, AfCFTA aracılığıyla Afrika Birliği bu ana zorluklarda başarılı olursa Afrika'daki potansiyel ve kaynaklar göz önüne alındığında, bu kıtanın dünyadaki geleceğin en büyük ortak pazarı olacağı açıktır.

Kaynaklar

African Union: www.au.int.

African Union , "Agreement Establishing The African Continental Free Trade Area", 2019.

Ben Hammouda H. ve M.S. Jallab, "The Evolution of Global Inequalities", Cahiers français, La Documentation française, n ° 357, 2010.

Centre Africain Pour le commerce, l'intégration et le développement, [www. http://endacacid.org](http://www.endacacid.org)

Commission Économique Pour l'Afrique : www.uneca.org.

Rodrik, Dani, "What Do Trade Agreements Really Do?", 2018.

Jacquemot, Pierre, "Economie politique de l'Afrique contemporaine". Armand Colin, 2013.

Jones, A., Economic Regionalization. In: A. Paasi, J. Harrison & M. Jones (Eds.), The Handbook of Geographies and Regions. Edward Elgar, 2017.

Ochozias, A. Gbaguidi, "CINQUANTE ANS D'INTÉGRATION RÉGIONALE EN AFRIQUE : UN BILAN GLOBAL" : CAIRN.INFO, 2013.

Rose, AK, "Do We Really Know That the WTO High Trade? ", NBER Working Paper, No. 9273, 2002.

Subramanian, A. and SJ Wei, "The WTO Promotes Trade Strongly But Unevenly", NBER Working Paper, No. 10024, 2003.

UNCTAD: www.unctad.org.

UNECA, *Africa Regional Integration Index.* , 2016.

Union Economique et Monétaire Ouest Africaine : www.uemoa.int.

Woodrow Wilson International Center for Scholars, *“African Regional and Sub-Regional Organizations”*, 2008.

WTO, World Trade Statistical Review, 2018.

KUZEY MAKEDONYA CUMHURİYETİ FİKRİ MÜLKİYET SİSTEMİNİN KURUMSAL ÇERÇEVESİ

Jordan DELEV

*İstanbul Ticaret Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve
Avrupa Birliği Hukuku Doktora Öğrencisi*

Özet

Yerleşik uluslararası ve bölgesel standartlara dayalı modern ve etkili bir fikri mülkiyet sistemi oluşturmak, gelişmekte olan bir ülke olan Kuzey Makedonya Cumhuriyeti için çeşitli zorlukları beraberinde getirmektedir. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti, inovasyonu teşvik etmek, yabancı yatırımları çekmek ve rekabetçi bir atmosfer oluşturmak için kaliteli bir fikri mülkiyet sistemi oluşturmalıdır. Hiç şüphe yok ki, fikri mülkiyet sistemi tescil işlemlerinin uygulanması yoluyla ifade edilen fikri mülkiyet haklarının aktif bir şekilde korunması yeterli olanaklara sahip ve bu hakların elde edilmesi tehlikeye girdiğinde uygun önlemleri alan kaliteli kurumlara dayanmaktadır. Bu çalışma, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde fikri mülkiyet sisteminin gerekliliğini, fikri mülkiyet sisteminin tesisi için gerekli devlet kurumlarının oluşturulması, sistemin temel özelliklerini, sistemin kurumsal çerçevesine özel atıfta bulunarak inceleyecektir.

Anahtar kelimeler: Fikri mülkiyet sistemi, kurumsal çerçeve, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti.

Giriş

Ticaretin önemli bir kısmının fikri mülkiyet haklarının tam olarak korunmasına ve Kuzey Makedonya Cumhuriyeti de dâhil olmak üzere ülkelerin ekonomik büyümesinin ve kalkınmasının doğrudan yönetime bağlı olduğunu hesaba katarsak, fikri mülkiyetin öneminin ne kadar büyük olduğu anlaşılabacaktır.

Bağımsızlığından bu yana, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti fikri mülkiyet haklarının korunması, kurumların kapasitelerinin artırılması, fikri mülkiyet haklarına saygı gösterilmesi ve reformun yararına yönelik farkındalığın artırılması için etkili bir sistem kurulması ve uygulamaya konulmasına yönelik yatırımlar yapmaktadır.

Fikri mülkiyet haklarının güçlü bir şekilde korunması Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde bilişim teknolojisi, yaratıcı sanatlar, film yapımı, müzik prodüksiyonu, yayıncılık, eczacılık, yiyecek ve içecek, tüketim malları ve reklamcılık gibi birçok sektörü doğrudan etkilemektedir. Fikri mülkiyet haklarının korunması, burada özgün ürünler geliştiren küçük, orta ölçekli işletmelerin yanı sıra büyük, yerleşik ve uluslararası markalar için de hâlihazırda önemli bir odak alanıdır. Bu konu hem ihracatçı olan hem de yabancı yatırımcılara ev sahipliği yapan ülkenin rekabet etme kapasitesinin anahtarıdır. Bu nedenle her kurum bu alandaki etkinliklerini artırmak için daha fazla çaba göstermelidir.

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin son yıllarda fikri mülkiyeti koruma alanında izlediği devlet politikası, bir dizi önemli stratejik belgede, yasal düzenlemelerde ve girişimlerde olduğu gibi tedbir ve eylemler sistemindeki tutarlılıkta da görülebilir. Tüm bu çabalar koruma seviyesini ve bağlı kurumların ve çalışanlarının kapasitelerini artırmaya, nesnel bir ortam oluşturmaya ve fikri mülkiyet haklarının korunması için uygun

araçları kullanmak amacıyla söz konusu alanda farkındalıklarını artırmak amacıyla toplumun tüm üyeleri (iş dünyası, üniversiteler ve araştırmacılar, tüketiciler) için fırsatlar yaratmaya yöneliktir.

I. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde Kamu İdaresinin Yapısı

Makedonya Cumhuriyeti 1991 yılına kadar Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin bir parçasıydı. Makedonya, Yugoslavya'nın 1991'de bölünmesinden sonra, etnik ya da diğer silahlı çatışmalar yaşamadan bağımsızlığını kazanan tek cumhuriyettir.

Federasyonun dağılması sırasında ilk çok partili demokratik parlamento Kasım 1990'da seçildi ve 8 Eylül 1991'de bağımsızlık referandumu düzenlendi. Parlamento, bu referanduma dayanarak Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ve egemenliğini ilan etti. 17 Kasım 1991'de Parlamento, parlamenter demokrasinin, sivil toplumun, hukuk devletinin ve piyasa ekonomisinin temellerini atan Anayasa'yı kabul etti.¹ 17 Haziran 2018'de, Makedonya ve Yunanistan arasında uzun zamandır devam eden isim anlaşmazlığını çözmek için Yunanistan ile Prespa Anlaşması imzalandı. 19 Ekim 2018'de mecliste gerekli olan üçte iki çoğunluğa ulaşıldı ve Kuzey Makedonya'yı yeniden isimlendirmek için uzun bir süreç başladı. Üsküp'teki Parlamentoda anlaşmanın onaylanmasına ilişkin son oylama 11 Ocak 2019'da gerçekleşti ve böylece anayasa değişikliklerinin kabul edilmesi için gerekli çoğunluğa ulaşıldı. Anayasa değişiklikleriyle birlikte ülkenin adı resmen Kuzey Makedonya olarak değiştirildi.²

Devlet erkleri yasama, yürütme ve yargı olarak üçe ayrılır. Bu erkler tek meclisli parlamento, cumhurbaşkanı, hükümet ve mahkemeler tarafından kullanılır.

Parlamento genel ve doğrudan seçimlerde gizli oylama ile dört yıllık bir süre için seçilen 120 milletvekilinden oluşur. Parlamento yasama rolüne sahiptir; yani yasama yetkisini üstlenir ve hükümeti bir bütün olarak ve her bakanı ayrı ayrı onaylar. Parlamento ayrıca, Parlamento'ya rapor veren bir dizi bağımsız makamı tayin eder.

Yürütme yetkisi, hükümet ve cumhurbaşkanı'na aittir. Hükümet, hükümet yapısı ve aynı zamanda hükümet programını öneren başbaka-

1 Nedim Emin, *Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu*, (İstanbul: SETA Yayınları, 2014), 19.

2 Ioannis Armakolas vd., *North Macedonia: What Is Next?*, (Skopje: Open Society Foundations, 2019), 1

nın teklifi üzerine meclis tarafından seçilir.³ Hükümet, meclisin yasalarını ve diğer yönetmelikleri uygulama politikasını belirler ve bu yasaların ve yönetmeliklerin yürütülmesinden sorumludur. Hükümet meclise yasaları, devlet bütçesini ve diğer genel yasaları önerir ve ayrıca yasaların uygulanması için iç tüzük ve diğer yasal eylemleri kabul eder.

Cumhurbaşkanı, yenilenebilir beş yıllık bir süre için doğrudan genel oyla seçilir. Cumhurbaşkanı cumhuriyeti temsil eder ve bu kapasite dâhilinde dış politika alanında bazı önemli yetkinliklere sahiptir. Cumhurbaşkanı, Silahlı Kuvvetler Baş Komutanı ve Ulusal Güvenlik Konseyi Başkanıdır. Ayrıca bazı kurumlara aday gösterme ve atama yapma yetkilerine sahiptir.

Yargı, iktidarın üçüncü kanadıdır. Anayasa uyarınca, mahkemeler özerk ve bağımsızdır. Hâkimler, Mahkemeler Konseyinin teklifi üzerine, görev sürelerine bakılmaksızın meclis tarafından atanır/görevden alınır. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde yargı yetkisi Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Yargıtayı, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Yüksek İdari Mahkemesi, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti İdari Mahkemesi, Temyiz Mahkemeleri ve Asliye Mahkemeleri'ne aittir.⁴ İhtisas mahkemesi yoktur.

Anayasa Mahkemesi, anayasal ve yasal hakların korunmasından sorumludur. Anayasa Mahkemesi, parlamento tarafından bir kereliğine 9 yıllık bir görev süresi için seçilen 9 yargıçtan oluşur. Yasama, yürütme ve

3 Hükümet, Başbakan ve aşağıdaki bakanlardan oluşur: Başbakana görevlerinde yardımcı olan ve genellikle belirli politika alanlarındaki bakanlıkların çalışmalarını koordine eden Başbakan Yardımcıları (5), bakanlıklara başkanlık eden bakanlar (şu anda 15 tane bakanlık bulunmaktadır: Dışişleri; İçişleri; Savunma; Adalet; Maliye; Ekonomi; Ulaşım ve İletişim; Yerel Özyönetim; Çalışma ve Sosyal Politika; Tarım, Ormancılık ve Su Kaynakları Yönetimi; Çevre ve Fiziksel Planlama; Kültür; Eğitim ve Bilim; Sağlık; Bilgi Toplumu ve Yönetimi) ve Devlet Bakanları (şu anki sayı 6).

4 Kuzey Makedonya Cumhuriyeti hukuk sisteminde yargı yetkisi, 27 asliye mahkemesi, 4 temyiz mahkemesi, İdare Mahkemesi, Yüksek İdare Mahkemesi ve Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Yargıtayı tarafından kullanılır. Asliye mahkemeleri bir veya daha fazla belediye için kurulur ve asliye mahkemeleri hâkimleri birincil yargı yetkisine sahip mahkemelere (16 mahkeme) ve genişletilmiş yargı yetkisine sahip mahkemelere (11 mahkeme) başkanlık eder. Asliye mahkemelerinin bölgelerine göre Temyiz Mahkemeleri kurulur. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti topraklarında Manastır, Gostivar, Üsküp ve İştip'te olmak üzere dört temyiz mahkemesi bulunmaktadır. Başkent Üsküp'teki İdare Mahkemesi, Yüksek İdare Mahkemesi ve Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Yargıtayı, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti topraklarında yargı yetkisine sahiptir. İdare Mahkemesi, devlet idare organlarının bireysel eylemlerinin aleyhine karar verme ve yasallıklarını belirleme yetkisine sahiptir. Yüksek İdare Mahkemesi, temyiz edilmiş İdare Mahkemesi kararlarını nihai karara bağlar. Yargıtay, temyize götürülen yargı kararlarının üçüncü ve son aşığıdır.

yargı yetkilerinin sorumluluk alanlarında çakışma olmamasını sağlamak Anayasa Mahkemesinin görevidir.

Kamu idaresi, faaliyetlerini, yürütme organının bir parçası olarak kendi yetki alanı dâhilinde bağımsız olarak ve anayasa ve kanun çerçevesinde yürütür. Bununla birlikte, faaliyetlerinden dolayı hükümete karşı sorumludur. Haklar ve görevler dâhilindeki kamu idare organları, hükümete karşı ve hükümetin sorumluluğu aracılığıyla Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Parlamentosu'na karşı, yasaların ve diğer genel düzenlemelerin uygulanmasından doğrudan sorumludur.

Kamu İdaresi'nin, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'ndeki konumu anayasada tam olarak tanımlanmamıştır. Ancak bu konu toplam milletvekili sayısının üçte iki çoğunluğunun kabul ettiği bir yasa ile düzenlenir. Örgütsel anlamda anayasa, kamu idaresinin bakanlıklar ve diğer idare organları ile yasaların belirlediği kuruluşlardan oluşmasını şart koşar.⁵ Ayrıca, Anayasa kamu idare organlarında siyasi örgütlenmeyi ve bu organların siyasi eylemlere dâhil olmasını yasaklar (Anayasanın 95. maddesi).

Anayasa, idari organların çalışması ile ilgili üç temel prensibi vurgular: Özerklik ilkesi, anayasallık ve yasallık ilkesi ve sorumluluk ilkesi (Anayasanın 96. maddesi).

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde kamu idaresinin mevcut teşkilatı, kamu idare organlarının teşkilat ve çalışmaları, Devlet Memurları Kanunu ve Genel İdare Usulü Kanunu ile belirlenir.

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'ndeki kamu idaresi şu organlardan oluşmaktadır: 32 bağımsız kamu idaresi organı, bakanlıklar içindeki 29 organ, kamu yetkilerine sahip 16 tüzel kişilik, 15 bakanlık, 12 bağımsız devlet kurumu, 10 düzenleyici kuruluş, hükümet içinde 3 sekretarya, 1 özel organ kamu idaresi (istihbarat), ve hükümet içinde 1 hizmet servisi.⁶

Avrupa Komisyonu'nun 2018 Ülkeler Raporuna göre, kamu idaresi teşkilatlanması bölünmüş durumdadır. Bunun nedeni, Devlet İdare Organlarının Teşkilat ve İşleyişine İlişkin Kanunun, farklı kurum türleri arasında net bir ayırım yapmamasıdır. Kurumlar arasındaki ve içindeki hesap verebilirlik çizgileri net değildir. Doğrudan parlamentoya tabi çok

5 Наум Гризо и др., Административно право, (Скопје: Правен факултет „Јустинијан Први“, 2011), 158.

6 Драган Гоцевски и Неда Малеска – Сачмароска, Колкав и каков јавен сектор имаме во Република Македонија?: Анализа на карактеристиките во јавниот сектор во Република Македонија, (Скопје : Центар за управување со промени, 2017), 11.

sayıda kurum bulunur. Bazı devlet kurumları hem “sorumlu” bakanlıklarına (faaliyetlerinden sorumlu bakanlık) hem de hükümete rapor verir. Hükümet, yeni kamu yönetimi reform stratejisinin bir parçası olarak Makedon kamu idaresi teşkilatlanmasının etkinliğini değerlendirmek için bir inceleme hazırlamalı ve uygulamalıdır.⁷

2018-2022 sayılı kamu yönetimi reform stratejisi ve bu stratejinin uygulanmasını içeren sıralı eylem planı kapsamlı bir istişare sürecinden sonra, Şubat 2018’de kabul edilmiştir. Bu strateji, siyasetin kamu yönetiminin çıkarılması ve kamu yönetiminin profesyonelleşmesi de dâhil olmak üzere tüm kamu yönetimi alanlarına değinir. Hükümet şimdi stratejiyi uygulamaya odaklanmalıdır. Stratejinin yürütülmesi ile ilgili mevcut bir endişe ise, Bilgi Topluluğu ve İdaresi Bakanlığı’nın, stratejinin, stratejiden etkilenen diğer devlet kurumları ile uygulanmasını etkin bir şekilde koordine etme ve izleme kapasitesine ilişkindir. Aralık 2017’de, hükümet, reformlara siyasi destek ve stratejik rehberlik sağlamak amacıyla üst düzey bir Kamu İdaresi Reform Konseyi kurdu. Reform önceliklerinin tam olarak anlaşılmasını ve uygulanmasını sağlamak için en yüksek siyasi liderlikten gelen güçlü bir politik yükümlülük gereklidir.⁸

II. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Fikri Mülkiyet Sistemi

Makedonya Cumhuriyeti AB üyeliğine aday, Dünya Fikri Mülkiyet Teşkilatı’na (WIPO) ve Dünya Ticaret Örgütü’ne (WTO) üye ve Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması’nın (TRIPS) ve diğer WIPO sözleşme ve anlaşmalarının tarafıdır. Fikri mülkiyet kuruluşlarına üye olmanın sorumluluğunu üstlenen Kuzey Makedonya Cumhuriyeti, tüm paydaşların yararına olacak modern ve etkili bir fikri mülkiyet sistemi kurmaya çalışmaktadır.⁹

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti, fikri mülkiyet haklarını, bilgiye dayalı toplumun oluşmasına zemin hazırlayacak gelişimsel araçlardan biri olarak görmektedir. Nihai amaç, özellikle entelektüel sermayeyi kullanan bilgi ve üretime dayalı rekabetçi bir ekonomi oluşturmaktır. Bilimsel çalışmalar ve araştırmaları teşvik ederek, ulusal fikri mülkiyet hakları ile ilgili diğer tüm eğitim biçimlerini destekleyecek ve pratik uygulamalara

⁷ European Commission, *Commission Staff Working Document, The former Yugoslav Republic of Macedonia 2018 Report*, (Strasbourg: SWD, 2018), 16.

⁸ European Commission, *The FYR Macedonia 2018 Report*, 17-18.

⁹ Macedonian-Turkish Chamber of Commerce, *Macedonia Land of Investment Opportunity*, (Skopje: FORTON Macedonia and MATTO, 2016), 10-12.

ve kendi ürün ve hizmetlerine değer ve kalite katmalarına olanak sağlayacaktır. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti ayrıca yerli ekonominin ve üretken, yaratıcı ve ihracat-odaklı sektörlerin yaratılması ve geliştirilmesi için bir kaynak olarak doğrudan yabancı yatırımlara olan ihtiyacın farkındadır. Özellikle dünya çapında yapılan araştırmalar doğrudan yabancı yatırımların herhangi bir ülkedeki fikri mülkiyet haklarının korunma düzeyi ile orantılı olduğunu gösterir. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti bu nedenle fikri mülkiyet haklarını doğrudan yabancı yatırımları teşvik eden araçlardan biri olarak kabul eder. Kuzey Makedonya, kurumsal eylemler yoluyla bireylerin ve ekiplerin yaratıcılıklarını ve inovasyon girişimlerini teşvik etme ihtiyacının farkındadır. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti, fikri mülkiyet haklarını eğitim, bilim ve araştırma kurumları, kültür ve ticari sektörler arasında daha güçlü ve kalıcı bir ilişki kuracak ve yaratıcı ve yenilikçi çalışmalar için ticari bir ortam sağlayacak araçlardan biri olarak görür. Bu, entelektüel yaratıcılar, yazarlar, sanatçılar ve yenilikçilere mali ödüller ve kişisel memnuniyet olarak yansıyacak, böylece insan sermayesinin ülke dışına çıkmasını önleyecek ve ülkeyi terk eden yetenekli ve eğitilmiş yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin sayısında azalma sağlayacaktır. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti, ekonomisinin gelişmesi için küçük ve orta ölçekli işletmelerin esnekliğini, imkânlarını ve önemini kabul eder. Fikri mülkiyet haklarını, özellikle piyasadaki küçük ve orta ölçekli işletmelerin rekabet edebilirliğine katkıda bulunması gereken bir araç olarak kabul eder.¹⁰

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin fikri mülkiyet sisteminin yapısı öncelikle yasal, kurumsal ve adli bir çerçevenin yanı sıra fikri mülkiyet hakları acenteleri, telif hakkı ve ilgili hakların ortak yönetimi için topluluklar, iş birlikleri, üniversiteler ve Ar-Ge kuruluşları gibi diğer paydaşlardan oluşur.

Fikri mülkiyet hakkındaki mevcut mevzuat, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Anayasasına, ilgili yasalara ve tüzüklere ve devletin imzaladığı ve katıldığı uluslararası araçlara dayanır. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde fikri mülkiyet haklarını düzenleyen daha önemli yasal düzenlemelerden bazıları şunlardır: Telif Hakkı ve Bağlantılı Haklar Kanunu, Sınai Mülkiyet Kanunu, Entegre Devrenin Topografyasının Korunması Kanunu, İslahçı Haklarına İlişkin Kanun, Fikri Mülkiyet Haklarının Korunması

10 Jadranka Dabovikj-Anastasovska and Neda Zdraveva, *Strategy for Intellectual Property of the Republic of Macedonia 2009-2012*, (Skopje: Ministry of Economy and USAID, 2009), 13-15.

İçin Tedbirler Hakkında Kanun ve Tarım Ürünlerinin Kalitesi Kanunu.¹¹ Avrupa Birliği'ne üyelik başvurusunun getirdiği yükümlülük gereğince, fikri mülkiyetle ilgili ulusal mevzuat bu alandaki Avrupa Birliği mevzuatı ile uyumlu hale getirilmektedir. Fikri mülkiyet haklarını düzenleyen temel yasalar, AB mevzuatı ile büyük ölçüde uyumlaştırılmıştır. Her ne kadar kanunlar Avrupa standartları ve fikri mülkiyet alanındaki mevzuatla büyük ölçüde uyum sağlamış iyi yasal düzenlemeler olsa da, yine de belirli müdahalelerin tamamlanması gerekmektedir.¹²

Kuzey Makedonya'da fikri mülkiyet haklarının korunmasına yönelik kurumsal çerçeve oldukça karmaşıktır. Bunun nedeni, çoğu kurumun fikri mülkiyet haklarını koruma gücüne sahip olmasıdır. Kuruluşu ve yetkileri dâhil, bu hakların idaresinde, korunmasında ve uygulanmasında yer alan kurumlar şunlardır: İlgili fikri mülkiyet yönetimi ofisleri: Sınai Mülkiyet Devlet Kurumu, Kültür Bakanlığı ve Telif Hakkı ve Bağlantılı Haklar Dairesi ile Tarım, Orman ve Su Ekonomisi Bakanlığı içindeki Tohum ve Fide Malzemesi Müdürlüğü. Sistemin kurumsal altyapısı ayrıca Devlet Piyasa Müfettişliği, Gümrük İdaresi ve İçişleri Bakanlığı gibi Fikri Mülkiyet Haklarının uygulanmasına yönelik kurumları da içermektedir.

Mahkemeler fikri mülkiyet haklarının korunmasında kilit bir rol oynamaktadır. Fikri mülkiyet haklarının yasal olarak korunmasında, genişletilmiş yetkilere sahip asliye mahkemeleri, birinci derece yetkilidir.¹³ Fikri mülkiyet haklarının cezai korunmasında yetkili mahkemeler asliye mahkemeleridir (27 mahkeme). Bu duruma, suç eyleminin bir çocuk tarafından işlendiği durumlar genişletilmiş yetkilere sahip mahkemelerin sorumluluğu altındadır, dâhil değildir. Fikri mülkiyet haklarının korunması prosedürlerinde etkinlik sağlamanın temel koşullarından biri olmasına rağmen, asliye mahkemelerinde fikri mülkiyet hakları alanında hâkim uzmanlaşması bulunmamaktadır. Temyiz mahkemeleri, fikri mülkiyet haklarının korunmasına ilişkin davalar da dâhil olmak üzere, kendi bölgelerinde asliye mahkemeleri tarafından verilen kararlara karşı yapılan

11 Јадранка Дабовиќ-Анастасовска и др., Интелектуална сопственост во економијата, (Скопје: Државен завод за индустриска сопственост на Република Македонија, 2011), 5.

12 Јадранка Дабовиќ-Анастасовска и др., Развој на правото на интелектуална сопственост во Република Македонија – усогласување со правото на ЕУ и со Европската патентна конвенција, (Скопје: Државен завод за индустриска сопственост на Република Македонија, 2011), 62-65.

13 Makedonya Cumhuriyeti'nde bu türden 11 mahkeme vardır.

temyiz başvurularına karar verme yetkisine sahiptir. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Yargıtayı, kanunun tanımladığı şekilde, mahkemelerin nihai kararlarına karşı olağanüstü yasal yollar üzerinde karar verme yetkisine sahiptir. İdare Mahkemesi, devlet organlarının fikri mülkiyet hakları alanındaki eylemlerinin ve devlet idare organlarının bireysel ilişkileri düzenlerken verdiği kararların yasallığı konusunda karar verme yetkisine sahiptir. Yüksek İdare Mahkemesi, temyiz edilmiş İdare Mahkemesi kararlarını nihai karara bağlar.¹⁴ Fikri mülkiyet haklarının uygulanması için herhangi bir ihtisas mahkemesi bulunmamaktadır. Bu hakların korunması, hukuk mahkemesi, ceza mahkemesi ve idari yargı tarafından uygulanır.

Sistemin fikri mülkiyet haklarının korunması için temel unsurları fikri mülkiyet vekilleridir. Bu fikri mülkiyet vekilleri, temel amacı fikri mülkiyet haklarının korunmasını, bu konuda gerekli olan belirli eylemleri gerçekleştirerek geliştirmek olan Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Fikri Mülkiyet Vekilleri Birliği'nde organize olur. Hak sahipleri ile doğrudan temaslarını dikkate alırsak, fikri mülkiyet vekillerinin fikri mülkiyet korumasındaki rolleri büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, fikri mülkiyet vekillerinin mesleki becerilerini daha fazla geliştirmek önem arz eder.¹⁵

Fikri mülkiyet haklarının korunması ve uygulanması altyapısının diğer önemli kısmı, Telif Hakkı ve Bağlantılı Haklar Kanunu uyarınca düzenlenen ve içerikleri yasa ile tanımlanan ve telif haklarının toplu yönetimi için yetkili olan Telif Hakkı ve Bağlantılı Hakların Meslek Birlikleridir. Fikri hakların meslek birlikleri, faaliyetlerini Kültür Bakanlığı'ndan alınan bir onaya dayanarak gerçekleştirirler. Mevcut meslek birliği, Müzik Bestecilerin Haklarını Koruma Derneği tarafından yürütülmektedir.¹⁶

Ticaret sektörü ve bu sektörün fikri mülkiyet sistemini kullanma biçimi fikri mülkiyet sisteminin işleyişinde önemli bir konudur. Sanayi ve Ticaret Odaları'nın Makedonya Cumhuriyeti'nde fikri mülkiyet mevzuatı düzeyine ilişkin genel değerlendirmeleri bu mevzuatın iyi olduğu yönündedir. Ticaret Odaları Kanunu, Ticaret Odaları'nın sınai mülkiyet alanındaki yetkilerini tanımlayan kanun eylemdir. Odalar ve üyeleri ile

14 Borce Davitkovski, Ana Pavlovska-Daneva and Nikola Tupancevski, *Administrative, Judicial and Criminal Law Enforcement of Intellectual Property*, (Skopje: Cyril and Methodius University, Iustinianus Primus Faculty of Law, 2012), 102-103.

15 Јадранка Дабовиќ-Анастасовска и др., Улогата на застапниците во системот на заштита на правата од интелектуална сопственост, (Скопје: Државен завод за индустриска сопственост на Република Македонија, 2011), 17-20.

16 Jadranka Dabovikj-Anastasovska, *Strategy*, 30-31.

sınai mülkiyet alanındaki yetkili kurumlar arasında iyi bir işbirliğinden bahsetmek mümkündür. Sanayi ve Ticaret Odalarına göre, ülkedeki fikri mülkiyet haklarına ilişkin durum bir bütün olarak düzeldi, ancak hala atılması gereken önemli adımlar var.

Bir diğer husus ise, üniversitelerin ve Ar-Ge kuruluşlarının en önemli rolü oynadığı korunabilir materyalin oluşturulma sistemidir. Üniversiteler ve Ar-Ge kuruluşları doğrudan uygulama sürecine dâhil olan yüksek eğitilmiş insanlar (avukatlar) ve fikri mülkiyet eserlerinin oluşturulmasına doğrudan dâhil olan matematik, teknik ve teknolojik bilimler, tıp, biyoteknoloji, sosyal ve insani bilimler alanlarındaki insanları yetiştiren kurumlar olarak bu bağlamda iki yönlü role sahiptir.¹⁷

Avrupa Komisyonu'nun 2018 Ülkeler Raporuna göre, ülke bu alanda orta derecede hazırlıklıdır. Her ne kadar sınırlı olsa da, telif hakkı konusundaki yasal çerçevenin iyileştirilmesi konusunda bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. 2016 yılında lisans iptalinin ardından, telif hakkı ve bağlantılı haklarla ilgili olarak, bağlantılı hakların meslek birlikleri yalnızca müzik hakları için vardır. Kültür Bakanlığı'nda bu konudaki sorumlu birimde personel yetersizliği söz konusudur. Hem ulusal hem de uluslararası işbirliklerinde sınırlılık söz konusudur. Sınai haklar alanında, sınai mülkiyet stratejisi, ertelemelerden sonra ve ancak güvenilirliğini zedeleyen riskler ile ilgili eylem planında bir güncelleme olmaksızın kabul edilmiştir. Sınai Mülkiyetlerden sorumlu Devlet Kurumu, kanun uygulayıcı kurumlar arasında sınai mülkiyet hakları ile ilgili olan verilerin paylaşımı için bir bilgi platformu kurulması planlarını geri çevirmiştir. Halka kaliteli hizmet sağlama konusunda hala bir takım zorluklar mevcut. Fikri mülkiyet hakları sıklıkla ihlal edilmektedir ve bu ihlallerin yasa uygulayıcı kurumlar tarafından ne şekilde ele alındıklarına dair güvenilir istatistiklerin bulunmaması, yasaların güvenilir bir şekilde uygulanmasının önünde engel oluşturur.¹⁸

III. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Fikri Mülkiyet Sisteminin Kurumsal Çerçevesi

III. 1. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Devlet Sınai Mülkiyet Ku-

17 Аднан Јашари, „Капацитетите на Република Македонија за трансфер на технологија“, Научен форум за индустриска сопственост (2011): 121-122.

18 European Commission, *The FYR Macedonia 2018 Report*, 59-60.

rumu

Kuzey Makedonya’da sınai mülkiyetin korunmasına ilişkin yetki, sınai mülkiyet alanında devlet politikalarını uygulayan Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Devlet Sınai Mülkiyet Kurumu’na aittir. Kurum 1993 yılında kuruldu ve 25 yıllık süreç içinde sınai mülkiyet alanında önemli bir ulusal ve bölgesel faktör haline geldi.

Modern bir kurum olma yolunda ilerleyen Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Devlet Sınai Mülkiyet Kurumu, Avrupa Komisyonu’nun da üzerinde durduğu bir hedef olan, ülkedeki sınai mülkiyet haklarını doğrudan koruyan tek kurum olma rolünün yanı sıra, yeni bir fikri mülkiyet politikası ile ilgili farkındalık, tanıtım ve yeni eğitim modüllerinin hazırlanması gibi diğer görevleri yerine getirmelidir. Modern bir sınai mülkiyet ofisi olarak kurumun işlevleri arasında sınai mülkiyet haklarının tescili ve korunması, sınai mülkiyet erişim hizmetleri, inovasyonun teşviki, sınai mülkiyet haklarının kullanımının teşviki, uluslararası anlaşma ve sözleşmelere uygunluğun sağlanması, mülkiyet haklarının tescili ve korunmasına yönelik faaliyetlerin desteklenmesi ve bilinçlendirme faaliyetlerini desteklemek bulunur.¹⁹

Kurum, fikri mülkiyet hakları konusunda kamuoyunda farkındalık oluşturma, fikri mülkiyet haklarının tanıtımı ve değerlendirilmesi ve fikri mülkiyet hakları alanındaki tüm paydaşların koordinasyonu konusunda aktif bir rol üstlenmelidir. Fikri mülkiyet objelerinin yaratılması, korunması ve stratejik kullanımının teşvik edilmesi, yenilikçi bir ekonomik büyüme modeline geçiş koşullarının yaratılmasında önemli bir araçtır.

Kurumun teşkilatlanma yapısı:

- Patent ve teknoloji izleme ve EPO (Avrupa Patent Ofisi) ile İkili İşbirliği Dairesi. Daire personeli, elektro-enerji, mekanik, fizik, farmakoloji, patent kanunu ve biyoteknoloji, doğa bilimleri, kimya ve biyoloji alanlarında sıkı bir akademik eğitim alır. Denetçiler, patent başvurularını değerlendirmenin yanı sıra, patent bilgilerinin tanıtımında, sınai mülkiyet değerlendirme süreçlerinde ve eğitimde önemli bir rol üstlenir.

- Markalar, Endüstriyel Tasarım ve Coğrafi İşaretler ve WIPO ve EUIPO (Avrupa Birliği Fikri Mülkiyet Ofisi) ile İkili İşbirliği Dairesi. Daire, gelişmekte olan ülkelerdeki patentlerden daha kolay uygulanacak olan ticari markaların ve endüstriyel tasarımların tescili ile doğrudan ilgilidir.

¹⁹ Мирјана Поленак-Акимовска и др., Интелектуална сопственост I: Индустриска сопственост, (Скопје: Правен факултет „Јустинијан Први“, 2004), 283.

Daire, iş yükü ile ilgili tek ticari markaların yanı sıra, entegre devrelerin coğrafi işaretlerini ve topografyasını yönetme yetkisine sahiptir. Daire ayrıca tanıtım, eğitim materyali hazırlama ve farkındalık yaratma faaliyetlerine katılır.

- Genel Hususlar Dairesi. Genel Hususlar Dairesi yalnızca uluslararası faaliyetler ve uluslararası anlaşmalara paralel olarak artan iş yüküyle değil, aynı zamanda Avrupa yapılarına çabuk entegrasyon ile de ilgilenmekle sorumludur.

- Bilgi Teknolojileri, ofiste yürütülen faaliyetlerin ayrılmaz bir parçası olarak, sadece kayıt ve koruma açısından değil, aynı zamanda toplum genelinde farkındalığı arttırma açısından çok özel bir öneme sahiptir.²⁰

Kurumun sınai mülkiyet hakları ile ilgili verdiği kararlar kesindir. Taraflar, Kurumun verdiği kararlara karşı idari uyuşmazlık başlatma hakkına sahiptir. İdari uyuşmazlık, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti İdare Mahkemesinde açılan bir dava ile başlatılır. Dava, karar tarafa sunulduğu tarihten itibaren 30 gün içinde açılır.²¹

Sınai Mülkiyet Devlet Kurumu, bu tür kurumlardaki Avrupa uygulamaları uyarınca, müşterilerine hizmet vermeye yönelik olmalıdır. Bu, farklı müşteriler için farklı eylemlerin hazırlanmasını ve personelin kapasitesinin geliştirilmesini gerektirir. Kurumun çalışmalarını kapsayan yasal çerçevenin kapsamı neredeyse tamdır. Avrupa Patent Sözleşmesine katılım, Kurumun Avrupa patent sistemindeki rolüyle ilgili olarak da yeterli yasal destek sağlamaktadır. Kurum, ayrıca EUIPO ile İşbirliği anlaşmasının bir parçası olan faaliyetlerin gerçekleştirilmesine devam etmiştir.

III. 2. Kültür Bakanlığı/Telif Hakkı ve Bağlantılı Haklar Dairesi

Kültür alanındaki diğer yetkilerinin yanı sıra kültürel mirasın korunması, yayıncılık, müzik, sahne ve sanat, film, galeri, kütüphane, arşiv ve müze etkinlikleri, telif haklarının korunması ve ilgili haklarla da ilgilenen Kültür Bakanlığı, fikri mülkiyet sisteminde ikinci kurumdur. Bu sorumlulukların yerine getirilmesi, Bakanlık bünyesinde yürütülen analitik ve yasal faaliyetlerle ifade edilen, doğrudan yazarın eserinin tanıtımı ve Bakanlığın yürüttüğü sayısız program ve faaliyetlerle ifade edilen, telif hakkı ve bağlantılı hakların korunması ile ilgilidir.

20 Kostadin Manev and Andrea Kushti, *National Strategy on Industrial Property of the FY Republic of Macedonia*, (Skopje: AECOM International Development Europe, 2016), 54-56.

21 Davitkovski, Pavlovska-Daneva and Tupancevski, *Administrative*, 82.

Kültür Bakanlığındaki Telif Hakkı ve Bağlantılı Haklar Dairesi, düzenleme ve yerel ve uluslararası mevzuat açısından telif hakkı ve bağlantılı haklarla ilgili rejimin uygulanmasını takip etmek için analitik ve diğer normatif faaliyetlerde bulunur. Bu alanda uluslararası ve Avrupa standartlarına bağlı faaliyetleri şu şekildedir: ikili ve çok taraflı anlaşmaların hazırlanmasına katılım, uluslararası anlaşmaların onaylanması, uluslararası kuruluşlarla ve yerel ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarıyla etkinliklerin ve işbirliğinin izlenmesi, yasal zorunluluklardan kaynaklanan idari hususların yerine getirilmesi, AB ile ve bu alandaki diğer uluslararası anlaşmalarla uyumlaştırma faaliyetleri, işlemlerin yasaya uygunluğunun ve telif hakkı ve bağlantılı hakların toplu yönetim eylemlerinin idari denetimi. Bölüm ayrıca, telif haklarının ve bağlantılı hakların izinsiz kullanımının (korsanlık faaliyetleri) önlenmesine yönelik tedbirler alır ve diğer faaliyetlerde bulunur.²²

Dairedeki faaliyetler, Telif Hakları Birimi ve Bağlantılı Haklar Birimi tarafından gerçekleştirilir. Kültür Bakanlığı, telif hakları ve bağlantılı haklar için gümrük önlemlerinin uygulanmasındaki işbirliğini geliştirmek amacıyla, Gümrük İdaresi ve temsilciler birlikleri ve hak sahipleri birlikleri gibi ilgili dernekler ile bir Mutabakat Zaptı imzaladı.

III. 3. Yayın Kurulu

Yayın Kurulu, yayın alanında kamu yetkilerine sahip, bağımsız, düzenleyici ve kâr amacı gütmeyen bir kuruluştur. Kurul, Yayın Yasası (RM/100/2005 sayılı Resmi Gazete) ile tanımlandığı şekilde yetkilerini yerine getirirken, fikir beyanı özgürlük ve çoğulculuğunu ve bağımsız ve tarafsız medya kuruluşlarının varlıklarını garanti altına alır. Ayrıca, faaliyetlerin ekonomik ve teknolojik gelişimini ve vatandaşların yayın alanına ilgisinin korunmasını sağlar. Kurul, telif haklarının ve ilgili hakların ihlal edildiğine dair şüphe ve kanıt durumunda telif haklarının korunmasından sorumlu organı bilgilendirmekle yükümlüdür.²³

III. 4. Tarım, Orman ve Su Ekonomisi Bakanlığı

Tarım, Orman ve Su Ekonomisi Bakanlığı bünyesinde, bu bakanlığın fikri mülkiyet sistemindeki sorumluluklarını yerine getiren çeşitli daireler

22 Adnan Jashari, "Protection of Intellectual Property Rights in the Republic of Macedonia Conformity with European Standards", *International Journal of Advancements in Research & Technology* 2/4 (2013): 10.

23 Jadranka Dabovikj-Anastasovska, *Strategy*, 30.

bulunur.

Coğrafi İşaretler ve Geleneksel Ürün Adı Daimi Bölümlerarası Danışma Komitesi, Tarım, Orman ve Su Ekonomisi Bakanlığı bünyesinde faaliyet göstermektedir. Kaydedilmek üzere Avrupa Komisyonu'na menşe adı ve mahreç işaretleri sunar. Halihazırda 7 nesne kayıtlı durumdadır.²⁴

Tarım, Orman ve Su Ekonomisi Bakanlığı bünyesindeki Tohum ve Fide Malzemesi Müdürlüğü, yeni bitki çeşitlerinin korunmasına yönelik idari organdır. Görevi, yeni bitki çeşitlerin korunması için Islahçı Haklarına Dair Kanun'un idari prosedürlerini uygulamaktır.

Tarım, Orman ve Su Ekonomisi Bakanlığı bünyesinde, Kalite Yönetim sistemlerinden ve "kalite işaretlerinden" sorumlu olan Tarım Ürünlerinde Standartlar ve Kalite Dairesi kurulmuştur. Tarım Ürünleri Kalitesi Kanunu ile tarım ürünleri ve gıda maddeleri için coğrafi işaretlerin korunması Tarım, Orman ve Su Ekonomisi Bakanlığı'na devredilmiştir. Ayrıca, Sınai Mülkiyet Kanunu'na da çeşitli değişiklikler getirilmiştir.

Tarım, Orman ve Su Ekonomisi Bakanlığı, fikri mülkiyet haklarının kendi alanlarında edinilmesi, yönetimi ve korunması ile doğrudan bağlantılı bir kuruluş olarak hizmet yönlendirme çabalarına yön vererek gelişimini sürdürmelidir. En verimli fikri mülkiyet sistemi için, birbirleriyle çatışan alanlar tanımlanmalı ve kurumsal değişiklikler dikkate alınmalıdır.²⁵

III. 5. Fikri Mülkiyet Koordinasyon Bürosu

Fikri mülkiyet haklarının korunması ve uygulanması için etkin bir entegre sistem elde etmeye yönelik çabalarda koordinasyon sağlamak amacıyla, Fikri Mülkiyet Koordinasyon Bürosu kurulmuştur. Temel amacı fikri mülkiyet haklarının korunması ve uygulanmasında etkin bir sistem sağlamada koordinasyonun oluşturulmasıdır. Büro, Kuzey Makedonya Hükümeti Başbakanı'na karşı sorumlu ve WIPO, EPO, EUIPO, AMCHAM, USAID, INTERPOL ve AB ile bağlantılıdır.²⁶

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Hükümeti tarafından atanan bir kurul tarafından yönetilen Koordinasyon Bürosu, fikri mülkiyet haklarının uygulanması ile ilgili tüm devlet kurumları temsilcilerinden oluşur. Koordinasyon Bürosu yılda iki kez Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Hükü-

24 Kostadin Manev, *National Strategy*, 22.

25 Kostadin Manev, *National Strategy*, 23.

26 Kostadin Manev, *National Strategy*, 40.

meti'ne sunmak üzere faaliyetleri ile ilgili rapor hazırlar ve her koordine faaliyetten sonraki sonuçlar basın toplantılarında açıklanır. Büro'nun sabit bir geliri olmasa da Sınai Mülkiyet Devlet Kurumu ve Ekonomi Bakanlığı'ndan mali ve teknik destek alır.²⁷

Koordinasyon Bürosu sınai mülkiyet haklarını, telif hakkı ve bağlantılı hakları izler ve yönetir. Büro, yasal takibatlara katılır ve fikri mülkiyet haklarını yurt içinde ve yurt dışında koruyan ve uygulayan tüm kurumlarla birlikte fikri mülkiyet haklarında uyuma yönelik uygun bir politika oluşturur ve uygular.

Fikri Mülkiyet Koordinasyon Bürosu, fikri mülkiyet sistemi üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir, ancak kanunun uygulanma seviyesi farklı kurumlar arasında değişiklik gösterir. Ancak, bazı durumlarda farklı yasa uygulayıcıların paylaştığı ortak sorumluluklar, daha etkili soruşturmalara ve atılması gereken yasal adımların önüne geçmektedir. Bu kurumlar arasındaki işbirliği güçlüdür ve kanunların uygulanması ve yasaların işleyişi yönünde devam edecektir. Bu, ayda 4 ve gerektiğinde daha fazla kez gerçekleştirilen koordineli eylemlerle takviye edilir ve bütün bunlar, Kuzey Makedonya Hükümeti'ne sunulan Koordinasyon Bürosu raporları ile doğrulanır.

III. 6. Devlet Piyasa Müfettişliği

Devlet Piyasa Müfettişliği, Ekonomi Bakanlığı bünyesinde tüzel kişiliğe sahip bir organdır. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti topraklarında ekonomik faaliyetler yürüten ticari şirketler, diğer tüzel kişiler ve gerçek kişilerin ve vatandaşların eylemlerinin yasaya uygunluğunu denetler. Fikri mülkiyet hakları alanında, sınai mülkiyet haklarının korunması ve piyasadaki telif hakkı ve bağlantılı hakların korunması görevlerini üstlenir.

Devlet Piyasa Müfettişliği'nin teşkilat yapısından fikri mülkiyetin korunması alanında herhangi bir teftiş dairesinin olmadığı anlaşılabilir. Fikri mülkiyet haklarının denetimi için ayrı bir birimin kurulması ve bu alanda devlet piyasa müfettişlerine yönelik sürekli eğitim sağlanması gerekmektedir.²⁸

Devlet Piyasa Müfettişliği, korunan fikri mülkiyet haklarının ticareti

27 Jadranka Dabovikj-Anastasovska, *Strategy*, 29-30.

28 Борче Давитковски и Ана Павловска-Данева, „Управно-правна заштита на авторските и сродните права“, Авторско право и сродни права: домашна и меѓународна теорија и практика, (2007): 569.

ve kullanımı ile ilgili kanun hükümlerini denetler.

III. 7. Gümrük İdaresi

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Gümrük İdaresi, Maliye Bakanlığı bünyesinde bir devlet kurumudur ve Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Hükümeti tarafından atanan bir müdür tarafından yönetilir. Gümrük İdaresi, fikri mülkiyetin korunmasına yönelik tedbirlerin uygulanmasından sorumludur. Ayrıca ithalat, ihracat, transit işlemlerini, gümrük antrepolarını ve Kuzey Makedonya Cumhuriyeti gümrük sınırları içinde malların geçici ithalat ve ihracatını denetler.

Fikri mülkiyet ile ilgili hakların korunması alanında, Fikri Mülkiyet Haklarının Korunmasına İlişkin Önlemler Kanunu uygulanmaktadır. Aynı kanun, gümrük makamlarının, fikri mülkiyet haklarını ihlal eden malların, bu kanunun öngördüğü hallerde gümrük düzenlemeleri uyarınca Kuzey Makedonya Cumhuriyeti gümrük sınırları içinde gümrük denetimine ve gümrük kontrolüne tabi tutma işlemleri şartlarını ve prosedürlerini düzenler. Eğer bir gümrük işlemi sırasında fikri mülkiyet haklarının ihlal edildiğine dair bir şüphe söz konusu olursa, gümrük memurları, malların tespitinden ve bu mallara geçici olarak el konulmasından sorumludur. Geçici olarak el konulan mallar, fikri mülkiyet hakkı sahibi bir cevap alana kadar gümrük antrepolarında saklanır. Fikri mülkiyet hak sahibinin cevabına göre mallar iade veya imha edilebilir.²⁹

Sahte ve korsan ürünlerin ticareti, gümrükler ve hak sahipleri arasında güçlü bir işbirliği gerektiren küresel bir sorundur. Bu şekildeki işbirlikleri aynı zamanda sınırda etkili fikri mülkiyet uygulamalarının gerçekleştirilmesini de sağlayacaktır. Gümrük idareleri ve uluslararası kuruluşlar arasındaki uluslararası işbirliği teşvik edilmeli ve kurumlar, istenen sonuçların genel verimliliğini arttırmaya yönelik bilgi alışverişine ve iyi uygulamalara odaklanmalıdır.

III. 8. İçişleri Bakanlığı

Ulusal fikri mülkiyet sisteminin bir diğer önemli ayağı, İçişleri Bakanlığı'dır. İçişleri Bakanlığı, fikri mülkiyet haklarının korunması konusundaki yetkileri uyarınca, fikri mülkiyet haklarının ihlali ile ilgili cezai işlemlere göre hareket eder. İçişleri Bakanlığı'nın fikri mülkiyet alanındaki yetkilerini tanımlayan yasal çerçeve, Sınai Mülkiyet Kanunu, Telif Hakkı

ve Bağlantılı Haklar Kanunu, Ceza Kanunu ve Ceza Muhakemesi Kanunu ile çizilmiştir.³⁰

İçişleri Bakanlığı bünyesinde fikri mülkiyetin korunması konusunda uzman bir birim veya daire olsaydı, Bakanlık, ulusal fikri mülkiyet sistemi ile ilgili faaliyetlere daha aktif bir şekilde katılabilirdi. Bu konuda Kuzey Makedonya'nın pazar büyüklüğü dikkate alınmalıdır.

Sonuç

Küreselleşme sürecinin bir sonucu olarak son on yılda büyük teknolojik, ekonomik, politik ve sosyal değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler dünyanın, bölgesel ve ulusal ekonomileri ve onların aktörlerini etkiler. Maddi değer yaratma şekli maddi olmayan değerlerin bir sonucu olarak artmaktadır, bu nedenle maddi üretim bilgiye dayanmaktadır.

Dolayısıyla her geçen gün, fikri mülkiyet şekilleriyle bilginin korunmasına duyulan ihtiyaç artmaktadır. Kaliteli bir fikri mülkiyet sisteminin inşası, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin dünya ve Avrupa'daki inovasyon hareketine katılmasının ön koşullarından biridir. Fikri mülkiyet sistemindeki ana lokomotif, fikri mülkiyet haklarını koruyan ve bunların yaptırımını önemseyen kurumlardır. Bu nedenle, iyi donanımlı ve verimli kurumlar olmadan kaliteli bir fikri mülkiyet sisteminden söz edemeyiz. Bu, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin Avrupa özlemlerini gerçekleştirmek için yerine getirilmesi gereken ana kriterlerden biridir.

Makedon fikri mülkiyet sistemindeki kurumların konumu elverişlidir. Ülkenin odaklanması gereken, bu kurumların etkin işleyişini, yeterli teçhizatı ve personel istihdamını sağlamaktır. Ayrıca yeni teknolojik gelişmelere paralel olarak sürekli eğitim için çaba sarf etmelidir.

Kurumların etkinliğinde önemli bir bağlantı karşılıklı işbirliğidir. Fikri mülkiyet sistemindeki bireysel kurumlar arasındaki işbirliği, yalnızca idari organların her birinin halkın çıkarlarını karşılamaya yönelik faaliyetler gerçekleştirmesine dayanmalıdır. Öte yandan, organların kendi aralarındaki işbirliği, fikri mülkiyet haklarının korunmasının etkin bir şekilde uygulanması ve basitleştirilmesi için kendi yetkilerine uygun ortak bir eylem anlamına gelir.

Modern toplumda, taşınır ve taşınmaz mallarda maddi sermaye olarak ifade edilen mülkiyetin fiziksel bir sınırı olduğu gerçeği vardır. Patentlerin, markaların, tasarımların, coğrafi işaretlerin, entegre devrelerin

topografyası, know-how, bilgisayar programları değerinde ifade edilen entelektüel sermaye, süresiz olarak çoğaltılabilir ve çok büyük değerlere ulaşabilir. Bu nedenle fikri mülkiyet sistemi ve bu hakların korunmasını garanti eden kurumlar tüm toplumda farkındalığı arttırmak için teşvik edici davranmalıdır. Yalnızca fikri mülkiyet haklarının korunmasına yönelik bir toplum ve sadece fikri mülkiyet haklarının etkili bir şekilde korunmasını sağlayan kurumlar ülkelerinin kalkınmasına ve entegrasyonuna katkıda bulunabilir.

Kaynaklar

Armakolas, Ioannis, vd. *North Macedonia: What Is Next?*. Skopje: Open Society Foundations, 2019.

Dabovikj-Anastasovska, Jadranka, and Neda Zdraveva. *Strategy for Intellectual Property of the Republic of Macedonia 2009-2012*. Skopje: Ministry of Economy and USAID, 2009.

Davitkovski, Borce Ana Pavlovska-Daneva and Nikola Tupancevski, *Administrative, Judicial and Criminal Law Enforcement of Intellectual Property*. Skopje: Cyril and Methodius University, Iustinianus Primus Faculty of Law, 2012.

Emin,Nedim. *Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu*. İstanbul: SETA Yayınları, 2014.

European Commission. *Commission Staff Working Document, The former Yugoslav Republic of Macedonia 2018 Report*. Strasbourg: SWD, 2018.

Jashari, Adnan, "Protection of Intellectual Property Rights in the Republic of Macedonia Conformity with European Standards". *International Journal of Advancements in Research & Technology* 2/4 : 8-13, 2013.

Macedonian-Turkish Chamber of Commerce. *Macedonia Land of Investment Opportunity*. Skopje: FORTON Macedonia and MATTO, 2016.

Manev, Kostadin and Andrea Kushti, *National Strategy on Industrial Property of the FY Republic of Macedonia*. Skopje: AECOM International Development Europe, 2016.

Гоцевски, Драган и Неда Малеска – Сачмароска. Колкав и каков јавен сектор имаме во Република Македонија?: Анализа на карактеристиките во јавниот сектор во Република Македонија. Скопје : Центар за управување со промени, 2017.

Гризо, Наум и др. Административно право. Скопје: Правен факултет „Јустинијан Први“, 2011.

Дабовиќ-Анастасовска, Јадранка и др. Интелектуална сопственост во економијата. Скопје: Државен завод за индустриска сопственост на Република Македонија, 2011.

Дабовиќ-Анастасовска, Јадранка и др. Развој на правото на интелектуална сопственост во Република Македонија – усогласување со правото на ЕУ и со Европската патентна конвенција. Скопје: Државен завод за индустриска сопственост на Република Македонија, 2011.

Дабовиќ-Анастасовска, Јадранка и др. Улогата на застапниците во системот на заштита на правата од интелектуална сопственост. Скопје: Државен завод за индустриска сопственост на Република Македонија, 2011.

Давитковски, Борче и Ана Павловска-Данева, „Управно-правна заштита на авторските и сродните права“, Авторско право и сродни права: домашна и меѓународна теорија и практика, (2007): 565-570.

Јашари, Аднан. „Капацитетите на Република Македонија за трансфер на технологија“. Научен форум за индустриска сопственост : 117-126, 2011.

Поленак-Акимовска, Мирјана и др. Интелектуална сопственост I: Индустриска сопственост. Скопје: Правен факултет „Јустинијан Први“, 2004.

BOSNA HERSEK SAVAŞI VE MEDYA'NIN GÜCÜ

Asja Granilo

*İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası
İlişkiler Öğrencisi*

Özet

Yugoslavya'nın sonunun başlangıcı kaçınılmazdı. Sırplar kendilerini Yugoslavya'nın halefi olarak görüyor ve Sırpların yaşadıkları tüm toprakların aynı sınırlar içerisinde olması gerektiğini savunuyorlardı. Ülkelerin teker teker bağımsızlık talep etmeleri üzerine savaş tohumları atılmıştı. Bu yolda medya aygıtlarının nasıl kullanıldığı çok önemli bir rol oynuyor, gücün kimin elinde olduğunu gösteriyordu. Her taraftan kuşatılmış Saraybosna 1.425 gün elektriksiz, susuz ve dış dünya ile bağlantısı medya ablukası ile kesilmeye çalışılıyordu. Bu 1.425 günde 11.541 insan öldürüldü, bunlardan 1.601 ise çocuktu. Sniper tarafından öldürülenlerin sayısı 3.798. Savaşta yaralananların sayısı ise 50 bine yakındı. 22 Haziran 1993 yılında Saraybosna'nın üzerine en çok füze atılan gün olarak tarihe kazındı, sayısı ise 3.777. Toplamda 500 bine yakın füze atılmıştı. Markale pazarında 1994 ve 1995 yıllarında bombalar atılarak katliamlar gerçekleşti. Her iki saldırıda pazar insanlarla doluydu. Birleşmiş Milletlerin so-

ruşturmaları gizlice sürdürmesi sebebi ile medyada füzelerin ateşlendiği yerin tespit edilememesi konusunda spekülasyonlar başlamıştı. Bu spekülasyonlar Sırp makamları tarafından desteklenmiş, suç Bosna Hersek hükümetine yıkılmaya çalışılmıştı. UNPROFOR¹'un 1999'daki Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na hazırladığı raporda ikinci katliamdaki füzele-
rin Sırp Republik ordusunun attığı ispatlanmıştı. 2004 yılında ise Savaş Suçları Mahkemesi'nde Sırp General Stanislav Galić'in davası görülürken 1994 yılında atılan füzelerin Sırp ordusunun attığı ispat edildi. Srebrenica şehrinde 11 ile 12 Temmuz 1995 yılında 8.373 insan planlı bir şekilde öldürülerek soykırım gerçekleşmişti. Şehir Birleşmiş Milletler tarafından güvenli bölge ilan edilmiş olsa da 400 Hollanda askeri soykırımı önleyememişti. Makale, 1992 ve 1995 yılları arasında Bosna Hersek bölgesinde olup bitenleri radyo amatörler, bağımsız yerel gazeteciler ve yabancı muhabirler dünyaya bir şekilde ulaştırırsa da savaşı durdurabildiler mi sorusuna cevap verecektir.

I. Savaşı Hazırlayan Yıllar

I. 1. Yugoslavya'nın Dağılması

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti günümüz Hırvatistan, Bosna Hersek, Slovenya, Sırbistan, Karadağ, Kosova ve Kuzey Makedonya sınırları içerisinde bulunan eski bir sosyalist devletin adıdır. Varlığını 1943-1992 yılları arasında sürdürmüştür. Faşizme karşı gösterdiği mücadeleler sayesinde uluslararası platformda tanınmaya hak kazanmıştı. Yugoslav Komünist Parti'nin de başında olan Josip Broz Tito, 1953 yılından itibaren devlet başkanlığı görevini üstlenmiştir. 1980 yılından sonra, daha doğrusu Tito'nun ölümü üzerine, ekonomik krizler ve etnik kökenli çatışmalar meydana gelmişti. Dış borçlar, yüksek enflasyon üretimi sürdürülemez hale getirip, Yugoslavya'nın dağılmasına kadar sürecek olan ekonomik krize sebep olmuştur. Ekonomik krizin yanı sıra siyasi krizler de mevcuttu, Tito'nun ölümünden sonra bunlardan ilki Kosova'da gerçekleşti.

Artan eşitsizlikler ve etnik kökenli çatışmalar sonucunda Sırp Ulusal Hareketi giderek daha belirgin bir hal almaya başlıyordu. Öyle ki, "Büyük Sırbistan" adı altında dağılmakta olan Yugoslavya ülkelerini bir arada tutup egemen bir ülke haline gelmeyi hedefliyorlardı. Devletler bu krizin barışçıl yollarla çözülmesini istese de Yugoslav Ulusal Ordusu taraf

tutmakla kalmayıp Sırp halkını silahlandırmıştır.

1989 yılında Vojvodina ve Kosova'nın özerkliği kaldırılması ile birlikte, üst pozisyonlarda Slobodan Milošević'e yakın olan insanlar yer almaya başlamıştı. Sırp'ların agresif ulusal hareketine karşı Slovenya da kendi ulusal hareketini düzenlemişti fakat onların amacı Yugoslavya'dan ayrılıp Avrupa Birliğine katılmaktı. Slovenya komünizmden uzaklaşmaya başlamış ve 1990 yılında ilk serbest seçimlerin gerçekleştirileceğinin haberini vermişti. Referandum %88,5 evet oyu ile sonuçlandı. Hırvatistan'da durum çok farklı değildi, 1991 yılının Mayıs ayında referandum gerçekleşmiş ve vatandaşın %94'ü Hırvatistan'ın bağımsızlığını talep etmişti. Sırp liderliği Hırvatistan ve Slovenya'nın Yugoslavya'yı yeniden bir konfederasyon düzenleme önerisini reddedip merkezi gücün onlarda olmasını talep edince, iki devlet 25 Haziran 1991 yılında bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Çok geçmeden Yugoslav Ulusal Ordusu bağımsızlıkları durdurmak adına ilk olarak Slovenya'nın çok da büyük olmayan ordusuna saldırı düzenlemişti. Kısa süren savaş Yugoslav ordusunun mağlubiyetiyle sonuçlandı. Hırvatistan'daki savaş çok daha uzun sürmüş ama galibiyet ile sonuçlanmıştı.

I. 2. Bosna Hersek'in Bağımsızlığını İlan Etmesi ve Bağımsızlık İlanının Sonuçları

18 Kasım 1990 yılında Sosyalist Republik Bosna Hersek'te ilk çok partili ve demokratik genel seçimler gerçekleşti. Seçimleri Boşnaklar'ın, Hırvatlar'ın ve Sırp'ların ulusal partileri SDA, HDZ ve SDS kazanmıştı. 17 Ekim 1991 yılında parlamentoda gerçekleşen bir toplantıda, SDS'nin temsilcisi olan Radovan Karadžić parlamento üyelerine seslenirken Bosna Hersek'in gittiği yolun Slovenya ve Hırvatistan'dan çok farklı olmadığını söyleyerek savaşın çok uzak olmadığını haberini verdi. Bu gidişattan Boşnakları sorumlu tutarak, Bosna'yı kendilerinin "cehenneme sürükleyeceklerini ve belki de Müslüman'ların yok olmasına sebep olacaklarını" söylemişti. Buna karşılık olarak ilk başta konuşma yapmayı düşünmeyen Alija İzetbegović, Karadžić'in bu söylemlerine dayanamayıp Yugoslavya'nın bir parçası olmak istemediklerinin sebebinin tam da bu nefret söylemleri olduğunu söyledi. Buna ek olarak Müslüman halkının yok olacağına mesajını verdi.

1992 yılının 29 Şubat ile 1 Mart tarihleri arasında Bosna Hersek'te referandum gerçekleşti. Oyların %99,7'si bağımsızlık talep ediyordu. Sırp

Demokrat Partisi, Sırp'ları boykota davet edip bazı bölgelerde seçimlerin gerçekleşmesini engelliyorlardı. Bununla kalmayıp oy kullanmak isteyenleri ve Bosna Hersek'in bağımsızlık oylamasına katılırları Sırp milletine ihanet edeceklerini ve hain ilan edileceklerini söyleyip tehdit etmişlerdir.

Referandum'dan bir ay sonra açık bir şekilde Sırp'ların Bosna Hersek'e saldırıları başlamıştır. 1 Nisan'da savaş vurguncusu ve bir kriminal olan Arkan adlı şahıs ve "Arkan'ın Kaplanları" adlı ekibi Bijeljina'ya saldırı düzenleyip çok sayıda sivili öldürdü. 4 Nisan'da Avrupa Birliği, Bosna Hersek'in bağımsızlığını ilan etti. 4 ile 5 Nisan arasındaki gecede ise Sırp paramiliter birimleri Saraybosna'nın polis merkezine saldırı düzenlediler.

Saraybosna'nın dışarıları ile her türlü iletişimi kesilince binlerce vatandaş yollara döküldü ve durumu protesto etti. Hangi milletten oldukları fark etmeksizin hepsi savaşa karşıydı ve Yugoslavya'nın kardeşlik ve birlik mottosunu korumaya çalışıyorlardı.

5 Nisan günü Saraybosna'da parlamento binası önünde 40 bine yakın insan savaşı protesto ediyordu. Sonrasında ise millet meclisi binasına girerek savaşı durdurmak, vatandaşları korumak adına Halk Kurtuluş Komitesi'nin kurulması gerektiğine karar verdiler; fakat bunlardan hiçbiri gerçekleşmedi. Protestocular Sırp Demokrat Partisi'nin merkezi olan Holiday Inn otelin önünde Sırp paramiliter birimlerinin açtıkları ateş altında kaldılar. 5 kişi hayatını kaybetti, bunların arasında savaşın ilk kurbanları olarak kabul edilen Suada Dilberović ve Olga Sučić vardı. 7 Nisan'da Sırp temsilcileri Sırp Cumhuriyetinin bağımsızlığını ilan etti. Ondan bir gün sonra ise Bosna Hersek Cumhurbaşkanı Alija İzetbegović, Saraybosna'da olağanüstü hal ilan etti. Bundan sonraki süreçte Bosna Hersek'in birçok şehrinde planlı soykırımlar ve gerçek bir katliam başladı. Bu kanlı silahlı mücadelenin hiçbir noktasında Boşnaklar ümitlerini yitirmeyip hepsi vatandaşları için savaştılar.

II. Medya ve Savaş

II. 1. Bosna Hersek Savaşı ve Medya

"Nije ozvaničen, nije objavljen i vodi se, za sada, na ograničenim teritorijama i specijalnim metodama, ali možemo slobodno reći - OVO JE VEĆ RAT. Rat protiv nedužnih, rat protiv naše djece i rat protiv svih nas".

"Resmi değil, yayımlanmamış ve şimdilik sınırlandırılmış bölgeler ve özel yöntemler ile sürdürülüyor, ama şunu emin bir şekilde diyebiliriz ki - BU BİR SAVAŞ-

TIR. Masumlara karşı savaş, çocuklarımıza karşı savaş ve hepimize karşı savaş."

2 Nisan 1992 yılında haber programı bu sözler ile başlamıştı. Bütün gazeteciler bu haberleri vermeye çekinirken Yugoslavya'nın en genç haber editörü Senad Hadžifejzović, Sarajevo Televizyonu'nda halka savaşın başladığı haberi vermişti.

2 Mayıs 1992 yılında Yugoslav Ulusal Ordusu ve Sırp paramiliter birimleri Saraybosna'ya girip Başkanlık binasını işgal etmeye çalışmışlardı. Saraybosna halkı, Bosna Hersek'in Bölgesel Savunması ve Özel birim MUP ile karşı çıkmış, kritik mücadeleler gerçekleşmiş, Saraybosna'nın ana postane binası yanmış ve şehirde telefon bağlantıları kesilmişti. O gün Bosna Hersek'in Cumhurbaşkanı Alija İzetbegović, Lizbon'daki müzakerelerden dönerken Saraybosna havalimanında YUO'su tarafından esir alınıp Lukavica'ya götürülmüştü. Saraybosna Televizyonu'nda Senad Hadžifejzović'in sunumuyla esir olan İzetbegović ve Başkanlık binasından bağlanan Ejup Ganić ve Stjepan Kljuić ile bir müzakere gerçekleşmişti. **İzetbegović 3 Mayıs'ta serbest bırakılmıştı.**

Slobodan Milošević, medyanın iktidar kazanmadaki gücünü hızla fark etmiş, bu yüzden de ilk hedeflerinden biri medya alanını kazanmak olmuştu. Saraybosna'da büyük bir medya ablukası vardı, olup bitenler medya yolu ile tüm çıplaklığıyla lanse edilemiyordu çünkü medya Sırpların eline geçmişti. Medya ve haberciler Sırp propaganda hizmeti altındaydı, ideolojik öncüllerini milliyetçi olanla değiştirmişlerdi. Kitle iletişim araçlarının savaşı hazırlamakta çok büyük rolü vardır, krizin tanımlanmasında, temel unsur ve aktörlerini belirler.

Bosna ve Hırvatistan'da gerçekleşen savaşlarla ilgili medya yolu ile gerçekten çok uzak olan mesajlar vermeye çalışılıyordu. Sırp milliyetçiler propaganda stratejilerini hem yerli hem de uluslararası medyaya başarıyla pazarlıyordu ve kendilerini haklarından mahrum edilen Sırp halkı olarak gösteriyorlardı. Bu haberleri yaparken kısmen gerçek olan bilgilere yarı gerçekler ve yalanlar da ekleyerek yaptıkları suçları karşı tarafa atıyorlardı. Kendilerini haklı ve tüm Sırpların aynı sınırlar içerisinde yaşamaları gerektiğini göstermek adına çeşitli yollar kullandılar, bunlardan bazıları ise İkinci Dünya Savaşı'nda Sırlara karşı işlenen suçlar, Osmanlı işgalinden çeşitli uydurulmuş yalanlardı. Radovan Karadžić'in daha önce bahsi geçen parlamento konuşması gazetelerde yer almıştı, haberlerde Müslümanlara genetik olarak bozuk bir millet ve aşağılayıcı bir şekilde "balija" deniliyordu.

Milošević'in rejimini anlatırken bir röportajda, Arkan bunun bir savunma savaşı olduğunu söylüyor. Bijeljina'daki olaylarını ise "yapmasaydık Müslü-

manlar'ın olurdu²” diye açıklıyor.

Bu medya ablukası Radyo Amatörler sayesinde kısmen yıkılmıştı. Radyo Amatörler ilk kez 1992 yılının nisan ayında kullanılıyor, savaş yüzünden ayrı kalan aileleri birleştiriyor ve dünya ile tek bağı oluşturunuyorlardı. Savaş yıllarında telefon bağlantıları tamamen kopuktu, amatör radyo çalışmaları ise bu noktada hayati önem taşıyordu. Bosna Hersek'teki durumu Avrupa ve dünyanın diğer bölgelerine iletiyorlardı. Mesajlar bireylere, hükümetlere, medya ve yardım kuruluşlarına ve dini topluluklarına ulaşıyordu. Savaş sırasında üç milyondan fazla mesaj gönderildiği düşünülüyor.

Durumu dünyaya objektif bir şekilde göstermeye çalışan bağımsız yerel gazetecilerin yanı sıra çok sayıda yabancı gazeteci ve yazar da Saraybosna'ya gelip görevlerini yerine getirmeye çalışıyor. Her ne kadar savaşın durdurulması için bu yabancı muhabirlerin güçleri yetmese de savaş suçlularını adalete teslim edecek kadar kanıt ürettiler, hatta bazıları bu yolda canlarını bile feda etti.

Dünya medyası Bosna Hersek savaşı ile ilgili haberler yazıyor; fakat bu haberler Saraybosna medyasında tamamıyla yayımlanmıyordu. Sırpların olan “Glas” adlı gazete okurlarına, Batı medyasının savaş ile ilgili ne yazdıklarını tam iletmemekle kalmayıp hangi ülkelerden düşman hangisinin de dost olduğunu gösteren bir liste çıkartmışlardı. Buna karşılık olarak Saraybosna'nın “Oslobođenje” adlı gazetesi Birleşmiş Milletler'in askeri bir çözüm aradığının haberini vermişti. Bill Clinton başa geçince iyimser beklentiler devam edip bu konu medyaya hâkim oldu ve nihayet 1995 yılında savaşa müdahale edildi.

Birleşmiş Milletler Kuvvet Komutan'ı olan Philip Morillon 1993 yılında Srenbrenica ziyaretinin sonucunda “Oslobođenje” ziyaret ile ilgili haber yazmış ve Morillon'un onurun, cesaretin ve kararlılığın simgesi olduğunu yazmışlardı. Fakat gerçek şuydu ki yerel halk Morillon'un Sırp askerlerinin saldırılarını ve sivil kayıplarını durdurmak adına gitmesini engellemiştir. “Glas” gazetesi Fransız generalinin bu davranışını “anlaşmaya uymuyor” olarak nitelendirmişti.

Sonuç

Savaşlarda medyanın rolü çok büyüktür; fakat medyanın gücü savaşı durdurmaya yeter mi, Bosna Hersek savaşında yetti mi? Bosna Hersek Savaşı'nda medyanın gücü mü yoksa güçlerin medyası mı sorusuna cevap vermek zor çünkü her iki sorunun da cevabı kısmen olumlu. Bir yandan bağımsız

çalışan gazeteciler ve yabancı muhabirler seslerini duyurmayı başardılar ve savaş alanında olup bitenleri dünyanın gözleri önüne serdiler; fakat savaşı durdurmaya yetmedi. "Sky News" gazetesinde çalışan ve savaş yıllarında Saraybosna'da bulunan yabancı bir muhabire göre medyanın Birleşmiş Milletler üstünde gerçekten bir etkisi olsaydı müdahale 1992 yılında gerçekleşirdi çünkü acımasız savaşın en rahatsız görüntüleri o zamanlar ortaya çıkmıştı. Medyayı kontrol eden durumu da kontrol ediyordu, Sırp paramiliter birimleri ve Yugoslav Ulusal Ordusu medyayı elinde tutup yaptıkları vahşetleri kendilerini korumak adına yaptıklarını savunarak suçu karşı tarafa atmaya çalışıyordu. Eski NATO komutanı General Wesley Clark 'Waging Modern War' adlı kitabının promosyonunda Bosna Hersek'te olan şiddette izin verip kenara çekildiklerini ve savaşan tarafların güçleri tükenene kadar savaşmalarına izin verilmesi gerektiğini söyleyen birçok insan olduğunu söylemişti.³ Medya **çok önemli bir araç ve kanıttır**; fakat müdahale sorumluluğu aslında siyaset adamlarında ve Bosna Hersek savaşındaki müdahale medyada gösterilenlere bir reaksiyon değil, siyasi ve stratejiktir bir müdahaleydi.

Kaynaklar

Čaušević, Redžo, *Müslümanlara Son Uyarı 1*, (çev. Nevzat Akuş), İstanbul, 1994.

Biserko, Sonja, *Uloga Medija u Pripremi Rata*, juli, 2002.

Laura Silber and Allan Little, *Yugoslavia: Death of a Nation*, Penguin Books, London, 1997.

Rat Uživo (Haber programı), *Televizija Sarajevo*, 1992.

Mavrak, Ranko, *Rat u BiH – kako su mediji vidjeli međunarodnu zajednicu od 1992.-1995.*, Sarajevo, 2012.

3 'Prva Linija', Federal Savunma Bakanlığı ve Bosna Hersek Ordusu'nun gazetesi, Haziran 2001, s. 53.

SİSİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE-MİSİR İLİŞKİLERİ: SORUN VE ÇÖZÜM NEREDE?

Heba HALABY

*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi*

Giriş

Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkiler uzun bir geçmişe dayanır. Bu iki önemli İslam ülkesinin arasındaki ilişki hem Orta Doğu bölgesi, hem İslam Dünyası hem de küresel aktörlerin bölge politikaları bağlamında önem taşımaktadır.¹ Bu çalışma, öncelikle tarihsel olarak ilişkilerin bir dökümünü sunacak, sonra özellikle Mursi-Sisi dönemlerine odaklanarak Türkiye-Mısır ilişkilerinde sorun-çözüm odaklı bir irdeleme yapacaktır.

Mısır, dünyanın en eski medeniyetlerini içinde barındırır.² Mısır,

1 Akgün, Mensur&Sabiha Senyücel Gündoğar, “Mısır-Türkiye ilişkilerinde daha iyi bir geleceğe doğru...”, <http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/M%C4%B1s%C4%B1r-T%C3%BCrkiye-ili%C5%9Fkilerinde-daha-iyi-bir-gelece%C4%9Fe-do%C4%9Fru.-12-Mart-14.pdf> (Erişim 8.6.2019); Samet Kavoglu, “Mısır’da Değişen Dengeler Bağlamında Türkiye’nin Mısır Yazılı Basınında Sunumu: Al-Ahram Gazetesi Örneği”, *Journal of Communication Theory & Research / İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Güz 2017, Issue 45, s. 225-242.

2 Özkan, Mehmet, *Mısır Dış Politikası: Dünü, Bugünü, Sorunları*, 2014.

Afrika kıtasının kuzey doğusunda yer alır. Bu tarihsel süreçte Türkler burada Tolunoğlu ve daha sonra Memlük Devleti'ni kurdular. Mısır, İslam'a girmeden önce Bizans İmparatorluğu'na aittir. Ayrıca başkenti Konstantin'dir. Miladi 639 yılı sonlarından itibaren Müslümanlar tarafından fethedilmeye başlayan Mısır, Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hâkimiyetine girdi.³ Tarih açıdan Mısır Türkiye ilişkileri Abbasi Devleti'nin son döneminde başlamıştır. Türkiye Bizanstan Osmanlıya geçtikten sonra Mısır da Osmanlı eyaletindeydi. Bu ilişki İngiliz işgalinden sonra sona ermektedir.

Türkiye ile Mısır'ın tarihi toplumsal gelişimi içerisinde en temel farklılık laikliktir. 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, laikliği referans alırken Mısır'da hiçbir zaman laiklik söz konusu olmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti devletinin Mısır ile ilişkileri 1925 yılında kurulan diplomatik ilişkilerle başlamıştır. Diplomatik ilişkilerin gelişmesi sonucunda Türkiye, 1948 yılında Kahire'de büyükelçilik düzeyinde temsil ediliyordu. Mısır'da sosyalist rejimin kurulmasından sonra Türkiye diplomatik ilişkilerini 1961-1963 yılları arasında askıya almıştı. 1963 yılında ilişkiler tekrar başlamıştı.

Türkiye'de çok partili sistem hâkimken 2011 yılına kadarki Mısır siyasi hayatında tek partili sistem hâkimdir. Türkiye ile Mısır arasında İktidara gelen siyasi gruplardan Ak Parti ile Müslüman Kardeşleri kıyaslayacak olursak; Ak Parti tarihi süreci içerisinde siyaset arenasında bulunan bir parti geleneğinin devamıdır. Müslüman Kardeşler ise devrim öncesinde doğrudan ya da dolaylı olarak siyasetin içinde olmakla beraber Mısır'ın herhangi bir hükûmetine katılmamıştır.

Türkiye ve Mısır'daki partilerin birbirine benzer özelliklerinin olduğu düşünülürken aslında temelerinin birbirlerinden farklı olduklarını söylemek mümkündür. Türk ve Mısır topluluğu dindarlık/laiklik, Batılılaşma düzeyi ve demokratik kurumların gelişmişlik düzeyi açısından ciddi bir şekilde birbirlerinden ayrılıyorlardı. Bunun sebebi, son 100 yıl boyunca iki ülkenin değişik gelişim vektörlerinden ve toplumun modernleşme ve Batılılaşma yollarının farklı olmasından kaynaklanıyordu.⁴

3 - Özger, Yunus, "Historigystudis", *Orta Doğu Özel Sayısı* 2010, (Mısır'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair 2. Abdülhamite'e Sunulan Bir Layiha) s. 302.

4 Balcer, Adem, "Arap Baharı İçin Bir İlham Kaynağı Olarak Türkiye: Fırsatlar ve Sorunlar", *Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları*, s.26-27.

I. İlişkilerin Tarihsel Arka Planı

Mısır'da Osmanlı İmparatorluğu 1517 yılında I. Selim döneminde başlayıp ve 1922 yılına kadar sürmektedir. Bu sırada İran'da Şah İsmail, Safavi Devleti'ni ilan etti. I. Selim devlet yönetiminde sadece üç sene kalıp vefat etmiştir. I. Selim'in vefatından sonra genç oğlu Süleyman tahta çıkmıştır. Süleyman zamanında Mısır ve Şam'daki Osmanlı yönetimine karşı yapılan isyan girişimlerini sona erdirebildi. Bu sırada Sadrazam İbrahim Paşa Kahire'ye ziyarete geldi ve oradaki işlerini düzenledi. Bu ziyareti, tarihçilere göre Osmanlı yönetiminin iyi bir başlangıcı olmuştur. Mısır, bu dönemde siyasi ve ekonomik açıdan Osmanlı İmparatorluğu'na büyük bir kazanç ve katkı sağlamıştır. Çünkü zamanında Mısır, Abasi halifeliğinin başkentidir. Hicaz'daki iki kutsal cami; Şam'daki El Aksa Cami Osmanlı Devleti'nin İslam gücüne dönüşümünü ilan etmektedir. Ayrıca, Akdenizin doğu kısmı ve Kızıl deniz Osmanlı karşısında açıldı. Demek ki devletin yükü arttı. Yani Kızıldeniz, Aden Körfezi, Umman Körfezi ve Arap Körfezi'ndeki Avrupa saldırılarını engelleme yükünü artırdı.⁵

O dönemlerde El-Ezher âlimleri ve şeyhleri halkın sığınağıydı. Onlar iktidarın karşısında halkın yanındalardı. Şikâyet ya da çatışma olduğu zaman El Ezher şeyhleri olay yerinin ön saflarındaydılar. Olağanüstü sosyal statüleri vardı. Zamanla Osmanlı İmparatorluğu zayıfladı. Bunun sonucunda; Mısır'daki Memlûklerin gücü genişledi ve devletin gerçek sahibi oldular. Memlûklu Ali Bey El-kabir'e geldiğinde Mısır'daki yönetimi hem güçlü, verimli, ustaca hem de yoğun şiddet ve kan olayları ile ele alabildi. Aynı sırada Mısır'da güvenlik ve istikrar sağlandı. Ve Osmanlı valilerinin Mısır'a gitmesini engelledi. Ardından, üç asır öncesi olduğu gibi Şam ve Hicazi ele geçirmek istedi. Ancak yenildi ve 1757 yılında öldürüldü. Nil nehri üzerinde Fransa'nın gelecekte sahip olacağı etkinin alt yapısını teşkileden bu sefer üç yıl sürecek olan işgal dönemini başlattı. Napolyon bu alt yapıyı oluşturacak adımlar attı. Sadece bir işgalci olarak Mısır'a girmedi. Yanında büyük bir kütüphane ve birçok âlimle birlikte oraya vardı. İki okul açtı, iki gazete çıkarttı ve bunun yanında bir ilmi kurum, tiyatro ve bir matbaa açtırdı. En azından bir müddet Osmanlı-Fransız ilişkilerine öldürücü bir darbe vuran bu işgal, Napolyon ordularının Mayıs 1799'da Akka'da Cezzar Ahmed Paşa kuvvetlerine yenilmesiyle son buldu ve Bonapart, Ağustos 1799'da Mısır'dan ayrıldı. Osmanlı İmparatorluğu 1798'de

Rusya, 1799'da da İngiltere ile Fransa'ya karşı anlaşma yaptı.⁶ Bu olaydan sonra Mısır valise Kavalalı Mehmed Ali Paşa dönemi başladı. Ancak Fransa'nın burayla ilgisi hiç kesilmedi.⁷

Mehmed Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa'yı Vehhabiler üzerine sevketti. İbrahim Paşa Vehhabileri perişan ederek, Deriye'yi ele geçirip Mısır'a döndü. Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa, hâkimiyet alanını genişletmek için Sudan'a sefere çıktı ve İsmail Paşa'yı bu işe tayin etti. Böylece Hicaz'ı Vehhabilerden kurtaran Mehmed Ali Paşa'nın İslam dünyasında şöhreti arttı ve nüfuzu Arabistan'ın her yanına yayıldı.⁸

Bir müddet sonra 24 Haziran 1839'da Osmanlı orduları ile İbrahim Paşa kuvvetleri Nizip'te karşılaştı ve Osmanlı askerleri ağır bir yenilgi aldı. Daha mağlubiyet haberi ulaşmadan II. Mahmud'un ölümü ve yerine genç padişah Abdülmecid'in geçişi, meselenin seyrinde yeni bir merhale oldu. Böylece Mısır meselesinin ikinci aşamasına geçildi ve İngiltere'nin gayretleriyle, soruna çözüm bulunması için İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya arasında 15 Temmuz 1840'da Londra'da bir anlaşma yapıldı. Buna göre Padişah, Mısır valiliğini babadan oğula geçmek üzere ve Güney Suriye ile Akka valiliğini de hayatı boyunca Mehmed Ali Paşa'ya bıraktı. 13 Şubat 1841'de "Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanı" yayımlanarak yeni statü belirlendi.⁹

Mısır'daki problemler daha önce söylendiği gibi hiçbir zaman tam olarak bitmedi. Mehmed Ali'nin son seneleri ile İbrahim Paşa'nın kısa süren valiliği ve Abbas, Said ve İsmail Paşalar'ın valilikleri boyunca Mısır, Osmanlı'dan gittikçe ayrılarak, Avrupa siyasi ve ekonomik etkisi altına girdi.¹⁰

VI. yüzyılda fethedilişinden I. Dünya savaşına kadar Osmanlı idaresinde kalan Mısır, XIX. yüzyıl boyunca çeşitli sıkıntılı dönemler geçirdi. Şüphesiz bunlardan en büyüğü 1882'deki İngiliz işgaliydi.¹¹ İlk önce Mısır, İngiliz işgalinden kurtulmaya başlarken İsrail'le problemler ortaya çıkmıştır. Türkiye'de ise Mustafa Kemal Atatürk yeni Türkiye ile uğraşır Batıyı referans almıştır. Mısır 1952- 1980 yılları arasında Mısır'da Gamal

6 Özger,Yunus, Historigistudies, Orta Doğu Özel Sayısı, 2010, s. 304.

7 Özger,Yunus, a.g.e , s. 304.

8 Mısır-Türkiye İlişkileri, *Egyptian Institute For Studies*, İstanbul, 2017, s. 18.

9 Özger,Yunus, a.g.y.,s. 305.

10 Özger,Yunus, a.g.y.,s. 306.

11 Özger,Yunus, a.g.y.,s. 320.

Abdulnasır askeri darbesiyle Arap milliyetçiliği başlamıştır. Türkiye bu dönemde İsrail ile anlaşma yaptı. Ardından Türkiye, NATO'ya üye olmuştur. Adnan Menderes döneminde Türkiye, Mısır'a (1956) yönelik üçlü saldırganlık zamanında İsrail ile diplomatik temsilciliğini azalttı. Ancak uzun sürmedi Suriye-Türkiye ilişkileri gergin olduğunda, Suriye ve Mısır ile iş birliği yaptı. 1958 yılında Suriye ile Mısır birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında yeni bir devlet oluşturdular. Bu, Baas kadrolarının beklentisinin aksine sonuçlandı. Üç yıl zarfında Baas Partisi'nin Suriye'deki durumunu büyük ölçüde zayıfladı. Nasır'ın kontrolü eline almak amacıyla tüm siyasi partileri yasaklaması sırasında Baas Partisi de çözüldü ve liderlerinin Mısır'ın sıkı kontrolündeki Birleşik Arap Cumhuriyeti bölgesini yönetmelerine izin verilmedi.¹²

1970'lere gelindiğinde Sedat, İsrail'le anlaşma yapmıştır. Türkiye ile yol açılır ancak iki tarafın da iç sorunları, böyle bir ilişkinin sürdürmesini engellemiştir. Sedat, bir barış anlaşmasına ulaşmaya iç ve bölgesel durumu çözmeye çalıştı. Aynı zamanda Türkiye'de olaylar gergindi. Süleyman Demirel, Türk solunun gücü, sokak savaşları ve öğrencilerle uğraştı. 1981 yılının sonunda Türkiye'de bir askeri darbeye hükümet görevi sona erdi. Aynı yıl Mısır'da Sedat silahlı saldırıya uğrayarak öldürüldü.¹³

1981-2002 yıllar arasında Mısır'daki Hüsnü Mübarek normal bir şahsiyetti. Lider ve politikacılara göre sıradan bir memurdu. Bu nedenle Türkiye ile ilişki kurmayı düşünemedi. Ayrıca Türkiye o zamanda siyasi savaşlar ve koalisyon hükümetleri ile uğraşıyordu.¹⁴

II. Türkiye-Mısır İlişkilerinde AK Parti Dönemi: 2002-2013 Yılları

İslam dünyasında en önemli iki ülke olarak kabul edilen Türkiye ile Mısır uzun yıllar nitelikli bir siyasi ve ekonomi ilişki geliştirememiştir. Gerek Enver Sedat gerek de Hüsnü Mübarek dönemlerinde iki ülke arasındaki ilişkiler belirli bir seviyenin üstüne çıkamamıştır. 2002 yılında AK Parti'nin seçimleri kazanarak Türkiye'de iktidar olmasıyla birlikte söz konusu paradigmada ciddi bir dönüşüm gerçekleşmiştir. İktidarının ilk yıllarında siyasi meşruiyetini sağlama çabası içerisinde olan Recep Tayyip

12 <https://marksist.org/icerik/Tarihte-Bugun/2896/27-Eylul-1961-Suriye,-askeri-darbe-nin-ardindan-Birlesik-Arap-Cumhuriyetinden-cekildi>

13 *Türkiye Mısır ilişkileri*, Egyptianinstituteforstudies, İstanbul 2017, s. 29.

14 *Türkiye Mısır ilişkileri*, s. 30

Erdoğan liderliğindeki AK Parti ilerleyen dönemlerde Ortadoğu, Afrika ve Asya ülkeleri ile ilişkilerini artırmayı başlamıştır. Bu anlamda Mısır ile ilişkilerini geliştirmeyi istemiştir.¹⁵

Bu dönemlerde iki ülke arasında ziyaretleri gerçekleşti. Şubat 2004 yılında Mısır devlet başkanı Hüsnü Mübarek'in Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret olmuştur. Ziyaretinde dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'la görüşen Mübarek özellikle dış politika ve enerji alanlarında Türkiye ile iş birliğini artırma yönünde taleplerini dile getirmiştir.¹⁶ Bu ziyaretten bir yıl sonra Ahmed Necdet Sezer, Mübarek'in davetlisi olarak Mısır'a gitmiştir. Bu ziyaret sırasında birkaç anlaşma imzalanmamıştır. Mayıs 2006 yılında Erdoğan, Mısır'a gitmiştir. Şarm El-şeyh kentinde düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu'nun toplantısına katılmıştı. 2007 yılında Hüsnü Mübarek Ankara'ya gelirken dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile görüşmüş ayrıca birçok anlaşmalar imzalanmıştır.¹⁷

Türkiye'nin Mısır'la artan ilişkilerine paralel olarak bu ülkeye üst düzey ziyaretleri 2011'deki devrime kadar devam etmiştir. 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül 2008-2010 yılları arasında Mısır'a dört kez ziyarette bulunmuştur. Aynı dönemde Başbakan Erdoğan da Mısır'ı bir kez ziyaret etmiştir.¹⁸

Her ne kadar iki ülke arasında bir kültürel yakınlık bulunsa da siyasi olarak Türkiye ile Mısır 2012-2013 arasındaki Muhammed Mursi yönetimi hariç stratejik müttefik olmamıştır. Özellikle 2013'te Mursi'nin cumhurbaşkanlığı değişmiş, ardından Sisi rejiminin Türkiye'ye karşı tutumu nedeniyle iki ülke arasında baş gösteren diplomatik kriz günümüze kadar devam etmiştir. Türkiye ile Mısır arasında beş yıldır devam eden bu kriz halinin yansıdığı son alan ise kültürel değerlerdir.¹⁹

15 Yrd. Doç. Dr. İsmail Numan Telci, Ak Parti'nin 15 Yılı- SETA Kitaplar 29, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü, İstanbul 2017, s. 297.

16 «Sezer Hüsnü Mübarek ile görüştü», Vatan, 11 Şubat 2004; Yılmaz, Turan, «Dev Ortaklık Yeni Gaz Hattı Geliyor», Hürriyet, 27 Şubat 2004.

17 Telci, a.g.e., s. 299.

18 Berdibek, Muhammed, "Türkiye- Ortadoğu ilişkilerinde karşılıklı üst düzey ziyaretler: 1923-2014", Akademik Ortadoğu, c. 10, nr. 2, 2016, s. 83-86.

19 Telci, Türk Dış Politikası Yılı 2018, SETA, İstanbul, Mart 2019, s. 121-122.

III. Türkiye Mısır İlişkileri Sisi Dönemi: 2014 - Günüümüz

Sisi hükümeti, Muhammed Mursi döneminde tesis edilen yakın ilişkileri de hedef almış ve bu durumu sonlandırmayı amaçlamıştır. Türkiye, Mısır'da demokratik seçimlerle iş başına gelen ilk cumhurbaşkanı olan Muhammed Mursi'nin askeri derbe ile görevinden uzaklaştırılmasına uluslararası düzeyde en sert tepkiyi gösteren ülke olmuştur. O dönemde Başbakan olan Erdoğan'ın Mısır'daki darbe yönetimini hedef alan açıklamaları Kahire yönetimini Türkiye'ye karşı sert bir tutum almaya itmiştir. Karşılıklı açıklamalarla gerilen siyasi ilişkiler 2013'ün diplomatik krize sebep olmuştur.²⁰

İki ülke arasında gerginlik başladığında Türkiye büyükelçisi Mısır'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Türkiye büyükelçisinin Mısır'dan ayrılmasının sebepleri şöyledir: Türkiye, kamuoyunu Mısır menfaatlerine karşı etkilemeye çalışarak ve ülkedeki istikrarsızlık hali yaratma çabası göstermektedir. Bunu karşılığı o zamanda Türkiye dışında olan Mısır büyükelçiliğinin istemeyen bir kişi olarak ülke istenmeyen adam ilan edilmesi olmuştur.²¹

Bu nedenle iki ülke diplomatik temsilcilikleri Maslahatgüzar seviyesinde devam ederken Türkiye'den İskenderiye'ye yeni bir başkonsolos atanarak görevine başlamıştır. Türkiye'de düzenlenen D8 Bakanlar Zirvesine Mısır bakan yardımcısı düzeyinde katılım göstermiştir.²²

İktidar Partisi zor zamanlar geçirmiştir. Türkiye'deki göstericiler, aynı Mısır'daki devrim olayları gibi rejimi devirmek için Taksim Meydanında toplanmışlardı. Bu olaylar uluslararası kanalların tarafından canlı yayınlandı. Büyük uluslararası kanalların yayınlandığı Taksim Meydanı'ndan canlı olarak ve aynı anda Brezilya'da ve Londra'da gösteriler vardı; fakat buralardaki gösteriler Türkiye'deki gibi canlı yayınlanmamıştı.²³

IV. Ekonomik İlişkiler

2005 yılında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşmasının 2007'de yü-

20 Telci, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü, s. 308-309.

21 Abdelaziz, Yaser, "Mısır Rejiminin Türkiye ile Yakınlaşması, (Mümkün ve İmkansız)", *Türkpress*, Kahire Aralık 2017.

22 Telci, Türk Dış Politikası Yıllığı 2018, Seta, İstanbul, Mart 2019, s. 123.

23 Elzawawi, Mohamed Selman, (Mısır Krizi Karşısında Türkiye'nin Rolü), *El-bayan dergisi*, Eylül 2013.

rürlüğe girmesiyle birlikte iki ülke arasındaki ticareti hacmi ciddi biçimde artışa girmiştir.²⁴Tablo'da da detaylı biçimde görülebileceği üzere 2007'de 1,5 milyar dolar düzeyinde olan karşılıklı ticaret hacmi 2008 yılında yüzde 50'nin üzerinde artarak 2,3 milyar dolara yükselmiştir.²⁵

Türkiye ile Mısır Arasındaki Ticaret (2002-2010, milyon dolar)									
TR- MI	2002	2003	2004	2006	2006	2007	2008	2009	2010
İthalat	118	189	255	267	393	652	886	641	926
İhracat	326	345	473	687	709	902	1.426	2.599	2.250
Ticaret hacmi	444	534	728	954	1.101	1.554	2.312	3.240	3.176

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Bunların dışında18 Aralık 2008'de Mısır Cumhurbaşkanı Mübarek tarafından açılışı yapılan Kahire Uluslararası Havalimanı'nın 3 numaralı terminali, yaklaşık 400 milyon dolar tutarla TAV tarafından inşa edilmiştir. Başkent Kahire yakınlarında kurulmak istenen Türk sanayi bölgesine dair anlaşma Ekim 2007 yılında imzalanmış ve temel atma töreni Abdullah Gül'ün 2008'deki ziyaretinde gerçekleşmiştir.

İki ülke arasındaki ticari ilişkiler ve yatırımlarda ciddi bir gerileme yaşanmıştır. 2012'de 5 milyar dolar seviyesini aşan karşılıklı ticaret 2017'de 4,4 milyar dolar dolaylarında gerçekleşmiştir. 2018 Türkiye ile Mısır arasındaki ticaret hacmi yeniden en yüksek seviye olan 5 milyar dolarların üzerine çıkarak 5,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2017 ile karşılaştırıldığında ticaret hacminde yaklaşık yüzde 20'nin üzerinde artış olmuştur.²⁶

Türkiye- Mısır ticaret hacmi (2017-2018 Milyon dolar)			
TR - MI	İhracat	İthalat	Ticaret hacmi
2017	3.055	2.191	5.246
2018	2.360	1.997	4.357

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

V. Kültürel İlişkiler

Türkiye ile Mısır hükümeti arasında devam eden kirizin toplumsal alana yansımaları sınırlı düzeyde kalmıştır. Mısır'daki gençler arasında

24 Telci, a.g.e., s. 300. (Mübarek, Türkiye'de 5 Cumhurbaşkanı Gördü, CNN Türk, 4 Şubat 2010).

25 -Telci, a.g.e., s. 301.

26 Telci, *Türk Dış Politikası Yılığ* 2018, s. 124.

Türkiye'ye ve Türkçe'ye duyulan yoğun talep vardır. Mısır'da bulunan Yunus Emre Enstitüsü Türk Kültür Merkezleri'nin faaliyetlerine yıl boyunca geniş çaplı katılım gözlemlenmiştir. Ayrıca Yunus Emre Enstitüsü'nde düzenleneceği duyurulan Türkçe kursları için kayıt yaptırmak isteyenler merkez binasında izdiham oluşturmuştur.²⁷

İki ülke arasında artan ticari ve kültürel ilişkiler ve olumlu algılara paralel olarak Türk Hava Yolları'nın Mısır seferlerinde de ciddi bir talep gözlemlenmektedir. Özellikle İskenderiye şehrinde bazı günlerde yoğun talep nedeniyle THY ek seferler düzenlemektedir. Arap Hava Yolları Birliği toplantısı için Kahire'ye giden THY Yönetim Kurulu Başkanı Bilal Ekşi, yaptığı açıklama iki ülke arasındaki sefer sayısını en kısa zamanda artıracaklarını ve Kahire'ye günde üç sefer, İskenderiye'ye haftada dokuz sefer olacağını belirtmiştir.²⁸

Sonuç

Türkiye ile Mısır ilişkileri tarihinin en kötü dönemini yaşıyor diyebiliriz. Yaşanan bu süreçte Muhammed Mursi'nin iktidardan uzaklaştırılması kimi ülkelerce darbe olarak adlandırılmış kimi ülkeler tarafından ise yapılan darbe meşru görülmüştür. Fakat bu çalışmada dikkat çekilecek nokta, daha önceden var olsa da 2013 yılından itibaren hızlı bir şekilde doluşuma sokulan ve iktidar yönetimi tarafından terör örgütü olmakla suçlanan Müslüman Kardeşler hareketinin bir "terör örgütü olup olmadığı" meselesidir.

Gelecek dönemde ilişkilerin normalleşmesi için Türkiye-Mısır ilişkileri eğer devlet yetkilileri şu anki bakışlarını bırakmalı ve eski düzene geri dönmelidir. Taraf ülkeler ülkelerinin iç işlerine karışmamalı ve karşılıklı ilişkileri ilerletme çabasına girilmelidir. İki devletin devlet idarecileri bu konularda adım atmazlarsa ilişkilerin yakın zamanda düzelmesi pek de mümkün değildir.

Bölgede Türkiye'nin etkinliği ve nüfuz gücü son zamanlarda oldukça azaldı. Mısır'la normalleşme, belki Türkiye'nin bölgede yavaş yavaş da olsa tekrar etkin olabileceği sürecin kapısını açabilir. Türkiye şu anda İsrail'le, Mısır'la Suriye'yle, Irak'la çeşitli anlaşmazlıklar yaşıyor ve İran'la da rekabet halindedir. Bu kadar çok ülkeyle aynı anda sıkıntılı olmak, Türkiye'nin bölgesel ağırlığına zarar vermektedir. Dolayısıyla Mısır'la normal-

27 "Kahire Yunus Emre Enstitüsü'nde Türkçe İzdihamı", *Anadolu Ajansı*, Şubat 2018.

28 *Türk Dış Politikası Yıllığı 2018*, s. 127-128.

leşme, bu anlamda olumlu bir adım olabilir.²⁹

Siyasi gerginliği ve diplomatik krize rağmen ekonomik ilişkilerde ciddi bir seviyede artış görebiliriz. Kültürel ilişkilere etkisi de asgari düzeyde kalmıştır, çünkü Mısır'daki kültür merkezi Mısırlılar tarafında yoğun ilgi görmektedir. Ayrıca birçok kurum Mısır'da THY, Tika, Yunus Emre Merkezleri, giyim mağazaları ve birçok firma ile faaliyetlerine şimdiye kadar devam etmektedir.

Kaynaklar

Abdülaziz, Yasir, *Mısır Rejiminin Türkiye ile Yakınlaşması*, (Mümkün ve İmkansız), *Türkpress*, Kahire, Aralık 2017.

Akgün, Mensur & Gündoğar, Sabiha Senyücel, "Mısır-Türkiye ilişkilerinde daha iyi bir geleceğe doğru...", <http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/M%C4%B1s%C4%B1r-T%C3%BCrkiye-ili%C5%9Fkilerinde-daha-iyi-bir-gelece%C4%9Fe-do%C4%9Fru.-12-Mart-14.pdf> (Erişim 8.6.2019)

Balcer, Adem, "Arap Baharı İçin Bir İlham Kaynağı Olarak Türkiye: Fırsatlar ve Sorunlar", *Arap Baharı ve Türkiye Modeli Tartışmaları*.

Berdibek, Muhammed, "Türkiye- Ortadoğu İlişkilerinde Karşılıklı Üst Düzey Ziyaretler: 1923-2014, Akademik Ortadoğu, c. 10, nr. 2, 2016.

Elzawawi, Mohamed Selman, (Mısır Krizi Karşısında Türkiye'nin Rolü), *El-bayan dergisi*, Eylül 2013.

<https://tr.sputniknews.com/columnists/201508051016952244/>

<https://marksist.org/icerik/Tarihte-Bugun/2896/27-Eylul-1961-Suriye-askeri-darbenin-ardindan-Birlesik-Arap-Cumhuriyetinden-cekildi>

"Kahire Yunus Emre Enstitüsü'nde Türkçe İzdihamı", *Anadolu Ajansı*, Şubat 2018.

Kavoğlu, Samet, "Mısır'da Değişen Dengeler Bağlamında Türkiye'nin Mısır Yazılı Basınında Sunumu: Al-Ahram Gazetesi Örneği", *Journal of Communication Theory&Research / İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Güz 2017, nr. 45, s. 225-242.

"Sezer Hüsnü Mübarek ile görüştü», *Vatan*, 11 Şubat 2004

Telci, Yrd. Doç. Dr. İsmail Numan, *Türk Dış Politikası Yıllığı* 2018, Seta, İstanbul, Mart 2019.

Telci, Yrd. Doç. Dr. İsmail Numan, "Ak Parti'nin 15 Yılı" *Seta Kitaplar* 29, *Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü*, İstanbul 2017.

29 <https://tr.sputniknews.com/columnists/201508051016952244/>

Turan, Yılmaz, «Dev Ortaklık Yeni Gaz Hattı Geliyor», Hürriyet, 2004.

Türkiye – Mısır İlişkileri, Egyptianinstituteforsutadies, İstanbul 2017.

Özger, Yunus, “Historystudis”, Orta Doğu Özel Sayısı 2010 (Mısır’ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair 2. Abdülhamite’e Sunulan Bir Layiha).

Özkan, Mehmet, *Mısır Dış Politikası: Dünyü, Bugünü, Sorunları*, 2014.

DÜNYA GÖÇ HAREKETLERİNDE ÖNEMLİ BİR ÜLKE AFGANİSTAN: HANGİ FAKTÖRLER GÖÇÜ ETKİLEMEKTEDİR?

Sayed RAFEE HASHEMI

*Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırma
Enstitüsü Ortadoğu Coğrafyası ve Jeopolitiği Ana Bilim Dalı,
Doktora Öğrencisi*

Özet

Dünyada son dönemlerin göç hareketleri incelendiğinde en çok göç veren ülkeler arasında yüksek sayılarıyla ve dolayısıyla ülkenin beşeri kaynağının erimesiyle Afganistan trajik bir konumdadır. Afganistan'ın göç nedenleri; siyasi, güvenlik, ekonomik, sosyal ve kültürel konularda derinlemesine irdelenmelidir. Çünkü her bir başlık, Afganların diğer ülkelere göçüne bir katkı üretmektedir. Yoksulluk, işsizlik, kırılğan ekonomi; etnik bölünmeler, zincirleme cinayetler, iç savaş vb. sonucu yaşanan güvensizlik hali, gençlerin ve ailelerin yoğun göçüne yol açmaktadır. Afganistan'ın karşılaştığı temel sorunlar Taliban'ın, ISISL'in ve diğer isyancı grupların artan tehdidi ve Afganistan'da devam eden yabancı ülkelerin rekabetidir. Paralelinde ülkeden göçü tetikleyen en kritik olaylar ise intihar savaşçıları, hava saldırılarının devam etmesi ve sivillerin öldürülmesidir. Bu çalışmanın amacı, Afganistan'daki göç etmenlerini iç ve dış

kaynaklı farklı boyutlarını tartışarak, göç olgusunun temel nedenlerini açığa çıkarmaktır. Bu çerçevede hem betimleyici hem de analitik bir yöntem kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Göç, göç faktörleri, zorluklar, Afganlar

Giriş

Göç, bir ülkede farklı bir demografik konumdur. Önemli demografik olaylardan biri, nüfus analizinin, insan yerleşiminin bir yerden diğerine aktarılmasıdır. Göç ve insanlığın yeri; beşeri ve sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinde kalıcı bir konu olarak âlimlerin dikkatini çekmiştir. Göç olgusu, tarihin de şahitlik ettiği gibi insan hayatıyla güçlü bir şekilde bağlıdır. Günümüz dünyasındaki büyük göç ölçeğinden ötürü, tüm insan toplulukları bir şekilde göçün zorluğuyla karşı karşıya kalmıştır (Sajadpour, 2005). Farklı çıkarım ve yansımaları olan sosyal bir fenomen olarak göç; ekonomik, sosyal, kültürel, çevresel ve politik olaylar olup göç farklı kökenlere neden olmaktadır.

Göç konusunda önemli konulardan biri olan güvenlik ile ilişki, politik, ekonomik ve kültürel gibi farklı boyutlarda olmuştur. Bu göçün olumsuz sonuçları, ulusal bütünlüğün kaybı ve ev sahibi ülkenin etnik-dini kompozisyonunun parçalanması, casus ağları ve güvenlik karşıtı faaliyetlerin oluşturulması, bir ülkedeki mülteciler ve yerli halklar arasında isyan ve çatışmaların artması olabilir. Başka yerlerde, ülke birçok zorlukla karşı karşıyadır ve ülkenin göçünün kontrolü ve yönetiminin yokluğunda, uzun vadede, olumsuz sonuçlar doğacaktır. Mevcut araştırma, tanımlayıcı-analitik araştırma bileşeninin doğasına ve yöntemine dayanmaktadır. Araştırma için ihtiyaç duyulan bilgiler kütüphane çalışmaları kullanılarak toplandı.

I. Afganistan Hakkında Genel Bilgiler

Afganistan kuzeyde Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile sınırdır, Afganistan'ın batısında İran, Pakistan'ın güney ve doğusunda ve

Çin'in kuzey kesiminde yer alır. Afganistan'ın komşularıyla birlikte toplam 5514 kilometrelik sınırı vardır.¹ Merkezi İstatistik Kurumu'na göre Afganistan'ın nüfusu 31.6 milyondur.²

Afganistan, coğrafi ve jeopolitik konumu, jeostratejik, jeoekonomik ve jeopolitik açıdan bölgede büyük önem taşımaktadır. Bu ülkede, tarihi boyunca kültür, ticaret, Orta Asya halklarının geniş göç istilas ve refah alışverişi en önemli yollarından biri haline gelmiştir.

Afganistan, dünyanın dört büyük ülkesi arasında bulunan, dünyadaki mineral kaynakları bakımından zengin, Güney Asya, Orta ve Kuzey Asya, Orta Doğu ve Uzak Doğu'da konumlanmaktadır. Afganistan bu alanların her birinin küçük bölümlerine sahip, onlarla ortak kültürel, ırksal ve ticari çıkarları var ancak bunların hiçbirisi ile özel bir ilgisi yok. Birbirinden ayıramamasına rağmen, Afganistan'ın bu devasa alanların her birinin sınırları içerisinde olduğunu takip ediyor. Bu ülke, aralarında bir köprü olarak yer almaktadır.³

Afganistan'da farklı Peştun, Tacik, Hazara ve Özbek aşiretleri farklı kültür ve ideolojilerde yaşıyor ve dengesiz bir güç yapısı oluşturuyor. Farklı etnik grupların çeşitliliği ve varlığı, çelişkili ideolojilerin yanı sıra, toplumun ilerleme, ekonomik gelişme ve güvenlik için birliğini giderek daha fazla etkiledi. İstatistik kurumuna göre Afganistan'ın nüfusun çoğu Peştunlardır. Tacik, Hazara, Özbek, Pamiri, Kırgız, Türkmen, Nurustani ve Baluç gibi diğer etnik gruplar tarih boyunca ideolojik ve kültürel değişikliklere rağmen beraber yaşamışlar, tarihi bazı zulümlere maruz kalınca göç etmeyi tercih etmişlerdir. Etnik gruplar arasında çelişkili ideolojiler etnik bölünmelere ve yönetim konusunda ciddi anlaşmazlıklara yol açmıştır. Peştun halkları, iktidarın dini liderlere ve kurumlara devredilmesi yoluyla mevcut yapıyı değiştiren, geleneksel toplumun kurulması, katı kurallar ve düzenlemeler, şeriatın temel bir kuralının oluşturulması ve Afganistan'da sivil kurumların meşruiyet derecesi boyunca şiddet içermeyen bir adalet sistemi kurulmasıyla İslam toplumunun kurulmasını destekledi. Hükümet ile anayasa savaşı.⁴ Devlet, ülkede etnik kökene sahipken evrensel ve ulusal bir bileşen haline gelmemiş olsa da, demografik kompozisyonda olduğu gibi, Peştun %42, Tacik 27%, Hazaras % 9 Öz-

1 RAHIMI, 2012. s. 108.

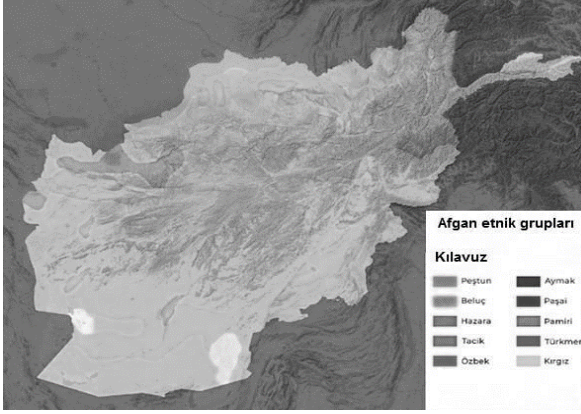
2 <http://www.bbc.com/persian/afghanistan>.

3 BINA, 2008, s. 10.

4 MUSSA, 2015.

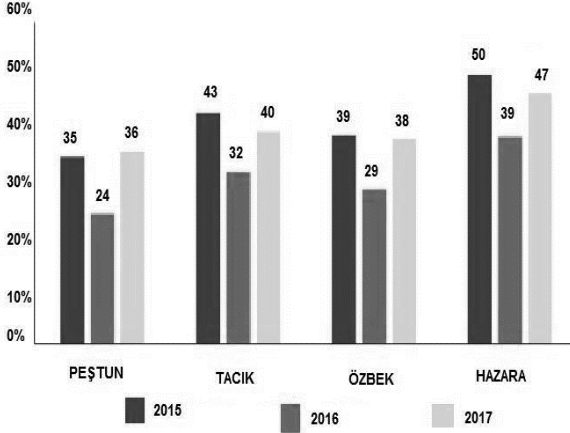
bekler %9 ve bunun geri kalanı arasında Amak, Pamiri, Kırgız, Türkmen, Nuristan, Baluchi, Hindu, Camii, Arap grupları %12'dir. Afganistan'da Hindular hariç bütün bu gruplar Müslümandır.⁵

Harita 1: Afgan Etnik Grupları

Afganistan'ın etnik yapıları, Afganistan'ın sınır-ötesi etnik dokusunu diğer ülkelerde ortak bir ırksal ve etnik boyutla yansıtabilecek şekildedir. Bu araştırma aynı zamanda göçmenlik için tercih edilen ülkeler ile etnik üyeler arasındaki ilişkiyi de ifade eder. Örneğin Afganlar göçmenlik için özellikle Herat şehrini, Tacikler Almanya'yı tercih ediyor ve Türkmenler, Özbekler, Kırgızlar, Türkiye'ye göç etmeyi tercih ediyor. Pakistan'da Afgan mültecilerin çoğu Peştunlardır. Pakistan ve Afganistan arasındaki Diyorand adlı sınırın iki yanında Peştunlar yaşadığı için bunlar da Pakistan'ı göç etmek için seçmiştir. Katılımcılar, Avrupa ülkeleri ve özellikle Almanya (% 42,7) fırsatlar sağlanırsa göç edecek ülke ve ülkeler olarak anılacaktır. İran (% 37,9), Türkiye (% 26,7) ve Pakistan (% 8,6) sıralanır.

Grafik 1: Etnik köken açısından Afganistan'dan ayrılma arzusu

(Asya Vakfı Enstitüsü, 2017.)

II. Teorik ve Kavramsal Çerçeve

Göçle ilgili kararlar birçok faktörü içermektedir. Ekonomik sorunlardan dolayı iç koşulları “baskı altına alan” faktör, insanlara ülkeyi terk etme teşviki veren sosyal, politik veya güvenlik faktörleri, dış sorunları “çeken” bir ülkeyi kabul etme ve yeniden yerleştirme politikaları veya belirli bir ülkedeki bir ailenin veya arkadaşın var olma politikaları spesifik olduğundan, insanları belirli yerlere ve ülkelere çeken bu model, ülkesini terk eden Afganların üç kategoriye ayrıldığını gösteren araştırmalarla tutarlı bir stres yaratıyor. Siyasi inançlarında tehlikede olan politik mülteciler, güvenlik nedeniyle ülkeyi terk etmek zorunda kalan bir dizi insan ve daha iyi ekonomik fırsatlar elde etmek için ülkelerini terk eden ülkeden mülteciler. İlk iki kategori baskı faktörleriyle, üçüncü kategori ise germe faktörleriyle ilgilidir.⁶

Bir dizi göçmen uzmanı Afganistan göçü üzerindeki baskıları vurgulamaktadır. Taliban rekabeti ve diğer bazı askeri gruplar gibi bazı bölgelerde güç kazanmak için iç güvensizlik, baskı faktörüdür. Afganistan’daki yönetişimin ve yolsuzluğun zayıflığı (özellikle ISAF kuvvetlerinin ayrılmasından bu yana) artmakta, bu baskıda önemli bir etken. Diğer baskı faktörleri arasında, özellikle genç Afganlar arasında işsizlik veya eksik istihdam bulunmaktadır.⁷ Önemli bir gelişme, yaşam için küresel yüksek standartlara maruz kalmaktır.

6 Enstitü Araştırma, 2016.

7 ZARKANI, 2016.

TV, ülke genelindeki internet ve cep telefonları Afgan halkını medya aracılığıyla bilgiye daha erişilebilir hale getirmiştir. Yurtdışında yaşayan arkadaşlar ve aile ağı ile iletişime geçip diğer ülkelerdeki yaşam kalitesi ve yerleştirme hakkında bilgi almaktadırlar. Bu insanların olumlu tecrübeleri ve aktardıkları bilgiler, Afganistan'dan yapılan göçü etkilemektedir.

Göçün nedenleri ve faktörleri, her bölgedeki ve ülkedeki insanlar için değişiklik gösterir ve her kişi, göçü kendi ihtiyaçlarına göre seçer. Bununla birlikte, göçü gittikçe daha çok sürekli kılan faktörler ortaya çıkmaktadır ve her ülke ve bölge de kendi ayrı göç etkenlerine sahiptir. İstikrarsızlık, işsizlik ve yoksulluk, güvensizlik, ayrımcılık, diğer ülkelere gelen yanlış anlamalar, adaletsizlik, yolsuzluk, düşük eğitim ve öğretim kalitesi, gelecekle ilgili hayal kırıklığı, yönetim zayıflığı, Afganistan'daki göçü etkileyen en önemli faktörlerden biri. Asya Vakfı tarafından yapılan bir araştırmaya göre. Çok az Afganlar daha iyi refah uğruna göçü tercih ediyor. Bu yüzden Yukarıda bahsettiğim faktörler Afganların göçünde önemli bir rol oynamaktadır.⁸

III. Afganistan'daki Göçün Nedenleri

III. 1. Dış Faktörler

III. 1. 1. Proxy (Vekalet) Savaşları

Hindistan ile Pakistan, İran ve Suudi Arabistan, ABD ve Rusya arasındaki savaşlar Afgan milletine kurban edilen bölgesel ve küresel güçler tarafından yönetiliyor. Afgan halkı bölgesel ve küresel rakipler tarafından mağdur ediliyor. Özellikle Afganistan'ın güney ve güney doğu kısmının komşusu olan Pakistan devleti savaşı yoğunlaştırıyor. Afganistan'daki hükümet liderleri ve dünyanın belli başlı güçleri ile komşu ülkeler arasındaki işbirliğinin olmaması, ülkedeki güvensizliğin artmasına önemli bir sebep vardır: Güvenlik tehditlerinin arka planı, bölge ülkelerinden gelen istihbarat ve Afgan arenadaki dünya güçlerinin iç savaşın coğrafi genişlemesini yansıtır bu topraklarda. Bölgenin Çin, Rusya ve diğer komşu ülkeler de dâhil olmak üzere komşuları bu siyasi ve askeri oyunu paylaşırken, Afganistan'ın stratejik müttefikleri de bölgesel çıkarlarını sürdürüyor.

Amerikalılar on yıldan daha uzun bir süredir savaşı durduramayacağı için bir ulusta tek bir gücün oluşumunu destekliyorlar, aksi halde

8 <http://asiafoundation.org/ag2014poll>.

Afganistan mevcut politikada önemli bir rol oynamıyor. (Afganistan Dış kuvvetler 2013)

Afganistan'ın jeopolitik ve jeostratejik yönleri Birleşik Devletler için önemlidir ancak Afganistan'da 18 yıl süren savaşın ardından, ABD 140.000 askerin varlığıyla Afganistan'da sürdürülebilir bir siyasi ve güvenlik yapısı oluşturmakta başarısız oldu. Afganistan'da en pahalı ABD askeri yaklaşımı kendi çıkarlarına göre daha fazladır.⁹

Harita 2: Afganistan'daki politik durum

<https://www.worldatlas.com/webimage/countrys/asia/afghreg.htm>

III. 2. İç Faktörler

III. 2. 1. Siyasi ve Güvenlik Faktörleri

Afgan hükümetinin vatandaşların güvenliğini sağlamak kabiliyeti çok düşük. Asya Vakfı tarafından yapılmış ankette, katılımcıların dörtten biri ankete katılmak istemeyip onun nedeni de devlette var olan adaletsizlik ve yolsuzluk olduğunu belirtmektedir. Genel olarak, göç eğilimi hükümete güvenmeyenler arasında hükümete güven derecesi yüksek olanlardan daha yüksektir (Asya Vakfı Enstitüsü 2017).

III. 2. 2. Zayıf Egemenlik

Afganistan'daki yabancı birliklerin varlığından bu yana 18 yıl geç-

ti, ancak Afganistan'daki devletin güvenliği ve egemenliği hâlâ ciddi bir zorluk. BBC tarafından yapılan araştırmalar, Afgan nüfusun yarısı olan yaklaşık 15 milyon insanın Taliban kontrolü altındaki bölgelerde yaşadığını ve düzenli olarak saldırıya uğradığını gösteriyor.

Kuzey, batı ve doğu bölgelerinde, Güney Afganistan'daki ana merkezlerin ötesindeki ilerlemelerinin kapsamı açıktır.

2014 yılında Taliban tarafından kontrol edilen alanlar genişletildi. Ve devletin egemenliği sınırlandı ve savaşı yoğunlaştırdı.

Harita 3: Afganistan'da Taliban'ın bölgelere göre varlığı

Kaynaklar: BBC, 23 Ağustos-21 Kasım 2019

III. 2. 3. Siyasi İstikrarsızlık ve Güvenlik

Siyasi istikrarsızlık, ülkenin soğukkanlılığının temel nedenlerinden biridir ve yasadışı göçe neden olmuştur. Özellikle, son birkaç yıl boyunca, seçimlerin kâbusu Afganistan halkına en büyük maddi ve maddi kayıpları getirdi, devasa fırsatlar hükümete kurban gitti ve gençler toplumda en savunmasız, güvensiz, ekonomik ve politik tehditlere maruz kaldılar.

Bu siyasi istikrarsızlık ve iç zorluklar gençliğin ülkeden kaçmasına neden oldu. Bugün Afganistan'daki siyasi istikrarsızlık sadece göçün artmasına değil aynı zamanda büyük zorluklara da yol açtı. Afganistan'ın istikrarlı bir siyasi ortamı olmadığı sürece, ülkede çalışma alanı, kariyer,

yaşam ve gençlik gelişimi sağlanamayacak ve ülke genç ve profesyonel bir gücün varlığı ile boşalacak.

Güvensizliğin arttırılması: Güvenlik, Afganistan halkının acil ihtiyaçlarından birisidir aksi takdirde ilerleme kaydedilmez. Barış ve güvenlik halkın ulaşılmaz umutlarından biridir ve hiçbir hükümet ülkede karşılaştırmalı güvenlik sağlayamamıştır. Ülkenin tarihi boyunca, savaş ve güvensizlik Afgan halkının yaşamını ağırlaştırdı ve yerinden olma, sakatlanma ve milyonlarca Afgan vatandaşının kaybına neden oldu. Hayatlarının her yerinde insanların yaşamlarını ve mallarını güvenceye almaları gerekir ve Afgan Anayasası'na göre hükümet bu ülkede güvenliği sağlamaktan sorumludur. Stratijik bir planı olamadan ve güvenliği sağlayamadan, yasadışı göçmenlerin artışı önleyemezler. Bu faktörler büyük göçlere neden olmuştur (Asya Vakfı Enstitüsü 2017).

III. 2. 4. Organize Hedeflenen Cinayetler ve Katliamlar

Hedefe yönelik cinayetler veya organize cinayetler, yasalar çerçevesinde çalışan hükümet ve hükümet unsurları veya aynı eylemlerin örgütlü grup (Taliban ve Kürtler) tarafından organize edildiğine de atıfta bulunulur. Bu tür cinayetler, yabancı ülkelerin istihbarat ajanslarının geçmişte, özgürlük, bağımsızlık ve toprak bütünlüğü için muhalefetin çıkarlarına karşı çıkanların yanı sıra dini ideolojik meseleler var. Afganistan son yıllarda komşu ülkelerin istihbarat ajanları tarafından büyüklerini ve yaşlılarını kaybetti. Bu faktörler, çeşitli etnik grupların güvenliğinin tehlikeye girmesine ve toplumun güvensizliğine neden oldu.

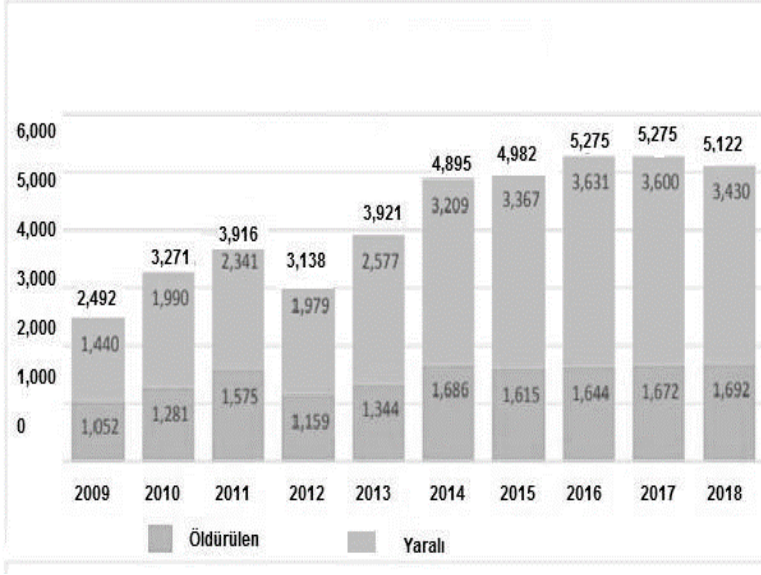
1 Ocak - 30 Haziran 2018 tarihleri arasında UNAMA, geçen yıla göre toplam yüzde 3'lük bir düşüşü temsil eden 5122 sivil zayıat (1.679 ölü ve 3430 yaralı) kaydetti. Aynı zamanda 2017 ve 2016 yıllarında kaydedilmiştir. Sivil kayıp oranları bir puan artarak % 5 oranında düşmüştür.

Her ne kadar UNAMA misyonu bazı olaylardan dolayı sivil kayıplarda bir düşüş kaydetmiş olsa da, özellikle kara çatışmalarından kaynaklanan sivil kayıplarda %18, hedefli ve kasıtlı cinayetlerden kaynaklanan sivil kayıplarda önemli bir azalma görüldü. Ancak bu görev, hükümet karşıtı unsurların yürüttüğü intihar saldırıları nedeniyle sivil kayıplarda çarpıcı bir artış kaydetti.

Her ne kadar UNAMA misyonu bazı olaylardan dolayı sivil kayıplarda bir düşüş kaydetmiş olsa da, özellikle kara çatışmalarından kaynaklanan sivil kayıplarda % 18, hedefli ve kasıtlı cinayetlerden kaynakla-

nan sivil kayıplarda önemli bir azalma ancak misyon, intihar ve hükümet karşıtı unsurların yol açtığı karmaşık saldırıların neden olduğu sivil kayıplarında çarpıcı bir artış kaydetti. Tabii ki, bu rakamların yarısından fazlası İslam Devleti Horassan şubesinin militanlarına (ISIL) bağlanıyor.

Grafik 2: Ocak-Haziran 2009-2018 arasında ölü ve yaralı siviller

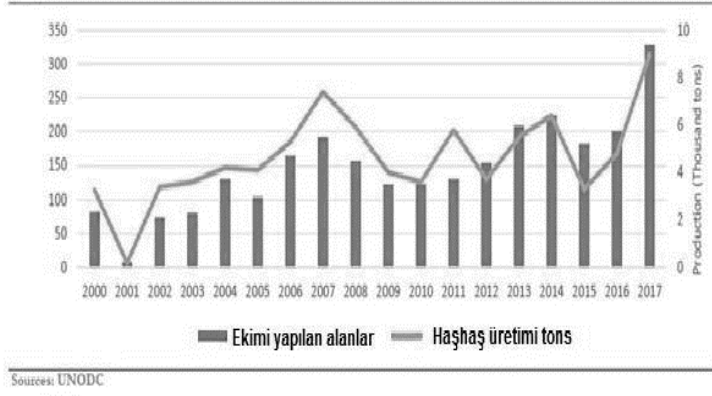
Kaynak: (UNAMA, Afganistan, 2018.)

III. 2. 5. Uyuşturucu Faktörünün Etkisi

Yeni anket, hukukun üstünlüğünün, siyasi istikrarsızlığın, güvensizliğin ve yolsuzluğun zayıflığının, Afgan uyuşturucu kaçakçılığının artması, işsizliği, daha iyi işler elde etmek için yeterli eğitim tesislerinin olmayışı, yasal ürün pazarının bulunmaması ve finansal hizmetler eksikliğinden kaynaklandığını gösteriyor. Köylüler için ülkenin sosyal ve ekonomik nedenleri artıyor. Yerel, bölgesel ve uluslararası küçük gruplar tarafından mültecilerin bir yerden başka bir yere transferini bağlayan bir zincir gibi yerel ve bölgesel bir suçlama eylemi vardır. Taliban'ın kontrolü altında bulunan insan ticareti, narkotiklerin üretilmesi ve ticareti konusunda önemli bir rol oynamaktadır, Pakistan sınırına yakın Kandahar ve Helmand eyaletlerinin güney bölgelerinde üretim, Pakistan sınırına yakın bir bölgedeki en büyük haşhaş üretimine sahiptir. Buradan kaçakçılık ger-

çekleşiyor. İran'ın kuzeydoğusuyla ortak bir sınırı olan Herat, afyon kaçakçılığında önemli bir rol oynuyor ve yerel kaçakçılar arasında alışveriş yapıyor. Tacikistan, Çin ve Pakistan sınırındaki Badakhshan eyaletinde Fayzabad'da bir başka bölgedir.

Grafik 3: 2001-2017 arası Uyuşturucu üretimi

Kaynak: UNODC

Son on yılda güvenlik endişelerinin artması (2007'den 2016'ya kadar çarpıcı bir şekilde artmıştır). Güvensiz bölgelerde yaşayan Afganlarla yapılan anket görüşmelerinde, çoğu ildeki korkuların yükseldiği bildirilmiştir. Örneğin, Sar-i-Pul, Faryab, Ghor ve Kunar'da panik %90'dan fazla ve kişisel güvenlik korkusu önemli ölçüde arttı (% 80,3).

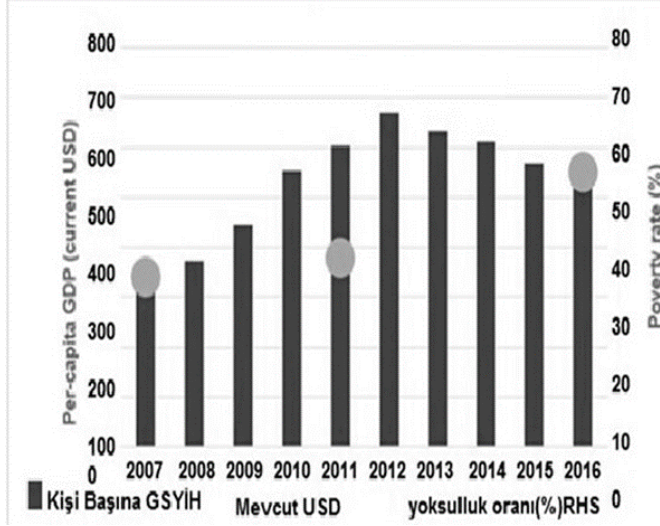
Ayrıca, anket görüşmelerinde güneydoğuda paniği azaltmada olumlu bir değişiklik yapılması için ipuçları verildi. Çoğunlukla Paktya ve Paktika ortaya çıkıyor. Paktia Bölge Ofisi'nden yapılan görüşmelerde, raporlama oranında % 29,5 artış sağlandı. Belirtilen panik orijinal örneklerle karşılaştırıldı ve bu artış panik miktarının azaldığı anlamına geliyor. Paktia'daki örnekleme muhtemelen kısıtlamalarının sonucudur. Etnisite güvensizlikten etkilendiği için bildirilen panikte etnik farklılıklar azaldı (Asya Vakfı Enstitüsü 2017).

III. 3. Ekonomik Faktörler

Göçün temel sorunlarından biri, ekonomik sorunlardır; zengin ve fakir ülkeler arasındaki boşluğun yaratılması ve genişlemesi, bu toplumlar arasındaki olumsuz değişim ilişkisi, yoksulluk ve gelişmekte olan ülkeler-

deki yüksek enflasyon oranları, düşük yaşam düzeyi ve kişi başına gelir, gelişmekte olan ülkelerin maddi çekiciliği, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerdeki yaşam koşullarının bulunması ve aralarındaki fark, gelişmiş toplumlarda ekonomik kalkınmanın dengesiz hareketi. Gelişmekte olan ülkelerde, gelir ve gider eşitsizliği, iş olanakları ve iş güvencesinin eksikliği, mezunların uzmanlıklarının uyarlanması ve ülkenin ihtiyaçlarına uygunluk eksikliği ve gelişmekte olan toplumlarda ekonomik büyümenin yavaş süreci insan gücünün göçünün sebeplerinden biridir. İstihdam ve kazançlar doğrudan etkilidir. Dışarıdan bir uzmanın maaşı, ülke içindeki bir insanın on katıyla aynı olduğunda, kesinlikle o ülkeye göç düşünülecektir (World Bank 2018).

Grafik 4: Kişi Başına Düşen Milli Gelir ve Yoksulluk Oranı

III. 3. 1. Yoksulluk ve Vatandaşların Ekonomik Sorunları

Afganistan'daki yoksulluk ve ekonomik sorunlar, çoğu yoksulluk ve ekonomik sorunların sonucu olan Afganlar arasındaki göç akışını artıran faktörlerden biri haline gelmiştir. Finansal kaynakların azaltılması ve hükümetin tarıma ve hayvancılığa ilgisinin az olması, ülkede iş kısıtlamaları oluşturulması, bireysel gençliğin büyümesi için uygun zeminlerin olmaması, sel ve kuraklık gibi sürekli doğal afetlerin ortaya çıkması ve haksız ve ayrımcı hükümet ilişkilerinin varlığı ile illerin gelişmesi yoksulluğu artırdı. Devam eden yoksulluk ve savaş sebebiyle Afganlar başka

ülkelere göç etmiştir.

Ulusal Birlik Hükümeti, yoksullukla mücadele için pratik önlemler almadığı sürece, yasadışı göçte bir artışı önleyemez. Hükümet, ülkedeki iş yaratma alanındaki sloganlarını ve vaatlerini vermeli ve genç insanlarla işgücü sağlamalıdır. Dünya Bankası kısa bir süre önce Afganistan'daki yoksulluğun durumu hakkında bir rapor yayınladı. Banka, Afganistan'daki yoksulluk durumunun analizi hakkında bir rapor yayınladı, 2014-13. 32 milyon nüfustan bir milyon ve 300 bin kişiyi çekti (Dünya Bankası verilerine göre). Bu kişiler, yoksulluk sınırının altında yaşıyor ve günde 1.25 dolardan az kazanıyor. 2012 yılında Afgan ordusu egemenliğini genişletti değerlendirme güvenlik kurumları tarafından gerçekleştirildi. O zaman risk altındaki alanların % 28'i değerlendirildi.

(worldbank.org/endpovertyinsouthasia/latest-poverty-numbers-afghanistan-call-actio)

III. 3. 2. İşsizlik

Genç ve eğitilmiş ülkenin işsizliği ve dolaşması, göç olgusunu arttırdı, bugün yüksek akademik niteliklere sahip binlerce genç, anavatanlarına hizmet etmeye hazır ancak çalışacakları bir alan yok. Arabulucu veya parası olan az sayıda genç dışında bu gençler çalışıyorlar, ancak diğer yetenekli ve yeteneksiz gençler işsiz ve vatanlarını terk etmek ve göç etmek zorunda kalıyorlar. Bir ülkede gençlerin rolü önemlidir. Ve ülkelerin ekonomik büyümesi onun uzman gücüne bağlıdır. Hükümet bu uzman gücü ile ilgilenmiyor, gençler ihmal ediliyorsa gençler göç etmek zorunda kalırlar. Gençler Afganistan'da hem kendi ülkelerinden hem de ülkelerinden vazgeçmek zorunda kalmışlardır.

III. 3. 3. İstikrarsız İstihdam

İş piyasasındaki temel sorun, bağımsız kurumlar tarafından son on yılda iş fırsatlarının yaratılmış olmasıdır. Bu işler çoğunlukla uzun vadeli istihdama odaklanırken geçicidir. «Afganistan devletinin kötüye gitmesiyle birlikte, Afganistan'ın yardım masaları tükendi ve bu, iş arayanları veya göçmenleri işsiz bıraktı. Rapora göre, Afganistan'da 11 milyondan fazla kişi var ve Afgan halkının %7,9'u işsiz. Uluslararası Çalışma Örgütü, Afganistan'da 823.000 kişinin işsiz olduğu tahmin edilen işsizliğin Afgan hükümeti için büyük bir zorluk olduğunu söylüyor.”¹⁰

III. 4. Sosyal ve Kültürel Faktörler

III. 4. 1. Adaletsizlik ve Ayrımcılık

Ayrımcılık ve adaletsizlik ülkenin gençliğine en büyük biri. Desteklemek için Artan sayıda çalışan personelin arabulucusu, göç ve göçün artmasına katkıda bulunmuştur. Ancak, Afgan halkı adaleti ve halkın yönetimini sağlamak için büyük çaba ve fedakarlıkta bulundu. Ancak şimdiye kadar ülkedeki adaletsizlik ve yolsuzluk bozulmadan kaldı. Şimdiye kadar, kamu ve özel kuruluşların çalışanları, liyakat temelinde değil, aracı, zorlama ve rüşvet bazında işe alınırlar. Yolsuzluk, ayrımcılık ve arabuluculuk nedeniyle, birçok önemli devlet sorumluluğu, işsiz olan ve hükümetin ve hükümetten insanların hayal kırıklığından büyük ölçüde etkilenen, işsiz olan profesyonel olmayan ve profesyonel insanlar olarak kalmaya devam etmektedir. İlk ulusal birlik hükümeti, yasadışı göçün artmasını önlemek için ülkede adalet sağlamalıdır.

III. 4. 2. Eğitim Sorunları

Göçteki artışa katkıda bulunan bir diğer faktör, ülkedeki sağlıklı bir eğitim ve öğretim sisteminin olmayışıdır. Birçok aile, gençlerini eğitmek ve azarlanmak için vatanını terk ediyor. Çünkü Afganistan'da eğitim ve yüksek öğretim sistemi, akademik ve eğitimsel olanakların eksikliği, profesyonel profesörlerin eksikliği, sistemde dengenin olmaması, meritokrasi eksikliği, güvensizlik ve kesinlik, ahlaki yolsuzluk ve çevrede sosyal güvensizlik gibi büyük zorluklarla karşı karşıya. Devlet üniversitelerinde eğitim ve kabul kapasitesi eksikliği ne yazık ki, bazı özel eğitim kurumları para kazanmak ve bir sertifikalandırma tesisinin rolünü oluşturmak için oluşturulmuştur. Öte yandan, devlet üniversiteleri tüm mezunları etkileme kapasitesine sahip değildir ve on iki sınıfın mezunlarının sayısı her yıl düşmektedir. Ulusal birlik hükümeti, ülkedeki eğitim ve kamu ve özel eğitim sistemini yeniden düzenleyerek ve güçlendirerek, ülkedeki öğretmenlerin ve öğretmenlerin statüsüne dikkat ederek ve gençleri eğitime ve yüksek eğitime çekerek Afgan halkının göçünü arttırmalıdır.

III. 4. 3. Kültürel Sorunlar

Göç etmeye katkıda bulunan faktörlerden biri geleneksel ve batıl inançlardır: Ağır ve gelenekler birçok genç insanı çözülmemiş prob-

lemelerle terk etti. Örüntülenmemiş halk kültürünün halkın dini ve ekonomik gündemine yayılması ve biçimlerinin artması, lüks pazarın rengi, devlet ve aile yönetim örgütlerinin felçleri yaşamı kıt hale getirmiştir.

Tipik bir düğün en az bir milyon Afgan'a mal olacak, Afgan toplumunda aynı miktarda para kazanmak zor ve gençler para kazanmak için diğer ülkelere gitmek zorunda. Gençler düğün masrafları nedeniyle göçmen yaşamlarına ağır bir ücret öderler, Afgan mültecileri taşıyan geminin denizde battığını defalarca duyduk.

III. 4. 4. Yurtdışında Akraba Sahibi Olmak

Yurtdışında akraba sahibi olmak, göç konusundaki kararlarda hala yaygın bir faktör olarak kabul edilmektedir. Son zamanlarda bir göç uzmanı toplantısına göre, yurtdışında yaşamaya çalışan Afgan aileler genelde, ailenin tüm üyelerinin sermaye ve iletişim yoluyla yurt dışına taşınması için hazırlık yapmak için ülke dışından bir aile üyesini (genellikle erkek) gönderir. Bu yılki anket, Afganlara ailelerinin veya akrabalarının bir üyesinin yurtdışında yaşayıp yaşamadığını sordu. Sonuçlar Afganların %38,5'inin bir aile ferдинin veya akrabasının yurtdışında yaşadığını ve akrabaların üçte birinden fazlasının (%37,3) ailelerine finansal yardım sağladığını göstermektedir. Akrabalarının yaşadığı iki ülkenin çoğunu seçmeleri istendiğinde, cevap, (Katılımcıların %'si İran (% 43.0), Türkiye (% 16.5), Almanya (% 23.9), Pakistan (%10.6'dan %36'ya kadar) dahil olmak üzere 48 farklı ülkeden bahsetti. Ankete katılanların büyük çoğunluğu [% 87.1 (ABD 7,8) ve Suudi Arabistan (% 7.1)] Batı ülkelerinde bir aile üyesine sahipken, neredeyse üçte biri (% 30.5) Batılı olmayan ülkelerde aile üyesi bulunduğunu bildirmektedir. Yurtdışında bir aile üyesinin olması, Afganistan'dan ayrılma arzusuna bağlı bir faktör olabilir. Yurtdışındaki akrabalarında yaşayan Afganların, Eger uygunlarsa ülkeyi terk edeceklerini söylemeleri muhtemeldir. (Sırasıyla % 1 ve % 20, 6). Akrabalarının ailelerine maddi yardımda bulunup bulunmadığı bu konuda daha az önemlidir.

Maddi yardım ya da değil, yardımcı akrabaları yurtdışında yaşayan ve ülke dışında akrabalarının olanların yüzdesi %30'dur. (Afgan halkının Anketi, 2016)

III. 5. Demografik Faktörler

Göç etme isteği üzerine yapılan araştırmanın bulguları, göçmen-

liğin belirleyicisi olarak demografik yapıdaki önemli farklılıkları ortaya koymaktadır. Örneğin, ülkeden kadınları terk etmenin nedenlerinden biri olarak güvensizliğin sıkça belirtilmesi erkeklerden çok daha yüksektir (%81,0 ve %72,4). Öte yandan, erkeklerin kadınlardan daha fazla göç etmesinin nedeni işsiz olmaları olabilir (%60,5'e karşılık %47,7). Evli Afganlar, diğer Afganlardan daha sık iş olanaklarının varlığını reddetti (%13,6 ve %7,3).

III. 6. Özel Faktörler

Söz konusu faktörlere ek olarak, göçü ve halktan kaçmayı sağlayan faktörler yanında, diğer konular, özellikle, toplumun bilimsel seçkinlerinin kaçmasıdır;

III. 6. 1. Ülkede Araştırmaya Aldırış Etmemek

Az gelişmiş ülkelerdeki üniversitelerde kalitatif büyüme ve araştırma ihmali ve eğitim, araştırma, bilgisayar ve burs olanakları ve burslar, birçok öğrenciyi ABD'ye getiren nedenlerden birkaçıdır. . Son yıllarda, ülkedeki özel üniversitelerin sayısı herhangi bir müfredat veya disiplinlerin uygunluğu olmadan katlanarak artmıştır ve birçok sınıfın öğretim yöntemleri yalnızca geleneksel ve teorilere ve hatıralara dayandığından, niceliğe daha fazla önem verilmiştir. Bilgi eksikliği, geleneksel ve eski yöntemlerin ve standart dışı araçların kullanımı, bilimsel merkezlerde araştırma ve araştırma düzeyinin düşük olması ve araştırma ile uygulama arasındaki koordinasyonun yetersizliği, araştırma ve geliştirme için yetersiz fonların tahsisi, kanıtların geliştirilmesi, öğrenciler arasında en fazla memnuniyetsizliğe yol açan diğer faktörler arasında. İlginç bir şekilde, dünyadaki 159 bağımsız ülkenin, nüfuslarının üçte biri, on beş ila otuz ülke arasında, elit bütçenin %95'i (18) ve gelişmiş ülkelerdeki araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin uygulanabilirliği ve kapsamı nedeniyle dünyanın dört bir yanındaki araştırmacıları ve seçkinleri çekmenin yanı sıra, onlara gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki boşluğu ve mesafeyi derinleştiren sürekli genişleyen bir gelişim alanı sağlamıştır.

III. 6. 2. Sistemde Liyakat Eksikliği

Afganistan'da görüldüğü üzere, çoğu işletme yetersiz kişilere verilmiştir ve ölçütler arasındaki ilişkiye, işlerin bireylerin uzmanlığı ile uyumsuzluğuna, devlet bürokrasisine ve mesleğin tekeline dayanan iş-

lerin verilmesi; seçkinlerin göçü ülkeye yardım etti. Bu konuda kesin bir istatistik yoktur.

III. 6. 3. Ülkenin Geleceğinin Umutsuzluğu

Güvensizliğin yayılması ve işsizliğin devam etmesi insanları gelecek için endişelendiriyor. Geleceğe dair umut ve belirsizlik eksikliği, göçte artışa neden oldu. Afganistan'daki Bağımsız İnsan Hakları Komisyonu tarafından hazırlanan Afganistan'daki ekonomik ve sosyal hakların durumu hakkında bir rapor, Afganların yaklaşık %15'inin gelecekteki durumdan hayal kırıklığına uğradığını söylediğini ileri sürüyor. 1392'deki 34 cumhurbaşkanlığı seçiminin, yaygın ve güçlü bir seçim kampanyasının, insanların daha iyi bir gelecek umudunu gösterdiği insanlara umut penceresi olarak görülüyordu. Ancak, zorlu seçimler ve daha sonraki siyasi gerilimler insanların umutlarını olumsuz yönde etkiledi. Raporlar, zaman içinde gelecekle ilgili umudumun azaldığını gösteriyor. Asya Vakfı'nın yakın tarihli bir anketi Afganistan'ın geleceğe yönelik iyimserliğinin son on yılda en düşük seviyeye ulaştığını gösteriyor. 2015 yılında Afganların yaklaşık yüzde 36'sı, geçen yıl ise yüzde 54'ü ülkenin doğru yolda olduğunu söylüyor. Bu rapor, askeri güçlere olan güvenin geçen yıla göre yüzde 1 daha yüksek olduğunu ve ulusal polis kuvvetlerine duyulan güvenin %3 oranında azaldığını göstermektedir (Afganistan İnsan Hakları Komisyonu, 2015).

III. 6. 4. Gelecekteki Beklentiler

Gelecekte bir konut, bir işi, onların geçim, evlilik, göç, güvenlik azalır ve engeller göç için iyi bir gelire sahip, barış için umuttur.

IV. Afganistan'daki Göçe İlişkin Özet Veriler

Aşağıda tablo olarak Afganistan göçü hakkında bilgiler vermektedir.

Tablo 1: Afganistan göçü için etkileyici faktörler

Başlangıç noktası	Hedef	Etkili faktörler	Değerlendirmeleri
Afganistan	Komşu ülkeler İran Pakistan - Tacikistan - Özbekistan, Türkmenistan, Çin	Ülkenin farklı bölgelerinde egemenliğin olmaması	Göçmenlik yönetimi eksikliği.
Merkez KABUL	Bölge ülkeleri Hindistan-Türkiye-Kazakistan,	Afganistan'da devam savaş ve vatandaşlar için güvenlik eksikliği	Savaşı ortadan kaldıracak bir stratejinin olmaması
Doğu	Asya	Ekonomik zayıflık, toplumda işsizlik	Yoksulluğu ortadan kaldırmak ve azaltmak için özel altyapı ve strateji eksikliği
Güneydoğu	Kuzey Amerika	Zincir cinayetleri, adam kaçırma, soygun	Hükümetin, çeşitli grupların güvenliğini sağlamadaki dikkatinin eksikliği
Güneybatı	Avrupa	Ayrımcılık ve önyargı	Hükümet adına eşitsizlik ve adaletsizlik.
Batı	Rusya ve Doğu Avrupa	Evlenmek için para ödemek.	Eğitim, yoksulluğun seviyesi, toplulukta sağlıksız rekabet.
Kuzeydoğu	BAE ülkeleri	Bilinmeyen gelecek	Ülkede kalkınma yolları eksikliği, stratejik ekonomik, politik, güvenlik planları.

Hazarajat Merkezi	Okyanusya ülkeleri	Yetiştirme, üretim, narkotiklik süreci, iç, dış ve insan mafya gruplarının oluşumu ve küçük ağların şekli	Haşhaş ekili alan üzerinde devletin yönetim eksikliği. Büyük bölgesel mafya gruplarından devlet desteği
Kuzeybatı	Kuzey Avrupa	Afganistan'ın komşu ülkelerin siyasi işlerine müdahalesi.	Komşu ülkeler tarafından, belirli, etnik, dini, dilbilimsel, finansal ve parti ilişkileri.

Kaynak: Afgan Mülteci Bakanlığı

V. Birleşmiş Milletler İstatistiklerine Göre Afganistan Göçü

1. Yaklaşık 2, 5 milyon kayıtlı Afgan mülteci bölge ülkelerinde yaşamaktadır.
2. Afganistan nüfusunun% 30'u mülteci olarak geri döndü.
3. Dünyada 68 milyondan fazla mülteci var, Afganistan, Suriye'den sonra dünyanın en fazla mültecisine sahip.
4. Dünyadaki beş mülteciden biri Afganistanlı.
5. Afgan mülteciler, Asya ve Pasifik'teki mülteci nüfusunun yaklaşık yüzde 70'ini oluşturuyor.
6. 70'den fazla ülkede 2, 6 milyon Afgan mülteci kaydedilmiştir.
7. İran ve Pakistan, dünyadaki Afgan mültecilerin yüzde 95'ini ortak olarak ağırlıyor.
8. Afgan mültecilerin% 50'den fazlası 18 yaşın altındadır.
9. 2014'de Afganistanlı sığınmacılar, sığınma başvurusunda bulunan dünyanın dördüncü büyük grubuydu.
10. 2014'de Afgan çocukları, kalmak için başvuran en büyük bağlı olmayan veya korumasız gruptur.
11. Afgan nüfusunun yarısı göçmen ya da göçmen değildir..
12. Son yıllarda Sovyet döneminde ve Sovyet istilasındaki iç savaflara ek olarak, Afganistan'da, aşağıda istatistiklerle sunacağımız göç, hızlandı.
13. Bugün, ülkede her gün yedi çocuk ölüyor.
14. Her gün 50 anne doğum yüzünden ölüyor.
15. Okul çağındaki beş kızdan biri okula gidebilir.

16. Okulların % 80'i savaşlarla tahrip olmuştur.
 17. 6 milyon öğrenciden 2 milyonun okul ve 1 milyonunun eğitime erişimi yoktur.
 18. 70.000 Afgan savaşta kocalarını kaybetti.
 19. Kabil'de çocuk kaçakçılarına ve cinsel tacizci veya organ nakillerine maruz kalan sadece 60.000 çocuk var.
 20. Afgan mülteciler dünyadaki mültecilerin% 15'ini oluşturmaktadır.
- Kaynak: (Return Migration to Afghanistan 2016)

Sonuç

Göçün farklı türlerde yerel veya uluslararası, zorunlu veya isteğe bağlı, bireysel veya grup, yasal veya yasadışı, kalıcı veya geçici olması. Ayrıca, günümüzde göçmen işgücünün kalitesi de göçün sınıflandırılmasında bir kriter olarak görülmektedir: Göçmenlikte önemli rol oynayan faktörler, örneğin politik faktörler, güvenlik, ekonomik faktörler veya insani ve kültürel faktörler, göçün ana kökleri olarak düşünülebilir. Düşünülmeli. Afganistan, dünyadaki yüksek gelirli ülkelerden biri. Afganistan'ın göçüne katkı sağlayan etkili faktörler Afganistan'da devam eden savaş ve bu dayatılan savaşın kökleri. Afganistan'ın coğrafi konumu Afganistan'daki yabancı birliklerin varlığına katkıda bulundu. Afganistan'daki dış kuvvetler bölgede endişe verici bir durum yarattı: Afganistan'da savaşı sürdürmeye devam eden diğer faktörler, bölgeye savaşı ekleyen bölge ülkelerinin farklı ideolojileri, diğer taraftan hükümetin güvenceye alamadığı iç sorunlar var. Ve güvenlik eksikliği, Afganistan vatandaşları arasında organize cinayetlere neden oldu ve günlük olarak sivil ve askeri kayıplar yaşanırken, diğer yandan ekonomik meseleler, yoksulluk, istihdam eksikliği, geçim kaynaklarını iyileştirmek için kalkınma stratejisi eksikliği, sürdürülebilir iş eksikliği Afgan göçünün ana nedeni haline gelmiştir ve bugün Afganistan göçü, ülkeden sonraki son on yılda dünyada ikinci bir yer edinmiştir. Afganların çoğu İran, Pakistan, Türkiye ve Avrupa ülkeleri gibi komşu ülkelere göç ediyor. Gençlerin Avrupa ülkelerine göçlerinde bir artış vurgulanabilir. Afganistan'daki durumu iyileştirmek için net umutların olmaması ve komşu ülkelere göç için daha iyi umutların olmaması göçü artırdı. Diğer faktörler, göçün boyutu. Gelişmiş ülkeler Afganistan'dan uzak olmasına rağmen, göçmenlerin bulunduğu yer ülkesine ulaşmakta, en düşük kültürel ve sosyal bağlar menşei ülke ile olmak-

tadır. Bazı Afgan mülteciler daha iyi yaşamaya çalışır ancak çoğu zaman bu ölüm yolunu izlemeye zorlanırlar. Son yıllarda, Deniz Müdürlüğü'nde çok sayıda Afgan vatandaşı boğuldu.

Kaynakça

- 1-Global Report, Afganistan. (2012). UNHCR.
- 2-Mezar-ı Şerif Afganistan'da (2016) Avrupa 've Afganlar, Enstitü Araştırma Desteği İnsan Haklarının Son Taşımaya Nedenleri, s.11 .
- 3- Ali, Necefi (2009) Afganistan'da Etnik, Kültürel ve Dilsel Çeşitlilik, s. 8.
- 4-Afganistan'da Anketinde -Asya Vakfı Enstitüsü (2017), s. 18-20.
- 5- Göç istatistik Raporu. (2017). Türk Göç ve Mülteci Hizmetleri Müdürlüğü. Ankara, s. 18.
- 6- Halil Allah (2015) Afganistan'daki Modern Devlet Oluşumunun Toplumsal Zorlukları, s.16.
- 7- Afganistan Dış Kuvvetler ve Devlet İnşası Zorlukları (2013), s..9.
- 8- Afganistan'daki Yaşam Koşulları Üzerine Anket (2017), s. 24-26.
- 9-Kırsal Ters Göçmenlik Süreci ve Etkili Faktörleri (2011) Araştırma Dergisi-Kalkınma Planlaması, s.13.
- 10- Uluslararası BMMYK Afgan- Mülteci Ajansı (2018), s.5.
- 11- Afganistan'a Dönüş :(2017) Göç Ekonomik ve Sosyal Güçlendirme Olarak Sınıflandırılıyor, s. 18-20.
- 12-Afganistan'a Dönüş ve Dairesel Göç (2016), s.9.
- 13- Afganistan Göçmen Profili, (2017) Organizasyon I O M.
- 14-Mussa (2015)-Afganistan'daki Etnik Gruplar, s .7.
- 15- Afganistan'ın Türkiye'den Avrupa'ya Göçü, Barınak, Çevre Oluşumu ve Vatandaşlık (2017), Türkçe Çalışmaları, s.10.
- 16- GULAMRIZA Cemşidy (2014), Sosyal Üyelik ve Afgan Mültecilerin Geri Dönüşüne Etkileri Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı7/, s.17.
- 17- SAJADPOR Seyet(2014), Uluslararası Göçmenlik Yönetimi için Kavramsal ve Operasyonel Çerçeve, Muhammed Kazım: Coğrafi Araştırma, No. 7.
- 18- Afganistan'da UNAMA İnsan Hakları (2018) Silahlı Çatışmada Sivil Korumanın Altı Aylık Raporu.
- 19- HOSSIN Haj (2015) Göç Teorileri Üzerine Siri ve Beşeri Kültürel Çalışmaları, Üç Aylık Stratejik Sayı 41, s.3.
- 20- HOSSIN Rafi ve Mohsen Bakhtiar (2015) Afganistan'da Barışın Zor-

lukları, s. 13.

21- NAKİB ALLHA OBAYD (2017), 11 Eylül Saldırısı Sonrası Afganistan'daki Ekonomik Kalkınma Dönüşümü, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 9, Ocak-Nisan, s.20.

22- SAYET HADI ZARKANI (2016), Göç ve Güvenliğine Giriş, s.38 İran Jeopolitik Birliği Yayını.

İngilizce kaynaklar

1- EASO Country of Origin Information Report Afghanistan Security Situation November 2016, s. 22-28.

2- Return Migration to Afghanistan -Monitoring the Embeddedness of Returnee-2016

University of Amsterdam, the Netherlands Nijmegen, January 2008.

3-AFGHANISTAN DEVELOPMENT UPDATE August 2018 The World Bank.

4-AFGHANISTAN PROTECTION OF CIVILIANS IN ARMED CONFLICTANNUAL REPORT 2016 KABUL.

5>Returns to Afghanistan in 2017. (2017). UNHCR.

6-Budapest Process, Afghanistan Migration Country Report. (2013). International Centre for Migration Policy Development (ICMPD)

İnternet Kaynakları

www.iom.int/sites/default/files/press_release/file/joint_returnee_report_iom_unhcr_final.pdf

<https://www.nationalgeographic.org/maps/afghanistan-and-pakistan-ethnic-groups>

<http://asiafoundation.org/ag2014poll>

<https://www.belfercenter.org/publication/afghanistans-proxy-war>

<http://www.unhcr.org/51b1d63e0.html>

<http://www.morr.gov.af/>

AFRİKA'DAKİ TARIM EMPERYALİZMİ

Alidou Arzika Ibrahim

*İstanbul Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Botanik
Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi*

Özet

Tarım Afrika nüfusunun ana faaliyetidir ve Afrika'da istihdamın önemli bir bölümünü sağlar. Toplam nüfusun yaklaşık %48'i tarımla yaşamını sürdürüyor ve kıta ekonomisinin büyük bir bölümünü temsil ediyor. Yaşamsal mahsullerin dışında, tarım ürünleri kıtanın ülkelere arasında ticareti yapılan başlıca ürünlerdir. Bu, bazı yönlerden, gıda krizinden etkilenen ülkenin yararına gıda güvensizliği ile mücadelele ve ayrıca komşu ülkeler arasındaki ilişkileri arttırmaya yardımcı olmaktadır. Bugün, kıta gezegendeki ekilmemiş ekilebilir alanların çoğuna sahip olmasına rağmen, hâlâ kıtlığın belasından en çok etkilenen kıtadır. Başlıca nedenleri iklim değişikliği, bazı alanlarda, özellikle Sahel'de düzensiz yağış, yetersiz mahsul ekimi ve nüfus artışıdır. Bu toprakla ilgili faktörlere yabancı yatırımcıların yararı için yeni bir arazi tahsisi olgusu eklenmiştir. Nüfus için tek gelir kaynağının toprağın tarımsal sömürsünden kaynaklandığı ülkelerde giderek daha endişe verici bir

durum haline gelmektedir. Bu fenomen, 2008'de dünya genelinde gıda fiyatlarının yükselmesinden sonra, Afrika kıtasındaki toprakların Kuzeyli yabancı yatırımcılar tarafından imrenildiği için endişe verici olmaya devam etmektedir. Amaçları, bazılarının, ekili ürünleri ihraç ederek menşe ülkelerindeki gıda güvenliğini garanti altına almak ve diğerlerinin de biyo-yakıt üretimini arttırmak için bu toprakların tarımsal potansiyelini kullanmaktır. Bu toprak kapma işlemleri sadece uygulandığı ülkelerin durumunu kötüleştirmektedir. Köylülerin büyük şehirlere kırsal alanlara yayılmasına, ekilebilir arazilerin azalmasına, ulusal tarımsal üretkenlikte bir düşüşe ve sahip olabileceği çevresel zararları saymadan yol açıyor. Bununla birlikte, tüm bu yatırımcıların varlığı aynı perspektiften değerlendirilmemelidir. Bazıları bulundukları bölgenin ekonomisini iyileştirebilir, istihdam yaratabilir, çiftçileri iyi performans arttırma uygulamaları ile donatabilir veya mahsullerini kolayca satmalarına yardımcı olabilir.

Anahtar kelimeler: Afrika, tarım, emperyalizm

Giriş

Dünya'nın 30.415.873 km'lik bir alanını kapsayan bir kıta olan Afrika kuzeyden güneye 8000 km'den fazla ve doğudan batıya 7400 km'den fazla uzanmaktadır (Continent Africain, liste des pays d'Afrique, regions, climat, cartes, 2012). Kıyıyı beş ana bölüme ayıran 55 ülkeden oluşur: Kuzey Afrika, Batı Afrika, Orta Afrika, Doğu Afrika ve Güney Afrika. Çok geniş ve muazzam doğal kaynaklar ve bereketli toprakların zenginliği nedeniyle kıta, yüzyıllar boyunca yabancı güçler tarafından istenildi. Bu istek, kıtanın oğullarının ve kızlarını doğal hazinelerinden dikkatlerini çekmeye ve kültürlerinden ve medeniyetlerinden çıkarmalarına dair basit ve tek bir hedef ile Batı tarafından kıtanın işgal edilmesi ile sonuçlanmıştır. Bunlar ve misyonerler Afrika'ya girmiştir ve bu adım 300 yıl süren sömürgeciliğin başlangıcını ilan etmiştir; bu süre zarfında fakir Afrika halkı kendi kıtasındaki bazı işkencelerin açıkça görülmesi ile her türlü işkence ve utançtan çekmiştir. Bu yeterli olmadığı için, sömürgecilikten sonra, kabile savaşları (Ruanda soykırımı) ve dini (Müslüman ve Hristiyan: Orta Afrika vakası) ateşlenmiş ve salgın hastalıklar (Poliomyelitis, AIDS, Ebola) yayılmıştır. Bütün bunlar, tek suçu son derece zengin toprak ve toprak altındaki varlıklara sahip bir kıtadan miras kalan insanları imha etme amacına sahipti.

Afrika halkının yaşadığı bu sömürgeleştirmenin zarar verici etkileri ve kıtanın işgali üzerinde çok fazla durmak istemiyorum, bunun yerine en azından kalanını kurtarmak için henüz çok geç olmadığını göstermeyi deneyeceğim. Bugün, Afrika, dünya henüz sömürülmeyen ekilebilir arazilerin yarısından fazlasına (Comprendre le potentiel agricole du continent africain, 2019), dünyanın toplam yüzölçümünün yaklaşık %60'ına (Agriculture et sécurité alimentaire, 2017) sahip bir kıtadır. Bu durumda, sorumlu tarıma yönelmek, kıtaları rahatsız eden gıda krizini ve tüm zamanlarını halkının yemeği için Afrika devletlerinin kronik yalvarışlarını

sona erdirmenin çözümü değil midir? Bizim görüş açımıza göre Tanrı bize her şeyi verdi ve gezegenin en fakir insanlarına sahip kıtaya irade, kararlılık ile geleceği değiştirebileceğimizi ve zengin kıtanın eski fakir imajına düşmeyeceğini düşünebiliriz. Afrika kendi kendine yetmek için tüm potansiyele sahiptir. (TRANSFORMATION DE L'AGRICULTURE EN AFRIQUE, 2015)'e göre, Afrika toprağa, su kaynaklarına, vasıflı işçiliğe ve genç bir nüfusa sahiptir.

Afrika nüfusunun büyük çoğunluğu kırsal kesimde, çoğunlukla tarım, hayvancılık ve avcılık gibi faaliyetlerde bulunmaktadır. Bununla birlikte, tarım çok çeşitlidir ve bölgelere göre farklılık gösterir. Örneğin, Batı Afrika'da, tarım mevsimlik olarak yapılır ve hasat genellikle yerel tüketim içindir, yani yaşımsal tarımdır. Bu tarım biçimine ek olarak, yağışlı dönemler birçok Sahelian bölgede yalnızca 3 ila 4 ay sürdüğü için, "mevsim dışı" olarak değerlendirilmektedir ve pazar bahçeciliği adı verilen başka bir tarım biçimi geliştirilmiştir. Daha çok nehir boyunca ve göletler, göller ve vahalar gibi kalıcı veya geçici sular boyunca uygulanmaktadır. Başlıca gıda ürünleri arasında tahıllar (darı, sorgum, mısır), yumrular (yam, manyok), baklagiller (fasulye, yerfıstığı) ve birçok sebze ve meyve bulunmaktadır. Ayrıca ihracat mahsullerinin özellikle pamuk, kahve, kakao ve vanilya ile ilgili olduğunu belirtmek gerekir.

Bugün Afrika, yabancı güçler tarafından toprak kapma, (Karsenty and Ongolo, 2012) ve Fransızca'da "accaparement des terres" olarak adlandırılan yeni ve çok rahatsız edici bir olgunun hedefidir.

Bu toprak kapma işlemi yabancı veya yerli yatırımcıların yararına arazi sözleşmesi biçimindedir. İlk durumda, genel olarak yeni alıcıyla olan sözleşmenin maddelerini tanımlayan devletin bir ifadesi bulunmaktadır; bu durumda devlet, alışılmış mal sahibini memnun etmese bile, tek sahip ve hakimdir. İkincisi devlet karşısında çaresiz olanların zararları için tazminat almasından oluşur. İkinci durumda ise, arazinin ödenmesi satın alma veya kiralama yoluyla edinme şeklidir.

Bu salgından en çok etkilenen kıtanın ülkeleri neredeyse 4 milyon hektar ile Sudan, yaklaşık 1,2 milyon hektar ile Etiyopya ve Mozambik'tir ve 2.7 milyon hektarın en azından %50'si yabancı yatırımcılara verilmektedir (Karsenty ve Ongolo, 2012).

Diğer sistemler gibi, bu fenomenin dezavantajları kadar avantajları da bulunmaktadır. Yabancı yatırımcılar için Afrika'da arazi edinimi, ekilebilir arazilerin gittikçe azaldığı ülkelerindeki gıda güvenliğini garanti altına almalarını sağlayacaktır.

I. Afrika'da Toprak Kapma Nedenleri ve Sonuçları

Yatırımcıların Afrika'da toprak sahip olmaya dair motivasyonu asla gıda güvenliğini daha iyi bir şekilde temin etmek için gelişmekte olan ülkelere yardım etme amacına sahip olmayıp kendi çıkarlarını elde etmek, ihracat ekinleri (tarımsal yakıtlar, çiçekler, hububatlar, vs.) üretmektir. Castel ve Kamara'ya (2009) göre, bu yatırımların altında yatan üç ana neden, gıda, gübre ve biyoyakıt talebinin büyümesi ve dönüşümü; dünya-daki tarımsal arazi kıtlığı ve gelişmiş ülkelerin, insanları beslemek için yeterli toprak ve suya sahip olmamasıdır. Arazi kapma fenomeni, tarım ürünlerinin yükselen değeri ve 2008'de dünyayı sarsan gıda kriziyle birlikte artmıştır (Hopsort, 2014). Sonuç olarak, dış ülkelerdeki yatırımcıların kurulmasını kolaylaştıran kırılgan arazi statüsü göz önüne alındığında, en çok aranan ülkeler Afrika ülkeleridir. Bu anlamda Çin'in İhracat-İthalat Bankası, Çinli çiftçileri tarımsal ticaretin sunduğu fırsatlardan yararlanmaları için Afrika'ya gitmeye teşvik etmiyor mu?

Bugün kıtanın yaklaşık 10 milyondan fazla ekilebilir alanı bu işlemlerden etkilenmektedir, diğer şeylerin yanı sıra, yalnızca Sudan'da ABD'nin özel yatırım grubu Jarch Capital'in 400,000 hektarlık bir toprağa sahip olduğunu ve tatlı süpürge darısından yılda 250 milyon litre etanol üretme hedefiyle CAMS grubu (elektrik üretim şirketi) ile Birleşik Krallığın 45,000 hektarlık bir toprağa sahip olduğunu ve alfalfa üretiminde kullanılan BAE hükümeti için 28,000 hektarlık bir toprağa sahip olduğunu ile Hail Agricultural grubu ile Suudi Arabistan'ın 9200 hektarlık bir toprağa sahip olduğunu belirtebiliriz (Castel ve Kamara, 2009).

Bu yatırımlar yerel nüfusun bir bölümünün büyük şehirlere doğru yer değiştirmesi veya yeni topraklar arayışı, toprak güvensizliği, bölgesel çatışmalarda bir artış vs. gibi gerekçelerin kullanımı ile ilgili birçok tartışmalara yol açmaktadır (Sonuçları birden fazladır. Alıntı sağlayabiliriz.). Özellikle Avrupa Birliği ve halka açık şirketler SINOPEC (Çin Petrol ve Kimya Şirketi) ve CNPC (Çin Ulusal Petrol Şirketi) pazarının arzı için tarımsal yakıtlara artan bir ilgi bulunmaktadır, diğer yandan FAO, sürekli olarak dünyada bir milyardan fazla insanın hâlâ karınlarının doymadıklarını ve çoğunun Afrika'da bulunduğunu hatırlatmıştır (Dabat, 2011).

Tablo: Birçok Afrika ülkesinde gerçekleştirilen ve gerçek toprak edinimleri (Gabas, 2011).

Ülkeler	Açıklanan projeler	Açıklanacak alanlar (ha)	Etkili bir şekilde uygulanan projeler	Gerçekten edilen topraklar (vurgulanması gerekmeyen)
Madagaskar	60	4 100 150	7	18 900
Malavi	8	196 037	6	171037
Mali	21	695 105	6	180105
Mozambik	51	11 058 913	10	71 000
Zambiya	13	3 701 515	1	45 000
Etiyopya	76	3 844 647	10	395 500

II. Devlet Sorumluluğu

Devletin rolü, yabancı yatırımcıların yararı için geniş ölçekli arazi edinimi bağlamında çok önemlidir. Güney hükümetleri genellikle yüz binlerce hektarı yatırımcılara sunan ilk hükümetlerdir (Merlet, 2009). Bir kişinin devlet kurumlarının onayı olmadan bunu gerçekleştirmesi bile çok zordur. Bu uygulama bazen, devlet ile yatırımcı arasında, bölge sakinlerinin haklarına saygısızlık içinde yapılan ikili bir işbirliği biçiminde gerçekleştirilmektedir ve bu işbirliği kurulduğu zaman edinme sözleşmesi, en sık olarak, “Bizim topraklarımızı size vereceğimiz ve karşılığında istihdam yaratmanız veya bize bir hastane veya şehirler arası ulaşımı kolaylaştıracak asfalt yollar yapmanız gereklidir” ilkelerine dayanmaktadır. Sömürgecilik döneminden miras alan “domaniality” (kamu malı) ilkesi uyarınca devlet, kuşaklar boyunca uzun süredir geleneksel olarak işgal edilen ve kullanılan toprakları satar veya bağışlar (Merlet, 2009). Bu ikili işbirliği biçiminde çok talihli olan, çoğu zaman bazı yozlaşmış yetkililerin desteğiyle kendi oyun kurallarını belirleyen yatırımcılardır. Bu, hiçbir şeyden haberdar olmayan fakir sıradan vatandaşın tazminat vaadiyle topraklarından mahrum edilmesini sağlamaktadır. İkincisi, toprağın değeri karşısında çok önemsizdir veya mahkemelerle iç içe geçebilir bir adalet sürecine girmektedir. Devlet bazen çevrenin korunması için tahsis edilmiş ve tarımsal veya diğer kullanımlar için tüm faaliyetlerden yasaklanmış rezervleri bile vermektedir. Bütün bu sorunların sebepleri, çoğu Afrika ülkesinde hüküm süren yanlış yönetimden, yozlaşmadan, kamu imkânlarının suiistimal edilmelerinden, kayırmacılıktan ve sosyal adaletsizlikten vs. kaynaklanıyor olabilir. İnkâr edilemez kanıt yalnızca devlette görevli olan bir avuç insanın ülkenin zenginliklerinin büyük bir kısmını ellerinde tutması ile haklı gösterilmektedir.

III. Toprak Pazarlaması: Satın Alma veya Kiralama

Aile çatışması, Afrika ülkelerindeki kasaba ve köylerde arazi satışlarının ana nedenlerinden biridir. Genel olarak, arazi tüm ailenin ortak mirasını temsil eder ve ana sorumlusu, onu korumanın ağır sorumluluğunu taşıyan ailenin başıdır. Arazi babadan oğula miras kalır ve her şeyden önce ailenin saygınlığını temsil eder. Topraksız bir aile, itibarı olmayan biri gibidir. Bu süre zarfında, hiçbir aile bu bağlamda doğabilecek çatışmalardan kurtulamaz. Aile bakıcısının ortadan kaybolması veya babanın ölümü sonucu bu durum tetiklenmektedir. Ölümünden sonra, bütün ailenin gözleri miras dağılımına odaklanır ve bazen bu noktada ölen kişinin bıraktığı arsalar etrafında bir çıkar çatışması olabilir. Anlaşmaya dair zorluk, zaman zaman toprakların saçma fiyatlarla satılmasını zorunlu kılmaktadır. Arazi pazarlamasının bir başka biçimi, ihtiyacı olan yoksullar için, daha pahalı olduklarından sonra sattıkları çok düşük fiyatlarla arazi alımıdır. Bu uygulama zenginler için bir nimettir, çünkü aşırı kazanç sağlayan karlar, satın alma fiyatının üç katına birkaç yıl içinde tekrar satabilirler.

Leasing, genel olarak toprak karşılığı borca dayalı bir uygulamadır: “Bana belli bir miktar borç verirsin ve size geri kalanına kadar arazi veririm”. Bu durumda, kişinin ihtiyaç duyduğunu ancak toprağını elinde tutmak istediği görülmektedir. Bu nedenle, durum değişinceye kadar bu tür bir anlaşma yapması kişi için daha iyidir. Adından da anlaşılacağı gibi, bazıları kendilerini topraklarının basit ve sade bir şekilde kiraya veriyor, sizin ödeyeceğiniz miktarı belirliyorlar ve karşılığında kiralama koşullarına göre kullanmak için serbest erişime sahip oluyorsunuz.

Sonuç

Sistemin bazı olumsuz noktalarının yanı sıra, yabancı yatırımcılar ve Afrika ülkelerinin daha iyi bir tarımsal üretim için tarımın modernleşmesine dayanan ülkeleri arasındaki ikili işbirliği, Afrika için genel olarak iyi bir şey olabilir. Ancak işlemlerin sorunsuz bir şekilde yürütülebilmesi için etkilerden ilk etkilenecek olan zincir olduğundan, yerel halkın karar almada zorunlu olarak dâhil olması gerekmektedir. Her iki tarafın sözleşme kurallarına uyulması önem arz etmektedir. Sömürge sözleşmeleri kazanç-kazanç temelli olmalıdır, böylece bir tarafın yararından diğer taraf zarar görmeyecektir. Afrika’nın tarım arazi sisteminin reformasyondan geçirilmesi hayati önem arz etmektedir.

Kaynaklar

Agriculture et sécurité alimentaire : le grand défi de l'Afrique [WWW Document], La Tribune. URL <https://afrique.latribune.fr/entreprises/agriculture/2016-12-31/agriculture-et-securite-alimentaire-le-grand-de-fi-de-l-afrique.html> (accessed 5.13.19), 2017.

Comprendre le potentiel agricole du continent africain, Pour un monde solidaire. URL <http://pourunmondesolidaire.com/agriculture-alimentation/comprendre-le-potentiel-agricole-du-continent-africain/> (accessed 5.9.19), 2019.

Continent Africain, liste des pays d'Afrique, régions, climat, cartes, Pays Du Monde. URL <http://www.pays-du-monde.fr/pays-d-afrique/> (accessed 5.8.19), 2012.

Dabat, M.-H., Les nouveaux investissements dans les agrocarburants. *Afrique contemporaine* n° 237, 97-109, 2011.

Gabas, J.-J., Les investissements agricoles en Afrique. *Afrique contemporaine* 45-55, 2011.

Hopsort, S., 2014. La société civile contre l'accaparement des terres au Sénégal. Une forme originale de mobilisation, organisation informelle et multiniveaux. Rapport Cirad. Repéré sur le site le 18, 2018.

Karsenty, A., Ongolo, S., Les terres agricoles et les forêts dans la mondialisation: de la tentation de l'accaparement à la diversification des modèles. *Cahier Demeter* 12, 99-108, 2012.

TRANSFORMATION DE L'AGRICULTURE EN AFRIQUE [WWW Document], SenePlus. URL <https://www.senepius.com/economie/transformation-de-lagriculture-en-afrique> (accessed 5.12.19), 2015.

ETİYOPYA'DAKİ EĞİTİME AİT TARİHİ GELİŞMELER VE ZORLUKLAR

Adan Mohamed

*Marmara Üniversitesi, Eğitim Programları ve Öğretim Yüksek
Lisans Öğrencisi*

Özet

Bu makale, Etiyopya'daki eğitimin tarihi gelişmelerinin ve zorluklarının kısa bir incelemesi, Etiyopya'daki eğitimin tarihi evrimi hakkında genel bir bakış ve mevcut rejimin 1908'den beri son üç politik sistemin dominant kilise eğitime ve rahiplik, Hristiyanlık inancı ve kültürü için bireyler eğitmesine dair birinci misyonuna kabaca odaklanmasından beri karşılaşılan bazı zorluklara dair bilgiler sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Etiyopya, eğitim, derg rejimi

Giriş

Eğitim, insanlık medeniyetinin evi olan Etiyopya gibi bir ülke için yeni bir şey değildir. Dini eğitim ülkenin eğitiminde baskın bir şekilde hakimdi; Ortodoks Hristiyanlığı İmparator Menelik tarafından 1908'den beri Etiyopya'da eğitimi tekelleştirmiş ve Kilise okulları bireyleri rahipliğe ve birçok diğer dini göreve hazırlamıştır. Eğitime erişim yalnızca soyluların çocuklarına, çok sınırlı sayıda toprak kiracısı çiftçiye ve elit ailelerle ilişkisi olanlara sağlanıyordu. Geri kalan herkes kendileri ve çocukları için güçlüklerle eğitim alabiliyordu. Benzer şekilde, Kuran eğitimi de özellikle ülkenin doğu ve batı toplumlarında İslam enstitüleri tarafından veriliyordu. Etiyopya hükümeti 1908 yılında eğitim modernizasyonunu beyan etmiştir. Bu modern eğitim her biri kendi eğitim politikası ile ayrılacak şekilde son üç politik idare sistemi sırasında daha organize ve kurumsallaşmış haldeydi; bu üç politika idare sistemi İmparator Haileselassie'nin rejimi (1930-1974), askeri hükümet veya Derg rejimi (1974-1991) ve mevcut rejimdir (1991'den sonrası). Yeni kurulmuş olmasına rağmen, Etiyopya eğitimi uygulamada tamamen laik değildi. Aweke (2015) içeriklerin yinelenerek öğretilmesinin kilise eğitiminin felsefik olarak ortaya konması olduğunu ve Etiyopya'da bugün halen modern okul eğitiminde uygulandığını belirtmiştir.

1. İmparatorluk Hükümetlerinde Eğitim (1930-1974)

1941 ve 1970 arasındaki dönem genellikle imparatorluk dönemi olarak bilinir. Bu dönemde monarşinin birincil figürü olan imparator bir bütçe hakkı çıkardı ve eğitim imparatorun dikte ettiği tüm güçle ilerleme aracı olarak değerlendirildi ve eğitimin merkeziliği inanılan ilkelerden biriydi. Bu dönemin eğitim sektörü de en iyi personele sahip ve en iyi fi-

nanse edilenlerden biri olarak kabul edilirdi. İmparator eğitim ile ülkenin medenileşmesi ve modernize edilmesinden bahsettiği sektör üzerine verdiği çeşitli konuşmalar dışında bu beyanından ne anlaşıldığına dair bir fikirbirliği olmasa da imparator bunu kişisel eğitim ve ilerleme sloganı olarak kullanmıştır. Eğitimin kapsamı ve kalitesi iyi değildi ve sektör gelişmelerinin planlanmasında, finanse edilmesinde ve desteklenmesindeki ana ortaklar olarak Dünya Bankası, USAID ve UNESCO gibi sektöre dahil olmak harici aktörlerin çeşitliği de genişti.

Bu dış aktörler ana bir role sahipti ve “neyin öğretileceğini” yani içeriği ve “nasıl öğretileceğini” yani öğretim sürecini ve hatta eğitimin kimi temsil edeceğini bile etkilediler. Tekeste’ye göre, Dünya Bankası ve UNESCO dahil olmak üzere bu dış eğitim aktörlerinin gelişmekte olan tüm ülkelerde vaaz verdiği ikna edici masajlardan biri, eğitimin ekonomik gelişmelerdeki rolü oldu. Bu bağlamda bazı önemli unsurlar göz ardı edildi ve yaygın gelişen yoksulluk ve bu gelişmekte olan dünya eğitim sektörünün düşük ekonomik durumu nedeniyle stratejik olarak Dünya Bankası ve USAID tarafından seçildi. Etiyopya gibi ülkelerde UNESCO, ülkedeki eğitim sistemini sağlamak ve genişletmek için eğitimsel iyileştirmelerin nasıl olması gerektiğine büyük ölçüde hakimdi.

Ampirik çağın eğitimi, ülkeyi çoğunlukla batılı ideolojinin modernizasyonuna kaydırmak için atılan bazı adımlar için yer sağlamamıştı. 1940’lardan 1950’lere kadar, belli teşviklere sahip yatılı öğrencilerin okul uniformaları gibi bazı eğitim tesislerine serbestçe erişebildiği okullarda önemli ölçüde genişleme oldu. Böyle bir yoğunlaşma, meslek yüksekokullarında zeki öğrencileri cezbetmek için yaygındı ve mesleki eğitimi tamamladıktan sonra, bu mezunlar için akademik yeterlilik ve piyasa gereksinimlerine uygun olarak cazip ücretle iş olanakları mevcuttu. Her ne kadar ampirik dönemin eğitim yatırımına geri döndüğü anlaşılsa da, istihdam konusunda yüksek tutarsızlık vardı. Sadece birkaç yıl süren okullarda, soylu çocukları kendilerini ödüllendirici bir gelirle daha üst sıralara yerleştirilirdi. Okul eğitimi ücretsizdi ve daha düşük sınıfların çocuklarına hitap ediyordu, ancak mütevazı aile geçmişinden gelenlerin eğitim yatırımı konusunda endişe etme olasılıkları daha düşüktü, daha ziyade istihdam ve bireysel gelir yükümlülüğü kraliyet akrabalıkları tarafından belirlendi ve aristokraziyle sıkıca bağlandı.

Bu çağdaki Etiyopya eğitimi, imparatorun ana ölçütü olarak kullandığı Ortodoks Kilisesi’nden açıkça etkilenmiştir. Hristiyanlığın ülkenin tek

dini hakkı olarak bunu bulması ve diğer dini erdemlere izin verilmemesi sonucu, eğitim krala, Hristiyanlığa ve ülkeye saygı gösteren iyi donanımlı Hristiyan misyoner vatandaşlara verilmesi için Luther misyonerlerinin öğretilerine yönelikti. Diğer tüm dinler, özellikle de takipçileri yaygın olan İslam, iz bırakma ve hatta takipçi edinme hakkından bile mahrum edildi.

Aweke'ye (2015) göre, tüm Hristiyan olmayanlar, İncili okullarda Amharca ders kitabı olarak öğrenmek zorunda kaldı. Bu dönemin Etiyopya eğitimini etkileyen bir diğer önemli faktör ise Batı ideolojisi ile iyi eğitilmiş seçkinler üretmek için eğitimin modernizasyonu idi. Bunlar aynı zamanda imparatorun, Batılıların istilasını gibi başlangıçta kılık değiştirmiş dinsel olduğu için Hristiyan üstünlüğünün eğilimi ile de desteklendi.

Etiyopya eğitimini etkileyen bir diğer göze çarpan faktör, eğitimin UNCO tarafından önerilen devletin ekonomik kalkınmasında rolü olmuştur, ancak bu temel olarak Theodore Schulz tarafından yürütülen öncü bir çalışmadan kaynaklanmaktadır. Aslen Amerikan bağlamına dayanan Schulz çalışması, eğitim yatırımının doğrudan bağlantılı olup olmadığı ve Etiyopya bağlamında hem kolektif hem de bireysel düzeyde artan bir gelire yol açıp açmadığına dair ciddi bir çarpıtma ve yanlış algı yaratmıştır. Dünya Bankası ve UNESCO gibi uluslararası kuruluşlar bu çalışmayı sorunları da ağırlaştıran bağlamda benimsemiştir.

Burada böyle bir çalışmanın bağlamlanması, Etiyopya bağlamında sonuçlandırılmasının ülkenin ekonomik durumunu hesaba katması gerektiği kolaylıkla anlaşılabilir. Sadece belirli bir ulusun ekonomisi büyüdüğünde eğitime yapılan yatırımlar, yatırımcıları tarafından kayda değer gelirlere yol açabilir, bu da gelirin artmasına neden olur, ancak durgun ekonomik kaydın eğitimde kayıtlı yatırım olduğu Etiyopya gibi ülkeler, maddi getiriye yol açmamıştır.

1941-1970 yılları arasında Etiyopya'nın eğitim sistemi, daha çok büro görevlerine layık görülebilecek akademisyenlere yönelikti ve müfredatlar, ülkenin sosyo-ekonomik durumunu değil, eğitimin modernizasyonunu yansıtmaktaydı. Son olarak, ampirik hükümetin çöküşü Dünya Bankası, eğitim sektörünün hassas bir krizle karşı karşıya olduğunu onayladıktan sonra, okul çağındaki çocukların çoğunluğunun eğitime erişimi yoktu ve ülkenin 1980 yılına kadar herkes için evrensel ilköğretim hedefi ise bilinçli olarak gerçekçi değildi.

Monarşiye karşı ortaya çıkarılan çeşitli iç faktörler nedeniyle, sistem çapında politik karışıklık kaçınılmaz hale geldi, bu faktörler arasında en

ciddi olanı, imparatorun görmezden geldiği ve ele almamaya çalıştığı ülkenin kuzeyindeki Müslüman topluma isabet eden kıtlık oldu. Sonuçta, imparator ve hükümeti, durumu uluslararası toplumdan gizlemek için gayretle çaba sarf etti. Tekeste'ye göre, 1.000.000'den fazla kişi öldü, bazıları ise bu salgın kıtlığın sonunda yerleşim yerlerinden göç etmek zorunda kaldı.

Hem yaşam standartlarındaki kademeli değişim hem de insanların mutsuzluğu görülür şekilde yayıldı. Askerler hükümetin Eritre'de ayrılıkçılarla başa çıkış metoduna, karşı çıkmış ve üniversite öğrencilerinin hükümete karşı yaptığı gösteriler de uluslararası toplumun dikkatini ülkenin kuzey kısmında özellikle kıtlığa çekmiştir ve artan yakıt fiyatları da yaşam giderlerini arttırmış ve 1974 eğitim politikası ile birlikte ampirik hükümet sisteminin çöküşüne katkıda bulunmuştur.

II. Derg Rejiminde Eğitim (1974-1991)

İmparator Haile Selassie'nin yönettiği monarşinin çöküşünden sonra, bir askeri hükümet iktidara geldi ve ülke cumhuriyetin komünist işçi partisi tarafından yönetildiğini açıkladı. Bütün güçler merkezi hükümet tarafından merkezileştirildi, topraklar devlet kontrolü altındaydı ve ülke komuta ekonomisini takip etti. Askeri hükümet altında, bilimsel sosyalizmin yolu, ülkeyi bilimsel gelişmelerin arka çalışma aşamasından çıkarmak için en uygun strateji olarak kabul edildi. Askeri liderlik, kelimenin tam anlamıyla ülkeye hükmetmek için Derg olarak bilinen geçici askeri idare konseyi denilen şeyi uyguladı ve bize 20. yüzyıldaki en doktrin Marksist rejimden biri olarak bildirildi.

İktidara geldikten sonra, askeri hükümetler, okuma yazma bilmeme durumunun ortadan kaldırılması ve tüm çocuklar için birinci eğitimin sağlanması için bilgi ve istihdam için işbirliği kampanyasının geliştirilmesi olarak bilinen ulusal bir kampanya ilan etmiştir. Hükümetler, ülke çapında çok uzak ve ihmal edilen kısımlar da dahil olmak üzere kırsal alanlara erişimi olan resmi eğitim ve ulusal yetişkin okuryazarlığı yoluyla ülke çapında kitle eğitiminin uygulanmasını vurguladı. Okuryazarlık kampanyasında Derg hükümetleri, ülkedeki okula kayıt oranının sayısal olarak artmasıyla, rejimin en iyi başarılarından biri olarak kabul edilen ülkede okuryazarlığı sağlamak için sıralı kampanyalar başlattı.

İlköğretimdeki muazzam niceliksel gelişmeler, askeri hükümet sırasında Etiyopya'nın eğitim tarihindeki herhangi bir rejimden fazlay-

dı. Zenebe'ye (2009) göre, okula kayıt oranı 1974'te %15,8'den 1988-89'da %36,2'ye yükselmiştir. Bu okula kayıt artışıyla birlikte ülke, öğrencilerin sınırlı okul tesislerinin etkin kullanımı için okul görevlerini sabah ya da öğleden sonra takip ettikleri bir vardiya sistemi benimsendi.

Sektörde, özellikle kırsal alanlarda ve küçük kasabalarda, okul sayılarının artması dahil, birçok değişiklik yapıldı. Ülkenin askeri hükümet sırasında eğitimi öncelikle İsveç tarafından desteklendi. Bununla birlikte, ilköğretimin genişlemesi, yeterli mali kaynak eksikliğinin daha sonra ortaya çıkan engeller olduğu çeşitli engellerle karşı karşıya kalmıştır; bu, daha sonra okula kayıt, eşitlik ve konuyla ilgili olarak eğitim sisteminin tüm seviyelerinde tam bir düşüşe neden olmuştur.

III. Mevcut Hükümette Eğitim (1991 ve sonrası)

Askeri iktidar Mayıs 1991'de nihai olarak iktidardan kaldırılmasına sebep olduğu uzun süre yıkıcı sivil savaş sonucu sona ermiştir. Etiyopyalı halkların devrimci demokratik cephesi (EPRDF) olarak bilinen mevcut parti tarafından ordunun meclis demokratik yönetişimine siyasi dönüşümü ilan edilmiştir. EPRDF, derhal 1993 yılında yapılacak seçime kadar çok partili sisteme izin veren yeni bir tüzüğe sahip geçiş hükümetinin kurulması için **ülke çapında bir konferans çağrısı** yapmıştır.

Yeni tüzüğü ile Etiyopya etnik çeşitliliği güçlendirilmiş ve 12 özerk bölge ve iki tüzel şehir tanınmıştır. Bununla birlikte, 1994 yılında açıkça yürürlüğe giren yeni bir anayasa, sayıyı dokuz özerk bölgesel devlete indirdi. Bölgeler daha çok etnik dil ve halk tarihine dayandırılmıştır. Bu dokuz bölge Somali, Oromia, Gambela, Benishngul Gumuz, Harari, milletler, milletlerden ve Etiyopya Halkından, Amhara, Afar ve Tigray'dan oluşmaktaydı. Bu özerk bölgesel devletler arasında Tigray Harari, Gambela Benishangul dışında diğer bölgelere karşın bir azınlıktı; Harari ve Gambela Benishangul ülkeyi 1991'den 2018'e kadar temel olarak demokratik değer ile yönetmiştir ve Amhara da 1991'den önce ülkeyi yönetmiştir; tüm diğer bölgeler politik olarak bastırılmış ve hükmetme hakkından ve politik ilişki kurmaktan alı konmuştur. Oromia, Tigray, Amhara ve SNNP dışında, bu dört bölge eğitim ve altyapı bağlamında genel Etiyopya politikalarında ötekileştirilmiştir. Geri kalanlar ülkenin genelinde en az gelişmiş bölgeler olarak bilinmektedir.

Dolayısıyla, ülkenin eğitim ve politik sistemi köklerini Hristiyan doktrininin uzun vadeli egemenliğinden almaktadır. Sonuç olarak, Eti-

yopya'nın politikası hiçbir zaman Müslüman topluma yönelik dini ayrımcılıktan uzak olmamıştır.

2013 yılında, devlet üniversitelerindeki Müslüman öğrenciler, üniversite yurtlarında namaz kılmamakla yükümlüydü ve neredeyse tüm kamu üniversiteleri kampüslerinde Müslüman kadınların başını örtmesini yasaklamıştı. Birçok Müslüman öğrenci üniversitelerden çekilirken, diğer birçok masum tutuklandı.

İlke olarak halk tarafından yönetilmeyen EPDF hükümeti pratikte merkezi olmayan bir eğitim sistemi ilan etmiştir. Bölgesel hükümetlere eğitimlerini yönetme yetkisi verilmiş ancak, orta öğretim federal hükümet altında kalmıştır. Federal hükümet aynı zamanda ilköğretimin uygulanmasının sorumluluğunu da **üstlenmiştir**.

EPDF, diğer rejimlerle karşılaştırıldığında, eğitim sistemini yeniden yapılandırmakta ve okul hizmetinin adaletsiz dağıtılması, kalite eksikliği ve alaka düzeyi gibi eski rejimlerce çözülmeyen ve **önceki rejimlerin uzun vadeli demokratik olmayan** yapıdaki bazı eğitim sorunlarına cevap vermek amacıyla yeni bir eğitim ve öğretim politikası belirlemiştir. Yeni eğitim eğitimi politikasında ilköğretime öncelik verilmiş ve daha yüksek kalite, eşitlik ve alaka düzeyi ile ilköğretime erişim konusunda daha fazla vurgu yapılmıştır.

Yeni eğitim ve öğretim politikası, çeşitli eğitim sektörleri geliştirme programları (ESDP) uygulamasına başlamıştır. Bu başarılı olmasa da, 2015 yılına kadar evrensel ilköğretime ulaşma konusundaki uzun vadeli hedefleriyle 1997'den başlayarak en fazla beş yıl sürdürülebilirdir. Bununla birlikte, okula kayıt olmada, profesyonel öğretmenlerin sayısında **önemli bir artış gözlenirken, maalesef ülkede** kıtadaki en düşük okuryazarlık oranı kaydedilmiştir.

IV. Büyük Değişiklikler

Etiyopya eğitimi birçok sorunla karşılaştı ve hâlâ en az kıtadaki meslektaşlarına karşı duruyordu. Siyasi huzursuzluk ve sonraki rejimlerin değişmesi nedeniyle, her biri kendi politik felsefesine sahip olan sektör, temel olarak erişim, alaka düzeyi, eşitlik ve eşitlik üzerindeki büyük ileri-cı engelleri kanıtlamıştır. Günümüzde bile, Afar, Somali, Benishangul gumuz ve Gambela gibi bazı bölgelerin oldukça marjinalleştirildiği yüksek bölgesel eşitsizlikler bulunmakta, özellikle bu bölgelerde yetersiz eğitim kalitesi, eğitimsiz ve yetersiz motivasyona sahip öğretmenler ve ayrıca

eğitim materyali eksikliği nedeniyle son derece zayıf. Ülkenin karşılaştığı temel sorunlardan biri, eğitimin amacı, örgütlenmesi ve felsefesinin ağırlıklı olarak ülkenin bağlamına yabancı olması ve dolayısıyla sektörün işlevsel rolünü kaybetmesiydi.

Orta öğretimden yükseköğretime kadar bir eğitim aracı olan İngilizcenin yaygın kullanımı, eğitimin kör Batılılaşmasından ziyade nihai uygulamasından önce yapılmış güvenilir bir tahmin olmadığı için eğitim kalitesini olumsuz yönde etkilemiştir. Sistem, ayrımcı ve istihdam piyasalarıyla alakasız olduğu için eleştirildi. İtalyan işgali sırasında ülkenin eğitimi faşist ideolojiyi yansıtmak ve daha fazla asker üretmek, İtalyan kültürünü özümsemek ve İtalyan hırslarını geliştirecek şekilde donatmak zorunda kaldı, bu nedenle müfredat müfredatı ve öğretim materyali diğer ülkelerden yapıldı. 1936-1941'deki İtalyan işgalinden sonra Etiyopya eğitimi modellendirildi ve İngiliz eğitim sistemine göre uyarlandı ve öğretmenler İngiltere'den getirtildi, Etiyopya birçok ülkenin tarihsel olarak en düşük okuryazarlığı oranı ve en az ekonomik büyüme yaşayan ülkede eğitim ilerlemesini engelleyen birçok sosyal tarihsel ve politik engelle karşılaşmıştır

Kaynaklar

Ambatchew, Michael Daniel, 2003, *The Effect of Primary English Readers on Reading Skills in Ethiopia*. Doktora Tezi, Pretoria Üniversitesi: Güney Afrika.

Aweke. SH. *Annual, M., & Educational, I.* (2015). *Foundation of Curriculum in Ethiopia : Historical, Philosophical, Psychological and Sociological Perspectives*.

Bishaw, A. & Lasser J. (2012). *Education in Ethiopia: Past, Present and Future Prospects*. African Nebula, Sürüm 5 Dale,

Negash, T. (2006). *Education in Ethiopia: From crisis to the brink of collapse*. In Nordiska Afrikainstitutet Discussion Paper (Bölüm. 33).

PROGRAM-FOR-RESULTS INFORMATION DOCUMENT (PID) CONCEPT STAGE Rapor Numarası: (2013). 0110495, 1-8.

Teffera, S. (2005). *Education and Development in Ethiopia*. 8(2), 18-35.

Tesshome, G. (1979). *Education in Ethiopia: prospect and retrospect*. Ann Arbor, Michigan Press Üniversitesi. Wakefield,

BİLGİ EKONOMİSİ VE EKONOMİK BÜYÜME: KAMERUN VAKASI

Oumarou Moussa

*Marmara Üniversitesi, Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme,
Doktora Öğrencisi*

Özet

Bu makalenin amacı, Kamerun ekonomisinin büyümesi üzerindeki bilgi ekonomisinin önemini ve etkisini göstermektir. İlk olarak, bilgi ekonomisi kavramı ve büyümesi tanımlanmıştır. Sonrasında, dijital ekonomi patlaması ve büyümeye katkısı analiz edilmiştir. Kamerun’da dijital ekonomi, internet, mobil ve e-ticaret dâhil olmak üzere sensör ağları gibi platformların sağladığı ekonomik ve sosyal aktiviteleri kapsamaktadır. Dijital ekonominin Kamerun’a gelmesinden bu yana, ülkenin büyümesine toplam katkısı, dijital sermayenin birikmesi ve dijital sermayenin üretken sisteme yayılması ile ölçülen dolaylı etkiden doğrudan etkilenmesinden ibarettir. Tüm hızıyla, bilgi ekonomisi Kamerun ekonomisinin stratejik bir sektörü haline gelmiştir ve ülkenin büyümesine katkısı ihmal edilemez boyuttadır. Ekonomiye katma değer yaratmakta olup, büyümeye katkısı, bazı sektörlerinkilerden daha büyüktür.

Anahtar kelimeler: bilgi ekonomisi, ekonomik büyüme, Kamerun

Giriş

“Bilginin, bilişimin ve iletişimin değişen özelliklerinin tanımladığı dijital ekonomi artık ekonomik büyüme ve sosyal değişimin önde gelen itici gücü. Bu temel dönüşümleri daha iyi anlayarak araştırmaya, ürünlere veya hizmetlere yatırım yapıp yapmadığımız veya yeniçağın gerçeklerine kanunlarımızı ve politikalarımızı uyarlayıp uyarlamadığımıza dair daha akıllıca kararlar alabiliriz.” Neal Lane, Nisan 1999.

Bununla birlikte, bilgi temelli ekonomi, bir gayri maddi sermaye (eğitim, kurs, insan sermayesi, araştırma ve geliştirme, vb.) payının artırılmasına yönelik eğilim ve Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin (BİT) (İnternet, geniş bant altyapıları) Yayılımı arasındaki bir şoka ve yakın ilişkiye dayanır. Dolayısıyla, bu ilişki, Fordist üretim rejiminin istikrarından sonra inovasyon ve teknolojik değişimin kaynaklarını ve hızını büyük ölçüde değiştirmiştir. İlim, eğitim, bilgi ve yenilik, küreselleşme sürecindeki ekonomik büyümenin ana göstergeleridir. Bu nedenle, ekonomik büyüme için ilimin önemi, tüm gelişmiş ülkelere müdahale eden geç ekonomik krizle derinleşmiştir. Gelişim programlarında, genel olarak Afrika ülkeleri ve özellikle de Kamerun, yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin geliştirilmesine ve arttırılmasına artan bir ilgi duymaktadır. Rekabet gücü teknolojik gelişmelere daha fazla bağımlı olan gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında, Afrika ülkeleri düşük faktör fiyatlarından, özellikle de işgücünde karşılaştırmalı üstünlüğe dayanmaktadır. Bu nedenle, teknolojik ilerleme daha fazla bilgi ve bilgiye erişime bağlıdır. Günümüzde dijital ekonomi veya bilgi ekonomisi kavramı daha fazla kullanılmaktadır. Bu tür bir ekonomik modelde, eğitim, bilgi, araştırma, yenilik, teknoloji altyapısı birbirine daha da bağlıdır.

Bu makalenin amacı Kamerun örneğinde ekonomik büyümeye olan insan sermayesinin yanı sıra bilgi ekonomisinin önemini tanımlamaktır. Bilgi ekonomisi kavramı ve ekonominin büyümesi bu makalede açıklanmıştır.

Daha gelişmiş ülkeler daha az gelişmiş ülkelere bilgiye daha fazla yatırım yapar, dolayısıyla diğerlerinin yanında ülke sahip olduğu bilgiye ne kadar fazla yatırım yaparsa, o kadar gelişir. Günümüzde bilgi, ekonomik büyümede çok önemli bir rol oynamaktadır. Bilgi ekonomisi, ekonomik büyümenin göstergesidir, bu da diğerlerinin yanında ülkenin daha fazla bilgiye yatırım yapmasının, gelecekte ekonomik büyüme oranının daha yüksek olacağı anlamına gelmektedir.

Kamerun'un Dünya Bankası veritabanındaki verileri Kamerun'un 2010 ve 2018 yılları arasında bilgiye ekonomik olarak ne kadar yatırım yaptığının gözlemlenmesi için incelenmiştir.

I. Bilgi Ekonomisi Kavramı

"Bilgi ekonomisi" terimi ilk defa 1969 yılında Peter Drucker tarafından tüm "bilgi odaklı"¹ faaliyet sektörleri için kullanılmıştır. İfade daha sonra gelişir ve zengin bir söylem ortaya çıkarır, ancak fikir birliği bilgi ekonomisinin tanımının olmadığıdır. OECD, bunu "doğrudan ilim ve bilginin üretilmesine, yayılmasına ve kullanılmasına dayanan" bir şekilde karakterize ediyor.² Dominique Foray için bu, "her ülkede temel olarak genellikle üretim ve yönetim ile ilgili göstergelerin bir araya getirilmesi ile tanımlanmakta olan ilme odaklı faaliyetler tabanlı üretim ve hizmet faaliyetleri sektörüne dayanmaktadır".³ Diğerleri için gelişme ve büyüme dinamiklerinin "ilimin sistematik olarak sömürülmesine ve yeni bilgilere" dayandığı bir tür ekonomik ve sosyal örgütlenme anlamına gelmektedir.⁴ Bazı yazarlar bu uygun ismin birden fazla ve çok yönlü⁵ bir gerçeği, bir

1 Drucker, Peter, *Süreksizlik Yaşı. Değişen Toplumumuza İlkeler*, New York, Harper & Row, Bölüm 12, 1965.

2 OCDE, *L'économie fondée sur le savoir*, Paris, OCDE, 3, 1996.

3 Dominique, Foray, *L'économie de la Connaissance*, Paris, La Découverte, 2009, 5.

4 Antonelle, Corsani, Patrick Dieuaide ve Christian Azaïs. *Un un capitalisme cognitif: Her Şey Dahil Toprakları*, Paris, L'Harmattan, 10, 2001.

5 Godin, Benoît, "The Knowledge-Based Economy: Conceptual Framework or Buzzword?" *Journal of Technology Transfer*, Bölüm 31, 17-30, 2006.

“kara kutuyu” hatta bir kararsız kavramı kapsadığını ve somut teorik bir temelden yoksun olduğunu vurgulamaktadır.

Bilgi ekonomisinin ortaya çıkışı- bilgi uzun zaman önce ekonomistler için bir çalışma konusu olmuş olmasına rağmen- tarihsel fenomen ile eşleşmektedir. Tarihsel olgunun kuvvetle bölgeselleştirildiğine dikkat etmek önemlidir, daha sonra diğer bölgelere yayılsa bile en gelişmiş ülkelerde ve özellikle de Amerika Birleşik Devletleri’nde ilk kez ortaya çıktığı belirtilmelidir. Şu anda, bilgi ekonomisi alanındaki tüm dünyada araştırmalar yapılması, bilgi ekonomisi alanını ulusal sınırların ötesine taşımıştır. Ayrıca, “Bilgi Ekonomisi İndeksi ve Bilgi Endeksini tanımlayan Bilgi Değerlendirme Metodolojisini (KAM)” belirleyen Dünya Bankası yaklaşımına göre olan “Bilgi Endeksi (KI) bir ülkenin bilgi oluşturma, benimseme ve yayma becerisini ölçtüğü” bilgi ekonomisi tanımını kullanabiliriz. Bu, belirli bir ülkedeki genel bilgi geliştirme potansiyelinin bir göstergesidir. Buna göre, Dünya Bankası Bilgi Ekonomisi Endeksi (KEI) ile ölçebilmekte ve çevrenin ekonomik gelişim için bilginin etkili bir şekilde kullanılmasında iletken olup olmadığını dikkate almaktadır. Bu, Bilgi Ekonomisine yönelik bir ülke veya bölgenin genel gelişim düzeyini temsil eden toplu bir endekstir.⁶ KEI dört alt endeksten oluşmaktadır: ekonomik ve kurumsal rejim, eğitim ve insan kaynakları, inovasyon sistemi ve BİT.

II. Bilgi Ekonomisinde Ekonomik Büyüme Kavramı

İlim, bilgi ve yeni ekonomi, ekonomik büyüme için insan sermayesinin artan önemi anlamına gelmektedir. İnsan sermayesi (işgücünün eğitimi ve niteliği) ekonomik büyüme, sermaye ve emeğin temel faktörlerini değiştirdi ve en önemli göstergeleri haline geldi. Ekonomik büyüme üzerinde beşeri sermaye anlayışının değişmesi, ekonomik büyüme teorisinde gösterilmiştir ve 20. yüzyılın seksenlerinde yeni büyüme teorisinin yaratılmasına sebep olmuştur.

18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın ortalarında, Adam Smith ve Karl Marx’ın çalışmaları, eğitim, teknik bilgi ve becerinin verimlilik konusundaki önemini göstermiştir. Usta ve çırak arasındaki ilişki aynı zamanda bir beceri transferi yoluyla bir bilgi transferine de izin vermiştir.

Adam Smith, *Milletlerin Refahlarının Yapısı ve Sebepleri Üzerine Araştırmalar* kitabının birinci bölümünde, “Bazı araçların ve makinelerin aslında çok

6 WORLD BANK INSTITUTE. *Measuring Knowledge in The World’s Economies*, Knowledge for development program.

basit bir operasyon için çalıştırılan basit işçilerin icatları olduğunu ve bu operasyonu gerçekleştirmek için daha kolay ve hızlı metotlar bulmak için doğal olarak düşüncelerini uyguladıklarını” belirtmektedir.⁷

Smith’ten sonra Karl Marx, Kapital’in üçüncü kitabında (Marx, 1977, V, 113), “Buluşlardan doğan ekonomi” başlıklı paragrafta, “Nasıl ve nerede tasarrufta bulunulacağını, hâlihazırda yapılan buluşların en basit şekilde nasıl uygulanacağını, hangi pratik zorlukların üretim sürecinde, vs. kullanılması için teorinin uygulanmasından üstesinden gelinmesi gerektiğini keşfeden ve gösteren yalnızca toplu işçi deneyimidir” şeklinde vurguladıktan sonra, genel çalışmayı ve toplu çalışmayı ayırıştırır. “Genel iş tüm bilimsel işler, tüm buluşlar, keşiflerken; toplu iş bireylerin doğrudan işbirliğini varsaymaktadır”.⁸

Smith ve Marx’ın yanı sıra, Neo-klasik büyüme teorileri de sermayenin öneminin değerini düşürdü çünkü insan sermayesinden elde edilen dönüş, emeğe dönüştü ve bu şekilde gelirdeki sermaye payını azalttı. Yeni büyüme teorilerine göre, sermayedeki somut ve soyut şekillerini karıştırmak gerekir. Yeterlilik ve eğitim seviyesi yoluyla bilgi ve beceri edinmek bunların toplanmasındaki çok önemli biçimlerinden biridir.

Beşeri sermaye, üreten kurgunun en az hareketli bileşeni haline geldi ve ulusal ekonomilerin rekabet edebilirliğindeki farklılıkları açıklayan denklemden eğitimin kilit değişken olmasının sebeplerinden biridir. Beşeri sermaye yatırımlarının artması, emek verimliliğinin büyümesini etkilemektedir. Yüksek öğrenim çok önemli bir ekonomik büyüme kaynağıdır ve örneğin ekonomik gelişme, üretim kontrolü ve organizasyon vb. etkilerin kullanımı gibi diğer ekonomik büyüme faktörlerinin verimliliğini teşvik etmektedir. İnsan sermayesinin değeri, daha fazla mal ve hizmet üretme becerisine ek olarak üstün mal veya hizmet üretme becerisi ile büyümektedir. Üretim işlevindeki diğer faktörlere karşın beşeri sermaye, ekonomik büyüme koşullarının toplam küreselleşmesine daha dirençli olduğu için ulusal ekonominin rekabetçiliğinin gelişimi için beşeri sermayenin önemi büyümektedir.

Sonuç olarak, büyük iktisatçılar, Adam Smith’in iki yüz yıl öncesinde yazdığı gibi, eğitim, ilim, bilgi, teknik bilgi, beceri, üretkenlik ve büyüme konusundaki temel rolün önemini hem bireysel hem de kolektif bakış açısıyla görmektedir. Birçok yönden, bu beşeri yatırım algısı bizi temel eğitimin buradaki rolüne yönlendirmektedir ve bu da, bizi yararlı bilgiye

7 Jaudel ve Servet, 14, 2000.

8 Amable ve Askenazy, 13, 2005.

erişimi kolaylaştıracak eğitim sisteminin seçimine yönlendirmektedir.

III. Kamerun'da Gözlenen Bilgi Ekonomisinin Etkileri

"İnovasyona, araştırmaya, eğitime ve teknolojik değişikliklere yapılan yatırım, ekonomik performansın en merkezi noktasıdır. Ekonominin büyümesi, yüksek öğrenime, inovasyona, araştırmaya ve yazılıma yapılan yatırımlarla analiz edilebilir".⁹

Bugün Kamerun'da dijital ekonomi üzerine tartışmalar giderek artmaktadır. Bilgi temelli ekonomi veya dijital ekonomi hızla yükselmekte ve katkısı hiçbir şekilde ihmal edilemeyecek olan ulusal durumu değiştirebilecek bir stratejik varlığı temsil etmektedir. 2020'de dijital yükseliş hedeflerine ve 2035'te yükseliş hedeflerine ulaşmak için büyük bir zorluk olan bu teknolojinin durumu pek de iyi değil. Uluslararası olarak, Kamerun %21'lik İnternet penetrasyon oranı ve %3.5'lik GSYİH büyüme katkısı ile büyümede geride kalmaktadır. Bu gecikmeyi telafi etmek amacıyla, 2016'dan bu yana, dijital ekonomiye adanmış fuarlar, forumlar İnternet ve BİT'lerin kullanımının sağladığı avantaj ve fırsatlardan yararlanmak için düzenliyor. Bu ayrıcalıklar, verimlilik artışı ve son teknoloji ile ilgili olmaktadır.

Kamerun'da dijitalleşme, ülkenin ekonomik gelişimi için stratejik bir adım olarak görülmektedir. Kamerun Devleti, dijital sektörün ülke gelirlerini arttırmada önemli ölçüde yardımcı olabileceğine inanmaktadır. Kamerun Posta ve Telekomünikasyon Bakanlığı'nın bakış açısından, bu husus, 2020 için Kamerun Dijital Strateji Planının geliştirilmesinde hâkim olan bir vizyondur. Bu nedenle, hükümet dijital sektörün yıllık ortalama katkısını 300 milyar CFA Frank'ına karşı geçmişte 136 milyar CFA Frank'ı karşısında vergiler ile yükseltmeyi planlamıştır. Kamerun Hükümeti, devlet kaynaklarının Dijital sektörün katkısındaki bu iyileşmenin, telekomünikasyon sektörünün genel olarak yaşadığı "patlama" ya da özellikle mobil sektörün bildiği "dinamizm" yüzünden olduğuna inanmaktadır.

Dijital sektörde beklenen artış, yalnızca Devletin gelirlerine katkısı düzeyinde görülmemelidir. Hükümet kaynaklarına göre, Kamerun'ın GSYH'sına dijital sektör katkısının 2016'da %5 iken bunun 2020'de %10'a çıkarak ikiye katlayacağı beklenmektedir. Aynı zamanda, sektörde ya-

9 BATAGAN, L. Knowledge Dynamics and Economy Growth. Revista Informatica Economica [online]. No. 4, (48), 2008, s. 27-30.

ratılan doğrudan iş sayısının beş kat artarak 10.000'den 50.000'e çıkması beklenmektedir. Hükümet, bunu başarmak için yerel kalkınma açısından Kamerun Devleti'nin internete erişimi olan hane halkı oranını %6'dan %20'ye ve büyük şirketlerdeki genişbant erişim oranını %95'e kadar yükseltmeye planladığını belirtiyor.

Kamerun'a bilgi ekonomisinin gelişile birlikte, ticaret, turizm, sigorta, sağlık ve diğerleri gibi bazı sektörler yeniden yapılanmaya uğramış; yeni ve inovatif alanlar yaratmıştır. Mart 2016'da, Kamerun'da dijital ekonominin ilk gününün açıklanması, Dünya Bankası'nı "Dijital 2016'nın Payları" isimli bir rapor hazırlamaya yönlendirdi. Bu dijital günler Kamerun'un bu devrimde diğer ülkeler gibi yeni bilgi ve iletişim teknolojileri sektöründe yer alma ve ortaya çıkan kalkınmanın fırsatlarından ve çıkarlarından faydalanma arzusunun kaynaklanmıştır. Bu sebeptendir ki ülke dijital olma arzusunu dile getirmektedir.

Gelişinden bu yana, çevrimiçi satın alımlar, banka hesaplarının yönetimi, işlemlerin uygulanabilirliği, İnternet üzerinden bankacılık ve sigorta hizmetlerine erişim hız kazanıyor. Bugün Kamerun'da mobil para ile ödeme ve para transferi 6 milyondan fazla (Kenya'da 26 milyona, Nijerya'da 24 milyona karşı) kullanıcıya sahip.¹⁰ Bugün Kamerun'da 10 milyondan fazla mobil kullanıcı var. Kamerun'da dijital ekonominin hızlı büyümesi, 2016'da 3G ve 4G'nin gelişini bir etken haline getirdi. *Journal Actu Cameroun'a* göre, ülke şu anda yaklaşık 12.000 km şehirlerarası fiber optik (2012'den önceki 2150'ye kıyasla) altyapı, yani 360 ilçeden 209'una ve 58 bölümden 52'sine fiber optik altyapı ile komşu ülkelere bağlıdır.

Telefon da geride kalmamıştır. Sabit hat segmenti 2010 yılında 55.220 aboneden 2016'da 71.463'e yükselmiştir. Cep telefonu numaraları bu dijital ilerlemenin en büyük göstergeleridir. 2016'da, telefon rehberlerine kayıtlı %83'lük bir nüfuz oranı olan 18 milyondan fazla abone bulunmaktaydı (2010'da % 44'e kıyasla). İnternet penetrasyon oranı 2011 yılında %0,24'ten 2016'da yaklaşık olarak %35,43'e, *TIC Kalkınma Endeksi* ((Idi), 2014'te 2,030'dan 2017'de 3,852'ye yükselmiştir.

Öte yandan, Kamerun'da dijital ekonomi, sosyal etkileşimlerin, ekonomik faaliyetlerin ve çevrimiçi işlemlerin artan göçüyle yoğunlaşarak büyümeye devam ediyor. Aslında, ICT sektörü, mal ve hizmet alımı ve satımı, bankacılık faaliyetleri, sağlık, eğitim ve eğlenceye erişim gibi birden fazla faaliyetlere güç vermektedir. Kamerun'da, bugünlerde,

inovasyon, donanımın ve internet bağlantısının satın alınabilirliğinin artırılması, Orta Afrika'nın dijital ekonomisini teşvik ediyor ve büyümede zorluklar devam ediyor. Genel olarak Orta Afrika'da ve özellikle de Kamerun'da İnternet kullanımı çok düşüktür. 2018 yılında elde edilen son verilere göre, Kamerun'da dijital dönüşüm iyi durumda. Ulusal Bilgi Teknolojileri ve İletişim Ajansı'na (ANTIC) göre, İnternet'in ülkeye nüfuz oranı, 2010'da %4,3'ten 2018'de yaklaşık olarak %35'e yükselmiştir.

GSMA'ya göre, Kamerun'da kullanılan SIM kartların sayısı 2018'in sonunda 19,9 milyona ulaştı. Bu zamana kadar, mobil geniş bant bağlantı sayısı %25'e ulaşacak ve 2018'in sonuna kadar sayı iki katından fazlasına ulaşacak. Böylece, mobil tabanlı işlem platformlarının kullanımı katlanarak artmış, Kamerun'daki banka dışı nüfus ve kayıt dışı sektör, daha yapılandırılmış finansal işlem sistemleri getirmiştir. Ek olarak, dijital uygulamalar ICT destekli finansal hizmetlere ve pazarlamaya erişim yoluyla mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerin büyümesini teşvik etmiştir.¹¹ Bu da, dijital ekonominin Kamerun GSYİH'ya katkısı artmaya devam etmektedir.

Dijital kullanımı ile ilgili tüketicilerin elde ettiği diğer faydalar ölçülmemektedir (çevrimiçi iş arama, eğitim ve kültüre erişim vb.). Bu satın alma gücü faydalarının bir kısmı ekonomiye yeniden enjekte edilmekte ve Kamerun'daki çoğu işletmeden faydalanan önemli gelirlere dönüşmektedir.

Sonuç

Kamerun'da bilgi ekonomisinin veya dijital ekonominin yükselişi, sosyal, ekonomik, politik ve kültürel alanları etkileyen yeni bir sanayi devrimi ile ilişkilidir.

Bilgi ekonomisinin Kamerun'un büyümesi üzerindeki gözlenen ve ampirik etkilerine ek olarak, aynı zamanda tüm faaliyet sektörleri ve genel olarak ekonomi üzerinde de yıkıcı bir etkisi vardır: Tüketici davranışı değiştirilmiş, şirketlerin işleyişi ve organizasyonu da özellikle değer zincirleri, üretim süreçleri, yönetim organizasyonu ve işletme modellerinin iyileştirilmesi yoluyla dönüştürülmüş ve ticaret modelleri de sürekli sorgulanmaktadır.

Dijital ekonominin gelişimi, değişimi kabul eden bazı şirketlere bir-

11 KESA Pharathlathe, The Digital Economy in Sub-Saharan African: What's missing? CIPESA 16. 1. 2018.

çok faydalar getirmekte, özellikle mesafelerin soyut hale getirilmesi de bazı pazarlara girme engellerini ortadan kaldırmakta ve işletmeler için yeni fırsatlara büyük erişim sağlanması ile sonuçlanmasında birçok fayda sağlamaktadır. Ayrıca birçok alanda yeni girişimlerin ortaya çıkmasına da katkıda bulunuyor.

Kaynaklar

Bruno Amable and Philippe Askenazy, Introduction to the Knowledge Economy, Contribution to UNESCO's report Building Knowledge Societies, 13, 2005.

Batagan, L., Knowledge Dynamics and Economy Growth. *Revista Informatica Economica* [çevrimiçi]. 4(48), 27-30 [cit. 2013-02-26], 2008.

Corsani, Antonelle, Patrick Dieuaide et Christian Azaïs. Vers un capitalisme cognitif : *entre mutation du travail et territoires*, Paris, L'Harmattan, 10, 2001.

Drucker, Peter, The Age of Discontinuity. Guidelines to our changing society, New York, Harper & Row, Bölüm 12, 1965.

Foray, Dominique,, *L'économie de la connaissance*, Paris, La Découverte, 5, 2009.

Godin, Benoît, "The Knowledge-Based Economy: Conceptual Framework or Buzzword?" *Journal of Technology Transfer*, Bölüm. 31, 17-30, 2006.

Guerrero Gublin, Gabriela, Digital economy: definition and impacts, *BSI Economics*, 2019.

Jaudel, P., and Servet, J., *Research on the nature and causes of the wealth of the nation*, Economica, Paris, 2000.

Kesa, Pharatlhatlthe, The Digital Economy in Sub-Saharan African:

What's missing?, CIPESA, 16. 1. 2018.

Markus Langenegger, Markus, Le numérique : facteur de croissance de l'économie, la VieÉconomie, Bölüm 11, 2015.

Ministry of Posts and Telecommunication of Cameroon, Allocution of the Minister, Opening of the International Forum on Digital in Africa, the Hilton Hotel in Yaounde, 17 Mayıs 2017.

OCDE, *L'économie fondée sur le savoir*, Paris, OCDE, 3, 1996.

WORLD BANK INSTITUTE, Measuring knowledge in the world's economies, Knowledge for development program.

<http://www.foretiafoundation.org/portfolio/economie-numerique-au-cameroun-challenges-et-perspectives/>

<https://www.minpostel.gov.cm/index.php/fr/actualites/219-developpement-de-l-economie-numerique>

BALKAN SAVAŞLARINDA BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN GÖÇÜ VE YAŞADIĞI ZULÜMLER

Hanife MUSA

*Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve
Psikolojik, Doktora Öğrencisi*

Özet

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı, Balkan Coğrafyası'nda kitlesel göçlere ve toplu katliamlara sebep olmuştur. Bölge dışındaki ülkelerin kışkırtmaları neticesinde patlak veren savaşlar, Balkanlardaki demografik yapıyı önemli ölçüde değişime uğratmıştır. Bulgaristan başta olmak üzere diğer Balkan ülkelerinin de etnik ve dini yapısı büyük ölçüde değişime uğrayarak, yeni ulus devletlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemdeki siyasi olaylar bölgenin mevcut siyasi haritasının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Balkan savaşı, çok sayıda ölü ve genç Balkan ülkelerinin nüfusun büyük bir kısmının göç etmesine sebep olmuştur. Doğrusu, 'etnik temizlik' terimi geçen yüzyılın 90'lı yıllarında Bosna savaşı esnasında kullanılmaya başladı fakat

yüz sene önceki Balkanlar olaylarına da tamamen uygulanabilmektedir. Katliamlar ve yüz binlerce insanın göçe zorlanması Balkanlar'ın etno-demografik resminin radikal değişimine ve yüzyıllardır var olan çok kültürlü modelinin yok olmasına yol açmıştır. Bulgaristan'da Bulgar Türkleri'ne yönelik büyük tasfiye yapılmıştır.

Bu çalışma, Bulgaristan Türkleri'nin zorunlu göçünü ve Balkan savaşları nedeniyle işkenceye maruz kaldıklarını incelemektedir.

Anahtar kelime: Balkanlar, Bulgaristan Türkleri, Göç, Zulüm

Giriş

Balkanlar ve Balkan ülkeleri, coğrafi açıdan büyük önem taşımaktadır. Bu önemi bölge ve ülkeler olarak hem doğal hem ekonomik ve beşeri özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Balkanlar, Avrupa kıtasının güney-doğusunda yer alan bir yarımadadır ve bölgenin coğrafi konum olarak, büyük avantajları vardır. Balkan ülkeleri doğal yapısı, verimli toprakları ve elverişli iklim şartları ile insanların yaşaması için uygun şartlar sunmaktadır. Balkanlar, adını bölgede bulunan Balkan dağlarından alır. “Balkan” adı, 19. yüzyıl başlarından beri kullanılmakta ve “sık ormanlarla kaplı sıradağ ya da çalılıklarla kaplı engebeli arazi” anlamlarına gelmektedir. Balkanlar, aynı zamanda Güneydoğu Avrupa olarak da adlandırılmaktadır.

Balkan kelimesi köken olarak Türkçe’den gelen bir kelimedir ve dağ anlamına gelir (Castellan,1995). Kelime olarak Osmanlı Türkçesi’nde de yaygın bir kullanıma sahiptir. Osmanlı Devleti’nin son döneminde meşhur sözlük yazarı Şemseddin Sami tarafından kaleme alınan Kamus-ı Türkî adlı ünlü sözlükte “Sarp ve muselsel veya ormanla mestur dağ silsile-i cibali” şeklinde Balkan sözünü belirtmiş, ayrıca “Rumeli kıtasını garbdan-şarka bölen silsile-i cibali ki buna izafetle kıta-i mezkûreye Balkan şibh-i ceziresidenir” şeklinde de kelimenin gelişimini açıklamıştır.

Balkan coğrafyası, uzun yüzyıllar bünyesinde birbirinden çok farklı etnik grupları barındırmaktadır. Osmanlı millet sistemi çerçevesinde bakıldığında bu coğrafyada etnik ve dini açıdan birbirinden çok farklı olan halklar olmasına rağmen uzun yüzyıllar barış içerisinde, birlikte yaşamışlardır. Bu halklar Hristiyan, Müslüman ve Yahudi dini kimlikleri yanında; Boşnak, Türk, Sırp, Bulgar, Arnavut, Rum, Hırvat gibi çoğunluğu farklı ırklara mensup toplumlardır. Hatta, Balkanlar tanımlanırken

buradaki ırk ve dinlerin çeşitliliğinden dolayı, karışık halde bulunan büyük bir antropoloji müzesine benzetilmektedir (Sloane,1987). Osmanlı'ya göre bu coğrafyadaki ülkelerin ismi Rumeli'dir. Balkanlar tarihi süreçte genelde kanlı çatışmalar ile tanınmakta olup en huzurlu dönemini Osman İmparatorluğu idaresi altında yaşamıştır. Savaş öncesinde bölgeyi gezen bir Amerikalı gazeteci olan William M. Sloane ise 36 milyonluk Balkan nüfusunda Romenler 7, Türkler 6, Bulgarlar 4, Sırlar 3, Yunanlılar 2,5 milyon, Karadağlılar ise 250.000 kadar olduklarını belirtmektedir (William M. Sloane, Akt.Yıldırım Akaşanoğlu,2001).

Tablo: 1 Savaş Öncesi Balkan Devletlerinin Yüzölçümü ve Nüfusu

DEVLET	YÜZÖLÇÜMÜ	NÜFÜS
BULGARİSTAN	96.345	4.338.000
YUNANİSTAN	64.85 9	3.041.000
SİRBİSTAN	45.427	3.000.000
KARADAĞ	9.427	274.000

Farklı kaynaklara göre; Balkan harplerinin sebeplerini siyasi ve dini olduğunu belirtmektedir. Ayastefanos Antlaşması'yla (1878) Bulgaristan'ın sınırları içine Makedonya'nın da katılması ve Sırbistan'ın bağımsızlığını kazanması, bağımsız Sırbistan'ın sürekli topraklarını genişletmeye çalışması, Berlin Antlaşması'nın (1878) Bulgaristan'da yarattığı hayal kırıklığı ve Yunanistan'ın Osmanlı Devleti aleyhine toprak kazanma gayesi bu savaşların sebepleri olarak görülebilir (Halaçoğlu, 2014). Bosna-Hersek'i topraklarına katan Avusturya'nın yayılımcı politikasına karşı, Rusya'nın Slav topluluklarını birleştirerek engel olmaya çalışması da savaşın diğer bir nedenidir. Balkan uluslarının kendi aralarındaki anlaşmazlıklara ilave olarak "Kilisel Sorunu" da önemli bir konu olmasına rağmen, uluslar Osmanlı'ya karşı ittifak kurabildiler. Yunanlıların ittifaka katılmalarında, Girit meselesi nedeniyle Osmanlı Hükümeti'nin Yunan mallarını boykot etmesinin de etkisi olmuştur (Özgür,2008). Balkanlar'daki yeni ulus devletler çatışma halinde olmakta; üzerinde anlaştıkları tek şey, Osmanlıları Avrupa'dan atma arzusu (Zürcher, 2010). Türkler'in Avrupa'dan atılması onlar için birinci derecede bir mesele olmuştur. Ruslar'ın Balkan uluslarını bu konuda etkilemesi ve Osmanlı yöneticilerinin zafiyetleri bu sonucu ortaya çıkarmıştır.

Her savaşta olduğu gibi, Balkan Savaşlarında da bütün taraflar zarara

uğramış ve büyük kayıplar vermiştir. Aynı şekilde Bulgarlar da vahşet olaylarının kurbanı olmuşlardı. Bu vahşet olayları çoğunlukla II. Balkan Savaşı sırasında müttefik devletlerin birbirlerine saldırması sonucu ortaya çıkmıştır. (McCarthy,2008).

Balkanlardaki sükûnet ve siyasi dengeler, XVII. yüzyılın sonunda Osmanlı hâkimiyetinin güç kaybetmeye başlamasıyla Türkler'in aleyhine değişmeye başlamıştır. Bu durum Balkanların kuzeyinden başlayarak Türkler'in başta Anadolu olmak üzere çeşitli bölgelere göç etmelerine neden olmuştur. Bu bölgelerden hem tarihi açıdan hem de balkan savaşında yer alan bölge olan Bulgaristan'dan önemli sayıda Türk ve Müslüman nüfus Türkiye'ye göç etmeye zorlanmıştır.

Balkan coğrafyasından Türkiye'ye yönelen göçlerin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Balkanlardan göçün en büyük sebebi Rusya ve onun Panslavist akımı şemsiyesi altındaki Hıristiyan Balkan devletlerindeki Türk düşmanlığının taassubudur(Yağanoğlu,2001). Genel olarak bakıldığında bu coğrafyada çoğunluğu Türk olan insanların yüzyıllardır yaşadıkları coğrafyalarda yaşama imkanlarının ya tamamenya da çoğunlukla "öteki" ni dışlayan ve etnik milliyetçiliğine dayanan devlet politikaları ile ortadan kaldırılmasıdır.1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra imzalanan Berlin Antlaşması ile Bulgaristan, bağımsız bir devletolarak ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra Bulgar yönetimi, daha önce Rusların yaptığı gibi, asırlardır beraber yaşadıkları Müslümanlara karşı katliam hareketine girişmişlerdir.

Balkan kavimleri içinde Rusya'nın yardımıyla hem 1877-78 hem de 1912'de yaptıkları mezalim açısından en acımasız olanı Bulgar zulmüdür. Osmanlı'nın Balkanlardan çekilmesinden sonra Rus ordularının girdikleri yerde Türkleri silahsızlandırıp, Bulgarları silahlandırmak suretiyle Türkleri yok etme siyaseti uygulayarak Bulgarlarla birlikte gayet rahat katliam yapma şeklinde gerçekleşiyordu. Ruslar kendilerine katılmayan Bulgarları da cezalandırıyor ve köylerini yakıyordu.

Fotoğraf :1 Bulgarlarca idama mahkum edilen muhacirlere idam hükmü okunurken

Kaynak: Resimli Kitap 8, Ağanoğlu,Yıldırım, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç,3.baskı,Kum saati yay.,İstanbul.

Bu zamanda gerçekleşen ve tarihlere “Hannan Katliamı” olarak geçen olay, bir anda öldürülen insan sayısı bakımından enbüyük ve korkunç olanıdır. Ocak 1878’de Rus ve Don Kazak askerlerinden oluşan askeri birlikler Harmanlı’da 20.000 arabada çoğu kadın ve çocuk olmak üzere çeşitli eserlerde miktarı 40 ile 100 bin arasında değişen bir muhacir kitlesine saldırarak katletmişlerdir. Bu katliamdan kurtulmayı başaranlar ise Meriç kıyılarında ve dağlar arasında soğuktan ve açlıktan kırıldılar (İpek,N., 1994;akt.Ağanoğlu,2001).

Balkan Harbi’ni yakından izleyen bir gazeteci olan Lev Troçki, yazılarında diğer Balkan kavimlerinin yaptığı zulümler gibi Bulgarların yaptıklarını da kıyasıya eleştirmiştir. Bulgarlar yapılan kıyımların varlığını Avrupa’ya anlatma yönünde gazetecilere uygulanan yasağı ve yapılan mezalimleri de eleştirmiştir. Bulgar üst düzey yöneticilerinden Todorov’a 12 Aralık 1912 tarihli gazetesindeki köşesinden açık mektuplar yayınlarak buna karşı çıkmıştır. Troçki, savaşın en başında Rodop mıntıkasındaki Bulgar kuvvetlerinin tamamen sivil halktan oluşan bir Pomak köyünü top ateşle tamamen yok ettiğini, Dimetoka’dabir süvari bölüğünün silahsız sivil halkı nehir içine sürükleyip yaban ördeği avlar gibi öldürdüklerini yazmaktadır. Casusların hakkında gelmek bahanesiyle Tırnova ve Kırcaali yörelerinde Bulgarlar’ın karşılaştıkları Türkler’in yollarda elleri

arkadan bağlanıp boğazları boyun kemiklerine kadar kesildiği, çocukların yaşlı Türk kadın ve erkeklerin kafalarına aldıkları darbelerle evlerinin yanında öldürüldükleri de yine bu yazıda belirtilmektedir (Troçki,1995).

Müslüman nüfusunu gerçekleştiren katliamları hakkında Lev Troçki'nin Devlet Duma'nın milletvekilli Pavel Milükov'a parlamento dışı sorusu, 'Lıç' gazetesi, 30 Ocak 1913 yılında şunu söylemektedir: *'Tartışılmaz gerçekler, sizi Bulgar ve Sırpların, demografik istatistiklerinin elverişsiz verilerini kendi ulusal çıkarları yönünde düzeltebilmek adına Müslüman nüfusun sistematik katliamına sevk ettiği sonucuna varmanıza zorlamadı mı?'* (Lev Troçki'nin Devlet Duma'nın milletvekilli Pavel Milükov'a parlamento dışı sorusu, 'Lıç' gazetesi, 30 Ocak 1913 yılında.)

Balkan Harbi esnasında Bulgarlar, önce kendi topraklarında da yaşayan Müslümanları, daha sonra ele geçirdikleri Makedonya, Batı Trakya ve Doğu Trakya'da yaşayan yerleşik Müslümanları ve buralara sığınmış olan muhacirleri fırsat buldukça, ya da planlı bir şekilde katlediyorlardı(-Yağanoğlu,A.2001). Serez'i ele geçiren Bulgarlar şehrin ileri gelenlerinden din adamı, avukat, banka müdürü vb. 200 kişiyi tutuklayıp işkencelerden sonra katletmişlerdi. Havsa'da öldürdükleri Müslümanların cesetlerini kuyuya atmışlar ve üstlerine de Türk mezarlıklarından söktükleri mezar taşlarını yığmışlardır (İlker Alp, Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi(1878-1 989), Ankara 1990, s.31,akt. Yağanoğlu,A.2001).Yine Serez'de (diğer adıyla Siroz) 800 müslüman boğazlanmış Cuma-i Bala, Petriç, Melnik gibi kasabalarda ne bir Müslüman, ne bir cami, ne de bir Müslüman evi sağlam kalabilmiştir. Bulgarların sık kullandığı bir zulüm taktiği de camileri içindeki Müslümanlar ile havaya uçurmaktı. Donço denen eşkıya liderliğindeki Bulgar çetesi, kadın ve çocuklarla dolu camiyi bombalarla havaya uçurmuştu (Tüccarzade İbrahim Hilmi, Türkiye Uyan, Dersaadet 1329, s. 22. akt. Ayağanoğlu,2001).

Daha önce bahsettiğimiz gibi Balkan Harbi esnasında gerçekleşen göçlerin en önemli sebeplerinden biri de dini baskılardır. Bulgarlar ise aldıkları birçok yerlerde Müslüman Türkleri ve Pomakları din değiştirmeye zorlamışlardır. Bu konu ile ilgili çok kaynak mevcuttur. Dahiliye Nezareti'ne muhacirler tarafından gönderilen 5 Kasım 1913 tarihli bir dilekçe bu zulmü belgelemektedir.15-16 Ağustos 1913 tarih ve 5921, 5922 numaralı ikdam gazetesinden nakleden A. Halaçoğlu, (a.g.e., s. 35-36 kaynakçada) şunu anlatmaktadır: *"Rodop Balkanları ve Arda nehri havzasında yaşayan Pomakların yaşadığı bölgelere gelen Bulgarlar önce imam, muhtarve eşrafi*

öldürdükten sonra, camileri kiliseye çevirip papazları yerleştirip Hristiyanlığı kabul etmemekte direnenlerin tırnaklarını, dişlerini sökmüşler, bazılarının ağız ve burunlarını kesmişler ve hatta akıl almaz başka işkencelerle öldürmüşlerdi. İstiladan sonra Gümülcine ve İskeçe'ye hicret edenler köylerine geri döndürülerek kadınların tesettürü ortadan kaldırılmış, isimler Bulgar isimleriyle değiştirilmiş ve Müslüman kızlar Bulgar erkekleriyle, Müslüman erkekler ise Bulgar kızlarıyla evlenmeye zorlanmışlardır."

Bu zorla din değiştirme olayı. J .McCarthy şöyle anlatmaktadır: *"Bulgar komitacıları ve papazlardan oluşan ekipler Müslüman köylerine gidiyor, insanları sıraya soktukten sonra onlara Bulgar isimleri veriyor ve her birinin alına kutsal suyu sürüp vaftiz ettikten sonra elindeki domuz etinden yapılmış sucuktan bir parça yemeye zorlanıyordu . Daha sonra bu kişi Hristiyan olmuştur diye verilen bir vaftiz belgesiyle merasim sona eriyordu. Bundan sonra erkeklerin fes giymesi, kadınların da çarşafı dolaşmaları yasaklanıyordu".* (a.g.e., s. 171 – 172.)

BOA., 18 Ocak 1914 tarihli BEO 318730 - 318774 numaralı belgelerden nakleden A. Halaçoğlu'nun eserinin dördüncü sayfasında belirtmiş olan Nevrekop kazasına bağlı yirmi beş köyde 2840 kişinin, Razgrat kazasına bağlı iki, Cumaibala kazasına bağlı iki, İstanimeka'nın bir ve Peştire kazasının yedi köyündeki ahalinin de zorla dinlerinin değiştirildiği belgelerde kayıtlandırmıştır. Bununla kalmamış Bulgarların işgal ettikleri yerlerde Müslüman cami,türbe vs. yerlere saldırımları ve bunların kubbelerindeki hilali indirip haç takarak hürmetsizlikte bulunmaları Müslümanların psikolojik açıdan yıkıyor ve göçlerini hızlandırıyor.

Balkan Savaşı'nda Türkler'in Dobruca'daki eserlerini imha etmek isteyen Bulgarlar Türkleri aşağılamak amacıyla Tekke Köyü'ndeki Akyazı Sultan Türbesi'nin tepesindeki hilali indirerek haç takmış ve türbedarı öldürmek için ise penceresinden bomba atmışlardır. II. Balkan Savaşı'nda Romenler bölgeye girince Romen komutan askerlerine verdiği emirle putu indirip hilali tekrar yerine takmıştı (Temo,1987).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Bulgaristan'da yaşanan rejim değişimiyle birlikte, azınlık olan Türklerin yaşamış olduğu sorunlar, yeni bir göç durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bulgaristan Türkleri'nin okulları kamulaştırılarak eğitim alanında gerçekleşen engellemeler, azınlıkta olan Türklerin sahip olduğu toprakların kooperatifleştirilmesi, Bulgaristan Hükümeti tarafından uygulanan iskân stratejisi ve Türkiye'nin güvenlik açısından NATO'ya üye olması gibi sebepler göçü belirleyen en önemli unsurlar biridir. Bulgaristan'da soğuk savaş döneminde uygula-

nan (1945-1990) komünist rejim sonrasında 1950-1951 yıllarında gerçekleşen ilk olan büyük göç sırasında Bulgaristan'ın göç politikasındaki izlediği yol, Bulgaristan Türklerinin haline çare bulmak değil, Türkiye'yi zor bir durum içerisinde bırakmak olarak değerlendirilmektedir. Bulgar yönetimi, Moskova'nın da etkisiyle üç ay gibi kısa bir süre içinde 1950 yılında 250.000 göçmen gönderme eğiliminde bulunarak, resmen tehcir operasyonu yapmayı planlamıştır. Türkiye'de yeni iktidara gelerek, Kore Savaşı'nda ABD yanlısı olan Demokrat Parti'yi ve Türkiye'nin ekonomisini zarara uğratmak için Bulgaristan tarafından yapılan bu göç politikası, Türkiye'yi oldukça zor durumda bırakmıştır. 1950'deki göç dış politika gerilimi sonrası ortaya çıkmıştır. Kore Savaşı'na komünistlere karşı savaşmak amacıyla asker gönderen Türkiye kapsamlı bir göçle cezalandırılmaya çalışılmıştır. Fakat daha da önemlisi Sovyet lider Stalin'in bu göçle Türkiye'ye göndereceği Türkleri komünizmin propagandası için kullanmak arzusu olmuştur (Yalımov,2002, s.307).

1950-1951 yılında gerçekleşen göçün, 1951 Kasım ayında birden durdurulmasıyla birlikte, çok sayıda Türk ailesi parçalanmıştır. 22 Mart 1968 yılında, parçalanmış aileleri birleştirmek amacıyla, iki ülke arasında "Yakın Akraba Göçü Anlaşması" yapılarak, 1952 yılına kadar göç edenlerin geride kalan akrabaları, belirli şartlara uymak koşuluyla 1978 yılına kadar aralıklarla göçe tabi tutulmuştur.

1950-1951 İskân Kanunu'na göre göçmen statüsünde olurken 1968-1978 yılları arasında gelen göçmenler serbest göçmen olarak anavatanına gelmiştir. 1950-1951 yılında gelen göçmenlere devlet tarafından oldukça güzel imkânlar sunulmuştur. Ayrıca hayatı daha iyi sürdürmek ve Türkiye ile uyum süreçlerinin daha hızlı olması için toprak ve tarım araçları verilmiştir.

1989'daki ise üç dört aylık kısa dönemde 300.000'i aşkın Türk asıllı sınıra yığılmı ve Türkiye'ye göçleri teşvik edilmiştir. 1985'de Türk ve Dünya kamuoyu, toptan yok etmeye yönelik olup yeni bir hareketlerin başlamış olduğuna şahit olmuştur. Bulgarlar son taktikleri uygulayıp Türk nüfus sorusunu toptan halletme yoluna gidiyorlardı. Türk isimleri Bulgar isimleri ile değiştirip Türkler'in benlikleri silinip köyler, kasabalar ve hatta mezarlıklar yıkılıyor ve direnenler acımasızca öldürülüyordu. 1985 Mart başına kadar 2500 Türk'ün can verdiği tahmin ediliyordu (Ağanoğlu,Y.,2002).

1989 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göçten bir görünüş
Kaynakça: <https://islamansiklopedisi.org.tr/bulgaristan>

1989 yılında Bulgaristan göçmenleri sınırı geçerken
Kaynakça: <http://bursadazamandergisi.com/makaleler/gocun-orta-yeri-huzun2994.html>

Balkanların demografik yapısı ile ilgili çalışma yapan araştırmacılar, büyük Türk nüfusunun her zaman ulusçu Bulgar yöneticileri için sıkıntı verici bir sorun olduğunu çok iyi bilirler. Bulgaristan, tarihsel olarak Osmanlı Devleti'nin en merkezi topraklarını oluşturuyordu, hükümetin

özümseme politikalarıyla getirilen birçok değişikliğe rağmen Bulgaristan'da yaşayan Türkler etnik kimliğini ve kendi geleneklerini korumaktadır. Osmanlı camileleri, vakıfları, hanları imaretleri (mesleki ve toplumsal kurumları) hala bütün ülkeye damgasını vurmuş durumdadır. Bulgar hükümeti iktidara gelir gelmez bu Osmanlı eserleri yok etmeye çalıştı (akt. Karpat, 2004).

Sonuç olarak Bulgaristan, Balkan coğrafyasında yer alan ülkelerden önemli biri olarak görülmektedir. Kısaca incelediğimiz konu çok geniş, hakkındaki bilgi ve kaynaklar açısından da çok zengin olduğu için konunun tamamı kapsanamaz. Bazı yazarlara göre Balkan savaşlarında Bulgaristan Türklerine uygulanan baskı ve sindirme politikası farklı bir şekilde hala devam etmektedir. Bulgaristan'da nüfusun yaklaşık %10 unu teşkil eden günümüz Türklerine ve başta Pomaklar ve Romanlar olmak üzere diğer Müslüman topluluklara çeşitli şekillerde asimilasyon politikası hala devam etmektedir.

Kaynaklar

Ağanoğlu, Y., *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, 3.baskı, Kum saati yay., İstanbul, 2002.

Alp, I., *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Ankara . 1990.

Castellan, G., *Balkanların Tarihi*, çev. Ayşegül Yaraman-Baçbuğu, Doğan Yayın Holding, 1995.

Halaçoğlu, A., *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK Yayınları, Ankara, 2014.

Karpat, K., *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi Yayınları, 2004.

Köse, O., *Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)*, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 1/2 Fall, 2006.

McCarthy, J., *Ölüm ve Sürgün*, (Çev. Bilge Umar), İstanbul, 2008.

Nedim, I., *Rumeli, den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara, 1994.

Öngül, V., *Balkan Savaşları Sonrasında Rumeli'den Anadolu'ya Göçler (Sandıklı-Reşadiye Örneği)*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Özgür, G., *Balkan Savaşları ve Sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008.

Sloane, W. M., *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, (çev: Sibel Özbudun),

İstanbul, 1987.

Temo, I., *İttihad ve Terakki Anılan*, (Yay. Haz. Bülent Demirbaş), İstanbul, 1987.

Troçki, L., *Balkan Savaşları*, (çev. Tansel Güney), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Yalımov, I., *İstoriya na Turskata Obştnost v Bılgariya*, İlinda-Evtimov EOOD, Sofia, 2002.

Zürcher, E.J., *Modernleşen Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

<http://www.tarihakli.com/yeniden-canlanma-ve-bu-yuk-goc-1989/>

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİN KURGULANMASI

Zarîfa Nazırlı

*İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü
Doktora Öğrencisi*

Özet

Osmanlı ile Avrupa ve Dünya devletlerinin uluslararası ilişkilerde zirveye çıktığı tarihi dönemlerden biri belki de birincisi Cihan Harbi dönemi olmuştur. Avrupa güçleri Osmanlının yüzyıllardır sahip olduğu toprak ve servet bolluğunu kendi ellerine almak için fırsat bulmuşlardı. Tarihin bu döneminde olaylar daha da gergin hal almaya başlamış ve savaş patlak vermişti.

Boğazlar, Balkan meselesi ve Yakın Doğu ile ilgili hazırlanan planlar Osmanlı Devleti'nin bölünmesini netleştirmiş oluyordu. Savaştan önce yapılan planlar ve gruplaşmalar savaşı kaçınılmaz kılıyordu ve bu savaşın karşısında olmak neredeyse imkânsız hal almıştı. Avrupa kesin olarak iki farklı gruba ayrılmıştı, bu planların içeriği olan Osmanlı tarafsız kalamazdı. Avrupa'nın planlarında karmaşık şekilde yer alan Osmanlı uzun

süren tartışma ve konuşmalardan sonra Avusturya Almanya bloğunu seçmek zorunda kaldı.

Savaşa giren birçok devletin bu savaşla ilgili büyük planları vardı. Örneğin; İngiltere'nin Yakın Doğu ile ilgili planlarını şu şekilde sıralayabiliriz: Irak petrolüne sahip olmak; Boğazları ele geçirmek; Osmanlı'yı kendilerine sadık sisteme bağlamak; Doğuya Hindistan ve Süveyş'e giden yolun güvenliğini sağlamak.

Almanya'nın planlarına baktığımızda ise karşımıza çıkan manzara şu şekildedir: Balkanlar, Türkiye ve tüm Yakın Doğu'ya hâkim olmak.

Rusların planı ise: Karadeniz ve Rumeli'ye ilerleyerek Boğazlara hâkim olmakla Akdeniz'e çıkmak; Kafkaslardan ilerlemekle İskenderun ve Basra boyunca tüm Mezopotamya ve İran'a hâkim olmak, ardından Hint okyanusuna çıkmak idi. Fransızlar da Yakın Doğu'ya sahip olmak için çabalıyorlardı. Savaş esnasında sonradan İtilaf Devletleri tarafından savaşa katılan Yunanistan ise fırsatı kullanarak Türkiye topraklarına saldırılar düzenledi.

Bu planların gerçekleşmesi için savaş başlamadan önce yapılan gizli antlaşmalar 1917'ye kadar devam etti ve planlar sürekli değişime uğradı. Artık 1918'in sonlarında Dünya Savaşı sonlara yaklaşmış durumda idi. Osmanlı'nın müttefikleri art arda savaştan mağlup halde ayrılıyorlardı. 30 Ekim'de Türkiye Mondros Antlaşması ile savaşı kendisi için sonlandırmış oldu.

Sonuç olarak, Cihan harbinin bitişinde bölünmüş dünyayı, yine parçalamak uğruna bir dizi antlaşmalar ve mütarekeler yapılmaya başlandı. 1919'daki Paris Barış Konferansı'nda diplomatik tartışmalar daha da artmaya başladı. Türkiye konusu bu toplantıda yeterince fazla tartışılmasına rağmen sonuca bağlanamayan konular arasında idi. Ardından yapılan Versal Konferansında Türkiye konusu daha net sonuçlara bağlanılmış gibi gözüküyordu. Ama bu kararların Türkiye üzerinde tatbiki mümkün olmadı çünkü Türkiye halkı bu karara büyük tepki göstererek Kurtuluş mücadelesi verdi. Böylece büyük güçlerin dayattığı kararlar geçersiz oldu.

Bu tarihi dönemdeki Türkiye dünya ilişkilerinin öğrenilmesi modern diplomasiyi anlamak ve anlatmak için oldukça önemli konulardandır. Çünkü XX yüzyılın başı ile sonundaki siyasi olayların benzerliği oldukça dikkat çeken durumlardandır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Uluslararası İlişkiler, Osmanlı Devleti, Planlar.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, “savaşın politikanın başka araçlarla uzantısı olduğu” düşüncesi üzerinde gelişen Clausewitz ekolünün biriken etkisinin dış politika gündeminde devam ettiği bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu dönemin son aşamasında güç politikası uygulayan devletlerin karşılıklı ittifaklaşmayla sürdürdükleri güç dengesinin savaşı önleyeceği yanılgısı, 1914 Temmuzunu biterken sona erdi. Bu ikisi, 19. yüzyıl Avrupa siyasetinin önemli araçları olarak görülürken, yüzyılın sonlarına doğru “dünya hâkimiyeti” çerçevesinde şekillenen jeopolitik teorilerin ortaya çıkmaya başlaması ise dünya siyasetine yeni bir araç daha kazandırmıştı.”¹

Birinci Dünya Savaşı dönemi ve sonrasını ister dünya ister Türkiye bilim insanları yeterince araştırmış ve bu konu üzerine çalışmalar yapmışlardır. Gel gör ki, konuyu sadece kendi bakış açılarından değerlendirdikleri için belli başlıklardan kenara çıkamamışlardır.

“Dünya kaynaklarında bu konu ne kadar ve nasıl araştırılmıştır?” sorusu bağlamında fark edilmektedir ki Birinci Dünya Savaşı dönemi Uluslararası İlişkilerinin Kurgulanması başlığı adı altında araştırmayı verimli yürütmek için S. Tansel’in “Mondros’tan Mudanya’ya” kitabı özellikle değerli çalışmalardandır. Bundan başka K. Tekin’in yazılarında Osmanlı’nın bölüştürülmesi meseleleri özellikle dikkatli araştırılan konulardandır.

Türk bilim insanlarının haricinde yabancı yazarlar da bu konuya dikkat çekmeye çalışmışlardır. Bunlardan G. Jaevskinin 1970’de Ankara’da basılan kitabı özellikle dikkat çeken araştırmalardandır. Yazar ki-

1 Çınar, Burak, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Jeopolitiğinin Rolü”, *Akademik Bakış*, C. 8. Nr. 15. Kış 2014, s.40.

tabında çok çeşitli kaynaklara dayanarak Kurtuluş dönemini ve Antant devletlerinin antlaşma planlarını zengin içerikle yansıtmaya çalışmıştır.

Batı yazarlarından Hovardin, M. Payers, R. Lansing, H. U. Temperlin, A. Toynbe, J. Makkartin ve birçok başka tarihçilerin Birinci Dünya Savaşının son dönemli ile Türkiye'nin Kurtuluş harekâtı dönemini yansıtan değerli eserleri mevcuttur.

I. Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Politik Aktifliğin Artması ve Stratejik Planların Kurgulanması Dönemi

Birçok kaynak istisnasız olarak şunu yazıyor: *“Birinci Dünya Savaşının sonuna doğru İtilaf Devletlerinin planlarından biri de İstanbul'un işgal bölgelerine ayrılması idi. En fazla Fransızların destekledikleri planda bu işgal bölgelerinde İtilaf devletlerinin her birinden “Yüksek komiser”in bulunması gerekecekti. Ruslar bunu bildirdikleri için önceden bir plan ileri sürmeyi düşünmüşlerdi. Sazanov kısmen Fransız dirilişini önceden tahmin ederek, İstanbul için hazırlamış olduğu paylaşım planını Paleologue'nin kriterlerine uyacak şekilde biraz değiştirdi. Tasarıya göre, İngilizler kentin Asya yakasını (Üsküdar), Fransızlar eski Avrupa mahallesi Pera'yı (Karaköy'den başlayıp Galata ve Taksim üzerinden Boğaziçi kıyısındaki Ortaköy'e kadar varmak üzere Beyoğlu) işgal edecekti. Rusya ise Boğazlar dışında “sadece” Suriçi'ni, yani Topkapı Sarayı'ndan Theodosia Surlarına kadar uzanan ve Kariye Kilisesi, Ortodoks Patrikhanesi, Ayasofya gibi bütün önemli Ortodoks dinsel mekânları barındıran kadim Bizans kentiyle yetinecekti. Sazanov'dan bu tavizleri koparmaya yetecek kadar direnen ayrıca Çar'ın 16 Mart 1915'teki açıklamasıyla, Rusya'nın Suriye, Hatay ve Osmanlı Kilikyası'nı büyük bir bölümü üzerindeki Fransız hak iddialarını kabul etmesini sağlayan Paleologue, sonunda Boğazlar'a ve İstanbul'a ilişkin 4 Mart tarihli ilk Sazanov notasını 10 Nisan 1915'te bir sözlü notayla onayladı. Bu süreçte İngiliz çıkarlarını da bizzat İngilizlerin becerebileceğinden daha iyi savundu.”² Rusya'nın bu kadar ileri gitmesinde ve istediğini yaptıracağını inanmasında esas kaynak, İtilaf Devletlerinin İstanbul için Çanakkale savaşında mağlup olması idi. Ama buna rağmen savaşın başındakine göre daha az hak iddia ediyor, İstanbul'u tamamının değil bir kısmının alınmasına razı oluyordu. “Buna sebep son zamanlarda Almanya ile savaşta işlerin hiç de iyi gitmemesi idi. Batı cephesinde Rusların başarısızlığı Türk topraklarına olan iddiaların seyreلمesine neden oluyordu. Son zamanlar İttifak devletlerinin durumu iyi idi. Osmanlı cephesinde 1915 yılı Sarıkamış'la ve*

Çanakkale harekâtıyla İtilaf devletleri için oldukça umut verici başlamış, ama yılın sonuna varırken, Türkler çoğu yerde durumu tersine çevirmişlerdi. Avusturya-Macaristan, Almanya ve (Ekim'de onların yanında savaşa giren) Bulgaristan'ın birleşik kuvvetleri karşısında Sırbistan'ın ağır yenilgiye uğramasıyla, Berlin ile İstanbul arasında ilk kez kesintisiz bir demiryolu ve haberleşme hattının açılması, tam Tovnshend'in birliklerinin Kut'ta kuşatıldığı sıralarda, Gelibolu'daki İtilaf ordularının kaçınılmaz sonunu fiilen getirdi.”³

Buna rağmen, bir sonraki yıl Rusya'nın Batı cephesinde olmasa da Kafkasya cephesinde galibiyetlerinin sürdüğü döneme denk geldi. Ve Anadolu'daki bu başarı Rusların Osmanlı üzerinde yeni iddialarda bulunmasına olanak sağladı. “Britanya'nın doğudaki güçlüklerinin sürmesine karşın, Rusya'nın Osmanlı Devleti ile savaşında Erzurum taarruzuyla birlikte gelişmeler eskisinden daha parlak görünmeye başladı. Bu stratejik hususu vurgulamakta yarar vardır; çünkü “Sykes-Picot Antlaşması” Rusya'nın 1916 ilkbaharında Doğu Anadolu'da zaferler elde ettiği bir ortamda hazırlandı. Aksi halde, Osmanlı İmparatorluğunu paylaşmaya dönük diplomasinin gelişimi pek anlamlı görünmez. Başlıca İtilaf devletleri arasında müzakerelerin yürütüldüğü dönem (Ocak-Nisan 1916) Britanya'nın Dünya Savaşı'nda karşılaştığı en büyük iki zilletle çakıştı. Bunlar Osmanlı ordusu karşısında yaşanan Gelibolu ve Kut ricatlarıydı; ikincisi “1783 Yorktown ve 1942 Singapur arasında İngiliz birliklerinin en büyük toplu teslimine” sahne oldu. Sykes⁴ ve Picot⁵ Osmanlı imparatorluğunu paylaşmak için 1916 kışının uygun zaman olduğuna hangi mantıklı gerekçeyle karar vermiş olabilir?”.⁶

Yazar bu anlaşmayı açıklamaya çalışırken İngilizlerin kendilerini fedakâr gösterip de aslında daha fazla sinsi ve gizli planlarının olduğunu iddia ediyor. Ama Türklerle savaşta mağlup olmayan Rusya, bu sefer bu oyuna gelmeyecek kadar uyanıktı diye ilavesini de yapıyor. Bu olayda çok akıllı davranan Sazanov kendi hamlesi için fırsat bekliyordu. Yazar, çok iyi bilinen ama çok az anlaşılmış olan olaya böyle izah vermeye çalışıyor: “Cemal barış teklifi olarak anılan 1915-16 kışındaki bu olay, Skes -Picot müzakerelerine paralel olarak yürüdü ve bir bakıma onlarla örtüştü. Epeyce cilalanmış bu efsaneye göre Şam'daki Osmanlı dördüncü

3 Sean McMeekin. *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, YKY, 2013.s.233.

4 Osmanlı harekât alanındaki bütün cephelerde yenilmiş bir devletin temsilcisi.

5 Rezaletle son bulan Gelibolu harekâtına sadece sınırlı destek vermiş bir devletin temsilcisi.

6 McMeekin, a.g.e., s.233-234.

ordusunun komutanı sıfatıyla Birinci Dünya savaşında Suriye, Lübnan ve Filistin'in fiili diktatörü konumunda olan Cemal Paşa, Aralık 1915'te İtilaf devletlerinin, İstanbul üzerine yürümesine ve İTC hükümetini devirerek kendi soyuyla sürerek yeni padişahlık kurmasına yardımcı olmaları koşuluyla 'Ermenilerin güvenliği için tedbirler almayı' önerdi.⁷

Bu iddiaya en azından yüzeysel inandırıcılık katan husus, "Cemal'in mesajının Rus Dış İşleri Bakanlığına güya Muş'tan kaçarak Bükreş'e sığınan Dr. Hakov Zavriyev adlı bir Osmanlı Ermenisi tarafından iletilmesiydi. Daşnaklarla yakın bağları olan Zavriyev, İstanbul'daki Ermeni çevreleri adına konuştuğunu ileri sürmekteydi. Petrograd'a Bükreş'teki Rus orta elçisi aracılığıyla mektup yazan Zavriyev'in ortaya attığı tasarı, Cemal'e İstanbul'u zorla ele geçirmesine yetecek kadar silah vermektir. Toparlanmış bir İmparatorluğa kavuşması yönündeki İtilaf yardımı karşılığında, Cemal Paşa da Türkiye Ermenistan'ına özerklik tanıyacak ve İstanbul ile Boğazlar'ı Rusya'ya bırakacaktı. Gelgelelim hikâyenin genellikle anlatılan versiyonuna göre, Cemal-Zavriyev barış inisiyatifi, Fransız inatçılığına takılıp suya düştü: Paris, Kilikya ve Suriye üzerindeki hak iddialarından vazgeçmeye bir türlü yanaşmadı."⁸

Yazarardından hikâyenini yüzünü açmaya başlıyor ve Sean McMeekin becerisi ile diplomatik olayların gerçeklerini gün yüzüne çıkarıyor. "Her ne kadar ilginç olsa da, hikâyede başından beri bit yeniği vardı. Şimdiye kadar hiç kimse Zavriyev'in Cemal'den aldığı yetkiyle konuştuğuna dair en ufak bir bulgu ortaya çıkarabilmiş değildir; Türk tarihçileri böyle bir ihtimal üzerine ciddi olarak durmaya değmeyecek kadar inanılmaz bulmaktadır. Öncelikle Türk padişahu olmaya heves edecek birinin Osmanlı başkentini memnuniyetle Ruslara vermesi inandırıcı olmaktan uzaktır. Bir ölçüde Fransız dostu olarak tanınmasına (ve orta derecede Fransızca bilmesine) karşın, Cemal aslında (Osmanlı Devleti'nin Kasım 1914'te savaşa girmesinin ardından basılan) Şam'daki Fransız konsoloslukunda ele geçirilen ve Paris'in asi Arap milliyetçiliği ile bağlantısı ortaya koyan belgeleri bulduktan sonra, tam aksi yönde kesin bir dönüş yapmıştı. İngilizlere karşıda öyle büyük bir muhabbeti yoktu. Hatta Aralık 1914'te Lübnan kıyı şeridine yönelik bir deniz saldırısında, Şam'daki İngiliz sivilleri insan kalkanları olarak kullandığı için Dâhiliye Nazırı Talat tarafından azarlanmıştı. Birinci Dünya Savaşının neredeyse başından sonuna kadar Cemal'e yakın işbirliği yapan Alman irtibat subayı Albay Kress'in daha sonraları yazdığı gibi, Cemal

7 Покровский М. Н. Империалистическая война. — М.: Соцэкгиз, 1934.s.126

8 McMeekin, a.g.e., s.235.

*“ne Alman yanlısı, ne de İtilaf yanlısıydı; daha ziyade ateşli bir yurtseverlik duygusuyla dolu bir Türk'tü. Güya İstanbul'u ve Boğazlar'ı vermek istediği Ruslara gelince, Cemal'in onlara zerre kadar sempatiyle baktığı yolunda hiçbir bulgu yoktur.”*⁹

Yazar bu konu üzerinde durarak daha fazla izah vermeye ve eğer Cemal Paşa bu işi yapmaya çalışacaksa *“Neden herhangi bir Ermeni çevreleri aracılığı ile yapsın ki? Ya da neden direkt Rusların Tiflis'teki merkezi komutanlığa sunmasın ki? diyerek sorular soruyor ve bu iftiranın iç yüzünü açmaya çalışıyor. Bu mesajı iletmek için neden Romanya, Kafkaslar ya da Suriye yolu vasıtası ile göndermeyip de başka bir yol seçsin ki? Hâlbuki bu yolları kullanmak onun için çok daha rahat olacaktı. Bundan başka verilen mektupları incelediğimizde Rus Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde konuya ilişkin belgeler Cemal'in (özgün ya da kopyalanmış) imzasını değil, Dr. Zavriyev'in imzasını taşır.”*¹⁰

Bizce bundan sonra artık başka bir izaha gerek yoktur ama yazar hâlâ ispatlarını devam ettiriyor ve Dr. Zavriyev hakkında daha fazla bilgi sunmaya çalışıyor. *“St. Petersburg'daki Rus Askeri Tıp Akademisi'nden mezun olan bu kişinin geçmişine daha yakından bakıldığında, Osmanlı ülkesindeki herhangi bir çevrenin sözcüsü değil, Rus Dışişleri Bakanlığının bir gediklisi olduğu ortaya çıkar. Dr. Zavriyev savaş döneminin klasik bir entrikacı-fırıldak tipi idi; Ruslar nezdinde Ermeni özerkliği için dolaplar çevirmeye daha Petrograd'da olduğu Mart 1915'te başlamıştı. Sazanov bu şahsın “kabiliyetlerini” bilerek onu 1915'te Londra ve Paris görüşmelerine göndermişti. Bir ara aktif olarak Ermeni Ulusal Heyeti için çalışmaya başladı ama Fransa ile işler iyi gitmedi ve bir ara görünmemeye başladı”*.¹¹

Sonra ise aralık ayında yine güya Cemal Paşa'dan getirdiği mektupla gündeme geldi. *“Yeni öneride işin iç yüzünü aslında ortaya çıkaracak garip bir tutarsızlık vardı. Zavriyev'in aktardığı biçimiyle, “Cemal” için gelecekte Kilikya, Lübnan, Suriye, Mezopotamya veya Arabistan değil de, Rus toprak emellerine cukotururcasına uymaktaydı? Cemal'in Suriye'yi yönetmeye çalıştığı bir açıklama ve Şam'ı başkent yapmayı amaçladığıydı. Ama bu doğruysa, “Cemal” neden Şam'dan kalkıp da İstanbul'a, yani ele geçtikten sonra güya Ruslara bırakacağı başkent kadar gidebilmek için tüfek, top ve cephane istemekteydi?”*¹² Bununla

9 McMeekin, a.g.e., s.236.

10 McMeekin, A.y.

11 McMeekin, A.y.

12 Международные отношения нешняя олитика СССР сборник докуентов м.1957.s.506

da çok kolay anlıyoruz ki, “Cemal Paşa” planı aslında bir Rus planı idi. Demek ki, bazen basit iftiraları yapmak ve küçük planlarla büyük devletleri aldatmayı düşünmek Çarlık gibi “yüce” devletlere de mahsus bir davranış imiş. İlginç olan bu planın gerçekten işe yarayacağına inanmış olmaları idi. Ama karşıdaki diplomasiden yoksun veya istihbaratı olmayan bir orta devlet ülkesi değildi. Karşıdaki İngiltere ve Fransa idi, abartmasız İngiltere ve Fransa bizce bu iki devletin diplomasisinin üzerine bir söz söylemeye değmeyecek kadar iyidir. Anlaşma o ki Rusya deyip gözde büyötmeye gerek yokmuş bazen büyük devlete büyük toprak kütesine sahip olunmakla akıllı ve asil politika yürütölmesi aynı anlam taşıyor olabilir. Ama tabii ki, Kilikya konusunda ısrarlı olan Fransa bu oyuna gelmedi ve bu isteği görmezden geldi. Rusların maksatlarını yazar böyle açıklamaya çalışıyor: “Görünüşe bakılırsa Sazanov’un “Cemal”in nabzını yoklaması, Osmanlı topraklarını paylaşmaya ilişkin Fransız ve İngiliz niyetlerini açığa çıkarmaya ya da daha büyük ihtimalle, bu planlar konusunda Paris ve Londra’nın arasını açmaya yönelik bir aldatmacaydı. Sazanov aralık başlarında Paris’te Sykes ve Picot arasında yürütölen müzakerelerin çıkmaza girdiğinden haberdardı. Noel günü teklifini Sykes’in yeni talimatlar almak üzere Londra’ya döndüğü sırada sundu.”¹³

Bu plan ile her iki taraf arasında yapılan müzakereler sonrası antlaşma sadece iki ay gecikti. Ama antlaşmanın yapılmasını engelleyemediler. “Bu plan sadece Fransızların Kilikya konusundaki aç gözlölülüğünü sergilemiş oldu. Çünkü her ne olursa olsun Kilikyadan vazgeçmeyen Fransızlar İngilizlerin gözünden düşmüşlerdi. Ama düşünöyoruz ki, zaten Avrupa’da birbirinden nefret eden bu iki halktan başkası yoktur. Bu devletler geçici olarak bir ittifakın dâhilindelerdi, onların ne ilgi alanları birbirine uyuyor ne de politikleri birbirine destek verir haldeydi. Sonunda bu iki temsilci Rusya’da üçlü olarak görüşme kararı aldılar. Sykes Picot’a göre bir tık daha sıcak karşılandı. Rus Dışışleri Bakanlığının 9 Mart 1916’da düzenlenenen ilk üçlü toplantıya ilişkin “güncel” kaydı şunu belirtir: Sir Mark Sykes karakterinin açıklığıyla, derin bilgisiyle ve Rusya’ya karşı açıkça olumlu eylemiyle dışışleri bakanı üzerinde olabilecek en iyi izlenimi bıraktı. Ama dar bakış açısıyla Sazanov’a karşı belli bir kırtasiyeciliğın izlerini sergileyen M. Picot için aynı şey söylenemez.” Dahası, bu saptama Sazanov’un henüz hal hatır sorma faslından sonraki tepkilerini yansıtmaktaydı. Sazanov gündemdeki asıl konunun görüşölmeye başlamasından sonra, Picot’dan

13

Международные отношения в эпоху империализма : документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг. : Серия 3 : 1914-1917. - М. ; Л. : Гос. соц.- экон. изд-во, 1931-1938.s.623

daha da az hoşlanır oldu. Bu saygısızlıktan rahatsız olan Picot bunu doğru bulmadı ve böylece Sykes ile arası açılmış oldu.”¹⁴

Bir önceki sinsi ve hain planını tamamlayamayan Rusya bu sefer galiba başarmıştı. Sazanov “İngiliz temsilcinin başa çıkamayacağı bir profesyonellik, basbayağı ona güneyde Toros Dağlarındaki Bitlis geçitlerine ve doğuda Urumiye gölüne kadar uzanan ve 10 Şubat taslağında Fransız “mavi” bölgesinde görünen “Türkiye Ermenistan”ı içine alacak şekilde, Rusya’nın klişe taleplerini karşılayacak yeni bir harita çizme emrini verdi. Söyleneni aynen yapan Sykes’in hazırladığı yeni harita, “mavi” alan silinmiş ve Fransız bölgesinin yeni doğu sınırı Dicle Nehri boyunca çizilmiş olarak, Sir Geroge Buchanan’ın yanında 11 Mart 1916’da Sazanov’a sundu. Paris’e bir sus payı mahiyetinde, Sivas-Harpüt-Kayseri’nin oluşturduğu bir üçgeni kapsayacak şekilde Sivas yöresi maviye boyanmıştı. Harita çizimi açısından garip ve belki de alaycı bir alakasızlıktı bu; çünkü Fransız bölgesi bu durumda Doğu Anadolu’daki yeni Rus vilayetlerini saracak kadar kuzeye çıkmış olacaktı.”¹⁵. Yani aslında Sazanov, Picot’a psikolojik tesir etmiş ve onu bir Rus gibi düşünmeye yönlendirmişti.

Bu dönem tarihte tam da Rusların Erzurum’u alıp da kuzeye yönlendiği dönemdi. “Ruslar yeni Erzurum’a sahiplenip Trabzon ve Rize’ye doğru ilerliyorlardı. Ama ardından Ruslar Osmanlı’nın 3. Kolordusunun sahilden yolunu kesti ve böylece kolaylıkla Erzincan, Muş ve Bitlisi almak kaydıyla güneye yönlendi. Artık Sazanov’un izin istemesine hiç de gerek kalmadı kendi gücüyle bunu kendi kazanabilmişti. Yani Osmanlı topraklarındaki iddia olunan arazilerin büyük bölümü kendi elinde idi ama bundan sonra onun sıradaki hedefi Mezopotamya ve İran topraklarındaki iddia ettiği topraklar idi. Ama Sykes burayı maalesef ki Sazanov’un planına aykırı olarak Fransız nüfus alanına almıştı. Yani Sazanov’un değiştirmek istediği işte bu alan idi. Bu mavi bölge Rusların istediği topraklar idi.

Bu olayların dışında da Ruslar İngilizlere istediklerini yaptırmaya çalışıyor ve Sykes’in beceriksizliği sayesinde bu mümkün olur gibi hal alıyordu.”¹⁶ *“Ermeni meselesine amatörce yaklaşımı yetmezmiş gibi, Sykes’in*

14 Международные отношения нешняя олитика СССР сборник документов м.1957.s.521

15 Международные отношения в эпоху империализма : документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг. : Серия 3 : 1914-1917. - М. ; Л. : Гос. соц.- экон. изд-во, 1931-1938.s.632

16 McMeekin, a.g.e., s.240.

sonraki adımı İngilizlerin savaş döneminde dikkati başka yöne çevirmek için başvurduğu klasik hileyi Osmanlı topraklarını paylaşma tartışmasına taşımak oldu: Filistin ve Yahudiler. İngiliz hükümetinin Siyonizme destek vermesinin dünya Yahudilerini İtilaf saflarına kazandırarak, dünya savaşına maddi bir katkıda bulunacağı kanaatine vardı.”¹⁷

“Ama Yahudi temsilci Ruslardan veya Çarlık hükümetinden nefret ediyordu. Bunu bilen Sazanov Rusların Yahudilere karşı olan iyi niyetini göstermeye çalışıyordu. Buna göre Ruslar Yahudilerin her türlü hak ve hukuklarının korunmasında yardımcı olacağını ayrıcalıklarının tanınacağını vaat ediyordu. Ruslar Filistin için her hangi planı kabul ediyorlardı. Ama kelime oyunu ile Sazanov Filistin ve Suriye’nin İngiltere ve Fransa’ya verilmesi planını Konstantinopol ve Boğazlar Rusya’ya verilirse kabul edeceğini bildirdi. Filistin ve Suriye konusu açıldığında işin içine yeri geldi ya da gelmedi, İstanbul meselesini salarak gerekli mesajı vermeye çalışıyordu. Ama Rusya bu sırada ise Osmanlı topraklarında ilerlemeye ve Kafkasya cephesindeki işgallerini devam ettirmeye çalışıyordu. Kafkasya ordusu Karadeniz kıyısı boyunca ilerlerken, Picot’un ya da Sykes’in haberi olmadan, Ruslar Anadolu’nun kuzeydoğusunu İmparatorluğa katmayı planlamaya koyuldu ve Britanya ya da Fransa’dan ne tür itirazlar gelebileceğini kestirmeye çalıştı.”¹⁸ Ardından “Şubat 30 Mart 1916’da Sazanov Bakanların hepsini ve bir kaç generali toplayarak Osmanlı ve İran uzmanlarıyla birlikte Rusya’nın savaşın ardından Anadolu ve Mezopotamya’nın işgali ile alakalı stratejik tasarısını hazırlamayı planladılar. Anlıyoruz ki, Rusya tüm Anadolu’yu parçalamadan, bölmeden bu topraklara kendi sahip olmayı planlıyordu. Sazanov ve Çar hükümetinin hiç bir mavi hattı algılayacak planları yoktu. Sazanov bu toplantıdaki asker ve diplomatları sonuna kadar dinledikten sonra, “26 Nisan 1916’da” Paleologue’a yazdığı “uzlaşma” önerisinde Rusya’nın Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerini Karadeniz kıyısında Trabzon’un batısına düşen bir noktaya kadar ilhak edeceğini bildirdi. Ayrıca kendi ifadesiyle Van ve Bitlis’in güneyinde, Muş, Siirt, Dicle çıkışı... ile Toros dağ hattı arasında uzanan Kürdistan vilayeti üzerinde hak iddia ederken, Fransa’ya Aladağ ve Akdağ’dan başlayıp Kayseri ve Sivas üzerinden Harput’a kadar uzanan sarp Toros dağları hattı boyunca,

17 McMeekin, a.g.e., s.241.

18 Готлиб В. В. Тайная дипломатия во время первой мировой войны. — М.: Соцэкгиз, 1960.s.136

buranın güney batısına düşen toprakları bıraktı.”¹⁹

Bu çizgiyi öne sürdükten sonra diğer devletlerin tekliflerini dinleyip de kendi çizgisinde ısrar eden Sazanov anladığımız kadarıyla planları neredeyse değiştirmede. “Fransızlara son önerisinin planlama konferansında Grigoreviç tarafından ortaya atılan daha aşırı mevzilerden (hafif) bir geri çekilmeyi yansıtmamasına karşın, Sazanov aslında kendi çizgisine sıkıca bağlı kaldı. Çar’ın 14 Mart 1916’da imzaladığı bir notada, bu çizgi şöyle açıklığa kavuşturuldu: “*Urumiye vilayetinde başlayıp ... Van’ın aşağısına inen, Bitlis, Muş ve Harput’tan geçip Sivas yakınlarındaki Tavra ve Antitavra dağ sırasına kadar uzanan bir hat ile Karadeniz arasındaki bütün topraklar Rusya’nın tasarrufu altına alınmalıdır. Mart ayında Sykes’in yönlendirilmesi ve Sinop konusunda izlenen iyi polis/kötü polis numarası, Aralık ve Ocak aylarında “Cemal barış teklifinin yarattığına oldukça benzer biçimde, ortalığa epey diplomatik sis saçmıştı. Ama sonuçta Rus tutumu bir mil yerinden oynamıştı.*”²⁰

Bu onun göstergesi idi ki, Fransızların mücadelesi boşuna olmamıştı az da olsa bir kazanç sağlayabilmişlerdi. Kayseri ve Sivas’ı planda olsa bile koparmayı neredeyse başarmışlardı.

“Bilindiği üzere, üç İtilaf devleti böylece Arabistan’ın çöllerinden Avrupa’ya “*Çargrad*”a bağlayan yollara hâkim Trakya ovasına kadar Osmanlı İmparatorluğunu paylaştı. İngilizlerin tartışmalı araçlar kullanarak Mekke şerifi Hüseyin’e, Osmanlı yönetimine karşı bir “*Arap İsyanı*”ı başlatması kaydıyla verdiği bazı muğlâk sözler ve o zamana kadar Filistin konusunda Siyonistlere verilmiş daha da muğlâk sözler bir yana bırakılırsa, paylaşılan bölgelerde yaşayan halkların anlaşmada hiç söz sahibi olmadığını söylemeye gerek yok. Bununla birlikte, Kahire, Londra ve Mekke Haşimileri arasındaki pazarlıklarda devreye giren bütün kötü niyete ve 1917 Balfour bildirisi çerçevesindeki daha da büyük kötü niyete rağmen, İngilizlerin savaştan sonra yönetmeyi tasarladıkları Arabistan ve Filistin’deki hatta belki Mezopotamya’daki halkların görüşlerini ve özlemlerini en azından gözetir gibi göründüklerini teslim etmek gerekir.”²¹

19 E. А. Адамова. Раздел Азиатской Турции : по секретным документам б. Министерства иностранных дел М. : Литиздат НКВД, 1924. - 383, [1] с., 1 л. к. - (Европ. державы и Турция во время Мировой войны).s.152

20 Готлиб В. В. Тайная дипломатия во время первой мировой войны. — М.: Соцэкгиз, 1960.s.138

21 E. А. Адамова. Раздел Азиатской Турции : по секретным документам б. Министерства иностранных дел М. : Литиздат НКВД, 1924. - 383, [1] с., 1 л. к. - (Европ.

Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Osmanlı'nın durumu gittikçe kötüye doğru ilerliyordu. İtilaf birlikleri İttifak öğelerini mağlup etmek için bu durumu daha da ilerletmeye çalışıyorlardı. Çünkü İtilaf birlikleri çok iyi biliyordu ki, Osmanlı topraklarına hâkim olmak için İttifak üyelerinin sıra ile mağlup etmek şart olmuştur. Daha 1917'nin 1 Aralığında Fransız Başbakanı Klemaco böyle bir ifade kullanmıştı:- *"Avusturya-Macaristan gibi Osmanlı'nın da mağlubiyeti çokta uzakta değildir. Son olarak Türkiye'nin mağlup edilmesi ile Prus militarizmi dünyada son bulacaktır."*²²

Bu isteğe binaen *"1918'de İtilaf üyeleri Osmanlı ile gizli antlaşma yapmaya yeltendiler ama bu başarısız oldu. Barış isteklerinin başarısız olması ile yeni savaş stratejisi belirlendi. Bu plana göre Fransa ve İtalya Balkanlarda askeri mevki kurarak güçlendirilmiş toplu birliklerle Osmanlıya saldırıya hazırlanıldı."*

*Savaşın başından itibaren planların ve siyasi gelişmelerin çoğunluğu Yakın Doğu üzerine yapıldığı için Yakın Doğu politik masada yeteri kadar büyük ilgi toplayan noktaya dönüşmüştü. Bununla birlikte, Rusya'da Ekim Devrimi'nden sonra Yakın Doğuya ilgi daha da artmaya başlamıştı."*²³ Ama bilinen bir gerçektir ki Yakın Doğu ve Boğazlar şimdilik Osmanlı devletinin elinde idi.

İtilaf birliklerinin Türkiye'yi mağlup etmekte esas maksadı, Dünya Savaşını bitirmekle birlikte stratejik noktalara sahip olmak ve Sovyet Sosyalizminin Türkiye'ye yayılmasının önünü kesmektir.

Türkiye'de egemenliğini kurmak için İngiltere tüm politik ve askeri gücünü kullanmaya hazırды. Bunda İngiltere'nin esas maksadı, İran, Afganistan ve Hindistan'ı kendi gözetimi altından ayırmama isteğiydi.

II. Savaşın Sonu, İtilaf Devletlerinin Planlarının Gerçekleşme Arifesi

Savaşın bitmesine tahminen bir ay kala *"Britanya Osmanlı ile yapmak istediği antlaşma metnini hazırladı. Britanya'nın asıl maksadı Kafkasya ve Yakın Doğudaki demiryolu bulunan arazilerin İngiltere'ye verilmesini sağlamak idi. İngiltere'nin 1918 Ekim'in 7-8'ne ait bu metninin 14. maddesinde Hicaz, Asir, Yemen, Suriye, Mezopotamya ve Kilikya'daki Türk garnizonlarının yerleştiği araziler Arap komutanı olan İngiliz temsilcisine verilmeli idi. Bu madde ile aslında Türkiye önemli topraklarını yani, Kürtlerin yaşadığı araziler ve Asya topraklarını gönüllü olarak İngilizlere vermeli idi. Mondoros Antlaşması işte bu державы и Турция во время Мировой войны).s.153*

22 Haus E. Arhiv Polkovkika Hausa. T.3. M.1939.s.191

23 Нотович Ф. И. Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны. — М.-Л.: Издательство АН СССР, 1947.s.151

ruhta hazırlanıyordu."²⁴

Bu durumları bilen *"Fransa da aynı tarzda işgal politikası yürütüyordu, bu nedenle İngiltere olayları sadece izlemiyor, bir şeyler yapmaya çalışıyordu. İngiltere artık Yakın Doğuda mücadele yapıp daha fazla işgal alanı elde etmekle birlikte müttefiki Fransa ile yarışmaya başlamıştı. Hâlbuki savaşın başında birbirlerine daima sadık kalacaklarına karar vermiş ve sona geldiklerinde savaşın başında verdikleri karara göre hareket edeceklerini belli etmiş ve bunu 1918 Kasım 7'de imzalanan İngiliz-Fransız Deklarasyonu ile mühürlemişlerdi.*"²⁵

"19 Ekim'de Başvekil Talat Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, yani yeni hükümet barış müzakerelerinin başlatılması talebiyle İtilaf Devletlerine müracaat etti.²⁶ Böylece 27 Ekim'de İtilaf Devletleri ile barış müzakereleri başladı. Türk delegesi Limni adasındaki Mudros [Mondros] limanına geldi. Müzakereleri İngiltere'nin Akdeniz filosu komutanı Tümamiral Arthur Cough Carl Horpe yürütüyordu. Türk heyetine Bahriye Nazırı Rauf Bey başkanlık ediyordu. 30 Ekim 1918'de Mondros limanındaki İngiliz zırhlısı "Agamemnon" da Türkiye'nin kapitülasyon anlaşması imzalandı. Anlaşma, yalnızca görünüşte barış anlaşmasıydı."²⁷ "Anlaşmanın birinci maddesi Boğazların İtilaf Devletleri'ne açılmasını öngörüyordu. İtilaf Devletleri'nin gemileri her iki tarafa serbestçe gidip gelebilecek, Karadeniz'e girip çıkabileceklerdi. Ancak, 6. ,9. ve 12. maddeler Türkiye'nin tüm askeri-ekonomik ve stratejik merkezlerinin İtilaf Devletleri'nin işgali altına verilmesini öngörüyordu. 5. madde ise Türk ordusunun terhis edilmesini, ancak iç güvenliği sağlamak için belli miktarda askerin belli koşullarla silah altında tutulmasını dikte ediyordu. İtilaf Devletleri, Türkiye'nin iştirak ve yardımıyla Kafkaslarda kurulan herhangi bir devlet teşekkülünün tanınmasını reddetmişti."²⁸

"Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Almanlar hızlı

24 Лазарев М.С. "Курдский вопрос на рубеже тысячелетий" М., ИИИИБВ, 2004,s.52

25 Лазарев М.С. "Курдский вопрос на рубеже тысячелетий" М., ИИИИБВ, 2004,s.52

26 Qasımlı, Musa Cəfər . Arşiv Belgeleri. Azərbaycan, 2015, s.236.

27 Azərbaycan Halk Cumhuriyeti: İngiliz Arşiv Belgelerinde, İstanbul, Doğu-Batı Yayınları, 2011, s.256.

28 Fətəliyev Məmməd Böyükxan oğlu. Türkiyə, Yunanıstan və Böyük dövlətlər Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində və illərində. /M.Fətəliyev; Elmi red.: Y.Mahmudov.- Bakı: Bakı Universiteti, 2005.s.136

bir şekilde Türkiye'yi terk etmeye başladılar. Örneğin Çanakkale Boğazı'nda üslenen Alman kara birlikleri bir gemiye bindirilerek Odessa'ya götürülmüştü.”²⁹ İtilaf Devletlerinin politikacıları savaşın başında yaptığı planların savaşın sonuna uygun olmadığını anlamaktaydı. Çünkü savaş gidişatı boyu güç dengeleri ve devletlerin iç durumları mütemadiyen değişiyordu. Bunu ele alan Bağirova ve Verdiyeva kendi kitabında durumu şöyle izah etmekteydi. *“İtilaf Devletleri Türkiye'ye ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Her devlet kendi milli çıkarlarına uygun bir versiyon ileri sürüyordu. Örneğin Yunanistan başvekili Venizelos 1919 başlarında İstanbul ve Batı Anadolu'nun kendilerine verilmesini teklif etmişti. Venizelos, 1 milyon 173 bin nüfus içinde Türkler tam olarak 449 bin kişi oldukları için, “tam bir Müslüman şehri olmayan” İstanbul'un Türkiye Devleti'ne ait olamayacağını ileri sürüyordu. Bu konuşmaların sonucu olarak, Yunanlılar lafla yetinmediler ve 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal ettiler.”*³⁰

Bu zaman içerisinde “Birinci Dünya Savaşı sonlarına geldiğinde Britanya ne yapıp edip Skys-Picot antlaşmasına karşı çıkmaya ve ona uymamaya başladı. İngiltere bu faaliyete Dörtlü İttifakın artık düşüşe başladığı dönemde başlamıştı. Türkiye'de anti-Fransız akımlar oluşturmaya çalışarak ahalide Fransızlara karşı nefret uyandırma politikası yürütüyordu ve bu siyasetine tahminen 1917'nin Kasım'ından başlamıştı.”³¹ “Fransa'daki İngiliz sefiri F.L. Berti, 2 Ekim 1917'de günlüğünde böyle yazıyordu: *“Parlamentoda Türklere karşı nefretiyle bilinen Obrey Grebert Türklere sadece Küçük Asya'yı bırakmak gerektiğini söylemişti. Ermeni vilayetlerinde özel rejim uygulamak ve bu rejimi Türklere ve İngilizlere karşı tatbik etmek gerekliydi. Ardından Kürt toprakların da Fransız idari yönetimine bağlamak gerektiğini söylüyordu. Berti bu yazının ardından Fransa ve İtalya'nın savaştan önceki kararlarına bağlı kalacağından büyük şüphe duyduğunu iddia etmekteydi. Özellikle Küçük Asya konusunda fazla ileri gittiklerini düşünen Berti İngilizleri daha aktif olmaya davet ediyordu.”*³²

29 Константинополь и Проливы. М. 1925. с.452.

30 М.Б.Багиров, Х.Ю.Вердиева. В поисках истины... Лицо армянства. Архив Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики. Документы свидетельствуют... Баку, 2011, с.259.

31 Fətəliyev Məmməd Böyükxan oğlu. Türkiyə, Yunanıstan və Böyük dövlətlər Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində və illərində. /M.Fətəliyev; Elmi red.: Y.Mahmudov.- Bakı: Bakı Universiteti, 2005, s.138.

32 Fətəliyev Məmməd Böyükxan oğlu. Türkiyə, Yunanıstan və Böyük dövlətlər Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində və illərində. /M.Fətəliyev; Elmi red.: Y.Mahmudov.- Bakı: Bakı Universiteti, 2005, s.139.

Devamında “Müttefikler arasında yapılan uzun tartışmalardan sonra 21 Ocak 1920’de Paris Barış Konferansı’nın son oturumunda, Türkiye ile daha sonra Sevr adı verilen bir barış anlaşması imzalanması görüşü kabul edildi. Bu anlaşmaya göre Boğazlar ve Karadeniz Boğazlar Kumpanyası’nın kontrolüne verilecekti, fakat aslında yönetim İngiltere, Fransa ve İtalya’nın sıkı nezaretinde olacaktı. Türkiye tüm Arabistan’ı, Suriye, Filistin, Irak, Ege adaları, İzmir bölgesi ve benzeri yerleri kaybetmişti. Doğuda ise Van ve Bitlis vilayetleri ile Erzurum ve Trabzon vilayetlerinin bir kısmı Ermenistan Cumhuriyeti sınırlarına dâhil edilecekti.”³³

“Osmanlı padişahı Sevr anlaşmasını kabul etmiş, fakat Mustafa Kemal’in Ankara hükümeti belgeyi elinin tersiyle itmişti. Bu gibi hallerde anlaşmaya imza koyanların haklılığını ancak top atışları teyit edebilirdi. Batıda Anadolu topraklarına 120 bin Yunan askeri girmiş, doğuda ise 1920 Haziranında Türk-Ermeni savaşı başlamıştı. Ermenilerin birkaç küçük zafer kazanmasından sonra Türkler nihai taarruza geçmiş, 29 Eylülde Sarıkamış, arkasından da Ardahan’ı tekrar ülke topraklarına katılmıştır.

Kurtuluş Savaşı başlamış halk kendi iradesini ortaya komaya çalışmıştı.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı başladığı günlerden itibaren milletler arasında bazı sıkıntılar oluşmaya ve panik durumu yaygınlaşmaya başladı. “Sonuç olarak da Birinci Dünya Savaşı Yakın Doğuda sürdürülemeyecek ve çözümü uzun süren politik sorunlar çıkardı. Bazı sorunlar o kadar büyük ve derin oldu ki, günümüze kadar hâlâ halledilmemiş olarak kalıyor.”³⁴

Savaşın bitişinin akabinde İtilaf devletleri hemen Osmanlı ile antlaşma yapmaya yeltendiler. Çünkü çok iyi anlıyorlardı ki, sadece bu yolla savaş öncesi planlarını gerçekleştirebileceklerdi.

Bu dönemde Türkiye’de hükümet değişimi oldu ve savaş sonrası antlaşmalar yapıldıktan hemen sonra kabine değişimi yaşandı. Böylece Türkiye hem içten hem de dıştan zorluklar arasında kaldı.

“Birinci Dünya Savaşı Avrupa ve Yakın Doğunun haritasının yeniden düzenlenmesinde çok büyük rol oynayan tarihi olay idi. Bu savaşın sonu-

33 Секретно сводка сведений о противике на Кафказском Фронте и о Закавказийских государствах. Выпуск XIX.Б.1921..s.326

34 М.Б.Багиров, Х.Ю.Вердиева.В поисках истины...Лицо армянства. Архив Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики. Документы свидетельствуют...Баку, 2011, s.258.

cunda dört büyük imparatorluk çöktü ve yerine bir sürü küçük devletler oluştu. Bu savaş sonucu büyük Osmanlı Devleti parçalandı, Osmanlı nüfusunun büyük bir kısmı mahfedildi ve neredeyse yok olmadan son anda kurtuldu. Osmanlının savaşa grime nedeni devleti içinden fethetmeye çalışan Batılı güçlerin etkisinden kurtulmak isteği idi. Dünya tarihçiliğinde zamanla Birinci Dünya Savaşı profesyonel tarihçilerin araştırma alanına ve bazen de sanatla kültürün ilgi alanına dönüşmüş oldu.”³⁵

Veya başka sözle “İlk topyekun savaş olan I.Dünya savaşının sebepleri üzerinde düşünüldüğünde bir sebepler kompozisyonunun varlığını görürüz. Bu kompozisyonda Fransız Devrimi ve çeyrek yüzyıl süren devrim savaşlarının, müteakip yüzyıl içinde meydana getirdiği gelişmelerin devamlı ve doğal sonuçları olan liberalizm ve milliyetçilik önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle çok farklı milletleri içinde barındıran İmparatorluklar milliyetçilik tehdidini en fazla yaşamışlardır. Yani Savaşın kısa zamanda tüm Avrupa’yı sarmasında saldırgan ve etnik milliyetçilik vardır. Savaşın sebeplerinden en önemli olanlarından biri de ekonomik sebeplerdir.”³⁶

Kaynakça

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti: İngiliz Arşiv Belgelerinde. İstanbul, Doğu-Batı Yayınları, 2011.

B.Liddel Hart, *Birinci Dünya Savaşı*. Ankara, 2014.

Bingöl, Mehmet Ali, “Rus Kaynaklarına Göre Çanakkale Savaşı”, T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Çınar, Burak, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Jeopolitiğinin Rolü”, *Akademik Bakış*, Cilt 8. Sayı 15. Kış, 2014.

Fətəliyəv Məmməd Böyükxanoğlu, Türkiyə, Yunanıstan və Böyük dövlətlər Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində və illərində. / M. Fətəliyəv; Elmi red.: Y.Mahmudov.- Bakı: Bakı Universiteti, 2005.

35 Kamil G. Akhsanov. The Problem of the Entry of the Ottoman Empire in the First World War From the Point of View of Russian And Turkish Historians. Blye Gody, Volume 37, Number 3, 2015, pp. 729-734(6).

36 Bingöl, Mehmet Ali, “Rus Kaynaklarına Göre Çanakkale Savaşı”, T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Haus E. Arhiv Polkovkika Hausa. T.3. M., s.191, 1939.

Kamil, G. Akhsanov, The Problem of the Entry of the Ottoman Empire in the First World War From the Point of View of Russian And Turkish Historians, Bylye Gody, Volume 37, Number 3, 2015, pp. 729-734(6).

Международные отношения внешней политики СССР сборник документов м.1957.с.521

Qasımlı, Musa Cəfər. Arşiv belgeleri. Azərbaycan...-2015.

Sean McMeekin. I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü, YKY, İstanbul, 2013.

Готлиб В. В. Тайная дипломатия во время первой мировой войны. — М.: Соцэкгиз, 1960.с.136.

Е. А. Адамова. Раздел Азиатской Турции : по секретным документам б. Министерства иностранных дел М. : Литиздат НКВД, 1924. - 383, [1] с., 1 л. к. - (Европ. державы и Турция во время Мировой войны).с.152.

Е. А. Адамова. Раздел Азиатской Турции : по секретным документам б. Министерства иностранных дел М. : Литиздат НКВД, 1924. - 383, [1] с., 1 л. к. - (Европ. державы и Турция во время Мировой войны).с.153.

Константинополь и Проливы.М. 1925. с.452.

Лазарев М.С. "Курдский вопрос на рубеже тысячелетий" М., ИИИиБВ, 2004,с.52.

М.Б.Багиров, Х.Ю.Вердиева.В поисках истины...Лицо армянства. Архив Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики. Документы свидетельствуют...Баку ,2011, с.259.

Международные отношения в эпоху империализма : документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг. : Серия 3 : 1914-1917. - М. ; Л. : Гос. соц.- экон. изд-во, 1931-1938.с.623.

Нотович Ф. И. Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны. — М.-Л.: Издательство АН СССР, 1947, с.151.

Покровский М. Н. Империалистическая война. — М.: Соцэкгиз, 1934, с.126.

Секретно сводка сведений о противике на Кавказском Фронте и о Закавказийских государствах. Выпуск XIX.б.1921,с.326.

TÜRKİYE / AFİRKA İKİLİSİ TARAFINDAN YARATILAN DEĞERİN OPTİMİZASYON FAKTÖRLERİ

Dr. Emmanuel NGAHA

Yıldız Teknik Üniversitesi, Kimya Mühendisliği

Özet

Türkiye ile Afrika arasındaki ticaret hacmi 2009-2018 döneminde 179 milyar dolara ulaştı. 2005'ten bu yana ve Afrika'ya yönelik yeni bir Türk politikasının kurulmasından bu yana kıta ülkeleriyle olan ekonomik değişimler hızlandı. Türkiye Cumhurbaşkanı'nın, Türklerin Afrika'ya ders verenler olarak değil Afrikalılar için seyahat arkadaşı olarak gitmeleri gerektiği yönündeki ifadesi, Afrika'daki ekonomik diplomasinin çoğunu özetliyor. Bu makalede, Afrika kıtasının Afrikalılar ve yabancı yatırımcılar için sunduğu fırsatları, bu ekonomik işbirliğinin başarısını sınırlayan faktörleri, son olarak da Türkiye'nin şu anda Afrika'da uyguladığı modelleri vurguladık. Analizimizin sonuçları, Türk şirketlerini kıtada mevcut olan fırsatları değerlendirerek zaman içinde bir yatırım düşünmeye ve Afrika'yı basit bir tüketici pazarı olarak görmemeye davet etmemizi gerektiriyor.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Afrika, Optimizasyon

Giriş

Gelişmeleri ve büyük uluslar grubuna girmeleri için Afrika ülkelerinin kalkınma açısından aynı vizyonu paylaştığı ciddi ortaklara ihtiyaçları var. Türkiye Dışişleri Bakanlığı ve Büyükelçi Afrika Genel Müdürü Ahmet Rıza Demirel'e göre, 21. yüzyılda Afrika küresel gündemin merkezi bir noktası olacaktır [1]. Son yıllarda Afrika'ya artan ilginin nedenini anlamak ise daha kolaydır. Türkiye, Afrika ile yüzyıllarca süren ilişkilere sahip, ancak 2000'li yıllardan bu yana, bu iki varlık arasındaki ilişkiler, bir yandan kültürdeki benzerliklerin diğer yandan din tarafından tercih ettiği, her iki tarafta da yeni somut eylemler görmüştür. Afrika kültürünün misafirperverliği ve yabancıları dikkate almasının Türk kültürüne yakın olduğu doğrudur, Afrikalıları anlamak her zaman kolay değildir, böylece sömürgeci devralınan alışkanlıklar ve kültürler bir şekilde güçlü bir kültürel denatürasyona katkıda bulunmuşlardır. Örneğin, Fransız kolonileri, Fransız ticaretine hizmet etmek için tasarlandı, hammaddeler daha sonra biten ürünler için neredeyse garanti edilen bir pazara sahip olan endüstrilere tedarik için kullanılmıştır. Bu çalışma şekli, Afrika'nın rekabet yaratmak için ortakları çoğaltmasından çok önce süre gelmiştir. Kolonileşmeye kadar uzanan yerleşimler iyi hazırlanmış ve eski kıtayı büyük ölçüde bağımlı tutmuştur [2]. Yeni bir ortak olarak, ancak hali hazırda 54 Afrikalı ülkeden 41 elçiliğe sahip olan Türkiye, hâlâ tüm taraflara fayda sağlayan sürdürülebilir bir işbirliği modeli belirleme yoluna sahip. Bununla birlikte, bazı temel soruların ele alınması gerekir: Afrika'daki fırsatlar nelerdir? Türkiye, Afrikalı ortakların beklentilerini karşılayabilir mi? Türkiye'nin farklı olmasına izin verebilecek stratejiler nelerdir?

I. Materyal ve Metot

Araştırmamızı yürütmek için, görüşmemize, konuyla ilgili olarak ilgi grubumuz tarafından gruplandırdığımız çevrimiçi makaleler kullandık. Türkiye'nin Afrika'daki diplomatik temsilcilerinin yerleri bize analizlerimiz için gerekli hammaddeyi vermemize de büyük katkıda bulundu. Afrika ve Türkiye şirketlerine eşlik eden tecrübemiz, bazı analizlerin sosyal kanıtı olarak kullanılan hikâyeleri ve verileri tanımlamamıza izin vermiştir.

II. Afrika'daki Fırsatlar

Afrika'daki fırsatlar hakkında konuşabilmek için bölgeler ve kaynaklar arasında bir ayırım yapmalıyız: Kuzey Afrika'da petrol kaynakları var, Güney Afrika madencilik endüstrileri geliştirdi ve Sahra altı Afrika hâlâ geride kalıyor ve bu nedenle zor yatırımcılar buluyor. Petrol, değerli metaller, elmas, altın veya uranyum vb. doğal kaynaklar bol ve hâlâ kullanılmamış durumda. Örneğin, Kamerun'da hükümet, Haziran 2019'da ülkenin beş bölgesinde 300'den fazla maden sahasının keşfedildiğini açıkladı [3]. Bu, şaşırtıcı değil, çünkü dünya maden yataklarının büyük bir kısmı Afrika'dadır. Topraklar verimlidir ve çeşitli ürünler sunmaktadır. Buna rağmen, Afrika hâlâ tükettiği gıdanın büyük bir kısmını ithal ediyor. Kamerun, Senegal ve Fildişi Sahili gibi bazı ülkeler denize açılmadan denize erişmeden daha iç ülkelere gelen mallar için bir geçiş noktası oldukları için denize açık olmaktan yararlanmaktadır. Onlar kendi bölgelerindeki giriş kapısını temsil ediyorlar. Güney Afrika, Afrika kıtasındaki en büyük ihracatçılardan biri olup dünyadaki en büyük altın, elmas, platin ve krom üreticisidir. Afrika ülkelerinin kaynakları da bir kalkınma ve refah kaynağıdır. Kuzey Afrika, Cezayir, Mısır, Libya, Moritanya, Fas, Batı Sahra ve Tunus büyük miktarda ham petrol rezervi içermektedir. Libya dünyanın en büyük rezervleri arasındadır. Afrika'nın ithalatı yılda birkaç milyar dolar değerinde ve ana ithalat ise makine, teçhizat, kimyasallar, bilimsel araçlar ve aparatlar, ilaç ve gıda maddeleri waystocap.com web sitesinin AMIRA Daoui'sine (2019) göre, özellikle Sahra altı bölgesinde Afrika tarafından ithal edilen en kârlı tarım ürünleri, aralarında hazır gıda, süt ürünleri, kümes hayvanları, şarap, bira ve diğer içecek ve sebzelerin bulunduğu tüketici ürünleri ile ilgilidir. Toplu ithalatla büyüme yavaşladı, ancak pirinç ve buğday için talep de çok güçlü. Büyüme oranları yükselse de, servet açıkları ve gelir eşitsizliği çok yüksek kalmaya devam ediyor [4]. İhraç edilen ürünler listesinde kakao, odun, fındık, kahve, çay

ve sebze bulunmaktadır. Tarım, dünyada daha önce kullanılmamış tarım arazilerinin %65'inden fazlasıyla Afrika'da potansiyeli yüksek bir sektördür. Yabancı ve yerli yatırımcılar iyi fırsatlar bulabilirler. Stadyumlar, yollar, demiryolları, havaalanları, limanlar, BT hizmetleri, su ve elektrik tedariki ve hatta gaz gibi modern altyapılar için ihtiyaçlar artmaktadır, ancak gaz her zaman dikkate alınmamıştır. Türk şirketi Yenigün İnşaat tarafından inşa edilen Kamerun'daki Douala'daki (50.000 koltuk) Japoma stadyumunun durumunda da hal böyleydi [5].

Orta sınıf büyüyor ve marka ve ürün kalitesi açısından gittikçe daha talepkâr hâle geliyor. Bu uluslararası şirketler için bir nimet temsil etmektedir. Mobil benimseme alanında dünyanın liderlerinden biri olan Afrika, Doğu Afrika'da başlatılan mobil ödeme ağları ticareti ve yoksul, şehirli ve kırsal bankacı olmayan insanlarla bağlantılı küresel ekonomiyi başlatmıştır. Şu an için bir Afrika köyünün sakininin mobil para hesabını kullanarak Türkiye'de ya da başka bir yerde bir ürün alacak ve sadece birkaç gün sonra teslim edilecektir. Kıta, medyada genel olarak söylenenden daha az riskli bir yatırım hedefidir. Fırsatlar sadece büyük şirketler ve finansal kurumlar için değil aynı zamanda küçük ve orta ölçekli işletmeler için de geçerlidir. Enerji, teknoloji, tedarik zinciri veya başka bir alanda olsun, Afrika başka yerlerde neler olup bittiğini görme ve kendi çözümlerini tasarlama becerisine ve yeteneğine sahiptir [4]. Afrika'da, Batı'dan farklı olarak, mısır, domates vb. bitkiler 24 saat yetişiyor, yılda birkaç kez hasat etmek mümkündür. Satılmayan meyveler, insanlar hastalıklara yol açabilecek kimyasal maddelerden elde edilen ithal meyve sularını tükettikleri için pazarlarda çürümektedir. Afrika'da krediye erişim çok sınırlıdır. Avrupalılar kalkınmayı kredi yoluyla artırırken, Afrika bankaları çözücü değildir ve bankalar tarafından Türkiye'den kabul edilen akreditifleri basamamaktadır. Bu, iki varlık arasındaki değişim kapasitesini önemli ölçüde sınırlamaktadır. Fransız şirketleri için durum böyle değildir, çünkü bazı Fransız bankalarının Afrika'da şubeleri var.

III. Türkiye İle Afrika Arasındaki İlişkileri Sınırlayan Faktörler

Türkiye ile Afrika arasındaki ticareti engelleyen faktörlerin çoğu kolonileştirmeye bağlıdır. Bununla birlikte, bu engellerden bazıları, güçlü ortağın politik seçimlerinden ve yönelimlerinden kaynaklanmaktadır. Altyapı eksikliğinden, olumsuz ticaret anlaşmalarından, Avrupalı çiftçilere AB tarafından verilen güçlü sübvansiyonlardan bahsedebiliriz.

Dil engeli, dilin çeşitli araştırmacılar tarafından kabul edildiği gibi kültürü iletmesi, birbirlerini anlama zorluğundan kaynaklanmaktadır. Bir örnek aşağıdaki gibi olabilir. Çeviri yaptığım bir Türk ile bir Afrikalı arasındaki toplantıda, Afrikalıların yaklaşık yarısını gündemle ilgisi olmayan konular hakkında konuşarak geçirdi. Toplantı, iki tarafın da odaklanmasından dolayı bir saat daha fazla, yani 2 saat sürdü. Türk tarafına Afrika'nın bir toplantı hakkında düşünme şeklini, bir eş ile bir yemeği vb. açıklamak gerekiyordu. 12 ay sonra 50.000 \$ 'dan daha fazla sipariş veren ve satın alan müşteriyi takip etmeye devam ediyoruz. Türk bana, desteğim olmadan işin sonuçlanmadan vazgeçmiş olacağını belirtti. Benzer örnekler çoktur ve sıklıkla başarısızlığa yol açar. Bu nadiren, Afrikalılarla uzun süredir birlikte olan sömürgeci güçlerle değişim halinde gerçekleşiyor. Avrupalı markalar birkaç yıl boyunca Afrikalıların bilinçaltına sokuldu ve bu tüketim modellerini bozdu. Türk firmaları için özellikle Afrika'yı tüketici pazarı olarak gördüğü zaman başarması çok zor: "Türkiye'de üretiyorum Afrika'da satıyorum ve bu kadar". Bu yaklaşım geçmişte işe yaraymış olabilir, ancak bu düşüncenin bittiğini anlamamanın zamanı gelmiştir. Ciddi bir ortak çevreye bakar ve çevre ile ilgili olarak neler sunabileceğini görür. Sadece bunu tükettiğimi söylemediğim için üretiyorum ve artı üretimi gönderiyorum. Kadın ayakkabısı sektörü bu örneğe güzel bir örnektir. Türkiye'de çoğu bayan en fazla 40 numarayı kullanırken, Afrika'da birçok kadın 40 numaradan büyük giymektedir. Pratik olarak hiçbir ayakkabı üretim tesisi, Afrika pazarı için ürün ürettiğini söylese bile, 40 numaradan büyük ebatlarda üretim yapmayı düşünmüyor. Online eğitim pazarı da aynı. Üniversiteler, çevrimiçi bir kursa kaydolmak için bir Türk Kimlik Numarası kaydetmeyi isterken, bu kurslara erişim, Afrika'da kalırken Türkçe yeterlilik sahibi olmak isteyen Afrika öğrencilerine sunulabilir. Mallar Afrika'ya ulaştığında, limandan çıkmaları gerekiyor. Afrika'dan gelen birkaç liman, Fransız şirketi Bolloré Logistique tarafından yönetiliyor. Bu, bir nedenden ötürü Fransa dışındaki ülkelerden konteynerleri sürükleyebiliyor. Bu durum, 2014'te Kamerun'da, Promosyon fuarı sırasında, henüz Türk şirketlerinin ürünleri olmadan fuara başlamaya zorlandığı ve Kamerun'a önceden iyi geldiği bir durumdu. Birçok Afrika ülkesi az gelişmiş durumda ve dış yardımlara bağlı. Bu yardım, bu ülkelere yatırım yapan şirketleri destekleyecek Türk hükümeti tarafından da sağlanabilir. Ticaret kalıpları bir ülkeden diğerine değişiyor ve her bir ortağın ihtiyaçlarını her eğilime bakmadan anlamak zor olabilir. Bu düzeyde,

Türkiye’deki eğitiminin bir kısmını almış olan Afrikalı öğrenciler oyunu düzenlemeye yardımcı olabilir. Her durumda, engeller muazzam fırsatlar karşısında minimaldir.

IV. Afrika’da Türk Modeli

Türkiye, Afrika’daki büyük güçlerle ekonomik rekabet içindedir, ancak hâlâ kazan-kazan ortaklık modeli olarak tanımladığı yaklaşımı, diğer tüm tarafları yatırımı artırmaya teşvik etmektedir. Bu Afrika ülkelerinde istikrar yaratacaktır. Türkiye Cumhurbaşkanlığı ve Afrika Birliği başkanlığındaki Türkiye-Afrika Ekonomik ve İş Forumu, Türkiye’nin Afrika ile işbirliği politikası için ideal iletişim merkezidir. Türkiye’nin 1990’lı yıllarda gelişen Afrika’ya açılma politikası sürekli hareket halinde. 2003 yılında “Afrika Ülkeleri ile Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Stratejisi” kurulmuştur. Kasım 2014’te, Ekvator Ginesi’nin başkentine veya kıtanın yeni ihtiyaçlarına göre güncellenmiştir. Bu nedenle, Afrika ile ilişkilerin gelişmesi günlük bazda ivme kazanmaktadır. Cumhurbaşkanı Recep Tayip Erdoğan, Afrika’nın, ikincisinin kendisine nereye gidip gitmemesi gerektiğini söylemeye gelecek insanlara ihtiyaç duymadığının altını çizdi. Afrika nereye gittiğini çok iyi biliyor, ancak yine de onu anlayabilen dost gezginlere ihtiyacı var ve bu, her şeyi tanımlamaya ve Afrika’yı kendi başına düşünmeden takip etmeye götüren sömürgeci politikayla tam bir çelişki içinde. Türkiye, e-devletlerin zaman içinde geri ödemeleri olan yüksek maliyetli altyapıya sahip olmalarını sağlayan kamu-özel ortaklık modelini benimsemiştir. Yenigün inşaat ve yenilenen Niamey Havalimanı’nın 171 milyon ABD Doları karşılığında Türk grubu Summa tarafından işletilen toplam 143 milyon ABD Doları tutarındaki Japoma çoklu spor kompleksi, ülkenin bu yeni yönelimini doğrulamaktadır. Bu nedenle Summa, bölgeyi Nijer Devleti’ne devretmeden önce 30 yıl boyunca bölgeden faydalanacak bu, Türkiye’nin Afrika’dan geçmediğini ve uzun süre boyunca orada bulunduğunu doğrulamaktadır. Ahmet Rıza Demirel’in de vurguladığı gibi, Türkiye için en önemli şey, Afrika’nın çıkarları ve kuralları çerçevesinde çalışmaktır.

V. Analiz ve Öneriler

Afrikalılarla olan değişimlerden tam olarak yararlanabilmek için Türklerin, Afrika’ya girmeden önce gerçeklerini bilmeleri gerekir. Ayrıca

kademeli olarak dikkat çekmek için dikkatli ilerleyebilirler. Türkiye'nin iç ve dış politikası bu yönde onlara yardımcı olmak için çaba sarf etmelidir. Bunu zaten fuarlara katılımı sübvansede ederek ve özellikle de Afrika'da Türkiye'ye yavaş yavaş elçi olan Afrikalı öğrencilere sunduğu burs sayısı ile yapıyor. Her bir eylem yerel gerçeklere göre bağlamlaştırılmalıdır. Afrikalılara sunulan ürünler bile Türkiye'de otomatik olarak satılanlar değil, iklim verilerini, satın alma gücünü ve diğer bazı özellikleri ve tabii ki kalite bozulmadan dikkate alanları otomatik olarak almalıdır. Başka insanlarla tanıştıktan sonra yerel koşullar yeniden şekillendirilebilir. Türkler sadece Afrika ülkelerini tüketici pazarı olarak görmeyi bırakmalı çünkü bu topraklar aynı zamanda bir üretim alanı. Aslında, Türkiye'de üretim yapmak ve Afrika'da satış yapmak düşündüğünüzden çok daha hızlı bir şekilde ulaşılabilecek sınırlara sahiptir. Örneğin, Kamerun'da, çimento pazarında yalnızca ithalat ile yerel talep karşılanabilir. Türkiye'den birçok üretici fuarlara geldi ve potansiyel distribütör bulmak için ülkeye ulaştı. Türk grubu Eren Holding daha sonra Türk şirketlerine çok yaygın olmayan bir yaklaşım denedi. 2015 yılında, yerel bir çimento üretim tesisi kurdu. Haziran 2015'te faaliyete geçen ülkedeki dördüncü çimento fabrikası, Kamerun makamlarına yerel üreticilerin yerel talebi karşılama kapasitelerini güvence altına alma konusunda büyük ölçüde katkıda bulundu. Bu, çimento ithalatının yasaklanmasına yol açtı. Böylelikle rakipler tarafından yapılan yatırımlar suya düştü ve Eren Holding yerel çimento üretiminde kilit rol oynadı ve Kamerun Guerrous grubu ile olan ittifakıyla güçlendi ve bu yeni ortakla yer aldı. 24 milyon ABD doları tutarındaki yatırımları, özel yatırımların teşviki konusundaki Kamerun yasalarından büyük ölçüde faydalanmaktadır. Bu nedenle, Afrika'nın fırsatlarından yararlanmak için Türkiye, kendi fabrikalarını yaratacak fabrikalar yaratmanın yollarını vermelidir. Başka bir deyişle, üretilecek malzemeler yerel ihtiyaçlara göre dikkatlice seçilmelidir. Yerel üretim yapmak, fiyat eğilimini tersine çevirebilir ve böylece Afrikalıların yaşam standardını yükseltirken karı da artırabilir. Afrika'da hammaddeler gülünç fiyatlarla alınmakta ve işlenen ürünler 10 kat daha yüksek bir fiyatla geri dönmektedir. Bu, örneğin, alıcıların çiğ fasulye fiyatını belirlediği kakao ve çikolata üretildiği zaman, fiyatı sabitleyen bir çikolata satıcısı haline gelen hâlâ dünün alıcılarıdır. Türkiye'de ürünleri oldukça rekabetçi hale gelen bazı şirketlerin yer değiştirmesi, yalnızca Türk şirkete yeni bir hayat veremez, aynı zamanda Afrika'da da büyüme sağlayabilir. Bir sektöre örnek olarak, gaz tüpleri ve

plastik üretim tesislerinin imalatından bahsedebiliriz. Bu sorun, Afrikalılar tarafından Türkiye gibi sömürgeci olmayan güçlerin yardımıyla çözülebilir. Bu nedenle Afrika'daki Türkiye'nin öncelikli olarak ekonomik değil, aynı zamanda insancıl bir görevi var; çünkü Türkiye'nin benimsemiş olduğu işbirliği stratejisi Afrika'yı sömürgeci devralınan modellerden kurtarmaya yardımcı olabilir. Tabii ki, tüm Afrikalılar ve özellikle politikacılar, Afrikalı aydınlar, yakın gelecekte beklenen sonuçları üretecek stratejiler koymalıdır.

Sonuç

Türkiye ile Afrika kıtası arasındaki ticaret hacmi 2009-2018 döneminde 179 milyar dolara ulaşmıştır [6]. 2005'ten bu yana ve Afrika'ya yönelik yeni bir Türk politikasının kurulmasıyla kıta ülkeleriyle olan ekonomik değişimler keskin bir ivme kazanmıştır. Hem Afrikalılar hem de Türkler için zenginlik oluşturulması Türk makamlarının ana odağıdır. Afrika'nın nasıl bir yol izleyeceğini söyleyecek insanlara değil, daha iyi gezginlere ihtiyacı vardır. Türkiye cumhurbaşkanı, Kasım 2016'da İstanbul'daki Türkiye Afrika Ekonomik Zirvesi'nde Türk iş adamlarının ortaklığına ve eylemlerine hükümetin eşlik etmesi gerekmektedir. Bu eylemler ayrıca, Türk üniversitelerinden mezun olan Afrikalı öğrenciler arasında iş forumları oluşturarak öğrenci değişimlerini desteklemeyi ve Türkiye'de önceki mezunlar ile Türk şirketlerinin ortak projeler geliştirilmesini hedeflemelidir.

Kaynaklar

- 1- <https://www.trt.net.tr/francais/turquie/2018/05/29/les-relations-de-la-turquie-avec-les-pays-africains-sont-au-plus-haut-niveau-980718#> consulted the 12/07/2019
- 2- <https://www.superprof.fr/ressources/langues/francais/autres-niveaux-fr1/tout-niveau-fr1/causes-consequences-population.htm> consulted the 06/06/2019
- 3- Ntap, E. J. <https://www.voaafrique.com/a/d%C3%A9couverte-de-300-nouveaux-minerais/4972890.html> consulted the 10/08/2019
- 4- Daoui, A. <https://www.waystocap.com/blog/fr/les-produits-les-plus-importes-par-lafrique/> consulted the 12/08/2019
- 5- <http://camer.be/61892/11:1/cameroun-le-stade-omnisports-de-douala-livre-fin-septembre-2018-constructeur-turc-camero>

[on.html](#) consulted the 18/08/2019

6- Agency, Anadolu <https://www.aa.com.tr/fr/afrique/turquie-afrique-179-milliards-de-d%C3%A9changes-lors-des-10-derni%C3%A8res-ann%C3%A9es-/1462814> consulted the 12/09/2019

GÜNEY SUDAN ÇATIŞMASININ (2013-2018) YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ: NEDENLER, BARIŞ YOLU VE İNSANLIK KRİZİ

Billy Agwanda Nyadera

İstanbul Ticaret Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi

Özet

Güney Sudan çatışması, Sudan'ın eski Kuzey ve Güney bölgeleri arasındaki yirmi yıldan fazla süren iç savaşın ardından iki yıl sonra, yani 2013'ten bu yana devam ediyor. Bu makalenin amacı, çatışmayı tarihsel arka plandan değerlendirmek, durumunu tartışmak, çatışmanın anlatılarını analiz etmek ve uzlaşmacı bir barış süreci için müzakere etmekte olan aktörlere politika önerileri sunmaktır. Daha sonra çöken birçok antlaşmanın imzalandığını gören önceki barış süreçlerinin araştırılması, çatışmanın nedenlerini ve çözümlerini anlamada yeni bir yaklaşım gerektirmiştir. Bu makale, Güney Sudanlılar ve bölgenin her sosyopolitik ve ekonomik yaşamının her alanına dokunmaya devam eden korkunç bir şiddetli çatışma döngüsüne yol açan çeşitli siyasi ve ekonomik amaçlara ulaşmak için çeşitli hizipler tarafından kabul edilen etnik köken rolünü vurgulayarak tartışmaktadır. Bu nedenle, bu makale, siyasal, ekonomik ve sosyal

hedefleri ilerletme aracı olarak etnik köken manipölasyonunu sınırlama amacıyla Güney Sudan'ın idari, ekonomik ve sosyal yönlerinin yeniden yapılandırılmasının temelini oluşturan Güney Sudan'ın siyasi sistemine ilişkin sorunları gidermeye çalışacak kapsamlı bir barış görüşü için öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Güney Sudan, Etkin Köken, İç Savaş, Geçici Otorite, Uyuşmazlık Çözümü

Giriş

2011 yılı, Güney Sudan'ın bağımsızlığını kazanması ve ardından dünyanın en genç devleti etiketini almasıyla sona eren Güney Sudan (Arap olmayanlar) ve Kuzey Sudan (Araplar) arasındaki yoğun çatışma ile karakterize edilen on yılların doruk noktası olmuştur. Arap kuzeyi ile Arap olmayan güney arasındaki çatışma o kadar yoğundu ki uluslararası ve bölgesel topluluk, büyük yaşam kayıplarının ardından barış anlaşması için arabuluculuk yapmaya başlamıştır. Barış süreci çabaları, 2002 ila 2004 yılları arasında iki yıldan uzun süren Kenya'da kuzey ve güneyi temsil eden çeşitli liderler arasında birçok protokol ve anlaşma imza edildikten sonra 9 Ocak 2005 tarihinde Kapsamlı Barış Anlaşması'nın (EBM) imzalanmasıyla sonuçlanmıştır (Jok, 2015: 1-5). Bununla birlikte, müzakereler Kuzey-Güney çatışması arasındaki ilişkiyi ele almaya ve savaşı durduracak bir çözüm bulmaya odaklanmış ve Arap olmayan Güney dâhilinde var olan keskin farklılıklarına fazla dikkat verilmemiştir. Gerçekleştirilen referandumda, Güney Sudan'ın büyük Sudan'dan ayrılmasında kullanılan toplam oyların %99'u ile halkın desteğini almıştır. Bununla birlikte, Güney Sudan 2011'de bağımsızlığını kazanmış olmasına rağmen, yeni devlet, hâlihazırda başarısız bir devlet olarak hayata başlamıştır. Sudan ismini koruyan Kuzey, Güneye bölge sınırlarında büyük bir kaybın yanı sıra Güney'e yapılan petrol rezervlerinin yaklaşık dörtte üçünü de kaybetmiştir (Ottaway ve diğerleri, 2012: 3).

Güney Sudan'ın gerçekten de, mevcut temel altyapıyı, beşeri sermayeyi ve resmi sivil kurumları bir şekilde önleyen ya da tahrip eden, ayrılma çatışmasından büyük ölçüde olumsuz etkilendiği bilinmektedir. Bununla birlikte, yeni devletin kırılma noktası, Arap kuzeyiyle iç savaş sonrası iyileşme ve düzelmeyi büyük ölçüde ortadan kaldıran hüküme-

tin uyguladığı sosyoekonomik ve politik hizmetlerinin halka sağlanması karşılığında çok yüksek seviyelerde hükümet yozlaşmasını ile karakterize artan bozukluk ile ortaya çıkmıştır. Özellikle, 2013 yılında Güney Sudan, ağır insani kriz nedeniyle dünyanın en büyük dış yardım alıcısı olmuştur. Ancak Aralık 2013'te Güney Sudanlı liderleri arasındaki yoğun siyasi gerilimler şiddetin patlak vermesine neden olmuştur. Dikkat edilmesi gereken husus bu çatışmanın patlamasının etnik kimliğin sonucu değil de başkent Juba'daki ve çevresindeki tam etnik temizliğin patlaması ile sonuçlanan farklı politik liderler arasındaki politik anlaşmazlıkların çözülmesi için gevşek bağlantılı etnik kökenler arasındaki ilişkileri güçlendirmeye dönüşmüş olmasıdır. Tüm bunların arkasında, Salva Kiir ve Riek Machar arasında ileri sürülen suçlamalar bulunuyor; bu makalenin yazıldığı ana kadar şiddetle reddetmesine rağmen Riek Machar darbe girişiminin arkasında olmakla suçlanıyor.

Çatışmanın ilk günlerinde, Machar'ın etnik grubunu hedef alan saldırıları takiben yüzlerce sivil hayatını kaybetmiş olup Juba'da Nuer'de aynı zamanda Kiir'in etnik grubu olan Dinka'ya karşı en ölümcül intikam saldırılarından birinin komplosunu kurmuştur ve Machar birden fazla üst Nuer askeri komutanın desteği ile hükümete karşı aktif bir isyan ilan ettiği için şiddet ülkenin diğer kısımlarına da hızla yayılmıştır. Bölgesel komşular, Hükümetlerarası Kalkınma İdaresi Başkanlığı altındaki müzakerelerde ilerleme kaydetmekte zorlandığı için çatışmanın süresi 20 ayı aşmış olup savaşan grupların her iki tarafının da sürekli ama kesin olmayan önerileri ile çatışma 21. yüzyılın ilk çeyreğinde tanık olunan en ciddi çatışmalardan biri haline gelmiştir.

Güney Sudan Haritası

I. Yöntem

Elde edilen ve daha sonra bu yazıda yer alan verilerin nitel analizi-ne tabi tutulan bilgiler doğrudan, çatışmanın farklı aşamalarındaki sivil toplum ve uluslararası kuruluşların ilerleme raporlarını belgeleyen ikincil kaynaklardan üretilmiştir. Medya kurumları ve sivil toplum kuruluşları tarafından hazırlanan dokümanlar özellikle insani krizlerin ciddiyetini ve Güney Sudan'daki güvensizlik durumlarını anlama konusunda yoğun bir şekilde öne çıktı.

II. Bu Makalenin Amacı

Bu makale sırasıyla çatışmayı tarihi perspektiflerden değerlendirerek Güney Sudan çatışmasına dair açık bir anlayış sağlama umuduyla kapsamlı bir analiz için mevcut ikinci kaynaklardan elde edilen gerçekleri vurgulamayı, durumu tartışmayı, çatışmanın anlatılarını analiz etmeyi ve diğer çatışmalarda gelecekte atıfta bulunulması ve Güney Sudan'da kapsamlı ve kalıcı bir barış süreci için barış aktörlerine ve çatışma çözümleri-ne politika önerilerinde bulunmayı hedeflemektedir.

III. Eylül 2018 Öncesi Çatışmalar ve İhlal Edilen Barış Anlaşmaları

Güney Sudan'ın ayrılmasından hemen sonra, yeni hükümetin en

büyük zorluklarından ikisi, hükümetin şiddet kullanımında tekel olma becerisi ve meşruiyet iddası üzerindeki zorluğa karşı gelmekti. Weber'in devleti bir varlık olarak nitelemesi, devletin güç konusunda tekel olma yeteneğine vurgu yapmaktadır. Bu, daha sonra Waltz gibi diğer gerçekçi bilim insanları tarafından pekiştirilen bir argümandır (1998: 28-34). Bununla birlikte, devlet için güç kullanımı üzerindeki bu tekel olma durumu kadar, diğer aktörler üzerinde kontrole sahip olma da önem arz etmektedir; Thomson ve diğ. al, (1989) ve Krasner (1999) gibi diğer realist bilim insanları bu yetkinin kötüye kullanıma ve suiistimale maruz kalmaması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun nedeni, devletin güç kontrolü üzerindeki otoritesi aşıldığı zaman ortaya çıkan durum, özellikle savunmasız durumdaki devletlerin toplam çöküş tehlikesine maruz kalmasından daha şiddetli bir döngüdür (Adams, 2000: 2-5). Güney Sudan için bağımsızlık mücadelesi, hem hükümetle hem de muhaliflerle kendi etnik kökenlerinden destek alarak birçok milis grubunun kurulmasına ve Güney Sudanlı bölge yönetim kurullarının çeşitli kısımlarını kontrol eden çok sadık ve donanımlı askeri kanatların izlediği bir muhalefete neden olmuştur.

Aralık 2013'te patlak veren çatışma etnik kökenden ziyade başkent Juba'da ve uzaktaki diğer bölgelerde silahlı çatışmaları ateşlemek ve etnik cinayetleri teşvik etmek için önceden var olan etnik fay hatlarını kullanan siyasi liderler arasındaki keskin siyasi farklılıklardan ortaya çıkmıştır. İlk etkisi, birkaç ajansın üyelerini güvenlik riskleri nedeniyle Güney Sudan'dan çektiği insani bir krizdi (Blanchard, 2013). Bunun ardından, UNOCHA'ya göre (26 Aralık 2013) çatışmanın ilk ayında, Güney Sudan'daki binlerce Güney Sudanlı öldürüldü ve sayısı 120.000'e ulaştığı tahmin edilen bir mülteci göçü ile Güney Sudan'daki BM üslerine sığınmak isteyen 63,000 göçmen akını gerçekleşir. Uluslararası topluluk hızlı bir şekilde harekete geçerek krize müdahale etmiştir ve Fildişi Sahili'nde (UNOCI) bulunan BM Operasyonu, DR Kongo'da bulunan UN Stabilizasyon Misyonu (MONUSCO), Darfur'daki AU-UN Hibrit Operasyon (UNAMID) ve Liberya'daki BM Misyonu (UNMIL) gibi diğer BM misyonlarından daha fazla birliğin mobilize edilmesi ve ilgili tüm tarafların çatışmalarının derhal durdurulmasını talep etmek için BM 2132 numaralı kararı almıştır (UN Security Council, December 24, 2013). Yardım ajanslarının Güney Sudan'da üç aylık savaş dönemi dâhilinde tahmini olarak 50,000'den fazla ölüm olduğunu rapor etmesi çatışmanın ciddiyetine dair açık bir gösterim teşkil etmiştir.

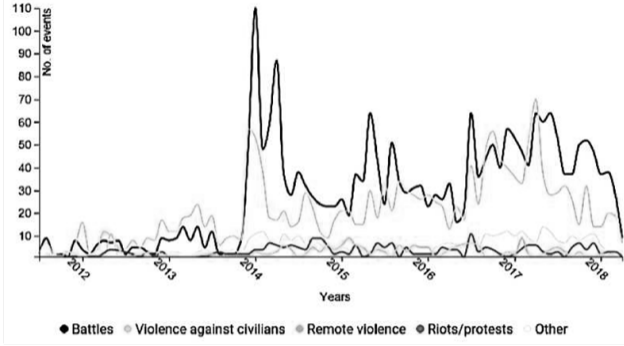
Büyük çaplı zayıfların eşlik ettiği ağır çatışmalar, UN Uzmanlar Paneli tarafından hem hükümet hem muhalefet güçlerinin sivilleri hedef aldığı belirten bir rapor sonrasında hem Riek Machar hem Başkan Salva Kiir üzerinde baskı kurmak için Kenya Başkanı (Uhuru Kenyatta), Uganda Başkanı (Yoweri Museveni) ve Etiyopya Başbakanı (Heilemariam Desalegn) huzurunda 2015'te yapılan barış anlaşmasının imzalanmasıyla şiddetin durdurulması için geçici bir çağrı yapılmasına rağmen ülkenin çeşitli bölgelerinde ve başkent Juba'da büyük oranda azalmamıştır (Aljazeera, 27 Ağustos 2015). Bununla birlikte, bu anlaşma, Kiir'in anlaşmayı daha önce imzalamayı reddettiği ve daha sonra anlaşmayı reddettiğini gören hükümet tarafında çekinceler olduğu için zaten başarısızlığa mahkûm edilmiştir. Diğer meseleler arasında anlaşma, savaşın derhal durdurulmasını, tüm askerlerin 30 gün içinde kışlalara çekilmesini ve dış kuvvetlerin 45 gün içinde ayrılmasını, tüm askeri güçlerin başkent Juba'dan ayrılmasını, isyancıların "ilk başkan yardımcısı" pozisyonunu edinmesini, 90 gün içinde göreve başlaması için ulusal birliğe sahip hükümete geçilmesini ve bu hükümetin 30 ay boyunca görev yapmasını ve geçici hükümet döneminin sonundan 60 gün önce seçimlerin yapılmasını ve insan hakları ihlallerinin araştırılması için Gerçek, Uzlaşma ve İyileşme Komisyonunun kurulmasını içeriyordu (IGAD, 17 Ağustos 2015).

Bununla birlikte, o zamana kadar oldukça sakin kalmış olan ülkenin güney kısımlarına bile şiddet yayıldıkça ülkeyi daha dengesiz hale getiren farklı hiziplerin birbirlerine zaman zaman karşı çıkması ile şiddetin artması ile iki tarafın karşı tarafı anlaşmayı ihlal ettiğine dair suçlamaları sonucu anlaşma uzun süre geçerli kalamamıştır. Ne yazık ki, bu güney bölgelere çatışmanın yayılması bölgenin ülkenin gıda üretim bölgesi olarak bilindiği için çok pahalıya patlamıştır. Destabilizasyon gıda tedarikini etkileyecek boyutlarda kötü hasat ve hayvan üretimine yol açmıştır. Devlet güç kullanımı üzerindeki kontrol ve tekeli, vatandaşlara temel haklarını sağlama becerisini, güvenlik sağlama ve adaleti uygulama becerisini kaybettikçe, ülkedeki olası soykırım karşısında aciz kalan devletin küçük siyasi meşruiyeti aşınmış ve adaletsizlik günün bir parçası haline gelmiştir (AU Raporu, 2014: 106).

Çatışma dört yıl içinde Büyük Yukarı Nil, Ekvatorlar ve Batı Bahr al Ghazal gibi diğer devletlere de yayılmış ve BMMYK'ya göre (Ocak 2018) binlerce ölüm ve yerinden edilmiş 2.3 milyon insanla sonuçlanmıştır. Londra Hijyen ve Tropikal Tıp Okulu (Eylül 2018) tarafından yayınlanan

bir rapora göre, Güney Sudan'daki çatışma ülke nüfusunda 2013'te başladığından bu yana yaklaşık 400.000 fazla ölümle sonuçlanmıştır. Dönem, hükümetin medya özgürlüğünü sınırlamak, devleti eleştirenleri taciz etmek ve yasadışı gözaltlarına ve birlik sayısının 63.000'den 230.000'e yükselmesiyle suçlandığı yoğun çatışmayla nitelendirilmiştir. İnsani kriz, Güney Sudan için büyük bir gıda kaynağı olan Unity eyaletini vuran kıtlığın patlamasıyla daha da kötüleşmiştir. Mercy Corps tarafından sağlanan raporlar, 2018'de 1,9 milyon insanın ülke içinde yerinden edilmiş olduğunu, 2,1 milyondan fazla insanın ise bölgedeki diğer ülkelere kaçtığını göstermektedir. Barışı koruma misyonları 2014'ten bu yana yaklaşık 20 milyar dolar gibi çok yüksek bir maliyete sahip olmuştur (Rolandsen, 2015: 355).

2011-2018 arasındaki çatışma olaylarını gösteren grafik

Kaynak: Silahlı Çatışma Yeri ve Olay Verileri Projesi (ACLEDP)

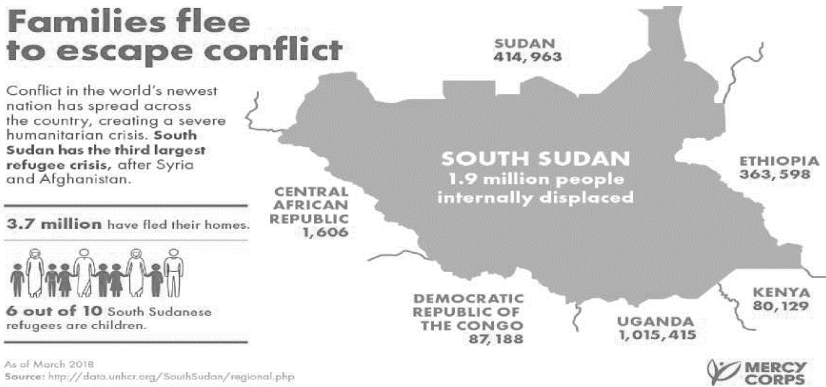
Sürekli çatışma döngüsünden kaynaklanan karmaşa, insan kaçırma, soğuk kanlı cinayetler, kundaklama saldırıları ve tecavüz gibi cinsiyete dayalı şiddet olaylarına yol açan farklı hiziplerin sivil nüfusları hedef almasına izin vermiştir. Gıda tedariki eksikliği de bu saldırıların insani yardım kuruluşlarına karşı olmasını da engellememiştir. Güney Sudan'daki çatışma, çocukların okula gitmesini imkânsız hale getirmiş olup UNICEF okula giden çocukların yaklaşık %50'sinin okula gitmediğini belgelemiştir. Kuzey ve Güney Sudan arasında yirmi yıldan fazla süren iç savaş sosyal yaşamın tüm alanlarını çok savunmasız tutmaya devam etmiştir. Çatışmadan etkilenen 7,6 milyondan fazla insanın temel ihtiyaçlarını ele alınması, 2017 yılında, 1,64 milyar doların yalnızca %73'ünün krize cevap vermek için ihtiyaç duyduğu bütçe eksikliklerine sebep olmaya devam ediyor. 2018'de Birleşmiş Milletler tarafından hedeflenen bütçe, ülke için-

de yerinden olmuş kişilere yardım etmek için 1,8 milyar dolar ve ülke dışına kaçanlara yardım etmek için 1,7 milyar dolar olmuştur (Reuters, Aralık 2017). Finansman sorunu, fonların siyasal sınıf tarafından kötüye kullanılmasıyla daha kötü bir hal almaktadır (Waal, 2014: 362-364). Bununla birlikte, bütçe eksikliklerini gidermek için yeterli fonun artırılmasına yardımcı olması için özel sektör ele alınabilir.

Nitekim, Güney Sudan'da yaşanan çatışma olaylarından, Güney Sudan'daki masum sivillerin zayıflar açısından ihtilafın patlak vermesi için büyük ölçüde ödeme yapmak zorunda oldukları açıktır. Güney Sudan'daki Birleşmiş Milletler Misyonunun (UNMISS, Mayıs 2014) çatışma sırasındaki insan hakları ihlallerine ilişkin yayınladığı bir rapora göre;

... "Uluslararası insan hakları ve insancıl hukuk ihlallerinin her iki tarafça da yapıldığına inanmak için makul nedenler bulunmaktadır [...]. Bu ihlaller arasında yargısız cinayetler, zorla ortadan kaybolmalar, tecavüz ve diğer cinsel şiddet eylemleri, keyfi tutuklamalar ve gözaltına almalar, savaşlarda yer almayan sivillere yönelik saldırılar, barışı sağlama misyonuna dâhil olan hastanelere, personele ve objelere saldırılar bulunmaktadır." UNMISS ayrıca, "saldırıların çoğunun yaygın ve sistematik doğası ve eşgüdüm ve planlama önerisi ışığında, insanlığın cinayet, tecavüz ve diğer cinsel şiddet, zorla ortadan kaldırma ve hapis cezası eylemlerinin karşı işlendiğine inanmak için makul sebeplerin olduğunu" belirtmektedir (UNMISS, Mayıs 2014).

IV. Güney Sudan İç ve Dış Mültecileri

Kaynak: Mercy Corps

Uluslararası Para Fonu (IMF), Güney Sudan'da, dengesizliklerin ve tükenmiş ekonomik tamponların ele alınmaması durumunda uzun va-

deli çatışma tehlikesini vurgulamıştır (Sudan Tribune, 3 Haziran 2016). Küresel petrol fiyatlarındaki keskin düşüş, Güney Sudan'ın ekonomik durumunun düşmesinde, toplam devlet gelirinin %98'ini petrol ihracatı biçiminde oluşturmasında kilit bir rol oynamıştır. Sudan poundu değeri, değerinin %90'ından fazlasını kaybederek kötüleşmiştir (Sudan Tribünü, Nisan 2017). 2016 yılında enflasyon, hükümetin 2016-2017 mali yılında 1,1 milyar ABD Dolarını aşan bütçe açığını aşmasıyla %550 artış kaydetmiştir (IMF Ülke Raporu, 2017). Yiyecek gibi temel emtia fiyatları, Güney Sudan vatandaşlarının erişimini aşarak %400 oranında artmıştır; bu durum %400 oranında artan sorgum fiyatı ile gösterilmiştir (FEWSN, Nisan 2016).

V. Çatışma Nedenleri İle İlgili Anlatımlar

Güney Sudan çatışmasının büyüklüğü, başta Sudan'da barış düzenlemelerinin zaman zaman başarısız olmasının nedenleri ve hatta daha da önemlisi barış anlaşmazlığının neden olduğu gibi anlaşmazlık deneyimlerini inceleyen güvenlik uzmanlarının dikkatini çekmiştir (Johnson, 2005: 608). Buradaki argümanlarda düşüleceği gibi, bu anlatıların çatışmanın eleştirel altta yatan nedenlerini aydınlatmaktaki eksiklikleri, bu çatışmanın yeniden düşünülmesini gerektiren bir husustur.

V.1.Doğal Kaynaklar Anlatımı (Petrol)

Birçok bilim insanı (Ballentine & Nitzschke, 2005: 6-7; Sachs & Warner, 2001: 827838), farklı grupların (hükümet ve asi grupları) petrol sahaları ve diğer doğal kaynaklar üzerinde mutlak bir kontrol sahibi olmak istediğini öne sürerek bu anlatımı desteklemiştir. De Soysa (2003: 409) farklı bir örnek olay incelemesi benimsemiş olmasına rağmen, doğal kaynaklar ile iç savaşlar arasında çok güçlü bir nedensel ilişki olduğu sonucuna varmıştır. Özellikle Afrika'daki gelişmekte olan ülkelerin çoğunda ekonomik az gelişmişliğin açıklanmasında, doğal kaynakların lanetine, doğal kaynakları siyasi istikrarsızlıkla bağlayan politik ekonomistler tarafından geniş çapta atıfta bulunmaktadır.

Güney Sudan için petrol, en büyük GSYİH kazanan kalemdir. Dünya Bankası'na göre (12 Ekim 2018), Güney Sudan'ın dünyanın neredeyse en fazla petrol bağımlısı olduğunu ve petrolün toplam ihracat miktarını ve gayri safi yurtiçi hasılasının %60'ını oluşturduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, Yukarı Nil, Unity ve Jonglei gibi petrol üreten devletler bu çatışma sırasında en yoğun savaşlara tanık olmuşlar-

dır. Sentry tarafından yayınlanan bir raporda, petrol satışlarından elde edilen gelirlerin iç savaşı finanse etmek için yoğun bir şekilde kullanıldığını ve Güney Sudanlı seçkinlerin kısmın çok sınırlı bir nüfusunu zenginleştirdiğini iddia edilmiştir (Bariyo, 5 Ağustos 2014). Bununla birlikte hükümet, sözcüsü aracılığıyla, devlet memurlarının maaşlarını ödemek için petrol gelirlerinin kullanıldığını belirterek ve “Petrol parası bir bıçak bile almadı” diyerek bu iddiaları şiddetle reddetmiştir (Reuters, 20 Şubat 2014). Güney Sudan iç savaşının altında yatan nedenini anlama ile ilgili olarak, diğer bilim insanları (Sefa Nyarko, 2016: 194 ve Johnson 2014: 167), Güney Sudan’daki iç savaşın ana neden olarak doğal kaynak laneti ile incelenemeyeceğini savunmaktadır.

Birinci argüman, neden bu tür tarım alanlarının diğer gelir elde edenlerin çatışma yaratmayacağı sorusuna dayanıyor, doğal kaynak laneti teorileri konusunda bir tartışma çıkmazı yaratıyor. Ayrıca, çatışmayı kaynaklara bağlayan süreç hakkında net bir açıklama bulunmuyor. İç savaşlar-doğal kaynaklar bağlantılarına ilişkin literatür, iç savaşlar ile doğal kaynaklar arasındaki korelasyonun tam tersi olabileceği yönündeki alternatif açıklamalara değinmek zorundadır, doğal kaynaklara bağımlılık iç savaşların sonucudur. Birincisi, doğal kaynaklar, bölgelere özgüdür, çünkü çatışmalar sırasında hareketsiz kalırken, sanayiler gibi diğer mobil sektörler uzaklaşabilir. Güney Sudan’daki otuz yılı aşkın çatışma, ekonominin ve savaşının sadece petrol sektörüne bağlı olduğunu görmüştür.

İkinci olarak, Hoeffler ve diğerleri (2001) tarafından belirtilen şekilde doğal kaynak anlatılarının, çatışmanın hangi kaynaklardan etkilendiğini ve bu kaynakların çatışma sürelerini nasıl etkilediğini açıkça göstermesi gerekir. Bununla birlikte, bu görüş, Doyle ve diğerleri (2000: 798) ve Stedman ve diğerleri (2000) tarafından sunulan bir iddia ile eleştirilmiştir. Üçüncü olarak, doğal kaynakların isyancılara madencilerden para çekmek için bir fırsat sağladığının anlatımı (Ross, 2002: 9 -10), verimli ve etkili madencilik güvenlik önlemlerinin neden uygulanmadığını açıklamıyor ve isyancılar şiddete doğal kaynakları kontrol ederek gelir elde ettiklerinde şiddete başvurmalarının nedeni için bir açıklama teşkil etmiyor.

V. 2. Silaha Erişim Anlatımı

Silahlara erişim hakkındaki anlatım, Güney Sudan’daki çatışmayı anlamada çok önemlidir. Güney Sudan’ın Sudan’dan bağımsızlığı, Güney Sudanlılar tarafından yapılan ezici bir referandum oyu ile sonuçlanan yir-

mi yıldan uzun süredir yoğun çatışmaların zemininden alınmıştır. Ancak ülke, edinilen yeni statünün kutlanmasında halkın derhal silahsızlandırılmasının önlenmesinde büyük bir rol oynamıştır. Hükümetin bu başarısızlığı, çatışma sırasında halkın eşit derecede silahlandırılmasını ve böylece devletin güç kullanımı konusundaki tekeli zorlamasını sağlamıştır (O'Brien, 2009: 11). Silahların kamuoyuna ait olduğu gerçeğinin tanınması, bölgesel devletler ve devlet dışı aktörler ve insani yardım kuruluşları gibi Birleşmiş Milletler ve Güvenlik Konseyi'ne Güney Sudan'a silah ambargosu uygulaması için yoğun çağrılara sebep olmuş ve bu çağrılar da ABD tarafından Şubat 2018'de Güney Sudan'a bir silah ambargosu uygulanması ile sonuçlanmıştır. ABD tarafından Şubat 2018'de Güney Sudan'a silah ambargosu getirilmesi ile sonuçlanan silahlara erişim. Bu ambargo, ABD şirketleri ve vatandaşlarının Güney Sudan'a artık savunma hizmeti sunamayacağını öngörmüştür (Reuters, Temmuz 2018). Bu anlatının zorluğu, Sudan toplumu içindeki bireylerin neden diğer etnik toplulukların öldürülmesinde yer alacağına dair sebepler sunuyor olmasıdır. Bu nedenle, tarihi olayları yeniden değerlendirmek, toplumda lider bireylerin rolünü ve etnik kimlik sorununu yeniden gerekli kılmak gerekmektedir.

V. 3. Sudan'ın Çatışmadaki Rolüne Dair Anlatımı

Sudan, SPLM'yi sınırlayan sıkıntılara dâhil olmakla suçlanmıştır. Sudan, 1983-2005 yılları arasında Güney Sudan'da saldırılar yapmak için SSDF'ye yardım ettiğinde (Young & Lebrun, 2006: 17) ve Riek Machar'ın yönettiği Hartum'un ve diğer isyancıların hükümet petrol sahalarını silah ve teknik destek karşılığında koruduğuna (Young & Lebrun, 2006: 17) ve 1991'de Bor Katliamı gibi ciddi facialarda teknik destek sağlandığına dair atıfta bulunmaktadır (Kanada Adalet Bakanlığı, 2014). Sudan ve Güney Sudan arasındaki petrol zengini Abyei bölgesi üzerinde çekişmeli sınır anlaşmazlıkları bulunmaktadır (Born & Raviv, 2017: 178). Sudan'ın komşu güneydeki çatışmayı körüklemesi için motive edici bir faktör olduğu öne sürülen Sudan'ın bu çıkar çatışması. Bununla birlikte, bu anlatı eleştirilmektedir *çünkü istikrarlı bir Güney Sudan, Sudan için mantıklı bir şekilde faydalıdır. Güneyde başarılı bir barış anlaşması müzakere etmeyi başarır, uluslararası toplum içinde yenilenmiş bir pozitif görüntüden faydalanmaya devam edebilecektir. Güney Sudan'la üç yıl süren petrol anlaşması kesinti olmadan ve Sudan'ın Darfur yaylalarındaki isyancı grubunu iki ülke arasındaki yeni barışı nedeniyle destekleme*

sorumluluğunu azaltacaktır (Adam, 5 Temmuz 2018).

V. 4. Güney Sudan Çatışmasında Etnik Köken

Etnik köken ve etnik kimlik, sadece Afrika bağlamında değil, aynı zamanda Avrupa ve Orta Doğu'da isim vermek gerekirse Kıbrıs Cumhuriyeti ve Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Myanmar ve Kırım meselesi gibi ihtilaflarda da kilit bir faktör haline geliyor. Güney Sudan bu nedenle siyasi nüfuz rekabeti ve ideoloji farklılıkları siyasi liderlerin etnik gruplarını siyasi amaçları için araç ettikleri bir rekabet olduğundan korunmamıştır (Cheeseman, 2015: 8-13). Güney Sudan'da, etnik köken rolü, aşağıda gösterildiği gibi farklı seviyelerde ortaya çıkmıştır.

V. 4. 1. SPLM İçindeki Bölünmeler

Sudan Halkının Kurtuluş Hareketi 1983 yılında, John Garang'ın öncülüğünde daha laik bir devlet için savaşmayı amaçlayan Sudan'ın güneyindeki ve kuzeydeki (Barltrop, 2010: 3-5) diğer azınlık gruplarının üyelikleri ile kurulmuştur (Warner 2016: 6-13). SPLM üyeliği açısından bu çeşitliliğe rağmen, Nuer ve Dinka etnik grupları üyelerin çoğunluğunu teşkil ederek iki etnik topluma kuruluşun hiyerarşisindeki asıl pozisyonlarını işgal etmeleri için kaldıraç sağlamışlardır ve bu yansıma da günümüzde belirgindir (Kiranda ve diğerleri, 2016: 33).

Liderlik arasındaki finansal ve ideolojik farklılık gibi SPLM'yi engelleyen zorluklar (Janssen, 2017: 13), baskın gruplar tarafından etnik gruplarını lehine olacak çözümler bulmak için yakalandıkları için etnikleştirilmiştir. Bu, SPLM'de şu anda çatlakların ortaya çıkmasına neden olmuş ve şimdi de gerilimi yaratan eşitsiz etnik temsili ve gücün izleyeceği yolu içeren iki kritik sorunla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur (Mamdani, 18 Şubat 2014).

Akuot Atem Mayem başkanlığındaki bir grup bağımsız bir Güney Sudan devleti talep ederken, diğer taraftan John Garang başkanlığındaki diğer grup her iki tarafın farklı etnik kökenlerden destek aldığı demokratik ve laik olan Yeni Sudan için önderlik ediyordu. Ancak, bu arada, bağımsız bir Güney Sudan arayışının Nuer tarafından önlendiğini ve Yeni Sudan çağrısının Dinka tarafından önlendiği iddia edilmektedir (Kiranda et al, 2016).

John Garang'ın (Sorbo, 2014: 1) SPLM'deki liderliğini devirmek için

başarısız bir girişimden sonra 1991’de Sudan Halk Kurtuluş Ordusu (SPLA) ile bir araya gelen Riek Machar’ın önderlik ettiği dağınık grubu Nuerleri Dinkalara karşı hale getirdiği için etnik merceklerle görülmeye devam etmektedir.

SPLM’deki üçüncü bölünme, 15 Aralık 2013’te, Slava Kiir ve Riek Machar’a bağlı kuvvetlerin, SPLM’de (2007, 168) Parti’nin yapması gereken Ulusal Sözleşmeyi yapmaya hazırlanırken, haftalarca süren art arda siyaset politikalarını takiben çakıştığını göstermiştir. 2015 cumhurbaşkanlığı seçimleri için cumhurbaşkanlığı bayrak taşıyıcısı, SPLM başkanının görev süresi, anayasa ve davranış kuralları ile sınırlı olmayan sorunları tartışma (Janssen, 2017: 12) amacına sahipti. Bu yoğun anlarda, başkanlık görevlisi içindeki bazı toplulukların üyelerini silahsızlandırmak için verilen bir emir, Nuer tarafından Akobo ve Bor’daki Dinkalara karşı intikam saldırıları tetikleyen bir isyana yol açmıştır (Johnson, 2014: 170). İddia edilen darbe çizicileri tutuklanmasına rağmen, Riek Machar ülkeden kaçmayı başardı ama ona sadık birlikler çatışma ile devam etmiştir.

Etnik köken, Güney Sudan’ın çatışma ve siyasetinde önemli bir faktör olmaya devam ediyor. Belli başlı etnik grupların egemenliği, tarihsel rekabetlere dayanan sistematik etnik seferberlikler yoluyla iktidara çıkmak için kilit bir araç haline gelmiştir. Güçlü etnik sadakat ve her şeyi elde eden herkese açık politik sistem, kazananların hükümete hükmetmesini sağlamıştır ve ulusal ekonomik çıktının önemli bir bölümünü bir araya getirmiştir.

V. 4. 2. *Bor Katliamı*

Bor Katliamı 1991 yılında, ortasında birkaç Dinka’nın da bulunduğu baskın bir Nuer etnik gruba ev sahipliği yapan Jonglei eyaletinin başkentinde (Wild et al, 2018: 2-11) gerçekleştirildi. Katliamdan önce, bu iki grup arasında hayvancılık için topluluklar arası baskınlar yaygındı (Glowacki ve Wrangham, 2015: 349 -350). Baskınlara karşı korunmak için hem Dinkalar hem de Nuerler, sırasıyla Titweng ve Nuer Beyaz Ordusu şeklinde silahlı örgütlü gruplar oluşturmışlardır (Young, 2016). Hartum hükümetinin desteğiyle Güney Sudan tarihindeki en ölümcül katliamlardan birini yöneten SPLM’deki liderlik mücadeleleri sırasında Riek Machar, Nuer Beyaz Ordusu Üyelerini SPLM-Nasir’e dâhil etmek için fırsat buldu. John Garang’la ideolojik farklılıkları olan Machar, 2000’den fazla kişinin katledilmesi üzerine Dinkas’a saldırmak için 20.000’in üzerinde SPLM-Nasir

üymesini harekete geçirmiştir (Wild et al, 2018). Machar'ın 2011'de kamuoyu önünde bir özür dilemesine rağmen, bu katliamın tutkularına karşı bir araç olarak kullanıldığı için Machar'ın cumhurbaşkanlığının üst ofisine yükselme arayışı zorluklarla karşı karşıya kalmaya devam ediyor (Chol, 2011: 3).

Güney Sudan'daki çatışmanın, uluslararası medyanın bölümleriyle zaten markalaşan etnik farklılıkların bir meselesi olduğunu iddia etmek, yüzeysel ve basit olacaktır. Bununla birlikte, etnik rekabetin anlatımı, Güney Sudan hükümetinin farklı etnik temsillere sahip olduğu ve 2013 darbe girişiminden sonra bile, Salve Kiir'in kabilesinden yer aldığını iddia edenlerin bağışlanmadığı savı ile karşı çıkmıştır (Pinaud, 2014: 192). Bununla birlikte, Başkan Dinka'dan olduğu için başkan yardımcısının olarak Nuer'e ait olmasına rağmen, Dinka'dan farklı etnik kökenli insanların hükümette bulunması, etnik çıkarların temsili anlamına gelmemektedir. Ancak buna alternatif olarak, Afrika toplumları, sesleri yalnızca etnik grupların sesi değil aynı zamanda etnik birliğin sembolleri olan belirli kişilere de etnik sorumluluklar vermektedir. Bu nedenle, herhangi bir etnik kralı hedef alan her türlü küçük düşürme, temsil ettikleri tüm etnik gruba küçük düşürme olarak kabul edilir ve liderlerinin çabaları adına intikam arayabilirler.

VI. Önceki Barış Çabaları

Çatışmanın barışı için arabuluculuğa dair ilk çabalar, 2014 yılında, 5 Mart 2015 tarihine kadar kapsamlı bir barış anlaşması yapılması hedefiyle Amerika Birleşik Devletleri, Norveç ve Birleşik Krallık'tan (Taulbee, 2014) destek alarak IGAD öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ayrıca Salva ve Machar hariç Güney Sudan'daki altı kişiye yaptırımlar uygulamıştır. Ancak, BM güvenlik Konseyi ile ihtilafın derhal sona ermesini talep eden uluslararası toplum, 17 Ağustos 2015 tarihine kadar barış anlaşması imzalamaması durumunda Salva Kiir ve Riek Machar'a yaptırımlar getirme tehdidinde bulunmuştur (Dış Politika, Şubat 2015).

İlk anlaşma iki ay sürdü ve Machar, Salva Kiir'i hükümeti yönetme konusunda tek taraflı kararlar vermekle suçladı. Bu, Cumhurbaşkanı Salva Kiir tarafından 18 ek eyaletin kurulması için zemin hazırladı. Ancak Salva Kiir, Aralık 2015'te kabine pozisyonlarını paylaşmayı kabul etti. Ancak barış anlaşmasının uygulanması, Ulusal Birlik Geçiş

Hükümeti kurmanın son tarihinin Ocak 2016'ya kadar sürmesiyle çok yavaş oldu. Ancak, sürgünde olmasına rağmen, Riek Machar 2. Başkan Yardımcısı olarak atandı ve Juba'nın silahsızlandırılması anlaşmaya göre şubat ayının ilk haftalarında devam etti. Ancak, Güney Sudan hükümetine ait birliklerin BM korumalı bir sivil kampa saldırdığı ve böylece barış anlaşmasını büyük bir risk altında bıraktığı yönündeki suçlamadan sonra ülkenin diğer bölgelerinde savaş yeniden patlak verdi (Güney Sudan Haber Ajansı, 26 Şubat 2016). Nisan 2016'da Machar 1. Başkan Yardımcısı pozisyonunu almak için, hükümete sadık olan ve Riek Machar'a sadık olan güçler arasında başka bir savaş dalgası çıkmadan önce ve Riek Machar'ı kaçmaya zorlamadan önce sürgünden Juba'ya geri dönebildi (Baker, 2016: 20-27); böylece Geçici Ulusal Birlik Hükümeti de çökmüş oldu.

Bilim insanları (De Vries ve diğerleri, 2017: 333-340), Güney Sudan'daki (ARCSS) 2015 Çatışmanın Çözümü Anlaşması'nın (ARCSS) hem hükümet hem de muhalif gruplar tarafından siyasi iyi niyet eksikliğine yol açtığını göstermektedir. Buna göre, hükümet ve muhalefet arasındaki çatışmaya, Güney Sudan vatandaşlarının ortak bir şikâyetinin pahalı olmasına, onları silah almaya teşvik etmelerine çok dikkat edilmiştir. Asi grupların gayri meşru olduğu algısı da bulunmaktadır. Ancak, aynı zamanda, bundan önemlisi, muhalefetin gerçek *şikâyetlerin* temsilcileri olarak iddialarının bazılarının yerine getirilemeyeceğidir. Bu tür endişeler nedeniyle, bu yazıda Güney Sudan'da barışa daha kapsamlı bir yaklaşım olmadıkça, hükümet konumlarını paylaşmanın çatışmaya geçici bir çözüm olabileceğini iddia ettik.

VII. 2018 Barış Anlaşması İçin Nihai Yol Haritası

IGAD tarafından imzalanan 2015 barış anlaşmasının çöküşü, çatışmaların 2018'in ilk aylarına kadar sürdüğünü ve 2018 Mayıs'ta Addis Ababa'da liderlerin Mayıs'ta görüşmelerin yeniden başlamasına tanık olan barış anlaşmasını müzakere etmelerini sağlamak için harekete geçmesini sağlamıştır. Bu yenilenen görüşmeler, IGAD'in hükümet pozisyonlarını nasıl paylaşacağını, yönetim sistemini ve en önemlisi güvenlik örgütü ve emirlerini paylaşma önerilerini reddeden tarafların kabul ettiği zorlu pozisyonlar da dâhil olmak üzere birçok zorlukla karşı karşıya kaldı.

Salva Kiir ve Riek Machar (Bölgesel, Haziran 2018) arasındaki bölgesel ve uluslararası toplumun yoğun baskılarının yenilenmesinden sonra Hartum'da bir başka anlaşma daha kabul edildi ve imzalandı. Bu yeni

anlaşma, ülke genelinde acıl ateşkes ve hükümet pozisyonlarını paylaşma formülü çağrısında bulundu. Ne yazık ki, bu yeni anlaşmayı imzaladıktan sadece birkaç saat sonra, ateşkes, birbirlerini ihlal etmekle suçlayan tarafların ikisi tarafından da ihlal edildi. Hükümet tarafında özellikle üç başkan yardımcısından oluşacak olan yeni hükümet yapısına ilişkin kaygı ve seçimlerin üç yıl daha ertelenmesinin reddedilmesi, bu yeni barış anlaşmasını tehdit etmiştir. Hükümetin petrol arama çalışmalarına devam etmesi için devam etmekte olan muhalefet de buna karşı çıkmıştır. Bu anlaşmanın diğer hükümleri arasında 120 günlük bir ön geçiş dönemi ve genel seçim, ardından birliklerin kentsel alanlardan, köylerden, okullardan, kamplardan ve kiliselerden çekilmesiyle 36 aylık bir geçiş süreci oluşturulmuştur. Daha da önemlisi, diğer isyancı gruplarına müzakerelere de kalmışlardır ve Kampala Uganda'daki 8 Temmuz 2018 tarihinde imzalanan bir anlaşma sırasında, başkan yardımcılığının önerdiği pozisyonları arasında bir yarışma kazanmasının yanı sıra, iki ana kahraman tarafından paylaşılan icra ve parlamenter alanlara ait bir pay da tahsis edilmiştir.

Son barış anlaşması "Güney Sudan Cumhuriyeti'nde Çatışma Çözümüne dair Tekrar Hayata Geçirilmiş Anlaşma (R-ARCSS)" ismini almış ve 12 Eylül 2018'de Addis Ababa'da imzalanmıştır; bu Salva Kiir ve Riek Machar'ın çatışmanın başlangıcından beri imzaladığı 12. barış anlaşmasıdır. Bu yeni barış anlaşması, daha önce Güney Sudan ihtilafında aktör olarak algılanan Sudan ve Uganda'nın girmesi ile benzersiz olarak görülmektedir. Bu gelişmenin sonucu, Uganda'nın şimdi çatışmanın çözümlerine dâhil olarak görülmesidir. Anlaşma, 24 Eylül 2018 tarihinde şahit olunduğu gibi muhalefet ve hükümet güçleri Koch ilçesinde tekrar çarpıştığında ihlallerle karşı karşıya kalmıştır. Ateşkes ve Geçici Güvenlik Düzenlemeleri İzleme ve Doğrulama Mekanizması (CTSAMVM), IGAD Bakanlar Kuruluna hitap eden bir raporda, izleme grubu üyelerinin dördünün Merkezi Ekvator bölgesinde hükümet güçleri tarafından saldırıya uğradığını bildirmiştir (Sudan Tribune, 18 Aralık 2018). Hükümetin, azınlık gruplarının pahasına Nuer ve Dinka'nın dağıttığı için anlaşmanın etnik köken sorununu kapsamlı bir şekilde çözemediği gerçeğine dikkat çekmesi zorunlu bir hale gelmiştir. Yeni barış anlaşması Güney Sudan'ı bir ülke olarak değil, kabilelerin bir araya gelmesi olarak görülmektedir. Bunun sonucu, Güney Sudan nüfusunun büyük bir kesiminin, her kabile anavatanının "yerli" çoğunluğunun tekeline koruduğu düşünüleceği için yoksun bırakılması; böylece her bir bölge içindeki azınlıkları, toprağın ge-

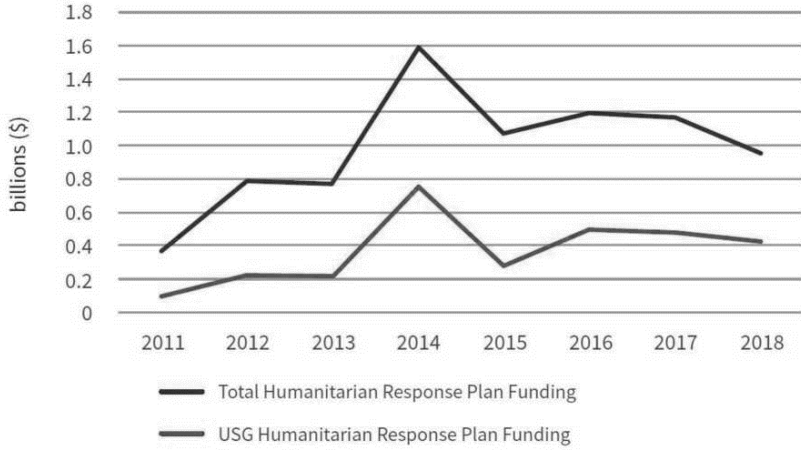
leneksel kullanım hakkı ve yerel yonetime katılım gibi ili kritik halktan mahrum bırakmaktadır. Farklı kabilelerin hırslı liderlerinin halkın hoşnutsuzluğunu ve gelecekteki bir çatışmanın alevlerini harekete geçirmesi artık çok daha kolay olacak (New York Times, 24 Eylül 2018).

VIII. İnsani Kriz

Güney Sudan ihtilafının bir analizi, 2018'deki mevcut barış anlaşmasının imzalanmasından sonra bile, yaşanan insani krizin değerlendirilmeleri dışında gerçekleştirilemez. Son zamanlarda, İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW), 19-29 Kasım 2018 dönemlerinde 150'den fazla kadın ve kıza yönelik cinsel saldırı konusu olan ve planlanan saldırılar olarak tanımladıkları hususlara Güney Sudan hükümetinin dikkatini çekmiştir (Sudan Tribute, 19 Aralık 2018). Güney Sudan'daki çatışma, ülke nüfusunda 2013 yılında başladığından bu yana yaklaşık 400.000 fazla ölümün yaşanmasına neden olduğu ve kaybedilen hayatlarının yarısının şiddet nedeniyle olduğu tahmin edilmektedir (Checchi ve ark. 2018). Çatışma aynı zamanda 4 milyondan fazla insanı, uzun süredir devam eden mücadeleyle, özellikle 2017'de kıtlıktan sonra bölgelere yapılan kıtlıktan sonra aşırı gıda kıtlığına sürüklemiştir. Yaklaşan saldırı ya da gıda güven-sizliği ile mücadeleye dair devamlı korku hâkim. Nitekim *hükümetin ekmek sübvansiyonları sağlamaya devam etmesiyle ekmek kıtlığı ve fiyatlarındaki artış konusunda protestolar yaşanmıştır. Kuzey-doğu Sudan'daki Atbara şehri Nil Devleti'nde göstericiler, bir somun ekmek fiyatının 3 Sudan pounduna yükselmesiyle, bozulan yaşam koşullarını ve fiyat artışlarını protesto etmek için sokaklara dökülmüştür* (Sudan Tribune, 19 Aralık 2018).

Mayıs 2018'in sonlarında İngiliz yardım kuruluşu Oxfam, milyonlarca insanı açlıktan kurtarmak için acil eylem çağrısında bulunmuştur. Şu anda, 7.1 milyondan fazla insan açlıkla karşı karşıyadır. BMMYK, 2018'de yüzde 43'ü Ekim 2018'den itibaren fonlanan Güney Sudan'ın durumu için 782,7 milyon ABD Doları tutarını temyize *götürmüştür. Alternatif olarak Güney Sudan'ın yoğun bir şekilde bağımlı olmaya devam ettiği ve zaten milyonlarca canı kurtardığı için kredilendirilebilecek insani yardım ihtiyacı ile BM, bütçe fonu ihtiyacının 1.7 milyar dolar olduğunu tahmin etmektedir. Ancak, bu yalnızca kısmen finanse edilmiştir* (UNOCHA, 2017).

XI. Güney Sudan İnsani Yardım Planı Fonu

Kaynak: UNOCHA, Mali İzleme Hizmeti, Güney Sudan Cumhuriyeti İnsani Yardım Planı

UNICEF (2019) tarafından hazırlanan Çocuklara Yönelik İnsani Eylem Raporunda (2019), korkunç gıda kıtlığı, ekonomik kargaşa ve hastalık salgını olduğunu gösteriliyor. Daha kapsamlı olarak, 4,5 milyon insan yerlerinden edildi ve güvensizlik ve operasyonel eksiklikler nedeniyle insani yardımlara çok sınırlı erişimi olan bölgelerde yaşayan yaklaşık 1,5 milyon insan bulunmaktadır. İlk birkaç ayda, tahminen 5.2 milyon kişi, 220,700'ü 5 yaşın altındaki çocuklar olmak üzere açlığa maruz bırakılmıştır. Birleşmiş Milletler (2018) 2014'ten bu yana, 8 yaşına kadar olan, 2300'den fazla kızı ve kadını etkileyen, toplumsal cinsiyet şiddetinin 81.000'in üzerinde çocuğu etkileyen 2700 aşırı ihlal vakası olduğunu doğrulamıştır.

İnsanikrizle ilgili konuyla ilgili önemli kaygılardan biri, insani yardım örgütlerinin yağma, sık sık yapılan baskınlar ve hırsızlık olaylarının yanı sıra personelin yerinin değiştirilmesinde veya tahliye edilmesinde ortaya çıkan ek maliyetlerin yanı sıra yukarıda belirtilen sebeplerden herhangi biri nedeniyle milyonlarca doların kaybedilmesi veya kötüye kullanılması noktasında yer almaktadır (Yurtdışı Güvenlik Konseyi Danışma Kurulu, 2017). Kentsel bölgelerin dışında bulunan Sivil Toplum Örgütleri özellikle güvensizlik sorunlarına eğilimli ve zorla tahliyeye maruz kalıyorlar. Bununla birlikte, maliyetlerin bir kısmı, çok düşük bir fırsata dayanan enflasyon oranlarıyla karakterize edilen çok düşük bir

ekonominin doğrudan sonucu olmasına rağmen, üretken baz veya artı gelirin verimli bir şekilde üretilmesi için çok az fırsat yaratıyordu. Güney Sudan, özellikle hukuku korumak ve sıkı bir şekilde düzeni sağlamak için güçlü devlet yaptırımlarının olmamasına devam etmiştir (Oxfam, 2016). Örneğin, protestocular Maban İlçesindeki STK tesislerine saldırdığında milyonlarca dolarlık insani yardımın kaybedilmesine neden olan (Sudan Tribune, Temmuz 2018), yağmalama ve baskınlara neden olan senaryolar, misyonların maliyetlerini artırmanın yanı sıra yardım alanların sayısını önemli ölçüde düşürmüştür.

X. Bulgular

Bu makale, barışı geciktiren veya devam eden anlaşmazlığı kolaylaştıran birkaç konuyu dikkate almıştır.

i. Güney Sudan'a, iki baskın grubun yollarını yapmalarını kolaylaştırma endişesiyle bir etnik gruplaşma topluluğu olarak ele alınması, çatışmanın yönü üzerinde büyük etki yarattı. Ateşkesin ateşinin ancak iki etnik grubun yolunda olduğu zaman elde edilebileceği algısı, Güney Sudan'ın sosyo-politik ve ekonomik dinamiklerini etkilemeye devam edeceği, etnik köken sorunu bu şekilde tam olarak çözülemez.

ii. Barış anlaşmaları hükümlerinin başarılı bir şekilde uygulanmasını sağlamak için zayıf destek sistemleri bulunmaktadır. Bu süreci kolaylaştırmak için kurulan kurumlar, görevlerini verimli ve etkili bir şekilde yerine getirmelerini engelleyen finansal zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Barış anlaşmasının uygulanmasına katılan kurumlardan bazıları IGAD, Ateşkes ve Geçici Güvenlik Düzenleme İzleme Mekanizması (CTSAMM), Ortak İzleme ve Değerlendirme Komisyonu (JMEC), Bölgesel Koruma Gücü (RPF) ve Güney Sudan'daki Birleşik Misyon'dur (UNMISS).

iii. *Çatışmada ateşkes anlaşmalarının sürekli ihlali olmuştur. Düşmanlıkların Durdurulması Anlaşması (CoHA), barış anlaşmalarını bir arada tutan temel ilkelerden biridir, ancak bu ana kadar imzalanan her sözleşmede, her iki taraf da barış anlaşmasının hükümlerine öyle ya da böyle ihlal edecek şekilde hareket etmiştir. Diğer ateşkes anlaşmalarının ihlallerine barışı ihlal edenlerin ve hükümetin insani yardım*

kuruluşlarının operasyonlarını pekiştirmelerine engel teşkil edenlerin, yardım işçilerinin çalışma sürelerini uzatarak nasıl cezalandırılacağını öneren hükümetin Eylül 2018'deki ikinci barış görüşmeleri sırasında sunulan bir maddeye uymayı reddetmesidir dâhildir (Dış ve Milletler Topluluğu ofisi, 2018).

Öneriler ve Sonuç

Güney Sudan'ın, 1648'de Westphalian'ın varsayımları üzerinde anlaşıldığı gibi, devletin felsefi temellerini gözden geçirerek yeni bir devletlik anlayışı üzerine yerleşmesi gerekir (Leonard, ve diğerleri: 2). Önerilen barış anlaşmaları, merkezi otoritenin uzun ve iyi bir yaşam sağlayan düzen yaratma konusundaki ilgisini vurgulayan Hobbes'in argümanlarından büyük ölçüde etkilenmiştir (Hobbes, 2016: Ch. 4.) Bu anlaşmaya dayanarak, barış anlaşmaları müzakere sürecine katılan aktörler, vatandaşlar ve devlet arasında sosyal bir sözleşme duygusu olmadığı için çökmekte olan merkezi bir otoritenin yeniden inşasına vurgu yapılmıştır (Beichman, 2008).

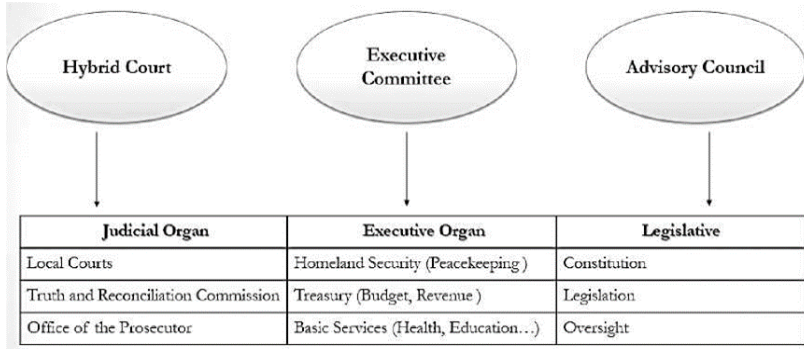
Güney Sudan'daki çatışma döngüsü, barış sürecine dâhil olan aktörlerin çağdaş Afrika devletlerinin benzersiz özelliklerini hesaba katmadıklarının bir tezahürüdür. Thomas Hobbes, hükümetlerin vatandaşlara en yüksek güvenlik seviyesini sunma konusunda daha iyi konumlarda bulundukları iddiası gerçeğinden uzak olamaz. Bu nedenle, bu makale Güney Sudan merkezi hükümeti ve insanlar arasında geriye giden bölgesel hükümetler ve insan ve merkezi ve bölgesel hükümetler arasında anayasal sosyal bir sözleşme oluşturulması şeklinde iki seviyeli bir reform biçimi önermektedir. Yeni bir anayasa, devletin insanlara karşı yükümlülüklerini ve görevlerini ve her iki hükümet düzeyinde de insanların devlete karşı sorumluluklarını ana hatlarıyla açıklayacaktır.

Modern Afrika toplumlarının yapısı etnik köken, ekonomik sınıflar ve dini bölünmelerle özetlenmiştir (Mamdani 2018). Bu tür davranış biçimleri, iki hükümet düzeyi ile halk arasındaki sosyal bir sözleşmede uygun şekilde yakalanabilir. Merkezi hükümetin yetkisi dış politika, ulusal güvenlik, savunma, sağlık ve eğitim konularını içerecek şekilde sınırlandırılabilirken, gelişmiş birimler turizm, erken çocukluk eğitimi, çevre yönetimi, kültür ve tarım ve halkın katılımı gerektiren diğer işlevler gibi işlevlerle görevlendirilmiştir. Bu, hesap verilebilirliği artıracak, yeni bir hoşgörü kültürü geliştirecek, toplumdaki birliği artıracak ve merkezi oto-

rite rekabetiyle ilişkili riskleri en aza indirecektir.

Yürütme hükümeti altında, yeni bir anayasa, ihtilaf davalarıyla ilgilenmek ve aynı zamanda Hakikat ve Uzlaşma Komisyonuna gözetim sağlamak için yerel ve uluslararası hâkimlerden oluşacak bir Hibrid Mahkeme kurmalıdır. Yürütme kurulu, devletin güvenlik organlarını yeniden yapılandıracak, finansal yönetim ve reform sağlık, eğitim ve temel altyapı sektörlerini sağlayacak olan Hazine, İç Güvenlik ve Sosyal Hizmetler bölümlerini oluşturacaktır.

Hükümetin Yürütme Kolu

Danışma Konseyi yasama organı olacak ve belirli bir süre içinde yeni bir anayasa hazırlamak, temel yasaları kabul etmek ve hükümet harcamalarını ve gözetimi onaylamakla görevli olacaktır. Kazananların zorluklarını ele almak için tüm politikaları ele alır, yerel yönetimin kalkınmayı taban seviyelerine getirmek için güçlendirilmesi ve yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

Uluslararası toplum ve geçiş hükümeti drama, spor ve coğrafi sınırlarla sınırlandırılmayan diğer kültürel etkinlik biçimleri gibi etkinliklerle ortak yerlerden yararlanmak için, aynı zamanda kritik öneme sahip olan isim ya da gruplardan bahsetmek zorunda kalmadan toplumu, yolsuzluk ya da etnik köken gibi rahatsız eden konular ve unsurları vurgulamalıdır. Bu tür faaliyetler, özellikle genç nesiller arasında birlik oluşturmada önemlidir.

Güney Sudan ihtilafındaki diyalogun çoğu en üstte gerçekleşmiştir. Eylül 2018'de imzalanan yeni barış anlaşmasıyla, özellikle barış ve kalkınmayla ilgili konularda toplumlar arasındaki taban seviyelerine diyalog başlatılmalıdır. Daha da önemlisi, hükümet araştırmacıları, uygulayıcıları, düşünce kuruluşlarını ve sivil toplum örgütlerini çatışmanın temel

nedenlerini ve topluluklar arasındaki çatışmayı çözmenin olası yollarını belirlemeye dâhil etmelidir. Ek olarak, barış programlarının okul müfredatlarına dâhil edilmesi gerekir. 21. yüzyılda teknolojik bir çağ olan radyo istasyonları, gazeteler ve sosyal medya gibi iletişim platformları (Facebook, Twitter ve WhatsApp) uzlaştırmacı mesajları yönlendirmek için kullanılabilir.

Sivillerin elindeki silah kullanımının en aza indirilmesi için kapsamlı bir silahsızlanma süreci gerçekleştirilmelidir. Ayrılımların durdurulmasının ardından herhangi bir grup tarafından misilleme isteklerinin engellenmesi için ihlal cezasına çarptırılan herkes için yasa uyarınca ağır cezalar ve cezalar öngörülmalıdır.

Kadınlara yönelik hızla yayılan şiddet kültürü, Güney Sudan'ın geçici hükümeti tarafından derhal ele alınmalıdır. Daha da önemlisi, bu tanımlanmamış davranış, hükümetin her iki tarafındaki liderlerin hem sosyal hem de politik olarak tüm liderlik düzeylerinde güçlü ve açıkça kınanmalıdır. Cinsel taciz ve / veya tecavüz gibi kadınlara karşı hiçbir türlü şiddete müsamaha gösterilmemelidir. Uluslararası ve bölgesel toplumun, her alanda ayrımcılığa ve kadına yönelik her türlü şiddete karşı mümkün olan en güçlü terimlerle caydırmak için nesnel olarak yoğun bir bilinçlendirme programları yürütmek için Güney Sudan hükümeti ile ortaklaşa çalışması gerekmektedir; Güney Sudan'ın bölgesel ve uluslararası insan hakları gereklilikleri ve taban çizgileri ile uyumluluğunu sağlamak ve mevzuatın oluşturduğu adaletle alınan her türlü cinsel suç ve fail hakkında uygun ve tarafsız soruşturmalar yapılmasını sağlamak için yasal reformlar yapılması nitelikli ve iyi eğitilmiş hâkimler, savcılar, polis ve adli tıp uzmanlarından oluşan bir nitelikli bir adalet sisteminin oluşturulması gerekmektedir.

Orduyu profesyonelleştirmenin önemi ise daha fazla vurgulanamaz. Güvenlik kurumları ve savunma bakanlığının, insan hakları ve cinsel suçlar, tutuklanmaları ve kovuşturulması gibi insan hakları ihlallerinin ağır şekilde kötüye kullanılmasının suçlu olduğu tespit edilen herhangi bir askeri kişi veya grup hakkında uygun eğitimlerle güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu sorumluluk seviyesine ulaşmak için, yargının, yeterli adli ve adli destek personelinin işe alınması için maddi ve manevi kaynaklara yeterli erişime sahip olması için yeterli şekilde görevlendirilmesi gerekir. Ek olarak, kadınların yargıda temsili teşvik edilmeli ve işe alım ve çalışma sürecinde ek bir avantaj olarak cinsiyete dayalı ve cinsel suçlar konusun-

da uzmanlığa sahip meritokrasiye dayalı olmalıdır.

Kaynaklar

ACLED, (Armed Conflict Location & Event Data Project) *South Sudan Analysis Available*, 2018.

Adams, Karen Ruth 2000. *State Survival and State Death: International and Technological Contexts*. Ph.D. dissertation. University of California, Berkeley

African Union Report, 2014. *Final Report of the African Union Commission of Inquiry on South Sudan*, Addis Ababa 15 October 2014 Available from <http://www.au.int/en/auiciss> [Accessed on 23 November 2018]

Ahmed H Adam, *Why is Omar al-Bashir mediating South Sudan peace talks?* 5 Jul 2018 Al Jazeera <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/omar-al-bashir-mediating-south-sudan-peace-talks-180705134746432.html>

Baker, Aryn. 2016 (May 30). *“War Crimes: Slaughter and Starvation Haunt a Broken South Sudan.”* Time, 187 (20), s. 20-27.

Knopf, Katherine Almquist, *Ending South Sudan’s Civil War*. Vol. 77. Council on Foreign Relations, 2016.

Ballentine, Karen, and Nitzschke Heiko, *“The political economy of civil war and conflict transformation.”* Berghof Research Center for Constructive Conflict Management, Berlin. Available from < http://www.berghof-handbook.net/articles/BHDS3_BallentineNitzschke230305.Pdf > [Erişim 9 Ekim 2018]

Bariyo, N, *“South Sudan’s Debt Rises as Oil Ebbs,”* Wall Street Journal, August 5, 2014 Available from < <https://www.wsj.com/articles/south-sudans-debt-rises-as-oil-ebbs-1407280169> > [Erişim 21 Haziran 2018]

Blackings, M. J., *Why Peace Fails: The Case of South Sudan’s Agreement on the Resolution of the Conflict in South Sudan*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Nairobi.

Born Gary B. and Ravivn Adam, *The Abyei Arbitration and the Rule of Law*. Harvard International Law Journal / Vol. 58 Number 1, Winter, s. 177-224.

Cheeseman, Nic 2015. *Democracy in Africa: Successes, Failures, and The Struggle for Political Reform*. Vol. 9. Cambridge University Press.

Checchi, F., Testa, A., Warsame., A. Quach, L., & Burns, R., ‘Estimates

of Crisis-attributable Mortality in South Sudan', December 2013- April 2018: A Statistical Analysis, London School of Hygiene & Tropical Medicine

Chol, Agereb Leek, *20 years Apology: A Political Campaign for Dr. Riek Machar Teny a Case of "Why Garang Must Go Now" is now recanted.* Available from <<https://paanluelwel2011.files.wordpress.com/2011/10/dr-riek-political-apology.pdf>> [Erişim 16 Mayıs 2018]

De Soysa, Indra, "Paradise is a Bazaar? Greed, Creed, and Governance in Civil War, 1989-99." *Journal of Peace Research* 39, no. 4, s. 395-416.

De Vries, Lotje, and Schomerus Mareike, "South Sudan's Civil War Will Not End with a Peace Deal." *Peace Review* 29, no. 3, 2017, s. 333-340.

Doyle, Michael W., and Sambanis Nicholas. "International peacebuilding: A theoretical and quantitative analysis." *American political science review* 94, no. 4: s. 779-801.

Fearon, James D., and David D. Laitin 2003. "Ethnicity, Insurgency, and Civil War." *American political science review* 97, no. 1, s. 75-90.

FEWSN (Famine Early Warning Systems Network) 2016, "Food Security Outlook Update: Staple Food Prices Increasing More Rapidly Than Expected," 16 April 2016 Available from <<http://fewsn.net/east-Africa/south-Sudan/food-security-outlook-update/April-2018>> [Erişim 22 Ağustos 2018]

Glowacki, Luke, and Wrangham Richard, "Warfare and Reproductive Success in a Tribal Population." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 112, no. 2, s. 348-353.

Hannah Wild, Jok Madut Jok and Ronak Pate, *The Militarization of Cattle Raiding in South Sudan: How a Traditional Practice Became a Tool for Political Violence*, *Journal of International Humanitarian Action* 3:2 <https://doi.org/10.1186/s41018-018-0030>

Janssen J., *South Sudan: Why Power-Sharing did not Lead to Political Stability.* (MA. Thesis) University of Leiden, 2017.

Johnson Douglas H., . *The Political Crisis in South Sudan.* *African Studies Review*, 57 no.3, s. 167-174 doi:10.1017/asr.2014.97

Johnson, Douglas H. and Matthews Robert O.,. "The Root Causes of Sudan's Civil Wars." *International Journal* 60, no. 2, 2005, s. 608.

Jok, Jok Madut, *The Paradox of Peace in Sudan and South Sudan: Why Political Settlements Failed to Endure. Inclusive Political Settlements Papers* 15, September 2015, Berlin: Bergh of Foundation.

Kiranda, Y., Kamp, M., Mugisha, M. B., & Ojok, D., *Conflict and State*

Formation in South Sudan: The Logic of Oil Revenues in Influencing the Dynamics of Elite Bargains. Journal on Perspectives of African Democracy and Development, 1 no. 1, 2016, s. 30 -40.

Krasner, Stephen D., *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, Princeton University Press, 1999.

Martell P. 2016. “*South Sudan is Dying and Nobody is Counting*” March 10, News24 France. Available from <https://www.news24.com/Africa/News/south-sudan-is-dying-and-nobody-is-counting-20160311-4> [Erişim 13 Temmuz 2018]

Mercy Corps 2018. Quick facts: *What you need to know about the South Sudan crisis.* February 2018. Available from <https://www.mercycorps.org/articles/south-sudan/quick-facts-what-you-need-know-about-south-sudan-crisis> [Erişim 9 Nisan 2018]

O’Brien, Adam, *Shots in The Dark: The 2008 South Sudan Civilian Disarmament Campaign*, Geneva: Small Arms Survey, 2009.

OHCHR 2013. (U.N. Office of the High Commissioner for Human Rights), “*Pillay Urges South Sudan Leadership to Curb Alarming Violence Against Civilians*,” December 24, Available From <https://reliefweb.int/report/south-sudan-republic/pillay-urges-south-sudan-leadership-curb-alarming-violence-against> [Erişim 25 Ekim 2018]

Ottaway, Marina, and El-Sadany Mai, *Sudan: From Conflict to Conflict*. Vol. 8. Carnegie Endowment for International Peace, 2012.

Overseas Security Advisory Council, “*South Sudan 2017 Crime & Safety Report*,” Bureau of Diplomatic Security, US Department of State, Mayıs 2017.

Oxfam GB, Christian Aid, CAFOD and Trócaire in Partnership, and Tearfund, “*Missed Out: The role of local actors in the humanitarian response in the South Sudan conflict*,” Oxfam, April 2016, https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/rr-missed-out-humanitarian-response-south-sudan-280416-en.pdf.

Pinaud, Clemence, *South Sudan: Civil war, predation and the making of a military aristocracy.* African Affairs 113, no. 451, 2014, s. 192-211.

Reuters,U.N. Security council imposes an arms embargo on South Sudan. July 20 Available from <https://www.reuters.com/article/us-southsudan-unrest-un/u-n-security-council-imposes-an-arms-embargo-on-south-sudan-idUSKBN1K3257> [Accessed on 9 Nisan 2018]

Reuters, *South Sudan Needs \$1.7 billion humanitarian aid in 2018.* De-

cember21 Available from <https://www.reuters.com/article/us-southsudan-unrest/south-sudan-needs-1-7-billion-humanitarian-aid-in-2018-idUSKBN1E71BK> [Erişim 16 Mayıs 2018]

Rolandsen, Øystein H., "Small and Far Between: Peacekeeping Economies in South Sudan." *Journal of Intervention and Statebuilding* 9, no. 3, 2015, s. 353-371.

Rolandsen, Øystein H., and Kindersley Nicki, "South Sudan: A Political Economy Analysis." Norwegian Institute of International Affairs. 2017.

Rone, Jemera, *Behind the Red Line: Political Repression in Sudan*, Vol. 3169, no. 159. Human Rights Watch, 1996.

Ross, Michael, *Natural Resources and Civil War: An Overview with Some Policy Options*. World Bank and the Agence Francaise de Developpement, Paris, December 9-10, 2002.

Sachs, Jeffrey D., Warner, Andrew M., "The curse of natural resources." *European economic review* 45, no. 4-6, 2001, s. 827-838.

Sefa-Nyarko, Clement , "Civil War in South Sudan: Is It a Reflection of Historical Secessionist and Natural Resource Wars in "Greater Sudan"? *African security* 9, no. 3, 2016, s. 188-210.

Sorbo G. M., *Return to War in South Sudan*. Policy Brief. Norwegian Peacebuilding Resource Centre [online], 2014.

South Sudan News Agency, 26 Şubat 2016.

Stedman S, John R, Donald S and Elizabeth M., *Ending Civil Wars: the Implementation of Peace Agreements*, Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 2002.

"South Sudanese rioters attack aid groups in Maban," *Sudan Tribune*, July 24, 2018, <http://www.sudantribune.com/spip.php?article65913>.

Sudan Tribune, *South Sudanese Pound loses further value against U.S. dollar*, 13 Nisan 2002, Available from <<http://www.sudantribune.com/spip.php?article62178>> [Erişim 13 Ekim 2018]

Sudan Tribune, *IMF warns of further deteriorating economy in South Sudan*. 3 Haziran 2016, Available from <<http://www.sudantribune.com/spip.php?article59164>> [Erişim 13 Ekim 2018]

Taulbee, J., Kelleher, A. and Grosvenor, P., *Norway's Peace Policy: Soft Power in a Turbulent World*, Palgrave Macmillan, 2014.

TheStar, Salva Kiir, *Riek Machar sign peace agreement in Khartoum*. June 27 Haziran 2018. Available https://www.the-star.co.ke/news/2018/06/27/salva-kiir-riek-machar-sign-peace-agreement-in-khartoum_c1778869

[Erişim 13 Ekim 2018]

Thomson, J. E., & Krasner, S. D. *Global Transactions and The Consolidation of Sovereignty. Global Changes and Theoretical Challenges*, 1989, s. 195-219.

UNDP, *Leadership, Trust and Legitimacy in Southern Sudan's Transition after 2005*. Paper Presented at the Capacity is Development Conference, New York, 2010.

UNHCR, *South Sudan Situation: UNHCR Regional Update* <https://reliefweb.int/report/south-sudan/south-sudan-situation-unhcr-regional-update-1-31-december-2017>, 2018.

UNOCHA (U.N. Office for the Coordination of Humanitarian Affairs), *South Sudan Crisis: Situation Report*, 26 Aralık 2013. Report Number 4.

Waal, Alex D. "When Kleptocracy Becomes Insolvent: Brute Causes of The Civil War in South Sudan." *African Affairs* 113, no. 452, 2014, s. 347-369.

Walt, Stephen M. "International Relations: One World, Many Theories." *Foreign Policy*: 29-46, 1998.

Warner, L A., *The Disintegration of the Military Integration Process in South Sudan (2006-2013) Stability*, *International Journal of Security & Development*, 5(1): 12, 2016, s. 1-20.

Wild, Hannah, Jok Madut Jok, Patel Ronak, "The militarization of cattle raiding in South Sudan: how a traditional practice became a tool for political violence." *Journal of International Humanitarian Action* 3, no. 1: 2, 2018.

Young J., *The South Sudan Defence Forces in the Wake of the Juba Declaration*. The Small Arms Survey, Switzerland, 2006.

Young, J., *Popular Struggles and Elite Co-optation: The Nuer White Army in South Sudan's Civil War*. Small Arms Survey, Graduate Institute of International and Development Studies. (016).

ENDONEZYA VE TÜRKİYE'DE LAİKLİK UYGULAMALARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Fikri Rahmat

*Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası
İlişkiler, Doktora Öğrencisi*

Giriş

Türkiye ve Endonezya, Müslüman çoğunluğa sahip devlet olma benzerliğini paylaşıyor. Endonezya, Güneydoğu Asya'da ve İslam dünyasında en büyük Müslüman devletidir; bununla birlikte seküler bir yapıya sahiptir. Komşuları Müslüman çoğunluk devleti olan Malezya ve Brunei, dini bir devlet olmaya karar vermiştir. Türkiye ise, Osmanlı sonrası Cumhuriyet yönetimi ile birlikte laik bir devlet haline gelmiştir. Fakat Endonezya ve Türkiye karşılaştırıldığında, laikliğin uygulanması açısından farklıdır. Türkiye, kuruluşunun ilk yıllarında, dine yönelik köklü bir reform gerçekleştirmiştir. Endonezya'da laik olmasına rağmen bu tür bir reform yapılmamıştır.

Türkiye ve Endonezya'nın tarihsel gelişimi her iki devlette de laikliğin farklılaşmasına yol açmıştır. Bu makalede, Türkiye ve Endonezya'da

laikliğin tarihsel gelişimi ele alınacaktır. Bu makalenin amacı, Türkiye ile Endonezya arasındaki laiklik farkının nedenlerini açıklamaktadır.

1. Sekülerizm ve Laikliğin Tanımı

Laiklik ve sekülerizm, devlet ile dinin birbirinden ayrılması açısından birbirine benziyor. Laiklik kelimesi, Latince'den, Laicus'tan türetilmiştir. Herhangi bir dine veya kiliseye ait olmamak anlamına gelir.¹ Türkçe'de "Laik" kelimesi, Fransızca "Laicite" veya "Laic" kelimesinden de gelmektedir.² Laiklik veya sekülerizm kelimesi Tanrıya ait olmamak anlamına gelir ve sekülerizm kelimesinin Türkçeye çevirisi dünyevidir.³ Laiklik, Fransız gibi Katolik dünyasında tanındık iken, sekülerizm, Alman ve İngiltere gibi protestan dünyasında daha tanındık geliyor.⁴ Bu iki kelime, farklı anlam ve dolayısıyla uygulama içermesine rağmen birbirlerinin yerine kullanılır.

Laiklik, devlet ile dinin ayrılmasının iddialı veya Jacobin bir biçimidir. 1789'da 1905'e kadar çıkan Fransız devriminin ardından revizyonist, dini katipleri sonlandırmış, dini bayramı ve diğer bazı reformları bitirerek Fransa'da dini kurumu hedef almıştır.⁵ Devlet tarafından uygulanan din üzerinde yoğun bir kontrole ve bu aşamaya münhasır laiklik veya iddialı laiklik denir.⁶ Öte yandan, sekülerizm iddialı laikliğin zıttıdır ve dolayısıyla sekülerizm pasif laiklik olarak da adlandırılmaktadır. Seküler devlet kamusal alanlarda dini sembolün kullanılmasına izin verir ve dinden ödün verme eğilimindedir.⁷ Bugünkü seküler devlet örneği ABD'dir.

İddialı ve pasif laik oluşumu bir devletin ideolojik mücadelesinin bir sonucudur. Ayrıca Ahmet Kuru, eski rejimin varlığının da laikliğin türünün oluşumunu etkilediğini savunuyor.⁸ Eski rejimin genellikle bir

1 Dağcı, Gül Tüğba- Dal, Adnan, "Osmanlı'dan Günümüze Din-Devlet Laiklik Tartışmaları" Barış Araştırmaları Ve Çatışma Çözümleri Dergisi 2, no. 1, 2014, s. 39.

2 Dağcı-Dal, a.y.

3 Hocaoglu, Durmuş, "Batı Tarzı Dünyevileşme: Laiklik ve Sekülerlik", *Türkiye Günlüğü* 28, 1994, s. 94.

4 Hocaoglu, a.y.

5 Kuru, Ahmet, Pasif ve Dışlayıcı Laiklik (Alıntılamanın Gışı, Erdal). "Laiklik Kavramının Kronolojik Evrimi" The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies 1, no.1, s.6.

6 Kuru, a.y.

7 Kuru, a.g.e., s.7.

8 Kuru, Ahmet, *Secularism and State Policies Towards Religion: The United States*,

devletin reformistinin tehdidi olduğu varsayılır ve genellikle eski rejim, monarşi ve dini baskınlığın yayılması şeklinde olan önceki hükümet olarak tanımlanır.⁹ Örneğin Osmanlı, Türkiye'nin eski rejimidir ve Fransız Monarşisi, Fransa'nın eski rejimidir. Eski rejim kutuplaşmaya yol açar ve böylece dine karşı din karşıtı ya da iddialı bir tutumla sonuçlanır. Aksine, eski rejime sahip olmayan devlet, dinin varlığından ödün verme eğilimindedir.¹⁰ Eski rejimi tanımlamak için, bir monarşi, egemen din, din ve monarşi arasındaki ilişki ve başarılı Cumhuriyet reformu olmalıdır.¹¹

Amerika Birleşik Devletleri, Ahmet Kuru'nin iddia ettiği gibi eski rejime sahip olmayan bir devlet örneği olacaktır. Amerika Birleşik Devletleri kurulmadan önce monarşi ya da monarşi ile egemen dinin ittifakı yoktur. Bu nedenle, ABD'de laiklik uygulaması pasif laiklik olarak sınıflandırılmaktadır. Sonuç olarak, halka açık yerlerde dini sembollere izin verilir ve hatta ABD para birimi cinsinden "Tanrıya Güveniriz" ifadesi veya dini bir törende yemin etme gibi devlet düzeyinde dini duyulara da izin verilir. Fransa, kamusal alanlarda dini sembollerin daha kısıtlı olduğu iddialı laiklik örneği olacaktır.¹²

Bir devleti seküler olarak sınıflandırmak için devlet, aşağıdaki şekilde koşulu sağlamalıdır.¹³ Devlet, vatandaşına dini özgürlük sağlamalıdır. Bu, vatandaşların inanmaya niyetli ya da inanmayacakları herhangi bir dini seçmekte özgür oldukları anlamına gelir. Bunun yanında devlet ayrıca ibadet özgürlüğünü de sağlamalıdır.¹⁴ Bunun dışında devlet ayrıca kendisini dini etkiden ayırmalıdır. Sonuç olarak, devlet hiçbir dine ait değildir ve devlet kendi sınırları içinde her dine adil bir mesafede olmalıdır.¹⁵ Bununla birlikte, seküler devlet dini öğretilerden türetilmiş bir kanuna sahip olabilir ve bu durum devletin dini temelli devlet olduğu anlamına gelmez. Örneğin devlet, İslam'da Noel veya Eid-Fitr gibi dini bir kutlama için tatil yapmaya karar verebilir. Sekülerizm ve Laiklik, devletin dinden

France, and Turkey, (New York: Cambridge University Press, 2009, s. 10.

9 Kuru, a.g.e., s.23.

10 Kuru, a.g.e., s.25.

11 Kuru, a.y.

12 Kuru, a.g.e., s.9.

13 Özkul, Fatih, "Anayasalarımızda Laiklik İlkesi", *Ankara Barosu Dergisi*, no.4, 2014, s. 278.

14 Özkul, a.g.m., s.279.

15 Özkul, a.g.m., s. 284.

ayrılması gerektiğine inanmasına rağmen, uygulama devletin laiklik veya laiklik anlayışı hakkındaki anlayışına bağlıdır.

Seküler bir devlet, vatandaşlarının dünyayla ilgili anlayışlarının dini temelli açıklama yerine bilim veya pozitivizme dayandığı bir devlettir.¹⁶ Vatandaşlar veya toplumlar arasında dinin etkisi en alt düzeye indirgenmiştir.¹⁷ Politik olarak devletin veya devletin egemenliği de Tanrı yerine insanlara aittir.¹⁸ Dini nüfuz seküler bir devlette sınırlıdır.

II. Türkiye’de Laiklik Uygulamaları

Osmanlı saltanatının kaldırılması sonrasında 29 Ekim 1923’ten itibaren Türkiye bir cumhuriyet olarak anılmaktadır. Bu yeni cumhuriyet, Türkiye’deki dini yaşam da dâhil olmak üzere çeşitli reformları uygulayan tek bir parti tarafından yönetildi ve reformları uygulayan rejime Kemalist rejim denildi.¹⁹ Türkiye’ye getirilen reformlardan biri olan laiklik, bir rejimden diğerine çeşitli gelişmelerden geçmiştir. Bu araştırmanın amacı doğrultusunda, Türkiye’de laikliğin gelişmesi, cumhuriyetin başlangıcından 1950 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır.

Laik bir devlet olarak Türkiye, bu ilkesini 1924 Anayasasına sonradan ekleyerek belirtmiştir. 1924 anayasasında daha önce, devletin dini olarak İslam vardı. Bununla birlikte, 1928’de bu ibaresi değiştirildi ve 1937’de özellikle laik kelimesi Türkiye’nin anayasasına eklendi. Türkçede anayasada kullanılan laik kelimesi, dünyevi yerine laiktir. Sonuç olarak, anayasadaki ikinci maddeyi takiben, Türkiye’nin yasaları dini öğretilerden türetilmemiştir. Bunun yerine, Türkiye Batı devletlerinden bazı yasaları kabul etti. Örneğin, miras, evlilik, boşanma, vb. düzenleyen Türkiye Medeni Kanunu İsviçre’den türetilmiştir ve bu nedenle İslam hukukundan farklıdır. İçinde hem erkek hem de kadın olan İsviçre miras hukuku, İslami hukukta erkeğin kadından iki kat daha fazla aldığı benzer bir miras hakkını reddediyor. Diğer bir örnek, Türkiye’nin İtalya’dan almış olduğu ceza kanunudur.

Osmanlı döneminde, dini çalışmaya veya yabancılara dayanan okulun bulunduğu eğitim sistemi oldukça karmaşıktı. Tevhid-i Tadrısat Ka-

16 Kahraman, Mehmet, “Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Laiklik”, *Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute* 5, no.9, 2008, s. 59.

17 Kahraman, a.y.

18 Kahraman, a.y.

19 Kahraman, s.287.

nunu sayesinde, Türkiye topraklarındaki tüm okullar Milli Eğitim Bakanlığı nezaretindeydi.²⁰ Yasaya göre, dini görevlileri yetiştirmek için İmam Hatip Okulu ve İlahiyat fakültesi kurulacak ve böylece mescitler için dini görevliler devlet tarafından atanacaktı.²¹ Ancak okul ve fakülteler kapandı, çünkü kayıtlı bir öğrenci yoktu.²² Ayrıca, 1933'ten sonra okul müfredatından dini çalışmalar da kaldırılmıştır.²³ Türkiye Diyanet İşleri de kanuna göre kurulmuştur. Bütün dini hizmetler Diyanet tarafından yürütülecekti. Diyanet, cumhuriyet öncesi dönemde Şeyhülislam'ın rolünün yerini almak üzere kuruldu. Ancak Diyanet'in rolü, Cumhuriyetçi gündemi desteklemektir. Bunlar, dini devleti kontrol altına almak, dinin siyaseti etkilemesini önlemek ve Cumhuriyetçilerin laiklik projesini güçlendirmek amacını taşımaktadır.²⁴

Yeni kurulan Türkiye'ye bir dizi laikleşme hamleleri yapılmıştır. Mesela Şapka Kanunu, 1925 yılında sık sık Osmanlı ile ilişkilendirilen kıyafetlerin yerine Batı tarzı şapka giyecek insanları düzenleyen insanları tanıttı.²⁵ Cumhuriyetin başlangıcında, kadınlar için başörtüsü kullanımı yasaklanmamıştı, ancak kadınların bunu kullanmaktan kaçınmaları teşvik edildi.²⁶ Dini temelli eğitim de kapatıldı ve tüm okullar eğitim bakanlığının doğrudan denetimine alınmıştır.²⁷

Osmanlıca alfabesinin yerine yeni alfabe de girmiştir. Dini bir kurum olarak Halifelik de 3 Mart 1924'te kaldırılmıştır. Bunlar, Türkiye'nin Batı ülkeleriyle aynı seviyede olmasını ya da bir başka deyişle Türkiye'yi Batı tarzı reformu uygulayarak daha medeni hale getirmeyi amaçlamaktadır. Radikal Batı reformunu uygulamak için tek parti rejimi, hükümete ayak-

20 Yanardağ, Ayşe, "Tevhid-i Tedrisat Kanunu Uygulamasında Diyanet İşleri Başkanlığının Rolü", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi 13, No. 49, 2012, s. 242.

21 Yanardağ, a.y.

22 Toker, İhsan - Özcan, Celal, "Laiklik ve Sekülerleşme Bağlamında İmam Hatip Liselerinin Dünü, Bugünü, Yarını", Eskiye, No.35, 2017, s. 40.

23 Toker - Özcan, a.y.

24 Kutlu, Sönmez, "Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslamcı Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri", Dini Araştırmalar 12, No.33, 2009, s. 108.

25 Çelik, Nevzet, "From Secularism to Laicite and Analyzing Turkish Authoritarian Laiklik", *Insight Turkey* 20, no.1, 2018, s. 198.

26 Elver, Hilal, *The Headscarf Controversy: Secularism and Freedom of Religion*, (New York: Oxford University Press, 2012, s.16.

27 Çelik, a.g.e.

lanmayı bastırma yetkisi veren Takrir-i Sükûn Kanunu çıkartılmıştır.²⁸ Kanun 1925'ten 1929'a kadar uygulandı ve Şapka kanunu protestosunu ortadan kaldırmak için kullanıldı.²⁹

Müslümanların cuma namazı vaaz ve ibadetin kendisidir. Vaaz, insanlara konuşma veya bilgi vermek için önemlidir. Aslen Osmanlı zamanında Arapça olarak verilen vaaz, Kemalist rejime göre Türkçe olarak verildi.³⁰ Diyanet ayrıca, 1927'de, 1936-1937'de vaaz kitabının iki cilde dönüştürüldüğü Türkçe vaazlardan oluşan bir kitap yayınladı.³¹ Aslen Arapça olarak yazılmış olan Kuran, kutsal Müslüman kitabı da Türkçe'ye çevrildi.³² Kuran'ın Türkçe versiyonunda okunması, 1932'de Ayasofya Camii'nde tanıtıldı.³³ Genellikle Arapça yapılan dua çağrısı olan ezan, Türkçe'ye de çevrildi ve 1932'de Ramazan ayında ezan'ın Türkçe versiyonu okutuldu.³⁴

III. Endonezya'daki Laiklik Uygulamaları

Endonezya'nın temel ideolojisine beş prensip anlamına gelen Panca-sila³⁵ denir. Prensipler, Tanrı'ya, insanlığa, birlik, demokrasi ve herkes için sosyal adalete inanmaktır. İlk prensip orijinaldi "İnananlar için İslam Şeriatına dayanan Tanrılık". Bununla birlikte, o zamanlar Müslüman olmayan vatandaşları olan Endonezya vatandaşı bu cümleye katılmamıştır ve dolayısıyla ifade şu andaki biçimine değiştirilmiştir. İdeoloji oluşumu Haziran 1945'te yapılan Bağımsızlık Hazırlık Forumu'nda tartışıldı ve tüm teklifler iyilik açısından benzerdi. Forum heyeti, Endonezya halkının Tanrılıktan ayrı olamayacağı ya da belirli bir dine inanmadığı konusunda hemfikir. Yine de tüm delegasyonlar bir devlet olarak Endonezya'nın herhangi bir dine ait olmaması veya bir başka deyişle Endonezya'nın laik olması gerektiği konusunda hemfikirdir. Ancak, Endonezya laiklik anla-

28 Azak, Umut, *Islam and Secularism In Turkey: Kemalism, Religion, and the Nation* State, New York: I.B. Tauris, 2010, s. 23.

29 Azak, a.y.

30 Azak, a.g.e., s 49-50.

31 Yaşaroğlu, M. Kamil,, "Diyanet İşleri Başkanlığının Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış", Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2, No.1, 2016, s. 96.

32 Azak, a.g.m, s. 51-52.

33 Azak, a.g.m, s. 56.

34 Azak, a.g.m, s. 57.

35 Pançasila okunur.

yışı, devlet olarak herhangi bir dine mensup olmamakla sınırlıdır ve halk dinlerinden uzaklaştırılmamalıdır.

Endonezya, vatandaşlarının %88'inden fazlasının Müslüman olduğu Güney Doğu Asya ülkelerinde en büyük nüfusa sahiptir. Çoğunluk olmasına rağmen, Endonezya anayasası Endonezya'yı laik bir ülke olarak tanımlamıyor. Madde 1, Endonezya'nın egemenliğinin halka ait olduğunu ve Endonezya'nın pozitif yasalara dayanan bir devlet olduğunu söylüyor. Bununla birlikte, 11. bölüm 29. maddede, Endonezya anayasası devletin Tanrılığa dayandığını da söylüyor. Bu yazı, bazen kafa karıştırıcı olabiliyor çünkü Endonezya dilinde, kelimenin tam anlamıyla tek bir Tanrıya dayanmak anlamına geliyor.³⁶ Oysa ifade, dine inanan biri olarak yorumlanır ve tek bir Tanrı olarak kelimenin tam anlamına rağmen İslam'a mensup olmak anlamına gelmez. Başka bir deyişle, Endonezya anayasası, din kavramını devletin temeli olarak görmemektedir. Bununla birlikte, bazı yasaları dini kurallardan esinlenmiştir. Şeriat yasalarının uygulanmasına izin verilen Endonezya'nın en batısındaki Açe eyaletinde de bir istisna vardır. Açe, Endonezya'da, başka bir ilden daha geniş bir dini yasaya sahip olma hakkı verilen özerk bir ildir.

İsviçre medeni kanunu evlenme konusundaki düzenlemeleri için kabul eden Türkiye'den farklı olarak, Endonezya evlilik düzenlemesi için dini kanunu kabul etmiştir. Yasanın çoğunluğu İslam hukukundan türemiştir. Oysa yasanın kendisi insanları ayırmayı değil, tüm inananları barındırmayı hedeflemektedir.

Dini etkinin varlığı da devlet düzeyinde hoş görülüyor. Devlet görevlileri, kutsal kitap olan Kuran, İncil v.b üzerine yemin ederken Tanrı adına da yemin ederler. Özellikle devlet görevlileri de, Allah gibi inandıkları Tanrı adına yemin ederler. Bir parlamento veya devlet yetkilileri tarafından kabul edilen her yasada, belgenin başlığında her zaman "Yüce Tanrı'nın Nimetine" ifadesi vardır.³⁷ Bununla birlikte, Endonezya hukukunda Tanrı kelimesinin de özellikle Allah anlamına gelmediğini, ancak Tanrı anlamına gelen Tuhan anlamına geldiğini bilmek de önemlidir. Türkçe'ye benzer şekilde, Allah kelimesi İslam'a özgüdür, fakat Tanrı kelimesi genel olarak Tanrı anlamına gelir.

Endonezya'nın kurulmasının ardından, 1946'da Dini İşler Bakanlığı

36 Ketuhanan Yang Maha Esa cümlesinden aktarılmıştır.

37 Atas Rahmat Tuhan Yang Maha Esa cümlesinden aktarılmıştır.

kuruldu ve amaç, İslam'a özgü olmak yerine tüm dinlere uyum sağlamaktı. Müdürlük olarak kurulan Türk diyanetinin aksine Endonezya'da diyanet bir bakanlık olarak kuruldu. Amaç, dinlerin devlet kontrolü altında olmasını sağlamak değil, Müslüman ya da okullarda din eğitimi için dini inançlılara hizmet sunmaktır. Ancak, bakanlık mescitlere imam tayin etmiyor, çünkü mescitler halkın yönetimi altındadır. Önceki dönemde kurulan dini okullar Endonezya'nın bağımsızlık zamanında hükümet tarafından kapatılmadı, ancak Dini İşler Bakanlığının denetimi altında kaldı. Diyanet işlerinde, Hindu, Budha, Hristiyan Protestan, Katolik ve Konfüçyüs müdürlüğü de vardır. Bunlar devlet tarafından kabul edilen dindir. Ayrıca, Endonezya'daki dini bayramlar yalnızca Müslüman bayramlarını değil aynı zamanda kabul edilmiş diğer dinlerin bayramlarını da kapsamaktadır.

IV. Endonezya İle Türkiye Arasındaki Laiklik Uygulamalarının Farkı

Ahmet Kuru, laiklik farkının devletin oluşum sürecinden kaynaklandığını savunuyor. Egemen dine ilişkin bir monarşi olmalı ve monarşinin yerine başarılı bir cumhuriyetçi reform veya devrim gelecektir. Bu durum, Türkiye ve Endonezya'daki laiklik uygulamalarının arasındaki farkın açıklanması için geçerlidir.

Laiklik uygulaması açısından, Endonezya Türkiye'den çok farklıdır. Kuruluşunun başlangıcında Türkiye, dine karşı ıddialı bir tutum izlerken Endonezya, dine karşı oldukça uzlaştırmacı bir politika izlemiştir. Endonezya, laikliği devlete dair herhangi bir dine mensup olmayan vatandaşın uygulamasına izin verilen ve dinin kendisini koruduğu konusundaki anlayışıyla sınırlamıştır. Endonezya ve Türkiye'de laikliğin uygulanması, pasif ve ıddialı bir laiklik örneğidir. Bu, iki devletin tarihsel gelişiminden anlaşılabilir.

Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun Cumhuriyet biçimindeki devamıdır. Osmanlı İmparatorluğu boyunca, Türkiye'nin aydınları, milliyetçilik ve laiklik olan Avrupa'daki kültürel gelişim ile de zaten meşguldü. 1800'lerde Osmanlı İmparatorluğu bir dizi reform da yapmıştır. 1839'da Tanzimat zamanında, laiklik hakkında yazan bazı aydınlar vardı.³⁸ Tan-

38 Tayhani, İhsan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Temeli: Laiklik", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, no.43, 2009, s.521.

zimat aracılığıyla da dini özgürlük verildi ve Tanzimat reformuna göre, inançlarından dolayı hiçbir kimse dini uygulamaları nedeniyle cezalandırılmayacaktı.³⁹ Tanzimat'ın ardından, Tanzimat'ın yaptığı gibi bir amacı olan Islahat Fermanı 1856'da yayınlanmıştır. İlk anayasa 1876 yılında Sultan 2. Abdülhamit döneminde kabul edildi. Osmanlı imparatorluğu, imparatorluk içindeki dini meseleyle ilgili bazı reform deneyimlerinden geçmiş ve reformun amacı imparatorluğun düzenini ve birliğini koruma odağını taşımaktaydı.

IV.1. Endonezya ve Türkiye Arasında İdeoloji Oluşumu

Hollanda sömürgeciliği sonrası Endonezya'yı özgür bir devlet olarak tanıyan Türkiye, iki devlette laikliğin anlaşılması da dâhil olmak üzere ideoloji oluşumu farklı şekillerde oldu. Türkiye ideoloji oluşumunu yukarıdan yaşayarak ilk önce seçkinler değişime ayak uydurdu ve sonra ideoloji halka dayatıldı. Bu arada, Endonezya'nın ideolojisinin oluşumu en alttan, halktan getirildi ve ideoloji seçkinler arasında kurumsallaştırıldı. Cumhuriyetçi rejimin Türkiye'nin kuruluşunun başlangıcında getirdiği reformlar, modernite anlayışlarına göre seçkinler tarafından uygulandı. Bu durum, kuruluşu sırasında böyle bir ilerici reform yaşamamış olan Endonezya'daki ulus inşa süreciyle karşılaştırıldı.

Sömürgecilik aynı zamanda Endonezya'nın ulus inşasında da etkilidir. Bu, Endonezya'daki tüm insanların birleşmesine yol açtı. Bu nedenle, Endonezya'nın kurulması sırasında, kurucu babalar aynı zamanda tüm insanları barındırabilecek alternatifleri de takip ettiler. Sonuç olarak, kurucu babalar, 1 Haziran 1945'te Pancasila'yı almaya karar verdiler. Devletin ideolojisi olarak herkes için elverişli olduğuna inanılıyordu. Pancasila'nın oluşumundan, Endonezya'nın kuruluşunun seçkinler yerine sıradan insanlardan getirildiği çok açıktı.

Osmanlı heterojen bir devletken, Türkiye'nin başından beri homojen bir devlet olduğu tahmin edilmektedir. Projeksiyon o dönemin seçkinleri tarafından Kemalistler aracılığıyla toplumun tepesinden aşağıya doğru yönlendirildi. Topluluk içindeki fark olabildiğince azdı. Örneğin, Osmanlı döneminde insanlar çeşitli dilleri kullandılar. Bununla birlikte, cumhuriyetçi Türkiye'de, ulusal dil olarak Türkçe, devlet genelinde kampanya yaptı. Bu arada, Endonezya toplumu içindeki bütün farklılıklar kurulu-

şunda korunmuştur.

Endonezya ve Türkiye'nin kurulması da farklı küresel trajedilerden etkilenmiştir. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kuruldu ve Endonezya, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazandı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlık kazanan devletler Batı gücünün sömürgeciydi. Bu arada, Türkiye, dünya savaşından sonra sömürge altında olmayan bir devlet örneği idi.

IV.2.Genç Entelektüeller Üzerindeki Batı Etkisi

Durumunu iyileştirmek için Osmanlı, öğrencilerini Avrupa'ya eğitim alması için gönderdi ve çoğunlukla öğrenciler mühendislik ve tıp eğitimi almaya başladı.⁴⁰ Yüksek rütbeli Osmanlı yetkilileri de çocuklarını çalışması için Avrupa'ya gönderdi. Daha sonra bu çocuklar Osmanlı bürokrasisinde önemli bir bölüme yerleştirileceklerdi.⁴¹ Osmanlı, tıp fakültesi ve mühendislik okulu gibi kendi bölgesinde de modern okullar inşa etti. Ancak, yurtdışına gönderilen öğrencilere sadece orada ders çalışmakla kalmadı, aynı zamanda Fransızca gibi Avrupa'daki gelişime daha yakından bakma şansı verildi. Avrupa'da 19. yüzyılda yaygın olan Batı fikirleri, öğrenciler tarafından Osmanlı'ya getirildi. Fikirlerden biri, Fransız devriminde görüldüğü gibi laiklik ve cumhuriyetçilikti. Cumhuriyet döneminde Türkiye'de laikliğin uygulanmasının Fransız laikliğine benzermesi anlaşılabilir. Bu aydınlar, Osmanlıları cumhuriyete dönüştürmede önemliydi.

1945'ten önce, Endonezya adında bir devlet yoktu, çünkü şu anki Endonezya toprakları Hollandalıların işgali altındaydı. Hollanda kolonisindeki tüm unsurlar Hollanda kontrolü altındaydı ve iç yöneticinin politik deneyime sahip olması için çok az bir şans bıraktı. Bu durum devlet işlerinde deneyimsizliğe yol açtı. Elbette bir kentin belediye başkanı olarak görev almasına izin verilen bazı kayda değerler vardı, ancak bu durum Hollanda sömürgeciliği döneminde çok nadirdir. Osmanlı ile tamamen zıtlık içindedir. Türkler devlet işleri ile ilgili pek çok tecrübe kazandılar. Osmanlıların sonlarında Türkler, Avrupa'daki siyasi meselelerin gelişimi-

40 Yalçın, Ali, "Kültür Elçisi Olarak Misafir Öğrenciler", *Eğitime Bakış*, 11, no.34, 2015, s.3.

41 Kirpik, Güray, "Yurtdışına Öğrenci Göndermenin Tarihi Meseleleri", *Eğitime Bakış*, 11, no.34, 2015, s. 12.

ni öğrenmeye başlarken, Endonezya'lılar devlet meselelerini öğrenmeye yeni başlamıştı. Hollanda işgali sırasında eğitim bütün Endonezya dillerine yaygın olarak açılmamıştır. Şehir yöneticisinin çocukları gibi seçkin işçiler için bazı okullar olmasına rağmen. Ancak, elit olmayan ailelerin eğitime erişimleri zordu.

Sonuç

Laiklik, Fransız devriminden sonra bilinen bir terimdir. Ancak, uygulama iddialı ve pasif laiklik olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Fransız laikliği genellikle dine yönelik bir Jacobin tarzıyla ilişkilidir ve bu nedenle Fransız laikliği veya laisist iddialı laikliğin bir örneğine alınmıştır. Bu arada, Birleşik Devletler, laikliği dinin verildiği pasif biçimde uyguluyor. Aradaki fark, baskın bir dine sahip monarşinin başarılı bir cumhuriyetçi devrimden önce var olup olmamasından etkilenir.

Türkiye başlangıçta dine karşı çok iddialıyken, Endonezya Müslüman çoğunluğa sahip olmasına rağmen her dine ayak uydurabiliyordu. Bu, iki devletin tarihsel gelişiminden anlaşılabilir. Türkiye, coğrafi durumundan dolayı Fransız devriminden çok etkilendi ve entelektüelleri gelişmeyi takip etme şansı buldu. Bu arada, Fransız devrimi en üst noktadayken Endonezya hâlâ Hollanda sömürgesi altındaydı. Dahası, Endonezya'da olduğu gibi baskın bir dine sahip bir monarşi yoktu. Bu nedenle, laikliğin uygulanmasında Türkiye ve Endonezya farklıdır.

Kaynakça

Azak, Umut, *Islam and Secularizm In Turkey: Kemalism, Religion, and the Nation State*, New York: I.B. Tauris, 2010.

Çelik, Nevzet, "From Secularizm to Laicite and Analyzing Turkish Authoritarian Laiklik", *Insight Turkey* 20, no.1, 189-208, 2018.

Dağcı, Gül Tüğba- Dal, Adnan, "Osmanlı'dan Günümüze Din-Devlet Laiklik Tartışmaları" *Bariş Araştırmaları Ve Çatışma Çözümleri Dergisi* 2, no. 1 : 37-47, 2014.

Elver, Hilal, *The Headscarf Controversy: Secularizm and Freedom of Religion*, New York: Oxford University Press, 2012.

Hocaoğlu, Durmuş, "Batı Tarzı Dünyevileşme: Laiklik ve Sekülerlik", *Türkiye Günlüğü* 28 : 93-112, 1994.

Kahraman, Mehmet, "Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye'de Laiklik", *Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute* 5, no.9, : 57-77, 2008.

Kirpik, Güray, "Yurtdışına Öğrenci Göndermenin Tarihi Meseleleri", *Eğitime Bakış*, 11, no.34, 11-20, 2015.

Kuru, Ahmet, *Secularizm and State Policies Towards Religion: The United States, France, and Turkey*, New York: Cambridge University Press, 2009.

Kuru, Ahmet, *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik* (Alıntılaman Gışı, Erdal). "Laiklik Kavramının Kronolojik Evrimi" *The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies* 1, no.1, (2015): 1-13, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

Kutlu, Sonmez. "Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslamcı Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri", *Dini Araştırmalar* 12, No.33, : 107-127, 2009.

Özkul, Fatih, "Anayasalarımızda Laiklik İlkesi", *Ankara Barosu Dergisi*, no.4, : 271-310, 2014.

Tayhani, İhsan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Temeli: Laiklik", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, no.43, 517-529, 2009.

Toker, İhsan- Celal Özcan, "Laiklik ve Sekülerleşme Bağlamında İmam Hatip Liselerinin Dünü, Bugünü, Yarını", *Eskiyeşi*, No.35, : 33-50, 2017.

Yalçın, Ali, "Kültür Elçisi Olarak Misafir Öğrenciler", *Eğitime Bakış*, (Ed.) Şükrü Kolukısa ve Zülfü Demirtaş, 11, no.34, 1-3, 2015.

Yanardağ, Ayşe, “Tevhid-i Tedrisat Kanunu Uygulamasında Diyanet İşleri Başkanlığının Rolü”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi 13, No. 49, :241-265, 2012.

Yaşaroğlu, M Kamil, “Diyanet İşleri Başkanlığının Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, Yakin Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2, No.1, 93-107, 2016.

GÜRCÜ LARİSİ'NİN DEĞER KAYBI VE GÜRCİSTAN ULUSAL BANKASI MÜDAHALELERİ: AMPİRİK BİR ANALİZ

Salome Gavashelishvili

Hacettepe Üniversitesi, İktisat (İngilizce) Doktora Öğrencisi

Özet

Ulusal banka, ulusal para biriminin değer düşüklüğü sırasında müdahalelerde bulunmalı mıdır? Teorik ve ampirik çalışmalar kesin bir cevap sağlamamaktadır. Bu makale, Kasım 2014'ten bu yana ABD Doları karşısında sert bir değer kaybı yaşayan Gürcistan'ın ulusal para birimi olan Lari'ye ışık tutmayı amaçlamaktadır. Gürcistan Ulusal Bankası'ndaki müdahalelerin döviz ihaleleriyle etkinliği günlük olarak değerlendirilmiştir. Ampirik sonuçlar, döviz kuru ve müdahalelerden kaynaklanan iki yönlü nedensellik varlığını kanıtlamaktadır. ARDL yaklaşımı uzun ve kısa dönem eşbütünleşme sergilemesine rağmen, hata düzeltme süreci ayarlama hızı Gürcistan Lari'si'nin uzun dönem istikrarını sağlamada önemsiz kalmaktadır.

Anahtar kelimeler: döviz kuru, müdahale, devalüasyon, Lari.

Giriş

Merkez bankası politikası ulusal para krizi sırasında en çok gözlenen ve analiz edilen konulardan biridir. Bununla birlikte, teorik ve ampirik analiz, verimliliği hakkında kesin olmayan sonuçlar vermektedir.

Hem iç hem de dış faktörlere karşı oldukça hassas ve kırılgan bir ekonomiye sahip olan Gürcistan gelişmekte olan bir ülkedir. Lari, Gürcistan'da 1995'ten bu yana, USD'ye karşı 2014'ün sonuna doğru sert bir düşüş yaşatan ulusal paradır. Her ne kadar Kasım 2014'ten bu yana Gürcistan Ulusal Bankası (NBG) tarafından atılan her adım ekonomistler ve politikacılar arasında bir tartışma konusu haline gelmiş olsa da, argümanları çoğunlukla teorik ve sezgisel varsayımlara dayanmakta olup deneysel kanıtlardan yoksundur.

Bu makale, NBG müdahalelerinin döviz piyasası yoluyla Lari'yi değerlendirip istikrara kavuşturmadaki verimliliğe ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, ARDL eşbütünleşme yaklaşımı NBG'nin resmi istatistiklerinden elde edilen döviz kuru NBG müdahaleleri ve günlük döviz kuru verilerine uygulanmıştır.

Makale şu şekilde düzenlenmiştir: Birinci bölüm, bu alandaki önceki araştırmaların teorik ve ampirik katkısına dair bir gözden geçirmedir. İkinci bölüm, bağımsızlığını yeniden kazandıktan sonra Gürcistan ekonomisinin kısa bir tarihi hikâyesini sunmaktadır. Üçüncü bölüm, ampirik analizde kullanılan veri ve metodolojiyi açıklamaktadır. Dördüncü bölüm ampirik analizin sonuçlarını sunarken, son bölüm ana bulguları özetlemektedir.

1. Literatür Taraması

Merkez bankası müdahalesinin döviz kurunu belirlerken etkinliği makroekonomistler için bir tartışma konusu olmuştur. Bu konuya ışık tutmayı amaçlayan literatür ve ampirik kanıtlar yetersizdir ve tartışmalı tartışmalar sunar. Ekonomistlerin bir kısmı, ulusal bankanın para biriminin istikrarını sağlamak için araçlarını aktif olarak kullanması gerektiğini iddia ederken, diğerleri sadece müdahalelerin maliyetli olduğunu değil aynı zamanda döviz kurundaki dalgalanmayı arttırdığını iddia ediyor.

Örneğin, Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS, 2014), döviz piyasasında müdahalelerden kaçınmayı önermektedir. İsrail, Meksika, Polonya ve Tayland'ın kanıtları müdahalelerin olumsuz etkisinin güzel bir örneğidir; döviz kurunun piyasa güçleri ile yönetildiği ülkelerde oynaklık, son yıllarda azalan bir eğilim göstermiştir. Bu, müdahalelerin istenmeyen etkilerle sonuçlanabileceğini ve döviz kurunun oynaklığına neden olabileceğini göstermektedir. Dominguez (1998), merkez bankası müdahalelerinin ABD, Japonya ve Almanya'da döviz kurundaki oynaklığı tetiklediğini belirtti. 1996-2007 yılları arasında Gürcistan örneğini inceleyen Loiseau-Aslanidi (2011), Gürcistan Merkez Bankası'nın müdahaleleri kullanarak döviz kurunu yumuşatmaya çalıştığında 'rüzgâra karşı dayandığını' gösteriyor. Döviz kuru, müdahalenin ertesi günü hemen etkilenirken, uzun vadede volatilité artışı gözlenebiliyor. Utami ve Hsu (2019), 27 ülkede kriz dönemlerinde yapılan müdahalelerin etkisini incelemiş ve deneysel analizlere dayanarak, döviz müdahalelerinin ne döviz kurunu ne de borsa getirisini etkili bir şekilde dengelemediği sonucuna varmışlardır. Brezilya durumunda, dağılımlı bir regresyon yaklaşımı, müdahalelerin etkisinin döviz kuru oynaklığı üzerindeki dağılımına göre değiştiğini ortaya koymuştur (Viola ve ark. 2018). Bunun yanı sıra, istenen müdahale ancak müdahale para politikası ile tutarlıysa elde edilebilir (Kim, 2003, Amato ve diğerleri, 2005, Kamil, 2008). Ayrıca, Obstfeld (1982) ve Backus ve Kehoe'e (1989) göre, parasal ve maliye politikalarındaki değişikliklerle aynı anda müdahaleler ile desteklenmelidir. Tartışmalarında döviz piyasası üzerindeki işlemler asıl amaç değil ek bir araç olarak görülüyor. Dolayısıyla, hükümetin ve merkez bankasının her iki kanalda da ilgili değişiklikleri sağlayamaması durumunda, müdahaleler kaynakların israfı oluyor.

Öte yandan, bazı merkez bankaları müdahalelerin döviz kurunun finansal dolarizasyon rejimindeki dalgalanması bazı ekonomik

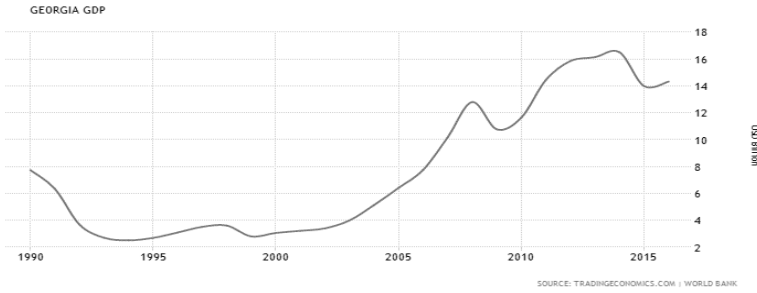
temsilcilerin bilançosunu (varlıkları ve borçları) risk altına koyarken ekonomiye likidite sağlamak için önemli bir araç olabileceğini kabul etmektedir (BIS, 2005). Ayrıca, Disyatat ve Galati (2007), müdahaleler yapılmadığı takdirde, yüksek miktarda oynama ile nitelendirilecek az sayıda temsilci ile temsil edilen ince döviz piyasası oluşmasına dair yüksek bir olasılık olduğunu savunmaktadır. Ancak Çavuşoğlu (2011), müdahalelerin döviz kuru üzerindeki önemli etkisinin genellikle uzun sürmediğini ortaya koymaktadır. Döviz kurları ve müdahaleler arasındaki korelasyon sadece birkaç gün içinde gözlemlenebilir.

Araştırma makalelerini belirli ülke vakalarını ve ulusal banka müdahalelerini dikkate alarak, literatürdeki teorik tartışmaların uygunluğunu kontrol edebiliriz. Çek Cumhuriyeti araştırmasının kanıtı, 2001 ve 2002 yıllarında Çek Ulusal Bankası tarafından Koruna'nın değer kazanmasına karşı yürütülen müdahalelerin, döviz kuru üzerinde belirli bir seviyeye kısa vadeli bir etkiye yol açtığını göstermektedir. Ancak, orta veya uzun vadeli bir etki gözlemlenmiştir. Bunun yanında, döviz kurundaki dalgalanma artmıştır (Gersl ve Holub, 2006). Domac ve Mendoza (2004), Meksika (1996-2001) ve Türkiye (2001-2002) durumunu araştırmış ve her iki ülkede de döviz kurlarındaki dalgalanmanın ulusal banka müdahaleleri sonucunda azaldığını ifade etmiştir. Buna dayanarak, müdahalelerin makul bir şekilde yapılması durumunda enflasyon hedeflemesi çerçevesinde başarılı olabileceklerini iddia etmişlerdir. Enflasyon ve finansal istikrar üzerindeki geçici döviz kuru şokunu etkisiz hale getirebilirler. Adam ve arkadaşlarının (2011) Polonya üzerinde yaptığı örnek olay incelemesi, Polonya ulusal bankası tarafından gerçekleştirilen döviz müdahalelerinin aynı müdahale tarihinde EURO karşısında zlotinin değerini arttırma ve hareketliliğini düşürme açısından etkili olduğunu göstermektedir. Bucacos ve diğerleri (2019), Uruguay'daki nominal döviz kurunda önemli ancak kısa vadeli bir etkiye sahip olduğunu varsayarak Uruguay'daki müdahaleler ve etkilerini haftalık olarak analiz etmişlerdir. Fratscher ve arkadaşları (2019), Gürcistan da dâhil olmak üzere 33 ülkenin örnek olay incelemesine dayanan FX müdahale etkinliğinin sistematik bir analizini sunmaktadır. Genel bir değerlendirme olarak, müdahalelerin %80'inin belirli bir kriter aracı dikkate alındığında başarılı olduğunu bulduk. Ancak, her durum için aynı şeyi söyleyemeyiz. Kapsamlı bir literatür olsa da, merkez bankası müdahalelerinin etkisi ve döviz kurunun belirlenmesi konusunda kesin bir fikir birliği yok.

II. Bir Bakışta Gürcü Ekonomisi - Tarihsel Geçmiş

Gürcistan, Güney Kafkasya'da 69.700 (metre kare) ve 3723.5 (bin kişi) nüfusu ile gelişmekte olan bir ülkedir. Dünyadaki en zengin tarih ve kültürlerden birine sahip olan Gürcü krallığının antik köklere sahip olduğunu iddia etmesine rağmen, yakın tarihte geriye sayım çok uzun zaman önce başlamamıştır.

1921'den beri Sovyetler Birliği'ne zorla dâhil edilen Gürcistan, 1992'de bağımsızlığını ilan etti. Sovyet döneminde, Gürcistan göksel ekonomik zincirinin başarılı ve müreffeh bir parçasını temsil ediyordu. Ancak, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Gürcistan'ın ekonomik bağımsızlığı veya etkili bir ekonomik planı olmadığından, egemen bir varlık olarak hayatta kalmak için büyük bir bedel ödemek zorunda kaldı. Diğer Sovyet devletlerine gelince, merkezi olarak yönetilen devletten serbest piyasa ekonomisine geçişin acı verici bir süreç olduğu ortaya çıkmıştır. Etkili kurumların yokluğu Gürcistan'ın kaosa boğulmasına neden oldu. Samachablo bölgesindeki askeri çatışmayı hükümet ve muhalefet arasındaki iç savaş izledi; gıda ve elektrik de dâhil olmak üzere kamu mal ve hizmetlerinde kıtlık yaşandı. Suç günlük hayatın bir parçası oldu. Hükümet tamamen sorumluluklarını yerine getirememiştir. Geçici olarak kabul edilen sözde para birimi Kupon enflasyonun tüm rekorlarını kırmayı başardı. 1994 yılında toplam yatırım tutarı, 1990'daki yatırımın %2,8'ini teşkil etmiştir. Toplam üretimin sadece %5'i işliyordu, bu da endüstrilerin çoğunun felç olduğu anlamına geliyordu.

Görsel 1: Gürcistan'ın GSYİH'si (milyar USD)

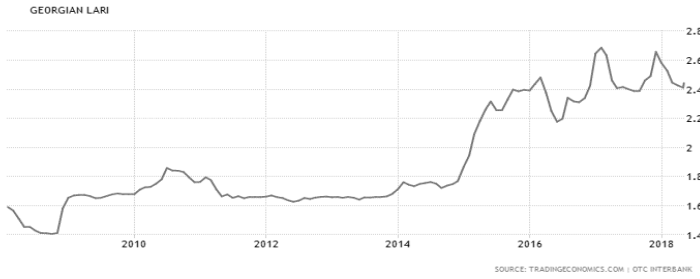
Kaynak: Dünya Bankası

1994 yılında kişi başına düşen GSYİH en düşük noktası olan 501 USD'ye düşmüştür. Bu, bağımsızlık ilanından sonra, Gürcistan'ın her yıl GSYİH'nın yaklaşık 1/3'ünü kaybettiği anlamına gelmektedir. 1995'ten

bu yana hafif ama olumlu GSYİH büyümesi görülmektedir. 1996 yılında ekonomik büyüme %12,5'e ulaştı.

Gürcistan, 2003'teki siyasi değişikliklerin ardından jeopolitik haritadaki konumunu güçlendirmeye başladı. Gelişmiş altyapı, kurumlara duyulan güvenin artması, güvenli ortam ve esnek mali politikalar özel sektörü teşvik etti ve doğrudan yabancı yatırımları çekti. 2008'de Rusya ve Gürcistan arasındaki savaş ekonomi için çok büyük bir şok teşkil etse de Gürcistan 2010'da olumlu bir büyüme elde etmeyi başarmıştır. 2012-2013 yılları arasında kişi başına düşen GSYH, 867 USD'den 3636 USD'ye yükselmiştir.

Ulusal para biriminin, Gürcistan Lari'si'nin ABD Doları'na karşı değer kaybı, Kasım 2014'ten bu yana politikacılar ve ekonomistler arasındaki sıcak tartışmalara konu olmuştur. Görsel 2, 2008'den bu yana hafif dalgalanmalarla istikrarı koruyan ulusal para biriminin değerinin 2014 yılı sonunda sert bir düşüş yaşadığını göstermektedir.

Görsel 2: Gürcistan Lari'si cinsinden 1 ABD Doları'nın değeri
Kaynak: Gürcistan Ulusal Bankası

Döviz kurunun eğilimini açıklamak için bir dizi faktör belirlenmiştir. Dış faktörler iç faktörler gibi de yoğun bir şekilde tartışılmaktadır.

Lari döviz kurunu etkileyen dış faktörler:

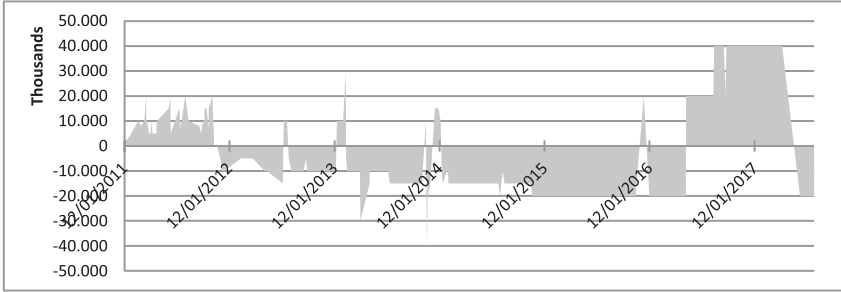
- ABD Federal Rezervinin, niceliksel rahatlama politikasının sona ermesi ve sıkı para politikası beklentileri ile ilgili açıklaması;
- Dünya pazarında petrol fiyatlarında düşüş;
- Bölgedeki gergin jeopolitik durumu ve Ukrayna'daki çatışma;
- Azerbaycan'da euro-4 standardının kabulü (Eylül 2014'ten bu yana) ve araçların Gürcistan'dan Azerbaycan'a yeniden ihraç

edilmesine ilişkin kısıtlamalar;

- Gürcü ihracatındaki düşüş, ithalattaki artış (Aralık 2014) ve ardından ticaret açığındaki bozulma;
- Yabancı yatırım akışındaki düşüş;
- Para transferlerinin azalması;
- Yabancı yatırımcıların temettülerinin çıkarılması;
- Dış borcun ödenmesi;
- Turizmden elde edilen gelir büyüme oranının artışı.

İçsel faktörler arasında bir yandan hükümetin maliye politikası ve özellikle devlet bütçesinin harcama kısmı, diğer yandan da bütçe gelirleri açısından iç kredilere olan bağımlılığın artması yer almaktadır (IDFI, Bremen Üniversitesi veya Almanya Federal Dışişleri Bakanlığı).

Gürcistan Merkez Bankası'nın öncelikli hedefi döviz kurunu kontrol altına alma olmasa da, döviz piyasası ihalesi yoluyla döviz piyasasına müdahalelerde bulunmaya devam etmektedir.

Görsel 4: NBG'nin Döviz İhalelerinde Ticaretin Dinamikleri (USD) (2011-2017)

Kaynak: Gürcistan Ulusal Bankası

Görsel 4'ten görülebileceği gibi, döviz ihalelerinde ABD Doları satma oranı, özellikle 2014'ten 2016'ya kadar alımdan daha yüksektir. Ülke vaka çalışmalarının teorik ve ampirik kanıtlarına göre Ulusal Bankanın döviz krizine müdahalesinin istenip istenmemesi tartışılabilir. Ancak, Gürcistan Ulusal Bankası ve Gürcistan Lari'si'nin durumu ampirik değerlendirmeden yoksundur. Her ne kadar hükümet, muhalefet, ekonomistler ve uzmanlar arasındaki tartışmalar konusu olmuş olsa da kesin bir cevap bulunmamaktadır.

III. Veriler ve Metodoloji

III. 1. Veriler

Bu araştırma makalesinde yer alan veri kümeleri, 1 ABD Doları satın almak için gereken Lari miktarı cinsinden ölçülen Gürcistan Larisi (ER) ile ilgili olarak ABD Doları döviz kurunun günlük gözlemlerinden oluşmaktadır. Döviz Piyasası aracılığıyla Georgia Ulusal Bankası müdahalelerinin (INT) günlük verileri bağımsız değişken olarak dahil edilmiştir. Net müdahaleler, ABD Doları cinsinden alınan ve satılan ABD Doları arasındaki değişim olarak binlikler halinde ABD Doları cinsinden ölçülmektedir. İnceleme süre, 03.10.2009 - 08.07.2013 tarihleri arasında gerçekleşen 3073 gözlemi kapsamaktadır. Müdahalenin döviz kuru üzerindeki etkisinin ertesi gün ortaya çıkması beklendiğinden, analizlerde bir gün gecikmeli müdahalelerin değerleri kullanılmıştır. Her iki veri seti de Gürcistan Ulusal Bankası'nın resmi istatistik veri tabanından elde edilmiştir.

IV. Metodoloji

IV. 1. Zaman Serileri'nin Durağanlık Kontrolü

Belirli bir zaman serisi için uygun metodolojik çerçeveyi seçmek için bu makale Shrestha ve Bhatta'nın (2018) yönergelerini izlemektedir. Durağanlık analizi, zaman serisi analizi için doğru modeli seçmede birincil araçtır. Bu nedenle değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinden önce serilerin entegrasyon sırası belirlenir. Değişkenin durağan olup olmadığını veya birim kökü olup olmadığını kontrol etmede ampirik analizlerde yaygın olarak kullanılan birim kökü için Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) (Dickey ve Fuller, 1981) ve Phillips-Perron (PP) (Phillips ve Perron, 1988) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) (Kwiatkowski ve diğerleri, 1992) test etmektedir. Artırılmış Dickey-Fuller ve Phillips-Perron testi, değişkenin bir birim kökü olduğuna dair boş hipotezi test ederken, Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin için boş hipotez verinin durağan olduğudur. KPSS'den elde edilen LM istatistiği kritik değerden büyükse, serinin durağan olmadığı söylenir. ADF ve PP ise, test istatistiğinin kritik değerden daha negatif olması durumunda birim kökünün boş hipotezi reddedilmiş olur. Ancak, bu testler oldukça önemli bir eksikliğe sahiptir. İki seri

arasındaki uzun vadeli bir ilişki araştırılmadan önce göz önünde bulundurulması gereken yapısal kırılmayı içermemektedir. Zaman serilerinde yapısal bir kırılma olursa, birim kök testleri birim kök olmasa dahi, istemsiz olma iddiası açısından yanıltıcı olabilir. Bu özel durumda, Gürcistan Larisi belirli bir zamanda keskin bir devalüasyona maruz kaldı ve bu nedenle durağanlığın, yapısal kırılmanın var olduğu varsayımı ile kontrol edilmesi gerekiyor. Bu kapsamda, Zivot-Andrews birim kök testi (ZA) (Zivot ve Andrews, 1992) verilen değişkenlere uygulanmaktadır. ZA, bir dizinin kesişimde (Model A), trendde (Model B) veya hem kesişimde hem de trendde (Model C) yapısal bir kırılma ile bir birim kökü olduğunu boş hipotezini test etmektedir. Test istatistiğinin kritik değerden büyük olması durumunda, bir birim kökün boş hipotezi reddedilir.

IV.2. ARDL Yaklaşımı

Zaman serilerinin entegrasyonunu belirledikten sonra, eşbütünleşme analizi yapmak mümkün olacaktır. Bu çalışmada karma entegrasyona sahip zaman serileri için geçerli olan Otoregresif Dağıtımli Gecikme (ARDL) yaklaşımı kullanılmıştır (Pesaran ve Shin, 1999). Engle ve Granger (1987) ve Johansen ve Juselius (1990) gibi diğer eşbütünleşme testlerine kıyasla çok sayıda avantaja sahiptir, çünkü uzun vadeli parametreleri tahmin etmek için sadece bir denklem kullanmaktadır ve seri korelasyon ve endojenite sorunlarını önlemektedir (Narayan, 2004).

Sıradan ufak kareler (OLS) modeline dayanan ARDL eşbütünleşme testi, analize dahil edilen gecikme sayısına karşı hassasiyet gösterir. Bu nedenle, Makroekonomik tahmin için yaygın olarak kullanılan bir araç olan standart Vector Autoregressive (VAR) modelleri ile çalışma sonucu optimal sayıda gecikme elde edilebilir. VAR, gecikme sırası seçimi için bir dizi kriter sunar: Akaike bilgi kriteri (AIC), Hannan-Quinn bilgi kriteri (HQ), Schwarz bilgi kriteri (SC), Son tahmin hatası (FPE) ve ardışık değiştirilmiş LR test istatistiği (LR). En kısa gecikme optimal olarak kabul edilir.

ARDL yaklaşımı uzun süreli ve kısa süreli eşbütünleşme hakkında bilgi edinmek için kullanılabilir. Değişkenler arasında uzun dönem eşbütünleşme tespit edilirse, küçük bir doğrusal dö-

nüşüm yaparak kısa dönem eşbütünleşme analizi yapılabilir.

ER'yi bir bağımlı değişken ve INT'yi bağımsız bir değişken olarak alırsak, kesişen model aşağıdaki şekilde şekillendirilir:

$$\Delta ER = \beta_0 + \sum_{i=1}^n \delta_i \Delta ER_{t-i} + \sum_{i=1}^n \gamma_i \Delta INT_{t-i} + \varphi_1 ER_{t-1} + \varphi_2 INT_{t-1} + \varepsilon_t$$

Nerede δ_i ve γ_i Kısa dönem katsayıları temsil ederse, φ_1 ve φ_2 uzun dönem katsayıları ve ε_t rahatsızlık (beyaz gürültü) terimini süresini eder. Uzun dönem eşbütünleşmeyi kontrol etmek için, uzun dönem katsayılarına Sınır Testi uygulanır. F istatistikleri, Narayan (2005) tarafından geliştirilen düşük (I (0)) ve üst (I (1)) kritik değerlerle karşılaştırılmıştır. F istatistiği I (0) kritik değerinden küçükse, değişkenler arasında uzun süreli eşbütünleşme yoktur, I (0) ve I (1) arasında olması durumunda, yorum belirtilemez. F istatistiklerinin I (1) kritik değerden büyük olması durumunda, eşbütünleşme olmayan boş hipotezler reddedilemez.

Uzun dönem eşbütünleşme varlığını belirledikten sonra, kısa ve uzun dönem parametrelerini tahmin etmek için ARDL modeli kullanılabilir. Kısa süreli eşbütünleşme kabini, hata düzeltme modeli (ECM) kullanılarak kontrol edilir. Genel olarak, ARDL modeli, tüm uzun dönem ilişki değişkenleri belirtildiğinden ve kısıtlanmadığından sınırlandırılmamış bir ECM şeklindedir. Uzun dönem terimini artıklarıyla değiştirirsek, model ECM'ye geri döner ve aşağıdaki şekilde tanımlanabilir:

$$\Delta ER = \theta_0 + \sum_{i=1}^n \delta_i \Delta ER_{t-i} + \sum_{i=1}^n \gamma_i \Delta INT_{t-i} + \theta_1 ECT_{t-1} + u_t$$

Burada, ECT_{t-1} bir dönem gecikmeli hata düzeltme terimini temsil eder ve uzun vadede dengeye doğru ayarlama hızını, yani uzun vadede düzeltilebilecek kısa süreli sapma kısmını gösterir. Hata düzeltme teriminin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması beklenir. Olumsuz işaret, sistem dengeden bir yöne doğru hareket ederse, ECM'nin bunu dengeye geri çekeceğini garanti altına alır.

IV.3. Nedensellik Testi

Shrestha ve Bhatta (2018), iki değişkenin bir arada olması durumunda, aralarında nedensel bir ilişki olabileceğini öne sürmektedir. Granger (1969) nedensellik ve sürekli, durağan değişkenler arasındaki yönünü takip etmek için zaman serisi tabanlı bir teknik geliştirmiştir. Granger nedenselliği iki boş hipotezi test etmektedir:

Granger'de X, Y'ye neden olmaz

Granger'de Y, X'e neden olmaz

Bu nedenle, x, y'nin geçmiş değerlerini dikkate alarak y'nin gelecekteki değerlerini tahmin etmede başarılı olması durumunda y'nin nedenidir ve tersi de doğrudur. Basit Granger nedensellik testi iki değişkenden ve bunların gecikmelerinden oluşur. Test, ilgili değişkenler arasında tek yönlü, iki yönlü veya nedensellik tespit wswvilmwkrwsie. Bu özel durum için Granger nedenselliğinin temel modeli aşağıdaki şekilde yazılabilir:

$$\Delta ER_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i \Delta ER_{t-1} + \sum_{j=1}^n \beta_j \Delta INT_{t-j} + u_{1t}$$

$\beta_j = 0$ ve böylece, ΔINT ile boş hipotez Granger sebep ΔER 'e sebep olmaz ve

$$\Delta INT_t = \sum_{i=1}^n \gamma_i \Delta INT_{t-1} + \sum_{j=1}^n \delta_j \Delta ER_{t-j} + u_{2t}$$

$\delta_j = 0$ ve böylece, ΔER ile boş hipotez Granger neden olmaz ΔINT .

Boş hipotezi reddetme kararı F testine dayanmaktadır.

Sonuçlar

Serinin eşbütünleşme sırasını belirlemek için ADF, PP ve KPSS birim kök testleri yapılmıştır. Tablo 1, birim kök testlerinin çıktıları vermektedir.

Tablo 1: ADF, PP ve KPSS birim kök testlerinin sonucu

Değişken	ADF				HK				KPSS	
	C		C + T		C		C + T		C	C + T
	t-Stat	Olası	t-Stat	Olası	t-Stat	Olası	t-Stat	Olası	LM-istatistik	
acil servis	0,35	0.91	1.67	0.76	0.24	0.92	1,58	0.79	4,95	1.36
INT	-13,48	0.00	-13,48	0.00	-59,49	0.00	-59,51	0.00	0.21	0.21
D (ER)	-41,83		-41,84	0.00	41,7	0.00	-41,68	0.00	0.21	0.09

ADF ve PP testi için sabit olan kritik değerler %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde -3.43, -2.86 ve -2.56'dır. Sabit ve trendli ADF ve PP testleri için kritik değerler %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde -3.96, -3.41, -3.13'tür. Sabit KPSS testi için kritik değerler %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde 0,73, 0,46 ve 0,34'tür. Sabit ve trendli KPSS testi için kritik değerler %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinde 0,21, 0,14 ve 0,12'dir.

ADF PP ve KPSS birim kök testleri değişkenlerin durağanlığına ilişkin kesin sonuçlar sağlar. ER seviyesi sabit değildir ancak ilk farkta sabit olur, INT seviyesi sabit kalır.

Tablo 2: Zivot-Andrews birim kök testinin sonucu

Değişken	Model_A	Model	Model
acil servis	4,89	2,61	4.11
INT	20,73	19,90	20,75
D (ER)	-24,52	-24,48	-24,63
%1'deki kritik değer	5,34	4.93	5.57
%5'teki kritik değer	4,80	4,42	5.08
%10'daki kritik değer	-4,58	4.11	4,82

Zivot-Andrews birim kök testi ile bir yapısal kırılma sonucu Tablo 2'de özetlenmiştir. Önceki birim kök testlerinde olduğu gibi, INT de sabit, ER ise ilk farkta sabit olur. Buna ek olarak, ZA testinin önerdiği yapısal kesinti tarihi, ulusal para biriminin ABD dolarına göre değer kaybetmeye başladığı döneme (Kasım 2014) karşılık gelir. Birim kök testleri için karışık bir entegrasyona sahiptir: ER I (1) iken, INT I (0) ve dolayısıyla ARDL yaklaşımı eşbütünleşme analizi için en iyi seçenektir.

Tablo 3, ARDL yaklaşımının ana bulgularını vermektedir. Sınır testi, F istatistiğinin I (1)'den yüksek olduğunu ve bu nedenle ER ile INT arasında %1 oranında bir eşbütünleşme olduğunu göstermektedir. Buna dayanarak, uzun ve kısa dönem katsayıları kontrol etmek mümkündür. Müdahaleler önemli hale gelmekte ve

olumlu işaretleri beklentileri karşılamaktadır. Net müdahale alım (+) ve satış (-) ABD Doları arasında bir fark olarak hesaplandığından, ek net alımın döviz kuru üzerinde olumlu bir etkisi olması gerekir. Kısa süreli modelde ise, hata düzeltme terimi olumsuz ve anlamlı gözükmemektedir, bu da kısa dönemli dalgalanmaları uzun dönemli dengeye doğru çekebileceği anlamına gelmektedir.

Tablo 3: Uzun ve kısa dönem modellerin sonucu

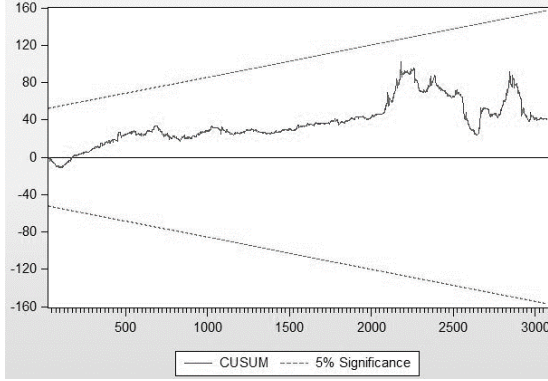
F Sınır Testi			Boş hipotez: Seviye ilişkisi yok	
Test İstatistiği	Değer	Önemi	I.0	I = 1
F istatistik	8,97	% 10	4,04	4,78
		%5	4,94	5,73
		%1	6,84	7,84
Değişken	Katsayı	St. Hata	t- istatistik	p-değer
ER (-1)	-0,000252	0.000415	-0,608054	0,5432
INT(-1)	2.69E-07	6.35E-08	4.234655	0,0000
ECT (-1) *	-0,000252	5,96	-4,247	0,0000

ARDL modelini tahminen hesapladıktan sonra özelliklerini kontrol etmek gerekir. Tablo 4, seri korelasyon ve heteroscedastisite testlerinin sonucunu vermektedir. Breusch-Godfrey seri korelasyon testi, %5 te seri korelasyon olmadığını göstermektedir. Her ne kadar Breusch-Pagan-Godfrey, heterosistemiklik varlığının sıfır hipotezini reddetmemiş olsa da, model heterosistemiklik ve otokorelasyon-tutarlı (HAC) kovaryans tahmincisinden dolayı kabul edilebilir (Andrews, 1991). Ayrıca, COSUM testi, modelin stabilite sorunu olmadığını göstermektedir.

Tablo 4: Model teşhisi

Breusch-Godfrey Seri Korelasyon LM Testi		Heteroskedastisite Testi: Breusch-Pagan-Godfrey	
Prob F (9,3036)	0,0375	Prob F (19,3045)	0,0000

Görsel 5: Kararlılık Testi

Döviz kuru ve müdahaleler arasında uzun vadeli ve kısa vadeli bir eşbütünleşme olduğu için nedensellik modeli ilgi çekmektedir. Granger nedensellik testi, INT' den ER'ye kadar iki yönlü bir nedensellik olduğunu göstermektedir.

Tablo 5: Granger Nedensellik testinin sonucu

Sıfır hipotez	F istatistik	Olasılık
D (INT) Granger Nedeni D (ER) değil	6,987	5.E-10
D (ER) Granger Nedeni D değil (INT)	2,514	0.0072

Sonuç

Ampirik analiz, Gürcistan Larişi döviz kuru ile ABD Doları ve Gürcistan Ulusal Bankası'nın net müdahaleleri arasında kısa vadeli bir eşbütünleşme olduğunu göstermektedir. Bir hata düzeltme süresi, günlük kurda döviz kurunda meydana gelen dalgalanmaları ayarlama potansiyeline sahip olsa da, ayarlama hızı kısa vadeli sapmaların azaltılmasında ve uzun vadede istikrarın sağlanmasında başarılı bir performans sergilemek için çok düşüktür. Ayrıca, denetlenen değişkenler arasında iki yönlü nedensellik paterni gözlemlenebilir. Beklendiği gibi, müdahaleler uzun süreli bir uygulama gerektirmeden ani ve geçici bir etkiye sahip olan bir enjeksiyon olarak kullanılabilir. Parasal araçların genellikle devalüasyonun temel nedenleriyle başa çıkmada başarısız olduğu açıktır. Tarihsel kanıtlara dayanarak, ekonomik göstergeler yakından devam eden politik süreçlerin

modellerini izlemektedir. Bu nedenle, parasal enjeksiyonlar yerine, hem iç hem de dış şokları yumuşatabilen güçlü enstitüleri ve koordineli para ve maliye politikalarını Gürcü Larisi'nin istikrarını güvence altına alabilir.

Kaynaklar

Gersl, Adam, Holub, Tomas, "Freign Exchange Interventions Under Inflation Targeting: The Czech Experience.", *Contemporary Economic Policy*, 24 (4): 475-491. doi:10.1093/cep/byl015, 2006.

Viola, Alessandra Pasqualina, Klotzle, Marcelo Cabus, Pinto, Antonio Carlos Figueiredo, Barbedoc, Claudio Henriqueda Silveira, "Foreign exchange interventions in Brazil and their impact on volatility: A quantile regression approach." *Research in International Business and Finance* 47: 251-263. doi:https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2018.08.002, 2019.

Andrews, Donald W. K., "Heteroskedasticity and Autocorrelation Consistent Covariance Matrix Estimation." *Econometrica* (The Econometric Society) 59 (3): 817-858. doi:10.2307/2938229, 1991.

Bank for International Settlements. "75th Annual Report." Basel, 2005.

Bank for International Settlements, *Annual Economic Report*. Basel: Bank for International Settlements, 2014.

Çavuşoğlu, Nevin, «Exchange Rates and the Effectiveness of Actual and Oral Official Interventions: A Survey on Findings, Issues and Policy Implications.» Edited by Joseph Pelzman. *Global Economy Journal* 10 (4). doi:10.2202/1524-5861.1694, 2011.

Dickey, David A., Fuller, Wayne A., "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root." *Econometrica* 49 (4): 1057-1072. doi:10.2307/1912517, 1981.

K.Backus, David, Patrick J.Kehoe, "On the denomination of government debt: A critique of the portfolio balance approach." *Journal of Monetary Economics* 23 (3): 359-376. doi:https://doi.org/10.1016/0304-3932(89)90038-X, 1989.

Kwiatkowski, Denis, Peter C.B., Phillips, Peter Schmidt, Yon-gcheol, Shin, "Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time

series have a unit root?" *Journal of Econometrics* 54 (1-3): 159-178. doi:10.1016/0304-4076(92)90104-Y, 1992.

Elizabeth, Bucacos, Alberto, Grana, Gerardo Licandro, Miguel Mello, "Uruguay: Interventions and their effects." Edited by Markus Rodlauer, Zhang Longmei Alfred Schipke. *Foreign Exchange Intervention in Inflation Targeters in Latin America* (International Monetary Fund), 2019.

Eric Zivot, Donald W. K. Andrews, "Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis." *Journal of Business & Economic Statistics* 10 (3): 251-270. doi:10.2307/1391541, 1992.

Fiesty Utami, Ai Chi Hsu, "The Analysis of Government Intervention and Stock Market during Crises Periods." *International Journal of Applied Business Research* 1 (01). <https://ijabr.polban.ac.id/ijabr/article/view/40>, 2019.

Granger, C. W. J., "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods." *Econometrica* 37 (3): 424-438. doi:0.2307/1912791, 1969.

Domaç, İlker, Alfonso Mendoza "Is There Room for Foreign Exchange Interventions under an Inflation Targeting Framework? Evidence from Mexico and Turkey." *Policy Research Working Papers*. doi:10.1596/1813-9450-3288, 2004.

Jeffery D. Amato, Andrew J. Filardo, Gabriele Galati, Goetz von Peter, Feng Zhu. 2005. "Research on Exchange Rates and Monetary Policy: An Overview." *BIS Working Paper No. 178*. <https://ssrn.com/abstract=846314>, 2005.

Kamil, Herman, "Is Central Bank Intervention Effective Under Inflation Targeting Regimes? The case of Colombia." In *Working Paper*, by International Monetary Fund, 2008.

Kim, Soyoung, "Monetary policy, foreign exchange intervention, and the exchange rate in a unifying framework." *Journal of International Economics* 60 (2): 355-386. doi:[https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(02\)00028-4](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(02)00028-4), 2003.

Loiseau-Aslanidi, Olga, "Determinants and Effectiveness of Foreign Exchange Market Intervention in Georgia." *Emerging Markets Finance and Trade* 47 (4): 75-95. doi:<https://doi.org/10.2753/REE1540-496X470405>, 2011.

M.Dominguez, Kathryn., "Central bank intervention and exchange rate volatility." *Journal of International Money and Finance* 17 (1): 161-190. doi:[https://doi.org/10.1016/S0261-5606\(97\)98055-4](https://doi.org/10.1016/S0261-5606(97)98055-4), 1998.

Marcel Fratzscher, Oliver Gloede, Lukas Menkhoff. Lucio Sarno, Tobias Stöhr, "When Is Foreign Exchange Intervention Effective? Evidence from 33 Countries." *American Economic Journal: Macroeconomics* 11 (1): 132-56. doi:10.1257/mac.20150317, 2019.

Min B.Shrestha, Guna R.Bhatta, "Selecting appropriate methodological framework for time series data analysis." *The Journal of Finance and Data Science* 4 (2): 71-89. doi:10.1016/j.jfds.2017.11.001, 2018.

Narayan, Paresh Kumar, "Fiji's Tourism Demand: The ARDL Approach to Cointegration." *Tourism Economics* 10 (2): 193-206. doi:10.5367/000000004323142425, 2004.

Obstfeld, Maurice. "Can We Sterilize? Theory and Evidence." *The American Economic Review* 72 (2): 45-50. doi:10.3386/w0833, 1982.

Perron, Peter C. B. Phillips Pierre. 1988. "Testing for a unit root in time series regression." *Biometrika* 75 (2): 335-346. doi:10.1093/biomet/75.2.335, 1988.

Pesaran, M.H., Shin, Y. 1999. "An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis." Edited by S. Strom. *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium*. Cambridge University Press, 1999.

Disyatat, Piti, Galati, Gabriele, "The effectiveness of foreign exchange intervention in emerging market countries: Evidence from the Czech koruna." *Journal of International Money and Finance* 26 (3): 383-402. doi:10.1016/j.jimonfin.2007.01.001, 2007.

Johansen, Soren, Juselius, Katarina, "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration--With Applications to the Demand for Money." *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 52 (2): 169-210, 1990.

ULUSLARARASI HUKUK IŞIĞINDA HAZAR DENİZİ'NİN HUKUKİ STATÜSÜ KONVANSİYONU

Jasurbek Saparbayev

*İstanbul Ticaret Üniversitesi Kamu Hukuku Bilim Dalı Yüksek
Lisans Öğrencisi*

Giriş

Hazar Denizi; Azerbaycan, İran, Türkmenistan, Rusya ve Kazakistan tarafından çevrili dünyanın en büyük kapalı tuzlu su kütesidir. Hazar bölgesi, Avrupa ve Asya arasında bir geçiş bölgesi olmasının yanı sıra küresel enerji piyasaları açısından büyük öneme sahiptir. Zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan Hazar Denizi¹, bölge dışı uluslararası aktörlerin de ilgi odağı haline gelmiştir. Dolayısıyla gerek bölgesel güçler gerekse Batılı devletlerin Hazar Denizi'nin petrol ve doğalgaz yataklarına ilgisi, bölgeyi jeopolitik bakımdan, güçlerin zıt çıkarlarının çarpıştığı bir alana dönüştürmüştür.

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması ve bunu takiben yeni devletlerin bağımsızlığını kazanması Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorununu beraberinde getirmiştir. Daha önceki dönemlerde Hazar De-

1 Buradaki "deniz", hukuksal bir kullanım olmayıp sadece tarihsel kullanımı yansıtmaktadır.

nizi, Rusya ve İran arasında paylaşılmaktaydı ve denizin kullanılmasına ilişkin sorunlar iki devlet arasında karşılıklı anlaşmayla çözüme kavuşturulmaktaydı. SSCB'nin dağılması ile birlikte kıyıdaş devletlerin sayısının ikiden beşe yükselmesi, İran ve Rusya arasında yapılan antlaşmaların deniz altının geliştirilmesi, hidrokarbon kaynakların çıkartılması, çevrenin korunması ve biyolojik kaynaklardan faydalanmanın sınırlarına yönelik kurallar içermemesi ve günün ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak kalması, kıyıdaş devletlerin yeni çözümler aramasına neden olmuştur. Ayrıca kıyıdaş devletlerin her birinin Hazar'ın hukuki statüsü ve paylaşımı konusunda kendi tezini ileri sürmesi ve ileri sürülen görüşlerin tutarsızlığı, statünün belirlenmesini daha da zorlaştırmıştır.

Hazar'ın hukuki statüsü sorununun yıllar süren müzakereler sonucu 12 Ağustos 2018'de Kazakistan'ın Aktau şehrinde, kıyıdaş devletler tarafından imzalanan Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konvansiyonu ile tam olarak çözüme kavuştuğu söylenebilir.

Bu çerçevede bu çalışmanın amacı, tarihsel süreci dikkate alarak, Hazar'ın yeni uluslararası hukuki statüsünü incelemektir. İlk olarak antlaşmalarla Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün tarihi gelişimi ve Hazar'ın deniz mi yoksa göl mü olduğu konusunda uluslararası hukuktaki teorik çerçeve ortaya konulduktan sonra kıyı devletlerinin görüşleri ve son olarak 2018 tarihli Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konvansiyonu incelenecektir.

1. Antlaşmalarla Hazar'ın Hukuki Statüsüne İlişkin Tarihsel Süreç

Hazar Denizi, Türkistan veya İran merkezli hanedanların kontrolünde olduğu dönemde devletlerarası siyasi ilişkilere konu olmamıştır². Sazhin'e göre Hazar Denizi'nin siyasi ve hukuki statüsü sorunu I. Petro'nun Pers seferi (1722-1723) ve 1804-1814, 1826-1828 tarihli Rus ve Pers savaşlarından sonra ortaya çıkmıştır. Bu olaylar sonrasında Rus ve Pers *İmparatorlukları* arasında 1729 tarihli Reşt, 1813 tarihli Gülistan ve 1828 tarihli *Türkmençay antlaşmaları* yapılmıştır³. Antlaşmalarda Rus *İmparatorluğuna* ait gemilere

2 M. Gökçe, "Soğuk Savaş Öncesinden Günümüze İran'ın Hazar Denizi Siyaseti", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, nr. 6, y. 2011, s.156.

3 V. Sazhin, "Sud'bonosnaya vekha v istorii Kaspiya. (K predstoyashchemu podpisaniyu Konventsii o pravovom statute Kaspiyskogo morya). <https://interaffairs.ru/news/>

süresiz olarak Hazar'da seyrüsefer hakkı tanınmıştır.

13 Şubat 1729 tarihli Reşt Antlaşması, Pers ve Rus İmparatorluğu arasında yapılan Hazar'ın sorununu ele alan ilk antlaşmadır. Bu antlaşma, sınırların belirlenmesi ve bazı toprakların Rusya'ya devrini düzenliyor. Hazar üzerinde ticaret ve seyrüsefer özgürlüğünü kabul etmiştir⁴.

Ruslar ve Persler arasında Hazar'daki gemicilik haklarını düzenleyen iki antlaşma daha yapılmıştır. 1813 yılında imzalanan "Gülistan Antlaşması", İran'ın Hazar'da deniz kuvvetleri bulundurmasını yasaklamış ve 1828 tarihli Türkmençay Antlaşması'nın 8. maddesinde Hazar'da yalnız iki tarafın ticari gemilerine serbestçe hareket etme hakkı tanınmış ve Rus İmparatorluğu hariç hiçbir devletin askeri gemi bulunduramayacağı düzenlenmiştir⁵. Aslında bu antlaşma ile Gülistan Antlaşması'nın 5. maddesindeki Pers İmparatorluğuna karşı gemi sınırlamaları yinelemiştir.

Fakat burada şu hususu belirtmekte fayda vardır, bu antlaşmalarda Hazar, deniz veya göl olarak nitelendirilmemiş, antlaşmalarla sadece devletlerin sınırları belirlenmiş ve Rus İmparatorluğu'na, Hazar'da donanma bulundurma hakkı tanınmıştır⁶. Bu hukuki düzenlemeler 1917 Bolşevik İhtilali'ne kadar geçerliliğini korumuştur.

1917 İhtilalinden sonra yeni Bolşevik yönetimi Hazar'da tek askeri güç olma isteğinden vazgeçmiştir. İran ile daha önce yapılmış olan bütün antlaşmaların geçersiz olduğunu ilan etmişlerdir⁷.

26 Şubat 1921'de Moskova Dostluk Antlaşması'nın 11. maddesi ile İran'ın Türkmençay Antlaşması ile kısıtlanmış hakları geri verilmiştir. Ayrıca Rusya-İran kendi bayrakları altında serbest dolaşım hakkından eşit faydalanacaklardır⁸.

show/20232 Erişim Tarihi:13.05.2019.

4 C. P. Romano, "Hazar: Hukuki Bir Bulanıklık, Uyuşmazlıkların Kaynağı", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (Çev. Yasin Poyraz), XIV, 3-4, y. 2010, s. 272.

5 L. Kulagina, *Rossiya I Iran (XIX - nachalo XX veka)*, 2010, Moskova: Klyuch-S, s. 68. Ayrıca Aslanlı, K. "Hazar Denizi'nin Jeopolitik Ve Jeoekonomik Konumu: Enerji, Taşımacılık, Hukuk ve Çevre Boyutları", (Analiz), (İRAM) *İran Araştırmaları Merkezi*, Ekim 2018, s.9.

6 Ciddi, O. "Hazar'ın Hukuki Statüsünün Belirlenmesi Sorunu", *Yakın Doğu Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*, 2017, Lefkoşa, s.5.

7 Bekyashev, K., Bekyashev, D., *Sovremennyy mezhdunarodno-pravovoy rezhim Kaspiyskogo morya .Modern international legal regime of the Caspian Sea . Yevraziyskiy yuridicheskiy zhurnal .(Eurasian Law Journal)*, № 9 124, 2018, s.131,

8 Vasilyeva. O.A. (№ 16 (187). C. 113-118.). *Sovetsko-İranskiy dogovor 1921 goda. Nauchnyye Vedomosti Belgorodskogo Gosudarstvennogo Universiteta.Seriya: Filosofiya. Sotsio-*

27 Ağustos 1927 tarihli antlaşma ile İran ve Rus gemilerine serbest dolaşım hakkının yanında balıkçılık için kıyıda başlayarak on deniz mili⁹ genişliğinde bir özel alan oluşturulması öngörülmüştür¹⁰. Antlaşmaya dayalı metinde Hazar Denizi “Sovyet-İran denizi” olarak kaydedilmiştir¹¹. 1929, 1931 ve 1935 tarihlerinde iki ülke arasında ticaret ve seyrüsefer konularına dair anlaşmalar yapılmıştır.

27 Ağustos 1935 tarihli Ticaret Antlaşması ile Sovyet ve İran gemileri için serbest seyrüsefer hakkı ile on millik bir münhasır balıkçılık alanı kurulması öngörülmüş, ancak resmi sınır tayin edilmemiştir. Yine 25 Mart 1940 Tahran Antlaşması büyük ölçüde 1935 Antlaşmasının hükümlerini teyit etmiştir. Antlaşmaya yönelik nota teatilerinde Hazar’ın Sovyet-İran denizi olduğu daha açık bir şekilde ifade edilmiştir¹².

SSCB’nin dağılması Hazar’ın statüsü sorununu yeniden gündeme getirmiştir. Hazar’a kıyıdaş ülkelerin sayısı ikiden beşe yükselmiştir. Azerbaycan, İran İslam Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Türkmenistan ve Kazakistan devletlerinin kıyı şeritlerinin uzunluğu Azerbaycan -955 km, İran-724 km, Kazakistan-2320 km, Türkmenistan-1200 km, Rusya Federasyonu (Astrahan Oblastı, Dağıstan Bölgesi ve Kalmukya)-695 km’dir. Bu şekilde Kazakistan ve Türkmenistan karşısında Rusya ve İran daha az bölgeye sahip olmaktadır. Kıyı şeritlerinin eşit olarak bölüştürülememesi Hazar’ın statüsü konusunda günümüze kadar gelen tartışmanın nedenlerinden birini oluşturmaktadır¹³. Diğer bir neden ise, bağımsızlığını yeni kazanan cumhuriyetler, bağımsızlıklarını korumak ve gerekli reformları gerçekleştirebilmek için petrol ve doğalgaz yataklarını, Batı sermayesine açabilmek için ciddi çabalara giriştiler. Kıyıdaş devletlerden Azerbaycan, uzun süren görüşmelerden sonra 20 Eylül 1994’te, “Hazar Denizi’nin Azerbaycan Sektöründe Azeri, Çırac ve Güneşli Petrol Yataklarının Or-

logiya. Pravo(№ 16, 187, 2014, s. 113-118.

9 1 deniz mili = 1,852 km Uluslararası Birimler Sistemi.

10 Mohammadreza, M., Pravovoy Status Kaspiyskogo Morya. Matters of Russian and International Law(8), 2018, s. 156-165.

11 Uslu, K., Hazar Bölgesi Enerji Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, XXI (1), 2006, s. 99-130.

12 Abdullayev, C., Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazarın Statüsü ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 48(1), 1999, s. 255-290.

13 E. Zavyalova, Kaspiyskaya Mechta I Geopoliticheskaya Real’nost’. Ekonomika i upravleniye: problemy i resheniya /Moskovskiy gosudarstvennyy institut mezhdunarodnykh otnosheniy (Universitet) MID Rossii, 1(5), Mayıs, 2017, s. 42.

tak Kullanımı ve Bölümü” başlıklı uluslararası Anlaşmayı¹⁴ imzalaması, Kazakistan’ın Tengiz Petrol Sahası’nın ihalesi ile Azerbaycan’ı izlemesi, İran ve Rusya’nın bu ihaleleri tepkileri sonucunda Hazar denizinin statüsü tartışması daha da alevlenmiştir¹⁵.

1921 ve 1940 antlaşmaları SSCB’nin dağılması ile 21 Aralık 1991 tarihinde Alma-Ata Deklarasyonu ile Sovyetler Birliği’nin halefi olan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üye devletleri, SSCB döneminde yapılmış antlaşmalarla bağlı olduklarını, uluslararası yükümlüklerini yerine getireceklerini bildirmişlerdir. Bir taraftan bakılırsa devletlerin bu beyanları kıyıdaş devletlerin, yani Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan’ın, İran ve Rusya ile anlaşma yapmadan Hazar’da herhangi bir faaliyette bulunamayacağı anlamına gelmektedir¹⁶. Uluslararası teamül kuralları, 1978 tarihli *Devletlerin Antlaşmalara Halefiyetine İlişkin Viyana Sözleşmesi* (m.34, m.35), Bağımsız Devletler Topluluğunu kuran *Belovejsk (Minsk) Antlaşması* (m. 12)¹⁷, 1991 tarihli Alma-Ata Deklarasyonu¹⁸ gereğince BDT’ye üye devletler bakımından¹⁹, 2018 tarihli Hazar Denizi Hukuki Statüsü Konvansiyonu imzalanana kadar statüye ilişkin kurallar geçerliliğini sürdürmüştür.

1921 ve 1940 antlaşmaları ile oluşturulmuş rejim 1991’den sonra günün ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak kalmıştır. Bu rejim yalnızca iki devletin (Rusya ve İran) karşılıklı egemenliklerini düzenlemek için oluşturulmuş ve kıyıdaş devletler biyolojik kaynakların kısmen işletilmesi dışında, doğal kaynakların işletilmesi, geçiş özgürlüğü, çevrenin korunması, barışın sürdürülmesi ve bölgenin güvenliği gibi temel sorunlar ba-

14 Oğan, S., “Hazar’da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılamayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı”, *Avrasya Dosyası. Türkmenistan Özel*, 7(2), 2001, s. 150.

15 M. Harunoğulları, “Hazar’ın Hukuki Statüsü ve Enerji Kaynaklarının Paylaşımı: Kıyıdaş Ülkeler Arasındaki Anlaşmazlık ve Mücadele” *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, s. 207.

16 Zavyalova, a.g.m., s. 42.

17 Soglasheniye o sozdanii Sodruzhestva Nezavisimyykh Gosudarstv (gorod .Minsk, 8 Dekabrya 1991 goda) Ispolnitel’nyy komitet SNG Ofitsial’nyy sayt <http://cis.minsk.by/page.php?id=176> Erişim Tarihi:13.05.2019.

18 Alma-Atinskaya Deklaratsiya (gorod. Alma-Ata, 21 Dekabrya 1991 goda) Ispolnitel’nyy komitet SNG Ofitsial’nyy sayt <http://cis.minsk.by/page.php?id=178> Erişim Tarihi:13.05.2019.

19 Poyraz, Y., “Hazar’ın Hukuki Rejimine İlişkin Sorunlar ve Kıyıdaş Devletlerin Çözüm Çabaları”, *Uluslararası Hukuk ve Politika (UHP)*, 7(28), 2011, s. 32.

kımından bir sonuca ulaşamamıştır²⁰.

1996’da başlayan çalışmalar 1.Hazar Zirvesi 2002 Aşkabat (Türkmenistan), 2. Hazar Zirvesi 2007 Tahran (İran), 3. Hazar Zirvesi 2010 Bakü (Azerbaycan), 4. Hazar Zirvesi 2017 Moskova (Rusya)²¹ ile uzun bir sürecin sonunda kıyıdaş devletler Hazar Denizi’nin hukuki statüsünü belirleyen 12 Ağustos 2018 tarihli *Hazar Denizi’nin Hukuki Statüsü Konvansiyonunu* imzalanması ile birlikte Hazar’ın kıyıdaş ülkeler arası paylaşım ve statüye ilişkin sorunlar çözüme kavuşmuştur.

II. Hazar’ın Hukuki Statüsüne İlişkin Teorik Görüşler

II. 1. Hazar’ın Deniz Olarak Değerlendirilmesi

Hazar’ın statüsünün deniz olup olmadığını anlayabilmek için uluslararası belgeleri esas alarak konuya yaklaşmak gerekir. Buna göre deniz hukuku açısından en gelişmiş hukuki kuralları koyan ve kapsamlı bir sözleşme olan 1982 Tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) konumuzun anlaşılması açısından önemlidir²².

BMDHS 122. maddesine göre “kapalı veya yarı kapalı deniz”, iki veya daha çok devlet tarafından çevrili ve diğer bir denize veya okyanusa dar bir geçitle bağlı bulunan veya bütünüyle veya büyük bir bölümü ile iki veya daha çok devletin kara sularından ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, bir deniz havzası veya bir deniz anlamına gelir²³. Tanıma göre bir denizin “kapalı” veya “yarı-kapalı” olmasını belirleyen unsur “dar çıkış”tır. Bununla birlikte kapalı veya yarı kapalı deniz olması, hukuki statüsü açısından bir farklılık olmayacaktır²⁴.

Hazar’ın hukuki statüsünün *deniz* olarak kabul edilmesi durumunda BMDHS’nin hükümleri uygulanacak ve kıyıdaş devletler 12 millik karasuları, 200 mili aşmayan münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığı ilkesine göre Hazar denizi sınırlandırılacaktır. Karasularının dışında ise açık deniz statüsü uygulanacaktır²⁵.

20 Romano, *a.g.m.*, s. 278.

21 Ülker, H., “5. Hazar Zirvesi ve Avrasya Enerji Hattının Geleceği, Türkiye’ye Etkileri”, *Avrasya Dünyası Dergisi* (3), 2018, s.26.

22 Abdullayev, *a.g.m.*, s. 266.

23 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi.

24 Terzioğlu, S., “Hazar’ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri”, *Oaka Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*, 3(5), 2008, s.34.

25 Kocaman, M., “Hazar Havzasının Hukuki Statüsü”, *Ege Stratejik Araştırmalar*

II.1. 1. Hazar'ın Göl Olarak Değerlendirilmesi

Uluslararası hukukta göllere ilişkin genel nitelikli kurallardan bahsetmek pek mümkün değildir. Devletler arasında yapılan çok taraflı uluslararası antlaşmalarda da bir göl tanımı yapılmış değildir. Günümüzde kabul edilen tanımlamalarda, su yüzeyinin denizlerle olan durumu ve dünya denizleriyle doğal bir biçimde bağlantısının bulunması veya tuzluluk oranını ölçüt olarak dikkate alınmaktadır²⁶. Buradaki göl kavramı sınır aşan göllere ilişkindir.

Bize göre sınır gölünün en kapsayıcı ve somut tanımını Mamedov yapmıştır. Bu tanıma göre, “sınır gölü” iki veya daha fazla devletin sahilleri ile çevrili, dünya okyanusları ile doğal bağlantısı olmayan ve göle kıyıdaş devletler tarafından imzalanan somut uluslararası antlaşmada belirlenmiş, kendine özgü uluslararası hukuki statüsü ve rejimine sahip olan su alanlarıdır²⁷. Bu bağlamda bazı yazarlara göre Hazar Denizi bir göl olarak kabul edilmektedir. Hazar'ın göl olarak kabul edilmesi durumunda, paylaşımına ilişkin iki görüş bulunmaktadır²⁸. Bunlardan ilki Hazar'ın tamamen ortak kullanımı (condominium), ikincisi ise ulusal sektörlere bölünmesidir²⁹.

II. 1. 2. Hazar'ın Kendine Özgü Olarak Değerlendirilmesi

Gerek ekolojik gerekse coğrafi özellikleri dikkate alındığında Hazar denizi kendine has özelliklere sahiptir. Bu tarz değişik özellikler gösterdiğinden dolayı uluslararası hukuk kuralları ve uygulamalarına göre Hazar'ın statüsü tanımlanamaz. Hazar'ın özel bir su havzası olduğu ve statüsü belirlenirken tek başına deniz hukuku ilkelerinin ve uluslararası göllerin bölünmesindeki uygulamanın mümkün olmayacağı ileri sürülmektedir. Bu görüşe göre Hazar'da, denizin her ülkenin yetki alanına giren kısımları dışında ortak kullanım uygulanması gibi geleneksel ol-

Dergisi, 9(1), 99-114, 2018.; Poyraz, a.g.m., s. 35.

26 Kocaman, a.g.m., s. 106.

27 Mamedov, R., *Mezhdunarodno-Pravovoy Status Kaspiyskogo Morya: Vchera, Segodnya, Zavtra (Voprosy Teorii I Praktiki)*, 2006.

28 “Göl, etrafı kara ile çevrili ve denizlerle doğal bir bağlantısı olmayan su alanı olarak tanımlanabilir. Göl sularının tuzlu olup olmaması önemli değildir. Örneğin “Hazar Denizi”, diğer bir denizle doğal bir bağlantı içinde olmadığı için bir göl sayılır”. SUR, M. (2014). *Uluslararası Hukukun Esasları* (8 b.). İstanbul, Beta, s. 378.

29 Terzioğlu, a.g.m., s. 35.

mayan yöntemlerin uygulanması savunulmaktadır³⁰. 2018 tarihli Konvansiyon ile kabul edilen Hazar'ın hukuki statüsü bu son görüşü yansıttığını söylenebilir.

III. Kıyıdaş Devletlerin Hazar'ın Paylaşımına ve Statü Sorununa Yaklaşımları

III. 1. Rusya Federasyonu

Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesinde en etkin ülke Rusya Federasyonu'dur. Tarihi, stratejik, siyasi ve ekonomik sebepler nedeniyle Hazar'ın hukuki durumunun belirlenmesinde büyük rol oynamıştır. Rusya Hazar konusunda bugüne kadar üç temel politika değişikliği yapmıştır.

İlk olarak Rusya, Hazar'ın hukuki durumunun, SSCB ve İran arasında yapılan 1921 tarihli Moskova ve 1940 tarihli Tahran antlaşmaları ile belirlenmiş olduğunu, bu antlaşmalarda münhasır egemenlik alanının yalnız balıkçılık için tanınan 10 deniz mili genişliğinde kıyı şeridinden ibaret olduğunu, bunun dışında kalan bölgelerde suların ortak kullanıma açık olduğunu ve kıyıdaş ülkelerin bu sulardan eşit yararlanabileceğini ileri sürmüştür³¹.

Rusya'nın ikinci tutumu 12 Kasım 1996'dan itibaren "40-45 millik kıyı şeridi dışında ortak kullanım" şeklinde olmuştur. Rusya Şubat 1998'den sonra üçüncü bir tutum benimsemiştir. Rusya ve Kazakistan 10 Şubat 1998 tarihinde Hazar'ın statüsüne ilişkin bir uzlaşma metni kabul etmişlerdir. Buna göre taraflar Hazar'ın deniz tabanını eşit uzaklık ilkesine göre tamamen bölmüşler, su kültesini ise ortak kullanıma bırakmışlardır. Fakat kıyıdaş devletlerin Hazar üzerinde sahip olacakları ulusal sektörler konusunda bir açıklama yapılmamıştır³². Rusya'nın üçüncü tutumuyla Hazar için "ortak su kültesi" tanımından "sınır gölü" tanımına yaklaştığı görülmektedir³³. Ayrıca Rusya, 2001 yılında Azerbaycan'la 1998 Kazakistan Antlaşmasına benzer bir antlaşma imzalamıştır. Mayıs 2003'te Rusya,

30 Terzioğlu, a.y.

31 Çolakoğlu, S., "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1), 1996, s.110.

32 Amirbek, A., "Soğuk Savaş Sonrası Hazar'ın Statüsü Ve Sınırlandırma Sorunu: Kıyıdaş Devletler'in Yaklaşımları Açısından Analizi", *Karadeniz Araştırmaları*(46), Yaz, 2015, s.36.

33 Çolakoğlu, a.g.m., s. 110.

Azerbaycan ve Kazakistan ile birlikte Hazar'ın deniz yatağının taksimi konusunda "orta hat" yöntemine dayalı üç taraflı bir antlaşmayı imzaladı. Antlaşmaya göre münhasır ekonomik bölgelerin genişliği, devletlerin kıyı çizgilerinden paralel ve eşit uzaklıkta olan orta bir hattın çizilmesi yoluyla çözümlendi. Bunun sonucunda Hazar'ın kuzey kısmındaki uzlaşma, resmî olarak üç taraflı bir hale dönüşmüştür³⁴.

III. 2. İran

İran, Hazar Denizi'nin statüsü sorununa ortak egemenlik (condominium) görüşü ile yaklaşmıştır. Bu görüşe göre her kıyıdaş devlet kendi ulusal bölgesine sahip olacak, Hazar'ın geri kalanı ise kıyıdaş devletlerin ortak kullanımına ait olacak³⁵.

Genel olarak Rusya tarafından ileri sürülen tezi destekleyerek, Hazar Denizinin beş kıyı devlet arasında milli sektörlere bölünmesine karşı görüş sergileyen İran, daha sonra Hazar Denizinin bölgesel paylaşımını kabul ettiğini açıklamıştır. Deniz dibi ve yüzeyinin beş kıyı devleti arasında eşit bölgelere bölünmesini ve her devletin %20 paya sahip olmasını önermiştir. Tahran Hazar'ın kıyı devletleri arasında beş eşit parçaya bölünmesi konusundaki isteğinden yeni bir statü belirlene kadar vazgeçememiştir.

III. 3. Azerbaycan

Hazar denizinin paylaşımı sorunu ortaya çıktığından beri Azerbaycan'ın bu konudaki görüşü şu şekildedir: Hazar denizinin paylaşımı ve statüsünün belirlenmesi uluslararası hukuki ilkelere, uluslararası normlara ve 1982 tarihli BMDHS 'ne göre yapılacaktır³⁶. Buna göre Azerbaycan Hazar'a "açık deniz" statüsünün uygulanabileceğini ileri sürmektedir. Bu teklifin kabul edilmesi durumunda her kıyıdaş devlet 12 mil genişliğinde karasuları, 200 mil veya daha fazla kıta sahanlığı ve 200 mil genişliğinde münhasır ekonomik bölgeye sahip olacaktır.

Diğer bir görüş ise Azerbaycan Hazar'ın bir "sınır gölü" olduğu, *orta hat* (meridiane line) esasına göre Hazar'ın sularının ve deniz yatağının

34 Terzioğlu, a.g.m s. 37.

35 Leukhova, M., Pianov, A., Problema Pravovogo Statusa Kaspiyskogo Morya v Otnosheniyakh Prikaspiyskikh Gosudarstv V 1990 – 2000 gg. *Vestnik KemGU*, 3(2 (54), 2013, s. 235-240.

36 Temirbulatov, A., Pravovoy status Kaspiyskogo morya: pozitsii prikaspiyskikh gosudarstv. *Geopolitika i bezopasnost'*, 4 (16), 2011.

beş ulusal sektöre³⁷ bölünmesini ve her ülkeye ait alanda kıyıdaş ülkenin münhasır yetkilerinin olduğu ve her türlü faaliyette bulunabileceğidir. Azerbaycan, kendi ulusal sektörü saydığı alanlarını 1995 tarihli Azerbaycan Anayasası (m.11/II)³⁸ ile kendi ulusal sektörünü anayasal güvence içerisine almıştır³⁹.

III. 4. Kazakistan

Kazakistan Hazar statüsü konusunda Şubat 1998' e kadar Azerbaycan ile benzer görüşleri benimsemiştir. Bu ülkenin yaklaşımı BMDHS çerçevesinde Hazar'ın kapalı deniz gibi değerlendirilmesi görüşüdür⁴⁰. Kazakistan ve Azerbaycan'ın görüşleri karşılaştırıldığında, Azerbaycan'ın Hazar'ın tümüyle ulusal sektörlere bölünmesini savunurken, Kazakistan'ın deniz yatağının paylaşılması, Hazar'ın sularının ise belirli bir münhasır yetki alanı dışında ortak kullanılmasını benimsediği görülmektedir⁴¹.

Kazakistan ile Rusya 6 Temmuz 1998'de Kazakistan ile Rusya arasında "Hazar denizinin kuzey kısmının dibinin kaynaklarının kullanılması amacıyla egemenlik haklarının uygulanması" antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Kazakistan, deniz tabanının tamamen bölünmesini kabul ederken su kütlelerinin ortak kullanılmasını kabul etmekle, Hazar'ı bir "sınır gölü" olarak değerlendirdiği izlenimi vermektedir⁴². Mayıs 2003'te Rusya ve Azerbaycan ile birlikte deniz yatağının taksimi konusunda imzaladığı antlaşma, Hazar'ın kuzey kısmındaki uzlaşmayı resmi olarak üç taraflı hale dönüştürdü⁴³.

37 Azerbaycan Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi gerektiği tezini dünyadaki benzer örneklerle dayandırarak savunmaktadır. Örneğin, Victoria gölü (Kenya, Tanzanya ve Uganda arasında), Malavi gölü (Malavi, Mozambik arasında), Büyük Kuzey Amerika gölü (Kanada, ABD arasında), Titikaka gölü (Bolivya ve Peru arasında) ve Cenevre gölü (Fransa ve İsviçre arasında) milli sektörlere göre bölünmüş göllerdir. ;Amirbek,a.g.m., s. 30.

38 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası Türkçe metni için ayrıca bkz. *Türk Anayasa Hukuku Sitesi*.

39 Oğan, a.g.m.,s. 161; Poyraz, a.g.m s. 39.

40 Avcı, E., "Hazar'ın Statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları", *Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü*, 2014, s.16.

41 Gökay, Bülent, "Caspian Uncertainties: Regional Rivalries and Pipelines", *Perceptions*, March-May 1998, s. 49-66 akt; Çolakoğlu, a.g.m., s. 111.

42 Çolakoğlu, a.g.m., s. 111.

43 Terzioğlu, a.g.m.,s. 39.

III. 5. Türkmenistan

Türkmenistan'ın Hazar'a ilişkin tutumu, diğer kıyıdaş devletlere göre daha belirsiz ve esnek olmuştur. Hazar konusunda Türkmenistan başlangıçta Rusya ve İran'ın ortak kullanım tezini benimsemiştir. Ancak daha sonra Aralık 1998'de Moskova'da yapılan kıyı devletleri zirvesinde daha farklı bir tutum sergileyerek Hazar'ın bölünmesini ve Azerbaycan'la aralarındaki sınırın orta hat prensibine göre belirlenmesini kabul ettiğini açıkladı. Genel olarak Türkmenistan, Rusya-Kazakistan ve Azerbaycan'ın yürütmüş olduğu politikalara daha yakın durmuştur. Türkmenistan'ın bu ülkelerle ve özellikle de Azerbaycan ile ayrıldığı nokta, orta hattın geçeceği alanları belirleyememesidir. Azerbaycan ile arasında sorun olan Azeri ve Çırag petrol yatakları 45 millik kıyı şeridinin daha ötesinde olduğu için Türkmenistan'ın Hazar'ın milli sektörlere ayrılmasını desteklediği söylenebilir⁴⁴.

Türkmenistan ve İran, 2003 yılında Hazar'ın güney sektörünün taksimine ilişkin bir anlaşma imzalayarak, iki ülke uluslararası hukukun ilke ve normlarına ve BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne uygun olarak deniz yatağının paylaşımı konusunda anlaşılabilir. Ancak anlaşma, bu ilkelerin neyi içerdiğini belirlememekle birlikte, iki ülkenin her bir Hazar devletinin Hazar'ın %20'sine sahip olması gerektiği ve beş eşit parçaya taksiminden yana olduğu izlenimini vermektedir⁴⁵.

IV. Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konvansiyonu

Beş kıyıdaş ülkenin, Rusya, Azerbaycan, İran, Kazakistan ve Türkmenistan liderleri tarafından 12 Ağustos 2018 tarihinde Kazakistan'ın Aktau şehrinde, Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konvansiyonu imzalandı⁴⁶. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana tartışma konusu olan ve bölgedeki enerji jeopolitiğini ve kıyıdaş ülkeler arasındaki ilişkileri etkileyen Hazar'ın hukuki statüsü sorunu, yıllar süren müzakereler sonucunda bu Konvansiyon ile çözüme kavuştu⁴⁷. Bu Antlaşma'nın hükümlerini **aşağıda ayrıntılı olarak ele alalım.**

44 Avcı, a.g.m., s. 13.

45 Terzioğlu, a.g.m., s. 37.

46 Sammit v Aktau: Prinyata "Konstitutsiya" Kaspiyskogo Morya.

47 Sarı, İ., "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konvansiyonu ve Çok Boyutlu Etkileri", *İRAM Analiz, Ağustos 2018*.

IV. 1. Antlaşmanın İçeriği

Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konvansiyonu 24 maddeden ibarettir. Konvansiyonun başlangıç kısmında antlaşmanın önemi belirtilmiştir. Konvansiyon'un başlangıç bölümünde, antlaşmayı imzalayan kıyıdaş devletlerin Hazar denizinin hayati, ekonomik, sosyal ve kültürel önem taşıdığını, antlaşmaya taraf devletlerin yeni kuşaklara olan sorumluluklarının bilincinde olduğunu, Hazar Denizi'nin barışçıl amaçlarla kullanılmasını, kaynaklarının adil kullanımını, Hazar'ın doğal ortamının araştırılmasına, korunmasına, kıyıdaş devletler açısından ekonomik işbirliğin geliştirilmesi için uygun koşulların geliştirilmesinden söz edilmektedir⁴⁸. Anlaşma metninde yer alan ifadeler bir paylaşım anlaşması olmanın çok daha ötesinde bir anlaşma olduğunu gösteriyor.

2018 tarihli Konvansiyon, önemli tartışma konusu olan Hazar'ın hukuki statüsüne çözüm getirmiştir. 1921 tarihli Moskova ve 1940 tarihli Tahran antlaşmalarında Hazar Denizi bir kapalı (iç deniz) deniz olarak tanımlanmıştır⁴⁹. Konvansiyonun 1. maddesinde ise, Hazar Denizi; “*etrafı kara ile çevrili su kütlesi*” olarak tanımlanmıştır. Gerçekten de Hazar Denizi, deniz veya göl olarak nitelendirilmemiştir ve antlaşma Hazar'a özel bir statü getirmektedir. Dolayısıyla 1982 BMDS hükümleri ve sınır aşan göllere uygulanan ilkeler Hazar Denizi için geçerli değildir. Çünkü Hazar'ın sadece deniz yatağı ve yeraltı kaynaklarının kullanımını sektörlere ayırmış ve tarafların suyun yüzey kısmındaki egemenliği farklı ilkeler çerçevesinde düzenlenmiştir. Bu sektörlerin sınırları karşılıklı veya yan yana olan Taraf Devletlerin aralarında yapacakları antlaşmayla belirlenecektir (m.8). 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesinin farklı olarak Konvansiyon, balıkçılık bölgesi, ortak su alanı, karasuları, ortak biyolojik kaynaklar gibi yeni kavramları içermektedir.⁵⁰ Hazar'ın deniz yatağı ve yeraltı kıyıdaş devletlerin kıta sahanlığı değildir⁵¹.

Antlaşmayı imzalayan her taraf devletler aşağıdaki ilkeleri esas ala-

48 Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konvansiyonu Metni 12 Ağustos 2018; Rusya Federasyonu Başkanının Resmi İnternet Sitesi, 12 Ağustos 2018.

49 Alasov, I., Fedorova, T., Konventsia o Pravovom Statuse Kaspiyskogo Morya: İstoriya Podpisaniya (2002-2018) Convention on the Legal Status of the Caspian Sea: Signing History (2002-2018). *Vestnik Yaroslavskogo Gosudarstvennogo Universiteta im. P. G. Demidova. Seriya Gumanitarnyye Nauki*, 47(1), 2019, s.19.

50 Bekyashev-Bekyashev, a.g.m., s. 133.

51 Bekyashev-Bekyashev, a.g.m., s.30.

rak faaliyette bulunabileceklerdir:

- Hazar bölgesinde güvenlik ve istikrarın sağlanması,
- Hazar Denizi'nde antlaşmaya taraf devletlerin silahlanmasında den-
genin sağlanması;
- Tarafların çıkarları göz önünde bulundurularak ve birbirlerinin gü-
venliğine zarar vermeden makul sınırlar içinde askeri faaliyetlerde bu-
lunmak,
- Tüm taraflar arasında yapılan uluslararası anlaşmalara uygun olarak
ve bölgesel güvenliği ve istikrarı güçlendirmeye yönelik ortak çabalara
uygun olarak öngörülebilirlik ve şeffaflık ruhuyla askeri faaliyetler
alanında kabul edilen güven artırıcı önlemlere uyma,
- Hazar'a kıyıdaş devletlere ait olmayan silahlı kuvvetlerin Hazar De-
nizi'nde bulunmaması,
- Kıyı devletlerinin egemenlik haklarına saygılı olmak şartıyla
tarafların belirlediği faaliyetlerle ilgili ve kendileri tarafından belirlenen
kurallara uyulmasına tabi olan her bir tarafın karasuları dışında dolaşma
özgürlüğünü ve seyrüsefer güvenliğini sağlamak⁵².

Bekyashev. K. A. ve Bekyashev. D. K, bu ilkelerin Hazar'a kıyıdaş devletlerin hak ve menfaatlerini eşit şekilde güvence altına aldığını ve uluslararası hukukun emredici hukuk kurallarına (*jus cogens*), uluslara-
rası hukukun genel ilkelerine tam olarak uyum sağladığını belirtmiştir.⁵³ Nutsalkhanov'a göre yukarıdaki ilkelerin tümü Hazar Denizi'ni kullanma sürecinde sistemik öneme sahiptir ve BM Şartı'nın ideolojisi ile birlikte düşünülmelidir. Bu çerçevede Hazar Denizi'nin yasal statüsünün özü, Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan ve genel kabul görmüş uluslararası hukuk ilkelerinden oluşur⁵⁴.

2018 tarihli Konvansiyonun 5. maddesine göre Hazar Denizi'nin su alanı iç sulara, kara sularına, balıkçılık bölgesine ve ortak su alanına bölünmüştür. Tarafların egemenlik alanı ise 6. maddede düzenlenmiştir. Konvansiyon m.6'ya göre, tarafların egemenlik alanı iç ve karasularının

52 Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konvansiyonu Metni 12 Ağustos 2018.

53 Bekyashev-Bekyashev, a.g.m., s. 134, 2018.

54 NUTSALKHANOV, G., Konventsia o pravovom statute Kaspiyskogo morya ot 12 avgusta 2018 goda v svete mezhdunarodnogo prava [The Convention on the Legal Status of the Caspian Sea of August 12, 2018 in the light of international law]. *Voprosy rossiiskogo i mezhdunarodnogo prava [Matters of Russian and International Law]*, (9(1A), s.136., doi:10.25799/AR.2019.71.1.018 Erişim Tarihi:13.05.2019,

yanı sıra bu alanların üzerindeki hava sahasını ve su altını da kapsamaktadır.

Taraflar karasuların sınırı konusunda mutabık kalmışlardır. Konvansiyonun 7. maddesine göre, her bir taraf karasularının genişliği bu sözleşmede belirlenen temel hatlardan 15 deniz milini aşmayacak ölçüde tespit etmelidir⁵⁵. Karasularının dış sınırı o kıyı devletinin sınırı olarak kabul edilir (m.7/2).

Konvansiyonun 9. maddesine göre taraflar karasularına bitişik (ek) olarak 10 deniz mili genişliğinde balıkçılık alanına sahiptirler⁵⁶. Bu alan içerisinde kıyı devleti her türlü biyolojik kaynaktan yararlanma hakkına sahiptir. Balıkçılık bölgesi ile ilgili olarak Konvansiyon'un 12. maddesinde taraflardan her biri kendilerine ait balıkçılık bölgelerinde doğal kaynakların korunması, deniz yatağı ve yeraltı kaynakların ve sudaki biyolojik kaynakların toplanması ve bunların korunması ile bağlı olarak her türlü meşru ticari faaliyette bulunabilmek, deniz dibinin, yeraltı kaynakların ve egemenliğin kullanılması için, tarafların gemileriyle ilgili gerekli olabilecek teftiş, sıcak takip, gözaltı, tutuklama ve yargılama işlemleri gibi tedbirler alabileceği düzenlenmiştir. Hukuki statü açısından *balıkçılık bölgesi*'nin, denizlerdeki *münhasır ekonomik bölge* ile aynı niteliklere sahip olduğu söylenebilir. Çünkü teftiş, sıcak takip, gözaltı, tutuklama ve yargılama işlemleri gibi tedbirler 1982 tarihli BMDHS'de *münhasır ekonomik bölgede* devletlerin başka bir devletin bayrağını taşıyan gemilere yönelik alabileceği tedbirler olarak düzenlenmiştir. Dolayısıyla bu cezai önlemlerin iki taraflı antlaşmalarla ayrıntılı olarak düzenlenmesi gerekir.

Karasularının dışındaki alan ortak kullanıma açık bölgedir. Kıyıdaş devletlere ait gemiler, taraf devletlerin egemenlik haklarına saygı gösterecek ve taraflarca belirlenen kurallara uygun olarak, karasularının dış sınırlarının ötesinde gezinme özgürlüğüne sahiptir.

IV. 2. Gemilere İlişkin Hükümler

Antlaşma, Hazar Denizi'nde bölgesel olmayan güçlerin silahlı kuvvetlerinin varlığının önlenmesine ilişkin kuralları içermektedir ve beş kıyı devlet Hazar Denizi'nde deniz güvenliğini sağlamak ve kaynakların **yönetilmesinden sorumludur**. Buna göre antlaşmaya taraf olmayan dev-

55 Nutsalkhanov , a.g.m., s. 137; Bekyashev-Bekyashev, a.g.m.,s. 136; Sarı, a.g.m.

56 Ülker, a.g.m., s. 26.

letler, Hazar Denizi'nde askeri gemilerini bulunduramayacaktır.

Taraflara ait askeri gemilerin, sualtı gemilerin ve diğer sualtı araçların karasularından geçişinin şart ve koşulları, bayrak devletinin ve kıyı devletinin aralarındaki anlaşmaya göre belirlenecektir. Böyle bir anlaşmanın olması durumunda geçiş kıyı devletinin mevzuatına göre yapılacaktır (m.11/2).

Mücbir sebep, doğal afet, gemilerdeki veya hava taşıtındaki kişilere yardım etmek amacıyla kıyıdaş ülkenin karasularına girmeden önce askeri geminin komutanı tarafından, karasularına giriş için gerekli bildirimin yapılması şarttır. Karasularına, iki taraf arasında yapılan anlaşmaya uygun olarak, askeri geminin komutanı tarafından belirlenen güzergâh boyunca giriş yapılır. Bildirimde gösterilen durumların ortadan kalması halinde askeri geminin, karasularını derhal terk etmesi gerekecektir (m.11/4).

Mücbir sebep veya doğal afet halinde, hava taşıtı veya gemideki kişilere yardım etmek amacıyla askeri gemilerin devletlerin iç sularına girişinin şartları ve koşulları, bayrak devletinin ve kıyı devletinin arasındaki antlaşmaya göre gerçekleşecektir. Eğer böyle bir antlaşma mevcut değil ise bu durumda iç sulara giriş kıyı devletinin mevzuatı çerçevesinde gerçekleştirilecektir.

Konvansiyonun 11. maddesindeki kurallar gereğince kıyıdaş devletin sularından geçmekte olan ve taraflardan birine ait askeri gemiler, sualtı gemiler veya diğer sualtı araçların, giriş için uygun izin, mücbir sebep veya doğal afet gibi istisnai durumlar hariç kıyı devletinin limanlarına girmeye veya kıyı devletinin karasularında demir atma hakkına sahip değildir.

IV. 3. Doğalgaz Boru Hatları

Hazar Denizi'nin altında petrol ve doğalgaz yataklarının keşfedilmesi ile birlikte, günümüze kadar çeşitli amaçlarla Hazar'ın altından kilometrelerce boru hatları geçirilmiştir. 2018 tarihli Konvansiyon Hazar Denizi'nin dibine sualtı boru hatlarının ve kabloların döşenmesi konusunu ayrıntılı olarak ortaya koymaktadır ve kıyıdaş devletlerin kendi egemenlik alanlarında deniz yatağına boru hatlarının döşenmesi açık bir şekilde kabul edilmektedir. Konvansiyon ayrıca "Trans Hazar Doğalgaz Boru Hattı" gibi projelerin hayata geçirilmesini mümkün kılmaktadır.

Konvansiyonun 14. maddesine göre tarafların Hazar Denizi'nin yatağına denizaltı kabloları ve boru hatları döşeyebilecekleri; projelerinin, Denizlerin Korunması Çerçeve Sözleşmesi de dâhil olmak üzere, taraf oldukları uluslararası anlaşmalarda yer alan çevresel standartlara ve şartlara ve Hazar Denizi'nin çevre ve ilgili protokollerine uygun olması şartlarına bağlı olarak tarafların, Hazar Denizi'nin yatağında denizaltı boru hatları döşeyebilecekleri, denizaltı kabloları ve boru hatları güzergahlarının, deniz yatağı sektöründen kablo veya boru hattı ile geçeceği taraf ile mutabakata varılarak belirleneceği düzenlenmiştir⁵⁷.

Bu bağlamda şu hususlar önem arz emektedir: Denizaltı kabloları ve boru hatları güzergahlarının, kablo veya boru hatlarının deniz yatağı sektöründen geçeceği taraf ile anlaşmaya göre belirleneceği düzenlenmiştir (m.14/3). Yani bu boru hatlarının ve kabloların döşenmesi Hazara kıyıdaş ülkelerin tümünü değil, sadece deniz yatağı sektöründen geçecek olan kıyıdaş devletin rızasına bağlıdır⁵⁸ (m.14/3). Diğer bir husus ise boru hatlarının döşenmesi Çevresel Etki Değerlendirmesi Protokolü'nün (20 Temmuz 2018 tarihli Hazar'a kıyıdaş ülkelere yönelik ÇED Protokolü)⁵⁹ gerekliliklerine uygun olarak, karşılıklı anlaşma çerçevesinde gerçekleştirilecektir. Bu kurallar beş devletin her birinin Hazar Denizi'nin doğal ortamını etkileyebilecek ve zarar görmesine neden olabilecek denizcilik faaliyetleri ile ilgili projelerin planlama aşamasında bile kapsamlı bir çevresel etki değerlendirmesine katılma hakkını belirler. Başka bir ifadeyle, ulusal düzeyde açık bir şekilde yapılan incelemenin yanı sıra projeden potansiyel olarak etkilenen tüm taraflarca bu tür faaliyetlerin ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesi gerekecektir. Eğer Hazar'ın dibinden geçirilecek transit boru hatlarına yönelik plan mevcut ise, bu durumda Hazar ülkelerinden herhangi biri, gerekli gördüğü takdirde bu tür yapıların Hazar çevresi için olası sonuçlarını değerlendirme sürecine, proje aşamasından başlayarak katılım gösterebilir⁶⁰.

Son olarak 2018 tarihli Konvansiyon'un etkin bir şekilde uygulanma-

57 Yaman, A., Tarı, H., "Hazar Denizi'nin Yasal Statüsü Hakkında Anlaşma Üzerine Bir Değerlendirme", s.12, 2018

58 Alasov, Fedorova, a.g.m., s.19.

59 Protokol Po Otsenke Vozdeystviya Na Okruzhayushchuyu Sredu V Transgranichnom Kontekte K Ramochnoy Konventsii Po Zashchite Morskoy Sredy Kaspiyskogo Morya 20 İyul 2018.

60 Nutsalkhanov, a.g.m., s. 138.

sını ve Hazar Denizi'ndeki işbirliğin gözden geçirilmesini sağlamak için düzenli ve dönüşümlü olarak kıyıdaş ülkelerin birinde, yılda en az bir kere olmak üzere, kıyı devletlerin dışişleri bakanlıkları ve tam yetkili temsilcileri düzeyinde, yüksek düzey çalışma grubu kurulacağı düzenlenmiştir (m.19)⁶¹.

Sonuç

2018 tarihli Konvansiyon Hazar'ın hukuki statüsünü konusundaki tartışmalara son vermiştir. Antlaşma'da Hazar Denizi; etrafı kara alanlarıyla çevrili su kütlesi olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla antlaşma Hazar'a özel bir statü getirmektedir. Hazar'ın sadece deniz yatağı ve yeraltı kaynaklarının kullanımını sektörlere ayrılmıştır, tarafların suyun yüzey kısmındaki egemenliği farklı ilkeler çerçevesinde düzenlenmiştir. Bu sektörlerin sınırları karşılıklı veya yan yana olan devletlerin aralarında yapacakları antlaşmayla belirlenecektir. Bu bağlamda 1982 BMDHS hükümleri ve sınır aşan göllere uygulanan ilkeler Hazar Denizi için uygulanmayacaktır.

Şüphesiz Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konvansiyonu hukuki yapısı gereğince BM Şartı, 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi ve uluslararası hukukun temel normları ile uyumlu modern hukuki bir metindir.

Konvansiyona göre Hazar Denizi iç sulara, karasularına, balıkçılık bölgelerine ve tarafların ortak kullanım alanına bölünmüştür. Karasularının genişliği 15 deniz milidir ve karasularının dış sınırı ülkenin sınırı olarak kabul edilmiştir. Karasularına ek olarak 10 deniz mili genişliğinde balıkçılık bölgesi düzenlenmiştir. Kıyıdaş devlet bu alan içinde denizin biyolojik kaynaklarından yararlanma hakkına sahiptir.

Antlaşmada taraflara ait askeri gemilerin, sualtı gemilerin ve diğer sualtı araçların diğer bir kıyıdaş devletin karasularından geçişine yönelik hükümler ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Bir kıyıdaş devletin bayrağını taşıyan gemilerin diğer bir devletin karasularında demir atmaya ve kıyı devletinin limanlarına girme özgürlüğüne sahip değildir. Konvansiyon'da Hazar'a kıyıdaş devletlerin bayrağını taşımayan gemilerin bulunması açık bir şekilde yasaklanmıştır. Bölge dışı devletlerine gemi-

61 Pravovoy status Kaspiyskogo morya . Ministerstvo inostrannykh del Respubliki Kazakhstan Oficial'nyy sayt.

lerinin Hazar’da bulunmasını yasaklanması tarafların güvenlik endişelerinin giderilmesi ve üçüncü devletlerin Hazar’ın kaynakların yararlanmasında söz sahibi olmasının önlenmesi açısından önemlidir. Kıyıdaş devletlere ait askeri gemiler ise Hazar’ın ortak kullanım alanında özgürce dolaşma hakkına sahiptir

Konvansiyon, bugüne kadar Hazar’da görülmemiş Trans-Hazar gibi büyük projelerin gerçekleştirilmesine izin vermektedir. Denizaltı kabloları ve boru hatları güzergâhlarının, deniz yatağı sektörünün kablo veya boru hattı ile geçeceği taraf ile mutabakata varılarak belirleneceği düzenlenmiştir.

Şu ana kadar taraflar arasında birçok antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmaların 2018 tarihli Konvansiyona uygun olarak yapılması gerekir. Konvansiyondaki normlar, ilgili antlaşmalarla daha ayrıntılı bir şekilde düzenlenmez ise Konvansiyon’un hükümleri etkin bir şekilde çalışamaz. Taraflar arasında daha önce yapılmış antlaşmaların 2018 tarihli Konvansiyona uygun hale getirilmesi gerekir.

Sonuç olarak Hazar Denizi’nin Hukuki Statüsü Konvansiyonu hukuki yapısı gereğince BM Şartı, 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi ve uluslararası hukukun temel normları ile uyumlu modern hukuki bir metin olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

Abdullayev, C., Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazarın Statüsü Ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 48(1), 255-290,1999.

Abilov, S., Hazar’ın Hukuki Statüsü, *Hazar Strateji Enstitüsü HASEN/ Hazar Raporu*, 46-67,2013.

Alasov, I., Fedorova, T., Konventsia o Pravovom Statuse Kaspiyskogo Morya:İstoriya Podpisaniya (2002-2018)Convention on the Legal Status of the Caspian Sea:Signing History (2002-2018). *Vestnik Yaroslavskogo Gosudarstvennogo Universiteta im. P. G. Demidova. Seriya Gumanitarnyye Nauki*, 47(1), 16-21, 2019.

Amirbek, A., Soğuk Savaş Sonrası Hazar’ın Statüsü Ve Sınırlandırma Sorunu: Kıyıdaş Devletler’in Yaklaşımları Açısından Analizi, *Karadeniz Araştırmaları* (46), 23-48,2015.

Aslanlı, K., Hazar Denizi’nin Jeopolitik ve Jeoekonomik Konumu:

Enerji, Taşımacılık, Hukuk ve Çevre Boyutları (Analiz). (İRAM) İran Araştırmaları Merkezi, 1-20, Ekim-2018.

Avcı, E., Hazar'ın Statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları. *Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü*, 2014.

Bekyashev, K., Bekyashev, D., Sovremennyy mezhdunarodno-pravovoy rezhim Kaspiyskogo morya .Modern international legal regime of the Caspian Sea . *Yevraziyskiy yuridicheskiy zhurnal* .(Eurasian Law Journal)(№ 9 (124).), 28-35, 2018.

Ciddi, O. Hazar'ın Hukuki Statüsünün Belirlenmesi Sorunu, *Yakın Doğu Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*. Lefkoşa, 2017. <http://docs.neu.edu.tr/library/6513453454.pdf> Erişim Tarihi:13.05.2019

Çolakoglu, S., Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1), 107-122, 1996. doi:10.1501/SBFder_0000001958 Erişim Tarihi:13.05.2019

Gökçe, M., Soğuk Savaş Öncesinden Günümüze İran'ın Hazar Denizi Siyaseti. *TARİHİN PEŞİNDE Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*(6), 153-176, 2011.

Harunoğulları, M., Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Enerji Kaynaklarının Paylaşımı: Kıyıdaş Ülkeler Arasındaki Anlaşmazlık ve Mücadele, *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 202-217, 2018.

Kocaman, M., Hazar Havzasının Hukuki Statüsü, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 99-114, 2018.

Kulagina, L., *ROSSIYA I IRAN (XIX - nachalo XX veka)*. Moskova: Klyuch-S, 2010.

Leukhova, M., & Pianov, A., Problema Pravovogo Statusa Kaspiyskogo Morya v Otnosheniyakh Prikaspiyskikh Gosudarstv V 1990 – 2000 gg. *Vestnik KemGU*, 3(2 (54)), 235-240, 2013.

Mamedov, R. Mezhdunarodno-Pravovoy Status Kaspiyskogo Morya: Vchera, Segodnya, Zavtra (Voprosy Teorii i Praktiki), 2006. 9

Mohammadreza, M., Pravovoy Status Kaspiyskogo Morya. *Matters of Russian and International Law*(8), 2018, s. 156-165.

Nutsalkhanov, G., Konventsiya o pravovom statute Kaspiyskogo morya ot 12 avgusta 2018 goda v svete mezhdunarodnogo prava [The Convention on the Legal Status of the Caspian Sea of August 12, 2018 in the light of international law]. *Voprosy rossiiskogo i mezhdunarodnogo*

prava [Matters of Russian and International Law], (9(1A)), 132-142.

Oğan, S., Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılamayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı, *Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel*, 7(2), 143-183, 2001.

Poyraz, Y., Hazar'ın Hukuki Rejimine İlişkin Sorunlar ve Kıyıdaş Devletlerin Çözüm Çabaları, *Uluslararası Hukuk ve Politika (UHP)*, 7(28), 27-55, 2011.

Romano, C., Hazar: Hukuki Bir Bulanıklık, Uyuşmazlıkların Kaynağı, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Çev. Yasin POYRAZ*, XIV(3-4), 271-289, 2010.

Sarı, İ., Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konvansiyonu ve Çok Boyutlu Etkileri, *İRAM Analiz, Ağustos*, 2018.

Sazhin, V., Sud'bonosnaya vekha v istorii Kaspiya. (K predstoyashchemu podpisaniyu Konventsii o pravovom statuse Kaspiyskogo morya), 23.07.2018.

Sur, M., *Uluslararası Hukukun Esasları*, (8 b.), İstanbul: Beta, 2014.

Temirbulatov, A., Pravovoy status Kaspiyskogo morya: pozitsii prikaspiskikh gosudarstv. *Geopolitika i bezopasnost'*, 4, (16), 2011.

Terzioğlu, S., Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukusal Görüşleri, *OAKA Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*, 3(5), 2647, 2008.

Uslu, K., Hazar Bölgesi Enerji Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, XXI(1), 99-130, 2006.

Ülker, H., 5. Hazar Zirvesi ve Avrasya Enerji Hattının Geleceği, Türkiye'ye Etkileri, *Avrasya Dünyası Dergisi* (3), 24-28, 2018.

Vasilyeva, O.A. (№ 16 (187). C. 113-118. Sovetsko-İranskiy dogovor 1921 goda. *Nauchnyye Vedomosti Belgorodskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seriya: Filosofiya. Sotsiologiya. Pravo* (№ 16 (187)), 113-118, 2014.

Yaman, A., & Tarı, H., Hazar Denizi'nin Yasal Statüsü Hakkında Anlaşma Üzerine Bir Değerlendirme, 22- 40, 2018.

Zavyalova, E., Kaspiyskaya Mechta I Geopoliticheskaya Real'nost'. *Ekonomika i upravleniye: problemy i resheniya /Moskovskiy gosudarstvennyy institut mezhdunarodnykh otnosheniy (Universitet) MID Ros-sii*, 1(5), 41-48, Mayıs, 2017.

Antlaşma ve Sözleşme Kaynakları

Alma-Atinskaya Deklaratsiya gorod. Alma-Ata, 21 Dekabrya 1991 goda Ispolnitel'nyy komitet SNG Ofitsial'nyy sayt,1991.

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi.

Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konvansiyonu Metni; Rusya Federasyonu Başkanı'nın Resmi İnternet Sitesi, 12 Ağustos 2018.

Protokol Po Otsenke Vozdeystviya Na Okruzhayushchuyu Sredu V Transgranichnom Kontekste K Ramochnoy Konventsı Po Zashchite Morskoy Sredy Kaspiyskogo Morya 20İyul2018.

Soglasheniye o Sozdanii Sodruzhestva Nezavisimyykh Gosudarstv gorod .Minsk, 8 Dekabrya goda Ispolnitel'nyy Komitet SNG Ofitsial'nyy sayt, 1991.

Sammit v Aktau: Prinyata "konstitutsiya" Kaspiyskogo Morya.

KURUMLARIN KALİTESİ VE İŞ ORTAMI

Yasin Solak

Marmara Üniversitesi, İktisat (İng.), YL Öğrencisi

Özet

Bu araştırmada, kurumların kalitesinin iş ortamını nasıl etkilediğini incelemek için 2017 dönemi için 154 ülkenin kesitsel verilerini kullanılmaktadır. Kurumların kalitesinin iş ortamı için önemli bir öngörücü olduğunu ve nitelikli kurumları olan ülkelerin daha az düzenlemeye ve daha iyi iş ortamına sahip olduğunu görüyoruz. Ayrıca, kurumsal kalite ve iş ortamı arasındaki ilişki de doğrusal değildir. Buna ek olarak, kurumların iş dünyası üzerindeki etkisinin ülkeler genelinde kişi başına GSYİH düzeyine göre değiştiğini görüyoruz. Kurumların iş ortamı üzerindeki marjinal etkisi düşük gelirli ekonomilerde yüksek gelirli ekonomilerden daha yüksektir. Son olarak, ekonomik kurumlar ve siyasi kurumlar iş ortamı üzerinde farklı etkilere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Kurumların Kalitesi, İş Ortamı, Yönetim Kalitesi, İnternet Kullanımı

Giriş

Kurumlar, ekonomik faaliyetlerin ana belirleyicilerinden biridir. Son birkaç on yıl içinde kurumlarla ilgili literatür, gelişmekte olan dünya ile daha fazla önem kazandığı beri artmaktadır. Acemoğlu (2005), dikkat çekici makalelerinde, konuyu kurumları daha iyi anlama açısından çok önemli bir bakış açısı olan sömürge zamanlarına getirmiştir. Acemoğlu'na (2005) göre, ekonomik kurumlardaki farklılıklar, ekonomik kalkınmadaki farklılıkların temel nedenidir. Bununla birlikte, kurumları şekillendiren bazı faktörlerden dolayı kurumlar ülkeler arasında farklılık gösterebilir. Ülkelerde kurumları etkileyebilecek faktörler temel olarak coğrafya, iklim, kültür, tarih vb. gibidir.

İş dünyası, her hükümetin çok fazla ilgilenmesi gereken dikkat değer bir öneme sahiptir. Herhangi bir ülkeye yatırım yapmak isteyen yabancı yatırımcılar, ülkeleri iş ortamları açısından karşılaştırmak isteyebilirler. Daha iyi bir iş ortamına sahip ülke, yatırım yapmak isteyenler için her şeyin ötesinde daha cezbedicidir. Keynesçi bakış açısından, yatırım için karar vermek çok risklidir çünkü yatırım sürecinde yüksek bir belirsizlik bulunmaktadır. Yatırımcı, fiyat, enflasyon vb. değişiklikleri tam olarak tahmin edemez. İyi bir iş ortamı, piyasadaki ekonomik faaliyetleri artıran daha az belirsizlik ve iş dostu düzenlemeler bulunduğu anlamına gelir. Dolayısıyla iş ortamı, açıklaması hakkında daha fazla çalışmamız gereken önemli bir kavramdır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, kurumlar ekonomik faaliyetleri birçok yönden etkilemektedir. Bu araştırmada kurumların iş ortamı üzerinden ekonomik faaliyetleri etkilediği kanalla ilgileniyoruz. Ele aldığımız temel soru, bir ülkedeki kurumların o ülkenin iş ortamını nasıl etkilediğidir?

Birbirleriyle ilişkiler mi? Ülkelerin iyi kurumları daha iyi bir iş ortamına sahip olma eğiliminde mi? Siyasi ve ekonomik kurumlar iş ortamı üzerinde aynı etkiye sahip mi? Bunlar üzerine değinmek istediğimiz temel sorulardır.

I. Literatür İncelemesi

I. 1. Kurumlar

Kurumlar ekonomik faaliyetlerde hayati bir rol oynamaktadır. Makroekonomik göstergesi uzun yıllardır açıklayabilmek için kurumları ele alan çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Burada kurumlarla ilgili daha önce bilinen araştırmalara değiniyoruz.

Kurumlar, politik, ekonomik ve sosyal etkileşimi yapılandıran insanca geliştirilmiş kısıtlardır. Hem gayriresmi kısıtlamalardan (yaptırımlar, tabular, gelenekler, gelenekler ve davranış kuralları) hem de resmi kurallardan (anayasalar, yasalar, mülkiyet hakları) oluşurlar. Tarih boyunca kurumlar, insanlar tarafından düzen yaratmak ve karşılığında belirsizliğini azaltmak için tasarlanmıştır. Kurumlar bir ekonominin teşvik yapısını sağlar ve bu yapı geliştikçe, ekonomik değişimin büyüme, durgunluk veya gerileme yönünü belirler. (North, 1991)

Geleneksel olarak bilinen büyüme modelinde, kişi başına düşen gelir farklılıkları, faktör birikiminin farklı yolları, tasarruf oranları ve tercihler ile açıklanmaktadır. Bu modellerde, gelir ve büyüme farkları kurumlardaki değişikliklerle açıklanmamıştır. Ekonomik kurumlardaki farklılıklar, ekonomik kalkınmadaki farklılıkların temel nedenidir. (Acemoglu, Johnson, & Robinson, 2005)

Kurumsal kalite ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki hakkındaki literatür, daha iyi kurumların daha iyi uzun vadeli büyüme ile ilişkili olma eğiliminde olduklarını ve genel ekonomik refahın önemli bir göstergesi olduğunu göstermektedir (Hall ve Jones 1999; Acemoglu, Johnson ve Robinson 2001; Djankov, McLiesh ve Ramalho 2006) (Bailey ve Thomas, 2015 dahilinde belirtildiği gibi).

Analiz, ekonomik kurumların ticaret ve finansal akışlara daha açık olan ve önemli doğal kaynak donanımına sahip olmayan ülkelerde daha iyi olma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Doğal kaynaklar, ülkelerin hükümet etkinliğini, düzenleme kalitesini ve gelir arttıkça iyileşme eğiliminde olan diğer kurumsal kapasite önlemlerinin geliştirmelerini sağlarken, hukuk devleti ve yolsuzluk kontrolü gibi daha derin ekonomik

kurumlar kaynak bakımından zengin ülkelerde daha zayıf olma eğilimindedir. Tarih ve coğrafya, bir ülkenin ekonomik kurumlarının şekillenmesinde de önemli bir rol oynamaktadır (Lehne, Mo, & Plekhanov, 2014).

Yönetişimi bir ülkedeki otoritenin uygulandığı gelenekler ve kurumlar olarak tanımlamak için mevcut yönetim kavramlarını kullanırız ve aşırı geniş ve dar tanımlar arasında gezinmeye çalışırız. Bu, (a) hükümetlerin seçildiği, izlendiği ve değiştirildiği süreci, (b) hükümetin sağlıklı politikaları etkin biçimde formüle etme ve uygulama kapasitesini ve (c) Vatandaşlar ve kurumlar arasındaki ekonomik ve sosyal etkileşimi yöneten kurumların durumu ve vatandaşların saygısını içermektedir. (Kaufmann, Kraay, & Mastruzzi, 2011)

I. 2. İş Ortamı

Bir ülkenin iş ortamı veya iş iklimi, girişimcinin o ülkede bir ticari faaliyet gerçekleştirmek istediğinde karşılaşılabilecek olumlu ve olumsuz noktaları göstermektedir. Literatürde büyük önemi vardır ve bu bölümde bahsettiğimiz birçok kanal aracılığıyla ekonomik faaliyetleri etkilemektedir.

Bir ülkenin iş ortamını ölçmede birçok gösterge bulunmaktadır. Bu göstergelere örnek göstermek gerekirse: Dünya Bankası İş Yapma Kolaylığı Raporları, Dünya Ekonomik Forumu'nun Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi ve Miras Vakfı'nın Ekonomik Özgürlük Endeksi. Bu üç gösterge literatürde iş ortamının kalitesini ölçmek için kullanılmaktadır. Bu araştırmada, üçü arasında Dünya Bankasının İş Yapma Kolaylığı Raporu kullanılmaktadır.

M. Escaleras ve Eric P. Chiang (2017), 2004-2012 dönemleri için 78 ülkeye ait verileri analiz etmiş ve iş ortamını, ana odak noktası adem-i merkezileşme olarak, adem-i merkezileşme, GSYİH ve kurumların kalitesine bağlamıştır. Elde ettikleri sonuçlar, mali adem-i merkezileşmenin iş ortamını iyileştirdiğini ve etkisinin düşük gelirli ülkelerde en güçlü olduğunu göstermiştir (Escaleras & Chiang, 2017).

Djankov vd. (2002), 85 ülkede start-up firmalarının ticari düzenlemelerine ilişkin verileri sunmaktadır. Veriler, start-up firmasının yasal olarak çalışabilmesi için başlatılması gereken prosedürlerin sayısını, resmi zamanı ve resmi masrafları kapsamaktadır. Giriş konusunda daha ağır düzenlemelere sahip olan ülkeler, birçok ülkede oldukça yüksektir. Daha demokratik ve sınırlı hükümetlere olan ülkeler daha hafif giriş düzenle-

melerine sahiptir. Siyasi iktidara daha açık erişime, yürütme üzerindeki daha büyük kısıtlamalara ve daha büyük siyasi haklara sahip olan ve kişi başı milli geliri daha eşit kontrol eden ülkelerin, daha az temsil edilen, daha az sınırlı ve daha az serbest olan hükümetlere sahip ülkelere kıyasla, daha hafif katı giriş düzenlemelerine sahip olduğunu tespit etmiştir. (Djankov, Porta, De-Slanes, & Shleifer, 2002)

Literatürde, iş yapma kolaylığı verileri birçok araştırmacı tarafından ticari düzenlemelere ek olarak kullanılmaktadır. Klapper ve Love (2001) ticari düzenlemelerin yeni firma kaydı üzerindeki etkileri hakkında bir araştırma yapmıştır. Bir iş kurmak için gereken maliyetin, günlerin ve prosedürlerin yeni firma tescili için önemli bir tahmin edici olduğunu bulmuşlardır. Bununla birlikte, genel olarak maliyette, günlerde veya prosedürlerde yüzde 40'lık bir düşüşün altında olan küçük reformların yeni firma yaratma üzerinde önemli bir etkisi olmadığını görüyoruz. Ayrıca, iki veya daha fazla iş ortamı göstergesinde birden fazla yapılan reformlarda önemli sinerjiler görüyoruz. Son olarak, nispeten zayıf iş ortamlarına sahip ülkelerin, yeni firma büyümesini etkilemek için nispeten daha büyük reformlar gerektirdiğini gösteriyoruz (Klapper & Love, 2011).

İnternetin iş ortamı üzerindeki etkisi de aynı zamanda önem arz etmektedir. Elena (2014), tanımlayıcı istatistik ve grafiklerle bir araştırma yapmış olup elektronik işletmelerin sadece bir trend olmadığını, aynı zamanda "iş yapma" kavramına devrimci bir yaklaşımı temsil ettiğini iddia etmektedir. Müşterilerin, tedarikçilerin ve çalışanların iletişimde, pazarlama, tanıtım kipinde vb. bilginin nasıl kullanıldığına dair değişiklikler bulunmaktadır (Apavaloaie, 2014).

II. Veri ve Metot

İş çevresi ile kurumların kalitesi arasındaki ilişkiyi ampirik olarak test etmek için, 2017 dönemi 154 ülkeye ait verileri için kullanarak aşağıdaki modelleri oluşturduk:

$$Business_i = \alpha + \beta_1 Ins_i + \beta_2 Int_i + \mu_i$$

$$Business_i = \alpha + B_1 Ins_i + \beta_2 Int_i + B_3 Ins_i^2 + \mu_i$$

$$Business_i = \alpha + B_1 Ins_i + \beta_2 Int_i + B_3 Ins_i GDP_i + \mu_i$$

Ticaret iş ortamını göstermektedir, "Ins" kurumların kalitesini ölçer, GSYİH kişi başına düşen GSYİH'nın log değerini ve "Int" ise interneti

kullanan birey sayısını (nüfusun yüzdesi) ölçer. Bu bölümün geri kalan kısmında, kullandığımız değişkenler açıklanmakta ve ampirik sonuç gösterilmektedir.

II. 1. Kurumların Kalitesine Ait Ölçütler

Literatürde kurumların kalitesini ölçmek için birçok gösterge bulunmaktadır. Mevcut göstergeler arasından, dünya çapında yönetim göstergeleri (WGI) olan en bilineni olanı seçmekteyiz. WGI projesi altı yönetim boyutundan oluşur ve 1996'dan beri yayınlanmaktadır. WGI'nin temelindeki kaynak veriler çok sayıda bireysel kaynaktan gelmektedir ve yönetim ile ilgili olarak binlerce ankete katılan kişinin ve dünya çapındaki sektör uzmanlarının kamu, özel ve STK'lara dair görüşlerini yansıtmaktadır. Dünya çapında uzmanlar, bu çok çeşitli görüş ve deneyimleri içeren temel kaynak verileri, <www.govindicators.org> adresinde toplam altı WGI göstergesi ile birlikte mevcuttur (Kaufmann, Kraay, & Mastruzzi, 2011).

WGI göstergelerinin altı boyutu aşağıdaki gibidir;

1. Ses ve Hesap Verebilirlik (VA) – Bir ülkenin vatandaşlarının hükümetlerini seçmede katılabildiği kapsamı, ifade özgürlüğünü, örgütlenme özgürlüğünü ve özgür bir medyaya dair algıları kapsar.

2. Siyasi İstikrar ve Şiddet/ Terörizm Yokluğu (PV) – Politik olarak motive edici şiddet ve terörizm de dâhil olmak üzere, hükümetin anayasaya aykırı veya şiddet içeren yollarla istikrarsızlaşma veya devrilme olasılığına dair algıları kapsar.

3. Devlet Verimliliği (GE) – Kamu hizmetlerinin kalitesi, sivil hizmetlerin kalitesi ve siyasi baskılardan bağımsızlık derecesi, politika oluşturma ve uygulama kalitesi ve hükümetin bu politikalara bağlılığının güvenilirliğine dair algıları kapsar.

4. Düzenlemelerin Kalitesi (RQ) – Hükümetin özel sektörün gelişmesini mümkün kılan ve teşvik eden sağlam politikalar ve düzenlemeler oluşturma ve uygulama yeteneğine dair algıları kapsar.

5. Hukukun Üstünlüğü (RL) – Etkili kişilerin toplum kurallarına güvendiği ve bunlara uyduğu kapsam, özellikle de sözleşmeli icra, mülkiyet hakları, polis ve mahkemelerin kalitesi yanı sıra suç ve şiddet olasılığına dair algıları kapsar.

6. Yolsuzluğun Denetimi (CC) – Hem küçük hem de büyük yolsuzluk biçimleri de dâhil olmak üzere kamu gücünün özel kazanç için kullanıldığı kapsam ve devletin seçkinler ve özel çıkarlar tarafından “ele

geçirilmesine" dair algıları kapsar (Kaufmann, Kraay, & Mastruzzi, 2011).

Altı gösterge, ilgili oldukları alana göre iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm, ses ve hesap verebilirlik (VA), siyasi istikrar ve siyasi kurumların kalitesini gösteren ihlal / terör yokluğundan (PS) oluşmaktadır. Dolayısıyla, yukarıda belirtilen ilk iki değişken siyasi kurumların kalitesini ölçmektedir. Ekonomik kurumları temsil eden ikinci bölüm hükümetin etkinliği (GE), düzenleme kalitesi (RQ), hukukun üstünlüğü (RL) ve yolsuzluğun denetlenmesidir (CC). Bu nedenle, bu çalışmada son dört gösterge kurumun kalitesini ölçmek için son dört gösterge kullanılmıştır.

Veriler yıllık olarak yayınlanmaktadır ve bu verilerin yardımıyla bir ülkenin kurumlarının kalitesini yıllar bazında veya bazı ülke gruplarını belirli bir zaman noktasında karşılaştırabiliriz. Elde ettiğimiz sonuçları yorumlamak için WGI verilerinin temellerini vermekteyiz. Yönetim göstergeleri -2,5 ile 2,5 arasında değişmektedir. Gösterge ne kadar büyük olursa kurumun kalitesi o kadar iyidir.

II. 2. İş Ortamına Ait Ölçütler

Öncelikle, iş ortamı ile ne demek istediğimizi açıklamak gerekir. Bir girişimcinin karşılaştığı ve bu faktörleri şirket kuruluşu sırasında ve sonrasında görev olarak yerine getirmesi gerektiği bazı faktörlerden oluşur. Faktörler çalışanlarla, müşterilerle, bazı iş yönetmelikleriyle vs. ilgilidir. Literatürde, iş ortamını ölçmek için Dünya Bankası'nın İş Yapma Kolaylığı Veri Kümesi'nden edindiğimiz göstergeler dâhil olmak üzere birçok gösterge bulunmaktadır. Burada, İş Yapma Kolaylığı Veri Kümesi ile ilgili temel bilgileri açıklıyoruz.

İş Yapma Kolaylığı projesinde, verilerin üretilmesi için bir şehir, bir ülke veya bölgenin temsilcisi olarak seçilir ve küçük ve orta ölçekli şirketler gözlenir. Bu sayede, ülkenin iş ortamını nicel olarak ölçmek için nicel verileri toplanır. Toplanan verileri kullanarak, her yıl iş ortamlarına ve yeni düzenlemelere veya reformlara ilişkin ülkelerin sıralamasını kapsayan İş Yapma Kolaylığı Rapor'unu yayınlanmaktadır. Ayrıca raporlardaki iyileştirmelerden de bahsetmektedir. İlk İş Yapma Kolaylığı Raporu 2003 yılında 133 ekonomi ve 5 gösterge için yayınlanmıştır. 2019 yılında 190 ülke için 11 gösterge ile yayınlanmıştır.

İş Yapma Kolaylığı raporları, toplu ölçütleri iki farklı yolla sunmaktadır. Yıllık olarak iş yapma kolaylığı skoru ve aynı zamanda iş yapma kolaylığı skoru tabanlı iş yapma kolaylığı sıralamasını yayınlarlar. İş yapma kolaylığı skoru, belirli bir yılda ülkeleri birbirleriyle karşılaştırmamıza

yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte, iş yapma kolaylığı skoru, bir ülkeyi yıllar boyunca karşılaştırmamıza yardımcı olmakta ve iş ortamının diğer ekonomilere göre ne kadar değiştiği konusunda daha ayrıntılı bilgi sağlamaktadır.

İş ortamını ölçmek için 11 ölçüt:

(1) Bir işletme kurmak, (2) inşaat izinleri edinmek, (3) elektrik almak, (4) mülk tescil etmek, (5) kredi almak, (6) azınlık yatırımcılarını korumak, (7) vergi ödemek, (8) sınırlar arasında alım satım yapmak, (9) sözleşmeleri yürürlüğe koymak, (10) iflası çözmek, (11) işgücü piyasası düzenlemeleri. İşgücü piyasası düzenlemelerine dair veriler yenidir ve 2019'da iş yapma kolaylığı sıralamasında dikkate alınmamıştır (Doing Business Report, 2019).

İş yapma kolaylığı skoru (EDBS) yukarıdaki göstergelerin ortalamasından oluşur ve 0-100 arasındadır. İş yapma kolaylığı skoru, yukarıda belirtilen faktörler açısından daha iyi bir iş ortamını temsil etmektedir. Ekteki tablo, iş yapma kolaylığı skorunda neyin ölçüldüğünü göstermektedir.

II. 3. Deneyisel Sonuçlar

Bu bölümde, regresyon sonuçlarını sunuyoruz ve tablo 1 ve tablo 2'ye ait değişkenleri açıklıyoruz. Tablo 1 için, kurumsal değişkenler ekonomik kurumların kalitesini göstermektedir. EDBS, açıklamaya çalıştığımız bağımlı değişken olan iş yapma kolaylığı skorudur. İnternet kullanımı kontrol değişkenidir ve İnterneti kullanan birey sayısını (nüfusun %'si) gösterir. Devlet Verimliliği (GE), düzenleyicilerin kalitesi (RQ) ve hukukun üstünlüğü (RL), kurumsal kalite değişkenleridir. GSYİH, kişi başına düşen GSYİH'nin log değeridir. Tablo 2'de, kurum değişkenleri ses ve hesap verebilirlik (VA), politik istikrar ve ihlal/terör yokluğu (PS) olup politik kurumların kalitesini göstermektedir.

Tablo 1'de sütun (1) ila (9) arasında 154 ülke için 2017 yılı kesit verileriyle birlikte OLS regresyon sonuçları gösterilmektedir. İlk tabloda, internet ortamını kontrol eden ekonomik kurumların kalitesi için iş ortamını üç farklı değişkene göre ölçüyoruz. Sonuçlarımız tüm kurumsal değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, kurumların kalitesinin iş ortamını iyileştirdiğini doğrulamaktadır. Ayrıca, kurumsal kalite değişkenlerinin karelerinin tümü istatistiksel olarak anlamlı ve olumsuzdur. Modeldeki kare değişkenlerin negatif işareti, kurumların kalitesi ile iş ortamı arasındaki ilişkinin doğrusal ol-

KURUMLARIN KALİTESİ VE İŞ ORTAMI

mayan ve dışbükey olduğunu göstermektedir. Kurumsal kalite değişkeninin kurumsal çevre açısından çok düşük performans gösteren ülkeler için marjinal etkisinin işletme ortamı üzerindeki marjinal etkisinin daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Daha sonrasında, modeldeki etkileşim terimleri negatif ve istatistiksel açıdan önemlidir. Negatif işareti, kurumsal kalitenin işletme ortamı üzerindeki etkisinin, ülkelerin kişi başına GSYİH düzeyine göre değiştiği anlamına gelir. Diğer bir deyişle, marjinal etki, gelişmiş veya yüksek gelir düzeyindeki ülkeler için gelişmemiş veya düşük gelirli ülkelere göre açıkça daha azdır.

Tablo 1

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
DEĞİŞKENLER	EDBS	EDBS	EDBS	EDBS	EDBS	EDBS	EDBS	EDBS	EDBS
GE	9.925*** (0.958)	10.55*** (0.975)	16.80*** (3.562)						
İnternet Kullanımı	0.0689** (0.0327)	0.0574* (0.0325)	0.0538 (0.0333)	0.0782*** (0.0280)	0.0738*** (0.0270)	0.0571** (0.0274)	0.163*** (0.0297)	0.167*** (0.0294)	0.159*** (0.0297)
GE2		-1.186** (0.478)							
GDP_GE			-0.726** (0.363)						
RQ				10.12*** (0.828)	11.03*** (0.833)	22.87*** (3.435)			
RQ2					-1.690*** (0.461)				
GDP_RQE						-1.338*** (0.351)			
RL							7.279*** (0.865)	7.534*** (0.860)	13.21*** (3.571)
RL2								-1.181** (0.517)	
GDP_RL									-0.646* (0.378)

Sabit	58.01*** (1.823)	59.70*** (1.919)	59.69*** (1.991)	57.16*** (1.548)	58.88*** (1.560)	59.79*** (1.635)	53.03*** (1.687)	53.91*** (1.708)	54.02*** (1.774)
Gözlemler	154	154	154	154	154	154	154	154	154
R-Kare	0.749	0.759	0.755	0.784	0.802	0.803	0.708	0.717	0.713

Parantezlerdeki standart hataları

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Tablo 2

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
DEĞİŞKENLER	EDBS	EDBS	EDBS	EDBS	EDBS	EDBS
VA	7.907*** (0.897)	8.242*** (0.897)	6.565 (5.664)			
VA2		2.168** (0.943)				
GDP_VA			0.151 (0.630)			
PS				3.844*** (0.809)	3.387*** (0.968)	2.043 (3.900)
İnternet Kullanımı				0.283*** (0.0265)	0.287*** (0.0269)	0.283*** (0.0266)
PS2					-0.500 (0.580)	
GDP_PS						0.222 (0.470)
Sabit	61.23*** (0.839)	59.33*** (1.168)	61.10*** (0.992)	46.63*** (1.552)	46.79*** (1.565)	46.49*** (1.585)
Gözlemler	154	154	154	154	154	154
R-Kare	0.338	0.361	0.338	0.626	0.628	0.627

Parantezlerdeki standart hataları

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1 *

Tablo 2’de, siyasi çevreyi temsil eden kurum değişkenleri üzerindeki

iş ortamını ölçüyoruz. Tablo 2’deki tüm kurum değişkenleri sütun (3) ve sütun (6) hariç istatistiksel olarak önemlidir. Ayrıca, VA ve İnternet Kullanımı değişkenleri çok kuşallıklı olduğu için ve aynı bilgiyi sağladığı için kutupluluk sorununa yol açtıklarından ilk üç ölçümde İnternet Kullanımı değişkenini de hariç tutuyoruz. Her iki politik kurumsal değişken de iş ortamını açıklasa da, PS iş ortamını açıklamada VA’dan daha iyidir.

Sonuçlar

Bulgularımız, kurumların kalitesi ile iş ortamı arasında pozitif bir ilişki olduğunu doğrulamaktadır. Nitelikli kurumlara sahip ülkeler, yeni bir işletme bağlamında daha iyi bir iş ortamına sahiptir. Ayrıca, kurumlar ve iş çevresi arasındaki ilişki açıkça Tablo 1 ve Tablo 2’de görüldüğü gibi doğrusal değildir. Ek olarak, İnternet Kullanımı da ayrıca işletme ortamı ile de pozitif olarak ilişkilidir. Buna ek olarak, modeldeki etkileşim terimindeki negatif işareti, kurumsal kalitenin işletme ortamı üzerindeki etkisinin, ülkenin gelişmişlik düzeyine göre değiştiğini göstermektedir. Bir başka deyişle, kurumların iş dünyası üzerindeki marjinal etkisi yüksek gelirli ekonomiler için düşük, düşük gelirli ekonomiler için daha yüksektir. Son olarak, tablo 1 ve tablo 2’yi karşılaştırdığımızda, ekonomik kurumları temsil eden değişkenler, iş ortamını siyasi kurumlardan daha iyi açıklar.

Kaynaklar

Acemoğlu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A., *Institutions as a Fundamental Cause of Long-Run Growth*. Philippe Aghion and Steven N. Durlauf, 2005.

Apavaloaie, E. L., The impact of the Internet on the business environment. *Procedia Economics and Finance*, 2014.

Bailey, J., & Thomas, D., Regulating Away Competition: The Effect of Regulation on Entrepreneurship and Employment. *Mercatus Center*, 1, 2015.

Djankov, S., Porta, R. L., De-Slantes, F. L., & Shleifer, A., The Regulation of Entry. *Quarterly Journal Economics*, 2002.

Doing Business Report. World Bank, 2019.

Escaleras, M., & Chiang, E. P., Fiscal decentralization and institutional quality on the business environment. *Economics Letters*, 2017.

Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M., The Worldwide Gover-

nance Indicators: Methodology. *Hague Journal on the Rule of Law*, 2011.

Klapper, L., & Love, I. December., *The Impact of Business Environment Reforms on New Firm Registration*. www.worldbank.com. adresinden alındı, 2011

Lehne, J., Mo, J., & Plekhanov, A., What determines the quality of economic institutions? Cross-country evidence. *EBRD Working Paper*, 2014.

North, D. C., Institutions. *Journal of Economic Perspectives* , 97-112, 1991.

KURUMLARIN KALİTESİ VE İŞ ORTAMI

Name of DB Indicators	What is measured

Appendix

1.) Starting a Business	Procedures (Numbers), Time (days), Cost (% of income per capita), Min. Capital (% of income per capita)
2.) Dealing with Construction Permit	Procedures (numbers), Time(days) Cost (percentage of income per capita)
3.) Registering Property	Procedures (numbers), Time (days) Cost (percentage of property value)
4.) Getting Credit	Strength of legal rights index (0-10), Depth of credit information index (0-6), Public registry coverage (% of adults), Private bureau coverage (% of adults)
5.) Protecting Investors	Extent of disclosure index (0-10), Extent of director liability index (0-10), Ease of shareholder suits index (0-10), Strength of investor protection index (0-10)
6.) Getting Electricity	Time, Procedures, Cost Reliability of Supply and Transparency of Tariffs

7.) Paying Taxes	Number of hours per year to prepare files, Firm tax liability as % of profits Postfiling Index, Firm tax liability as percentage of profits before all taxes borne
8.) Trading Across Borders	Time to Export, Cost to Export, Time to Import, Cost to Import
9.) Enforcing Contracts	Days to resolve a commercial dispute (time) Attorney, court and enforcement costs (cost) Quality of judicial process index
10.) Resolving Insolvency	Recovery Rate Strength of Insolvency Framework Index

Source: www.doingbusiness.com

NİJER'DE MEDRESELER

Lawali Sani Toure Zakari

FSMVÜ İslami İlimler Fakültesi Lisans Öğrencisi

Giriş

Nijer Cumhuriyeti Batı Afrika'daki en geniş topraklara sahip, yer altı kaynakları bakımından zengin ve cumhuriyetle yönetilen bir ülkedir. Nijer, kuzeyden Cezayir ve Libya, doğudan Çad, güneyden Nijerya ve Benin, batıdan Burkina Faso ve Mali ile komşudur. 22 milyon¹ nüfusuyla Batı Afrika'nın en seyrek nüfuslu ülkesidir. 1.267.000 km² yüzölçümüne rağmen nüfusu pek azdır. Bazı bölgeler, özellikle kuzey çöllerinde kimse yaşamazken, ülkenin güneyinde ise nüfus kalabalıktır. Hemen hemen halkın çoğu Müslümandır. Ülkenin resmi dili Fransızcadır, bunun yanında yaklaşık on ulusal dil konuşuluyor. Bunlar: Hausa, Zarma, Fulfulde, Gulumancema, Kanuri, Tuareg, Arapça... 1898 yılında Fransız sömürgecileri,

¹ Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Bölümü, <https://countrysmeters.info/fr/Niger>, 29.04.2019.

Nijer topraklarını işgal etmeye başladılar. Nijer, Avrupalıların bu karanlık sömürge boyunduruğundan kurtulma çalışmaları neticesi, 1922 yılında Fransız kolonisi olarak ayrı bir devlet haline gelmiş, nihayet 1960 yılında bağımsızlığı kazanmıştır.

Nijer, zengin uranyum yataklarına sahiptir. Kuzeydeki çöl bölgeleri, Nijer ekonomisini kalkanıdır. Uranyum madenleriyle doludur. Buna ek olarak maden kömürü, fosfat ve petrol bakımından da oldukça zengin bir ülkedir.

I. Nijer'e İslamiyet'in Gelişi ve Yayılması

Tarihsel kaynaklardaki rivayetlere göre; Afrika'ya İslamiyet'in gelişi, bazı sahabeler tarafından İslamiyet'in ilk döneminde Medine'ye hicretten önce gerçekleştirilmiştir.

Siyer kitaplarında da belirtildiği gibi, bu hicret ilk dönem İslam tarihinde, Habeşistan'a iki kez tekrarlandı. Bu merhale Afrika'ya İslam'ın gelişinin ilk aşaması sayılır. Böylelikle İslamiyet Habeşistan'dan komşu bölgelere doğru yayılmaya başlamıştır. Daha sonra İslam dininin intişarı Hz. Ömer'in Amr b. As'ı Mısır'a vali tayin edip onun da Ukbe b. Nâfi'yi Kuzey Afrika'ya komutan tayin etmesiyle devam etti. Bölgenin fethinden sonra "Kayrevan" şehri kurularak İslamiyet bu bölgede hızla yayılmıştır.

Bunun ardından Ukbe b. Nâfi, Sahra-i Kebir'de bulunan Libya'daki "Fizan" muntikasını fethetmiş. Daha sonra 46 (666) yılında İslam daveti Nijer'in "Kavar"² bölgesine ulaşmıştır.³

Nitekim Djibo Hamani⁴ Nijer'de İslam'ın Tarihi adlı kitabında "İslamiyet'in Nijer'e ulaşması bazı günümüz Arap Ülkeleri'nin İslamiyet'e girmesinden önce olmuştur."⁵ diyerek bunu teyit etmektedir.

Denilmektedir ki Afrika'nın Kuzeyinde bulunan Havsa bölgesinin ismini, Emevi ailesinden Havsa b. Ebi Zeyd ve ona uyanların Abbâsi Dev-

2 Nijer Cumhuriyeti'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır, bugün hâlâ aynı ismi taşımaktadır

3 Mahmud Şit Hattâb, *Qâdetü fethi'l-Mağribi'l-'Arabî*, 7. bs, Daru'l fikr, Beyrut, 1386/1966, s.100. Ahmet Kavas, "Osmanlı-Tibû Münasebetleri: Büyük Sahrâda Reşâde (Çad) ve Kavar (Nijer) Kazalarının Kurulması", *İslam Araştırmaları Derneği*, s. 4, 2000, s. 87.

4 Djibo Hamani, Nijer başkentindeki Abdou Moumouni Üniversitesi'nde araştırmacı, tarihçi ve profesördür.

5 Djibo Hamani, *L'İslam au Soudan Central (L'Histoire de L'İslam au Niger, L'Harmattan, Niger, 2017, s.330.*

letin kuruluş sırasında kaçarak bu bölgeye gelmesinden dolayı almıştır.

Havza b. Ebi Zeyd ve tabileri Abbâsi Devletinin kurulmasına karşı çıktıkları için askerler tarafından bu bölgeye kadar takip edilmişlerdir⁶. Her ne kadar tarihçi İlori⁷ böyle bir rivayeti nakledip savunsa da başka kaynaklarda bunu destekleyen eserlere rastlayamadık.

Fakat tarihçiler; Hz Ömer (ra) döneminde bahsi geçen Havsa coğrafyasına komşu bulunan Kanım Krallığı'nın Müslüman olmasından sonra da, Havsa bölgesiyle kültürel ve ticari ilişkileri bulunduğundan dolayı İslamiyet'in bu bölgeye ulaştığını belirtmişlerdir.⁸

Tarihçiler tarafından çok daha kuvvetli ve isabetli bulunarak nakledilen diğer bir görüş de; daha İslamiyet'in zuhurundan önce Nijer halkının Araplarla, Batı Sudan tüccarlarıyla ve diğer kabile tüccarlarıyla ticari ilişkilerde bulunması ve bu ilişkilerin İslamiyet'in zuhurundan sonra da devam etmesi İslamiyet'le tanışmalarına vesile olmuştur. Tüccarları celbeden sebeplerden altın, gümüş, tuz vs.nin bölgede bulunması ve "Kavar" gibi Nijer'in kuzey batısındaki kültürel ve ticari merkezlerin yer alması, tacirlerin bölgeye yerleşmesine sebep olan diğer etmenlerdendi. Bu Müslüman tacirlerin emanet hususunda güvenilirliği ve ahlaki muamelelerinden dolayı pek çok Afrikalı insan, İslamiyet'i merak ederek Müslüman olmuş, bununla birlikte bazı tacirlerin ticaret yanında ilim ve din neşri sebebiyle dini halkalar kurarak İslam dininin ve ilimlerinin bölgede yayılmasına sebep olmuşlardır.

Aynı zamanda dini gruplar, İslam'ın Nijer'e girişinde ve yayılmasında büyük rol oynamıştır. Bu gruplara önderlik eden bazı tarikat büyükleri ve liderlerine misal verecek olursak;

1. Beşinci yüzyılın sonlarında Cezayir'den Nijer'e gelen Muhammed bin Abdul-Karim el-Megili Say'da oturup civar bölgelere Kadiri Tarikatı'nın yayılmasında etkili olmuştur.⁹
2. Türkiye'den gelen Seyyid Mahmud el-Bağdadi 957(1550) yılında Agadez sultanıyla görüşüp, Tuaregler (tavarik) ve Fulaniler kavimleri ara-

6 Adam Abdullah İlori, *el-İslam fi Nijerya ve şeyh Osman dan Fodiyo*, mektabatü vehaba li'l tiba'atı ven-neşr, Lagos, 2012, s.25.

7 Adam Abdullah İlori, Benin-Nijeryalı İslam âlimi idi son Şeyh Abdulkaki'nin ailesinde doğdu. Maliki âlimidir, Arapçada birçok eserin yazarı olan ve tasavvuf büyüklerinden idi.

8 Muhammed Şâkir, *et-Tarihu'l İslam (Garbi İfrikia)*, 3.bs, el-Mektebu'l İslamî, Beyrut, 1317/1997, s.225

9 Ahmet Kavas, "NİJER", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2007, 33.c, S.107.

sında Halvetiyye tarikatının Sünbüliyye kolunun bölgede yayılmasında etkili olmuştur. Daha sonra bu tarikat silsile halinde Şeyh Osman Dan Fodiyo'ya kadar ulaşmıştır.¹⁰

Bu bölgede Hac vazifesinin eda edilmesi İslam dininin yayılmasında büyük bir rol oynamıştır. Afrika'nın batısında kurulmuş olan İslam Devletlerinin sultanları hac vazifesinin ifa edilmesine önem göstermişlerdir. Kabileler arasında da Haccın eda edilmesi hususunda en gayretli kabilenin Havsa kabilesi olduğu bilinmektedir.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz İslamiyet'in Nijer'e gelmesi ve yayılmasında emeği geçenler üç noktada özetlenebilir.

1. Özellikle bölgenin fethinde rol oynayan Gaziler, bütün güç ve takatlerini İslam dininin neşrinde harcamışlardır. Bunlara örnek olarak; Ukbe b. Nâfi'el-Fahri, Musa b. Nasir, Osman dan Fodiyo gibi.
2. Müslüman tüccarlar ki onlar ticaret amacıyla Araplar gibi gümüş ve altın ile tuz ve benzeri ürünler ile takas etmekte idiler.
3. Hakikat ile şeriatı birleştiren tasavvuf önderleri, o dönem insanların ihtiyacı olan kalbi ve ruhi gıdalar ile onları tatmin etmekte idiler.

Bunlardan Nijer'de şu an devam etmekte olanı, ünlü tasavvuf tarikatlarından biri olan Kâdirî tarikatıdır. Kurucusu Şeyh Abdulkâdir Geylanî'dir.

Bir diğeri ise, Afrika kabileleri arasında geniş bir coğrafyada yayılmış olan Ticanî tarikatıdır.

Şunu da eklemek gerekir ki her ne kadar İslam Nijer'e erken dönemde girmiş olsa da, bölgede din dışı uygulamalar ve inançlar tam olarak kalkmamıştır, ta ki Sokoto Kralı Şeyh Osman Dan Fodiyo tarafından yapılan ıslah çalışmaları yapana kadar (1804-1810). Bu krallık daha sonra oğlu Muhammed Bello tarafından yönetilmiştir.

Son yıllarda Sufî tarikatları bazı tepkilere maruz kalmaktadır. Bunlardan biri 'Bid'at'ın Kaldırılması Sünnetin İkamesi' adlı gruptan, Vahhabi ve Selefi'lerden gelen dayatmalardır.

II. Kur'an Medreseleri

Nijer Devletindeki Kur'an Medreselerinin tarihi, İslamiyet'in ülkeye girişine kadar uzanmaktadır. Nitekim fetihlere katılan gaziler, tebliğciler, tüccarlar kendi meşguliyetlerinin yanı sıra din halkaları kurmuş-

10 Hür Mahmut Yücer, "Sümbüliyye", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2010, 38.c, s.139. Ahmet Kavas, a.g.e, s.107.

lardır. Bu zatlar bazı ticaret ve kültürel şehirleri kendilerine merkez olarak seçmiştir. Bunlar; Say, Agadez, Zinder, Ayr... örnek olarak verilebilir.¹¹

Böylece Nijer'in pek çok yerinde Kur'an medreseleri gelişerek yayılmaya başlamıştır. Öyle ki çocukların İslami eğitime başladığı ve hafızlık yapabildiği Kur'an medresesi bulunmayan bir şehir hatta bir köy bile kalmamıştır. Bu konuda Nijer halkı gereken ihtimamı göstermiş ve özellikle Havsa dilini konuşanlar, çocuklarını kurslara gönderme de hassas davranmışlardır.

Fransızlar, sömürge amacıyla bölgeye girdiklerinde özellikle bu kursların eğitim faaliyetlerine engel olmuşlar, ayrıca Müslüman halka kendi dil ve kültürlerini dayatmışlardır. İslam'ın gelişimine engel olmak adına pek çok engelleyici yasalar koymuşlardır. Örneğin ilim için çıkılan rihle yolculukları yasaklanmış, on yıl kadar Hac amacıyla yurt dışına çıkmak engellenmiş ve buna itiraz edenlere ağır cezalar verilmiştir.¹²

20. yy'da Nijer devletinin, Fransız sömürüsüne karşı kazandığı istiklalden sonra her ne kadar resmi olarak sömürge dönemi sona ermiş olsa da diğer sömürgeye maruz kalmış ülkeler gibi Nijer halkı üzerinde de fikri karmaşa hâlâ devam etmektedir. Kuran medreseleri ise eskisi gibi olmasa da yeniden revaç görmeye başlamıştır.

Yeni kurulan hükümetler bu kurslara gerekli önemi göstermemişler, bunun üzerine Nijer halkı özellikle resmi ve modern İslami okulların açılması için tepki göstermişlerdir. Bunun neticesinde de 1957 de "Tillaberi" mıntıkasındaki Say şehrinde ilk resmi medrese kurulmuş, kurulan bu medresede Arapçanın yanı sıra Fransızca dersleri de verilmektedir.¹³

1960 yılından sonra, kursta eğitim görmüş öğrenciler İslami ilimler ve Arap dilinde eğitimlerini ilerletmek amacıyla Arap ülkelerine gönderilmişlerdir.

Ülkede medreseler açılmaya devam etmiş ve 1974 yılında dini işlerin idaresi için resmi olarak Nijer İslam Teşkilatı kurulmuştur. 1986 yılında da Nijer İslam Üniversitesi açılmış ve her yıl pek çok öğrenci bu üniversiteden mezun olmaktadır.¹⁴

Böylelikle Nijer de İslami okullar gelişme göstermiştir. Ancak

11 Ali Yakup, *"el-Luga el-Arabiya fi'l Nijer beyne'l mazı ve'l hazır ve tetallu'aâti'l müstakbel"*, mecelletül kiraâti ifrikiya, S.4, 1430/2009, s.4.

12 Ahmet Kavas, a.g.e, s.107.

13 Yusuf Munkayla, *"Ta'lim el-Lugat- el-Arabiya fi garbi ifrikiya"*, s.3.

14 Ali Yakup, a.g.e, s.4.

özellikle bedevi¹⁵ halk tabakası çocuklarını bu yeni kurumlara, sömür-geden kalma etkilere maruz kaldığını düşünerek göndermekte tereddüt etmektedir. Bunun yerine çocuklarını yerel Kur'an kurslarına gönderirler. Kendisine mahsus eğitim sistemiyle günümüze kadar ulaşabilmiş bu medreseler özellikle son dönemde maddi ve manevi pek çok sıkıntıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu sıkıntılar medreselerin gelişimine engel olmaktadır.

II. 1. Nijer'de Bulunan Kur'an Medreselerinin Türleri

Nijer halkının gözüyle medreselere baktığımız zaman bu medreselerin genel olarak ikiye ayrıldığını söyleyebiliriz.

II. 1.1. Geleneksel Kur'an Okulları: "Tahta Okulları"

Bu tür okullar İslam dünyasında çeşitli isimlerle bilinir. Mısır'da Ketatip, Sudan'da Halve, Güneydoğu Asya'da Medrese, Nijer ve Nijerya'da ise Mekerantel ello gibi.¹⁶

Birçok insan Kur'an ve İslami ilimleri öğrenmek için ailelerinden ve memleketlerinden ayrılıp bu okullara geliyor. Geleneksel bir usuldür ki hocalar yaşadıkları bölgenin öğrencilerini toplayarak ya başka bir köye veya başka ülkedeki bir şehre giderler.¹⁷

Bu okullar hasat döneminden sonra başlar. Bu döneme kuraklık dönemi denilir. Dönem sonu ise yağmurun olduğu zamana göre ayarlanır. Hoca ve aileler arasında maddi karşılık olmadan anlaşma sağlanır. Hocalar, çocukların her türlü eğitimlerini ve güvenliklerini kontrol altına alır, onlara manevi destek vererek güzel ahlak sahibi olmalarını sağlarlar. Bu medreselerde ki hocalar yüksek statüye sahip olup halk tarafından ih-tiram görürler.

Bahsi geçen Kur'an Medreseleri resmi olmadıkları için öğrenci sayısını belirlemek oldukça zordur. Genellikle 6 ile 18 yaşları arasındaki çocuklar hatta yaşça daha büyük gençler de medreselere gidebilirler. Fakat bugün maddi yetersizlikten dolayı gençler nadiren katılırlar. Okullarda okuyan öğrencilere ilim için memleketini terk edip başka bir yere göç et-

15 Günümüze kadar bazı bedeviler, çocuklarını devlet okullarına göndermiyorlar.

16 Al-Tâhir Muhammed Davud, "Nijerya'daki Kur'an Okulları, Kökeni, Sistem ve Gelecek Beklentileri", *Kur'an-ı Kerim ve İnsan Uygarlığının İnşasında Rolü Uluslararası Sempozyum*, Afrika Uluslararası Üniversitesi, Hartum, Sudan, 1433/2012, s.22.

17 Genellikle Nijerya'ya giderler.

tikleri için “Muhacir” denilir.

Bazı köylerde Kur'an kursu bulunur ve öğretmenler talebeleriyle geldiklerinde, ya köyde bunlardan bir kursa dâhil olurlar ya da bu kursların yanında yeni açtıkları derslikte eğitimi sürdürürler.

Eğer kurs hocaları aileleriyle birlikte öğrenci yetiştirmek üzere göç etmişlerse bu durumda kendilerine mahsus bir yer ayarlanır ve öğrenciler de okulun çevresinde veya sokaklarda gecelerler. Maddi imkânların yetersizliğinden ötürü derslikler ve yattıkları yerlerin şartları pek iyi olmaz. Ders esnasında yerde, samandan yapılan hasırların üzerinde oturmak durumunda kalırlar. Yaş bakımından bir ayırım olmaksızın genelde dersler herhangi bir yerde işlenir.

Hocalar ve talebeler yanlarında yiyeceklerini getiremedikleri için kursun etrafındaki insanlardan gıda ihtiyaçlarını gidermek üzere yardım talebinde bulunurlar. Böylelikle yiyeceklerini bu sayede temin ederler.

II. 2. Geleneksel Kuran Medreseleri'nin İşleyiş Sistemi

II. 2. 1. Kayıt

Bu okullara kayıt sistemi diğer okulların kayıt sisteminden farklıdır. Aileler ile hocalar arasındaki anlaşma: “Oğlumun bu yıl sizinle okula gitmesini istiyorum” sözüyle sağlanır.

Hocalar, ailelerden veya herhangi bir yerden maaş almamakta, aksine dünyanın bir mükâfat yeri olmadığını, hizmet yeri olduğunu bileerek hareket etmektedirler.

II. 2. 2. Ders Vakitleri

Bu medreselerde ders günleri cuma ve cumartesi hariç her gündür. Bu iki günlük tatilde¹⁸ öğrenciler kişisel temizliklerini yaparlar, bir kı-

18 Şevşevî'nin Fevaidü'l Cemile Ala Ayâtî'l Celile adlı kitabında: Ömer b. Hattâb (r.a)'ın bu haftalık tatili belirlediği ve bunu da Şam'ın fethinden döndüğü esnada yaptığı anlatılmaktadır. Zira Hz. Ömer Medine'ye döndüğünde insanlar onu karşılamak için çıktılar. Onu karşılamaya ilk gelenler hızlı ve seri olmalarından dolayı çocuklardı. Onunla anca bir günlük yürüyüş mesafesinden sonra karşılaştılar. O günde perşembe günüydü. Hz. Ömer onlarla cuma gecesi yolda geceledi ve beraber cuma namazından önce Medine'ye vardı. Çocuklara dedi ki “Siz bir gün boyunca (Medine'den) çıktığınız ve bir günde girdiğiniz için yorulunuz. Size ve sizden sonrakiler için cuma ve cumartesi gününü kıyamete kadar rahatlık ve istirahat vakti (günü) kıldım. Bu sünnetimi kaldıran kimseler (yerine getirmeyen kimseler) fakir, yaşatan kimseler de (yerine getiren kimseler de) zengin olsunlar” diye dua etti. Bk. Fevaidü'l Cemile Alâ Ayâtî'l Celile, Ebu'l Hüseyin Bin Ali Şevşevî, Vakıflar ve İslamî İşler Bakanlığı, Fas Krallığı, 1409/1989, s.289.

sım öğrenci de satmak üzere kereste toplar. Hocalar ve yaşça büyük olan öğrenciler insanların turnakları kesme, şapka dikme, hasır dikme ve diğer el sanatlarını yapmakla geçimlerini temin etmeye çalışırlar. Hafta içi her gün ders işlendiği için, bu işleri ancak tatil günlerinde yaparlar.

Birinci oturum

Sabah güneş doğmadan başlar ve teneffüste sabah namazı kılınır. Daha sonra eğer kalan yiyecekleri yoksa dışarıya yemek bulmaya giderler. Ve böylece kahvaltının bitmesi saat 8-8:30'u bulur.

İkinci oturum

Kahvaltıdan yarım saat sonra herkes ders araç gerecini toplayıp -şayet köyde iseler- köyün dışına çıkar, ya bir barakaya girer veya ağaçların altına otururlar. Burada Kur'an dersi başlandığında, kimse ders konusu dışında birbiriyle konuşmaz. Ders yaklaşık saat 11'e kadar devam eder ve sonra dinlenmeye geçilir. Teneffüste tekrar öğrenciler yiyecekleri bir şeyler bulmak için köye giderler ve şayet yemek bulunmuşsa hep beraber yemeğe otururlar.

Üçüncü oturum

Öğle namazından sonra başlayıp gün batımına kadar devam eder. İkinci namazı ders arasında eda edilir.

Dördüncü oturum

Akşam namazından hemen sonra yarım saat kadar ders işlenir ve ders sonunda yemeğe gidilir. Bu aşamada "musaffat" adı verilen bir uygulama vardır ki ezberde ileri seviyede olan talebeler toplanarak halka şeklinde otururlar ve böylece Kuran'ı toplu olarak tekrar edebilirler. Anlaşma üzerine her talebe birkaç hizb okur, sonra diğeri devam eder. Böylelikle her gün on cüze yakın Kuran ezberi yorucu olmadan tekrar edilebilmektedir.

Beşinci Oturum

Akşam yemeğinin ardından gecenin ilk üçte birine kadar uzar. Aynı şekilde müderrislerin riyasetinde Kuran talimi ve ezberleri devam eder, bununla birlikte isteyen talebeler geç vakte kadar çalışabilirler.

Hiç şüphe yok ki bu medreselerden alınan verim, modern medrese

sisteminden çok daha başarılı ve faydalıdır.

II. 3. Uygulanan Müfredat

Bu medreseleri yakından tanımayan günümüz pek çok insanı, onların herhangi bir müfredatı olmadığını zannedebilmektedir. Fakat dikkatli bir nazarla bakılsa görülecektir ki onları diğer medrese sistemlerinden ayıran kendilerine mahsus müfredat ve metodolojileridir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki müfredatta kullanılan terimler Havsa diline özeldir. Terimler ifade edilerek uygulanan müfredat izah da aşağıda edilecektir. Aşağıda gelecek olan izahları okuduktan sonra, bu okulların müfredatının olup olmadığını söylemek daha doğru olacaktır.

II. 3. 1. Birinci Aşama: Öğrenci bu ilk adımda, Kuran'ın Fatiha suresinden Fil suresine kadar sözlü olarak anlamlarını açıklamadan ezberlemeye başlar ve başka hiçbir ilimle meşgul olmaz. Buradaki amaç, öğrencideki sebat ve okuma yeteneğini anlamaya çalışmaktır.

II. 3. 2. İkinci Aşama: 'Babbaku de vusille' diye isimlendirilmiş bu adımda öğrenci harfleri harekesiz okuma ve yazma yöntemlerine geçer. Fakat kendisi değil, hocaları tahtaya öğrencinin ezberindeki sureleri yazar. Sonra harflerin hareketli şekli ile ahengini ve ayetlerin ses fonetiğini öğrenirler. Tüm bu aşamalar öğrencinin ezberindeki sureler üzerinden hareketle yapılır.

II. 3. 3. Üçüncü Aşama: Bu adımda ise öğrenci tahtaya sureleri yazmaya başlar. Öğretmeni ise tashih ederek ona ayet ayet incelikleri öğretir ve tahtayı silmez ta ki öğrenci ezberleyene kadar. Bundan sonra öğretmen bir sonraki sureye geçmesine izin verir, böylece Â'la suresine kadar ezberlenmeye devam edilir

Bu seviyeye geldikten sonra, öğretmen öğrencinin şu üç şeyi yapabileceğini anlar:

1. Arapça harf düzeni
2. Okuma yazma
3. Ezberleme

Böylece öğrenci Kur'an'ı hatmedene kadar perşembe ve pazar günleri tahtada öğretmenin gözetiminde okuma yazmaya devam eder. Buna da

ilk hatim denilir¹⁹.

Daha sonra Kur'an'ın tamamını ezberlemek için Fatiha suresinden ezbere başlar. Ayrıcabu dönemde talebe hocasına yardım etmek için kendisinden daha aşağı seviyedekilere yardımcı olur. Bununla birlikte çeşitli hastalıkların tedavisinde şifa olacak ayetleri ve duaları yazarlar.

II. 3. 4. Dördüncü Aşama: Talebe her gün veya iki günde bir defa, Kur'an sayfalarına bakmaksızın ezberine dayanarak büyük bir ahşap tahtasına bir hizbi ya da yarısını yazmaktadır. Daha sonra bir arkadaşıyla birlikte kontrol ederek onun gibi diğer öğrencilerle beraber cami kapısı önüne veya hocanın oturduğu çadıra tahtaları getirirler. İkinci namazına müteakiben öğrenciler halka şeklini alırlar, hocaları da ortalarına oturarak derse başlarlar. Sırayla öğrenciler hocanın karşısına geçip onunla beraber okur. Eğer ki bir hata yaparsa hoca ya da halkada oturanlar müdahale ederler. Bu halka 'Derasu' diye isimlendirilmiştir. Nitekim bu medreselelerin en önemli hususiyeti de budur.

II. 3. 5. Beşinci Aşama: Artık öğrenciler Kur'an-ı Kerim'i yazma konusunda ciddi ilerleme kaydetmişlerdir. Fatiha suresi hariç ta Nâs süresine kadar yazmışlardır. Fatiha suresini ise teberruken hoca yazar. Bununla birlikte öğrencinin yazdığı Mushaf'ı tashih eder. Şayet başarılı olursa icazet almaya hak kazanır.

II. 3. 6. Altıncı Aşama: Bu aşama, İslamî ilimlerin ve dil bilimlerinin edinildiği aşamadır. Kur'an-ı Kerim'i ezberleyen öğrenciler, hocanın evinin koridorunda (dehliz)²⁰ veya caminin önünde halka şeklinde oturup her gün İslami ilimlerle meşgul olurlar. Önceleri bu aşama hafızlara mahsus iken günümüzde hafız olmayanlar da katılabilmektedirler. Bu öğrenciler ise her gün ya da haftada bir defa başka bir talebeden ilmihal dersleri alırlar. Ancak bunların sayısı oldukça azdır çünkü bu medreselerdeki geleneksel sisteme göre seviyeleri dehliz aşamasına katılmaya uygun değildir.

Dehliz metodolojisi, kitapların kademeli olarak en küçüğünden en büyüğüne kadar öğretildiği metodolojidir. Bu seviyede öğretilen en önemli

19 Bugünün kıymetine binaen, (velime) adında yemek dağıtılır. Talebenin arkadaşları ve hocaları davet edilerek tören düzenlenir.

20 Dehliz diye isimlendirilmesinin amacı, derslerin, hocanın evinde ki koridorda yapılmasından kaynaklanmaktadır.

kitaplar arasında:

Genel İslam İlimleri'nde:

Nijer toplumdaki hâkim olan Malikî mezhebinin kitaplarıyla başlar, bunlardan Ahzarî, İsmâvî, el-İzîye, er-Risale, ...ile hadis ve tefsir kitapları.

Dil Bilimleri'nde:

İlk olarak Mükaddimetü'l Ecrümiye, Mulhatu'l i'rab, Katrûn-nedâ ve Bellüs-sedâ, Elfiyatübn Mâlik,...

Edebiyat'ta: Makamati'l-Harirî, Maksûratu ibn Dureyd, Mu'allaqâtes-Sab'a, İşriniyat, Kaside-i Bürde, Ukudul Cemal...²¹

Aynı zamanda bu medreselerde kullanılan müfredat, İbn Haldun'un mukaddimesinde bahsettiği Kuzey Afrika'daki (Fas) Kur'an-ı Kerim medreselerinin müfredatıyla uyushmaktadır. Nitekim kendisi "...Fas halkı sadece Kur'an'ı Kerim'i öğretmekle sınırlı kalmıştır. Yazı kurallarını öğrenip ezber yapma üzerinde dururlar. Hafız olana kadar başka herhangi bir ilimle meşgul olmazlar..."²²der.

III. Günümüzde Medreselerin Karşılaştığı Problemler:

Köklü bir tarihe sahip olan Nijer halkı Kur'an medreselerinde yüksek bir şöhrete sahiptir ve zaman içerisinde pek çok başarılar elde etmiştir. Bu süreç içerisinde Arap dili ve İslam kültürünü muhafaza edebilmiş, Nijer toplumunun da gurur duyduğu yüzlerce âlim çıkararak hedefine ulaşmıştır.

Ancak son yıllarda bazı problemler baş göstermiş ve bu sorunların temel sebebi yoksulluktur. Aşağıda bu sorunlara kısaca değinilecek.

III. 1. Nijer Devlet'inin bu medreselerden mezun olan öğrencilere denklik vermemesi ve öğretmenlerine maaş tahsis etmemesidir. Bu etmen geleneksel medreselerin gelişmesine büyük oranda engel olmaktadır. Öğrenciler buradan mezun olduklarında herhangi bir iş olanağına sahip olamamaktadır.

III.2. Öğrencilerin geçim sıkıntısından dolayı dilenmek zorunda kalmalarıdır. Maalesef bazı öğrenciler, mecburiyetten evlerin önünde, yollarda ve dini-sosyal etkinliklerin yapıldığı mekânlarda dilenmektedir.

21 Ali Yakup, a.g.e, s.7.

22 İbn Haldun, *Mukaddime*, Daru'l fikr, Beyrut, 2001, s. 538-539.

Fakat şunu belirtmek gerekir ki bu problem sadece Nijer'e mahsus değildir. Dünyada gelişmiş ve gelişmemiş tüm ülkelerde bu sorun karşımıza çıkmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi bu medreseler, resmi olmadığı için hayır kurumları ve devlet tarafından ihtiyaçları karşılanmamaktadır. Bu yüzden hocaların ve öğrencilerin imkânları çok kısıtlıdır.

III. 3. Yaşam şartlarının el verişsizliği ile beraber yerleşke ve sağlık hizmetlerinin bulunmamasıdır; bu nedenle öğrenciler sık sık marjinal faaliyetlerde bulunmak zorunda kalırlar. Misal olarak zenginlerin evlerinde hizmetçilik yapmak, restoranlarda bulaşık yıkamak, dilenmek gibi... Maalesef bu durum Nijer toplumunda yaygın hale gelmiştir. Bu görüntü Müslüman bir topluma hele ki ehli ilme asla yakışmayan bir görüntüdür.

III. 4. Yoksulluk, kuraklık ve ülkede görülen göç hareketleri Nijer'deki bu medreselerin büyüüp gelişmesine dolaylı olarak engel olan diğer sebeplerdendir. Zira bu medreseler ve başka okullarda okuyan öğrenciler, ailelerine yardımcı olmak için okulu terk edip göç etmek zorunda kalırlar. Aynı zamanda bu göç olgusu akademik anlamda başarısızlık, cehalet, uyuşturucu ve alkol bağımlılığı ile hırsızlık gibi birçok sosyal probleme sebep olmaktadır.

III. 5. Medrese öğrencilerine ilmihal dersleri verilmemesi ve bundan dolayı günlük hayatta lazım olan ilmihal bilgilerinin yetersiz kalmasıdır.

III. 6. Geleneksel Kur'an Medreseleri'ndeki hocaların tecvit ilmi hususunda eksikliklerinin bulunmasıdır. Nitekim günümüzde öğrencilere Kur'an-ı Kerim eğitimi tecvidsiz olarak verilmektedir.

III. 7. Fransızlara ait eğitim kurumlarında yetişen insanların, toplumda bu medreseler hakkında küçümseyici tavırları, halkın bu medreseleri basit ve yetersiz görüp çocuklarını uzak tutmalarına sebep olabilmektedir.

III. 8. Daha önce medreselerde hanımlar için dini eğitimin ihmal edilmiş olmasıdır. Bu durum hanımlar arasında cehaletin yayılmasına sebep olmuştur. Fakat günümüzde az da olsa şehirlerde eğitim görme im-

kânına sahiptirler. Ancak köylerde hanımlara yönelik eğitim henüz başlamamıştır. Sosyal yapıda kadının eğitim almamasından dolayı toplumun geleceği için en kısa zamanda gerekli eğitim olanaklarının sağlanması zardır.

Şunu unutmamak gerekir ki bu sorunlar bölgeden bölgeye, hatta aynı bölgedeki okuldan okula farklılık göstermektedir. Ancak bahsettiğimiz sorunlar Nijer'deki geleneksel Kur'an medreselerinde az çok bulunmaktadır.

IV. Modern Kur'an Medreseleri

IV.1. Modern Kur'an Medreselerinin Kurulması

Nijer'de bulunan modern Kur'an medreseleri çağdaş fikri ve kültürel anlayışın İslami ilimler ve Kur'an eğitimine yansımış halini temsil etmektedir. Buna sebep olan ana etmen ise Nijer halkının günümüz Arap ülkeleriyle ve düşüncesiyle olan münasebetidir.

Eğitim almak amacıyla Arap ülkelerinde okumuş olan öğrenciler, bulundukları süre içerisinde sistemli Arap medreselerini görerek etkilenmişler ve bunun neticesinde Nijer'e geri geldiklerinde oranın anlayışını ülkelere taşımak istemişlerdir. Kendi aralarında fikri istişareler ve destekler sonucunda, geleneksel Kur'an medreselerinden farklı program ve müfredatıyla modern Kuran medreselerinin ilk temelleri atılmıştır.

Farklı olduğu noktaların başında karma eğitimle erkek ve kız öğrencilerin bir arada okumaları gelmektedir. Bu kurumlardan pek çok kız öğrenci, dersi öğretmeni ve Kur'an hafızı olarak mezun olmuştur. Böylece hanımlar arasında yaygın olan cehaletin önüne geçmek hedeflenmektedir. Bu gayretin neticesinde son yıllarda hanımlara özel eğitim kurumları açılmaktadır.

Modern Kur'an medreselerinin bu denli gelişme ve yaygınlık kazanmasındaki etmen, hayır kurumları ile zenginlerin yardımlarıdır. Bundan dolayıdır ki kurulan bu okulların pek çoğunun ismi ya bir kuruma ya da bir şahsa aittir. Maddi anlamda geleneksel medreselerden farklı olmasındaki ana sebep budur.

Bu medreseler pek çok şehirde ve kasabada bulunmaktadır. Yapılan bir araştırmaya göre Zinder şehrinde 598 adet medresenin bulunduğu tespit edilmiş ve bunlardan %90'ı modern, %10'u ise geleneksel medrese ekolüne sahip olduğu ortaya çıkmıştır.²³

23 Maman Mahbubu Malan Sani, "Recompositions et dynamiques de l'enseignement arabo-islamique au Niger: le cas de Zinder" (Nijer'de Arapça-İslam Eğitiminin Yeniden Birleşimleri

Modern medrese sisteminde eğitim veren hocalar da devletten veya herhangi bir hayır kurumundan ücret almamaktadır. Şu kadar farkla ki bu öğretmenler velilerden kayıt esnasında ve haftada bir kez olmak üzere belli bir miktar ücret alırlar.

İki kurum arasındaki belirgin bir diğer fark ise, geleneksel usûlde “Vers” kıraati tercih edilirken modern yöntemde “Hafs” kıraatinin okutulmasıdır.

IV.2. Müfredat ve Program

Bu medreselerin dersleri çoğunlukla hafta içi çarşamba akşamı, hafta sonu tam gün ve diğer tatil günlerinde yapılır. Çünkü bu medreselerde okuyan öğrenciler aynı zamanda devlet okullarına devam etmektedir. Medreselerin ders vakitleri bu doğrultuda ayarlanmaktadır.

Medreselerde dersleri işleme usulü, gelecek noktalarda izah edilecektir.

- Öncelikle öğrenciler seviyelerine göre sınıflara ayrılır ve her seviyenin kendine mahsus programı bulunur.
- Aynı şekilde her sınıfın müfredatı diğerlerinden farklıdır. Genel olarak ilk ders Kur'an dersi ile başlar sonra İslam ilimlerinden fıkıh, hadis, siyer veya Arap Dili ve Edebiyatı derslerinden herhangi biriyle devam eder.
- Kur'an ezberi için özellikle haftada bir veya birkaç gün belirlenir.

Bu medreselerin ders kitaplarına gelince neredeyse hepsi birbiriyle aynıdır. Fakat öğretmenlerin isteğine göre bir medreseden diğerine farklılık gösterebilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Nijer toplumu bu medrese sistemini her türlü modernizeye, küreselleşmeye, çağdaş pedagojik teorilere karşı muhafaza etmiştir. Geçmişten günümüze kadar müfredat sisteminde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Ancak son yıllarda Nijer'in ekonomik durumundan dolayı medreseler her gün gerilemektedir.

Nijer'de bulunan Kur'an medreselerinden almış olduğum eğitimler sonucunda gerekse sosyal hayatım, ahlak ve bilginliğimden dolayı bana sağlamış olduğu faydalı eğitimlerden şahsım adına çokça memnun

ve Dinamikleri: Zinder Örneği), cahier de la Recharge sur l'Education et les savoirs, S.05, 2017, s.75-99.

olduğumu belirtmek isterim. Bu medrese eğitim sisteminin devam etmesi, gelecek nesiller için çok yararlı olacağını düşünüyorum ve bu sistemin daha iyi olması için medreselerin maddi ve manevî desteğe ihtiyaçları olduğundan devletten, hayır kurumlarından, yardımseverlerden, hatta talebelerin ailelerinden her türlü desteği vermelerini öneriyoruz.

Kaynaklar

Adam, Abdullah İlori, *el-İslam fi Nijerya ve şeyh Osman dan Fodiyo, mektabatü vehhaba li'l tibatı ven-neşr*, Lagos, 2012.

Al-Tâhir Muhammed Davud, "Nijerya'daki Kur'an Okulları, Kökeni, Sistem ve Gelecek Beklentileri", *Kur'an-ı Kerim ve İnsan Uygarlığının İnşasında Rolü Uluslararası Sempozyum*, Afrika Uluslararası Üniversitesi, Hartum, Sudan, 1433/2012.

Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Bölümü, <https://countrymeters.info/fr/Niger>, 29.04.2019.

Hamani, Djibo, *L'İslam au Soudan Central (L'Histoire de L'İslam au Niger ...)*, L'Harmattan, Niger, 2017.

Hür, Mahmut Yücer, "Sünbülüyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 38.c., 2010.

İbn Haldun, *Mukaddime*, Daru'l fikr, Beyrut, 2001.

Kavas, Ahmet, "Osmanlı - Tîbû Münasebetleri: Büyük Sahrâ'da Reşâde (Çad) ve Kavar (Nijer) Kazalarının Kurulması", *İslam Araştırmaları Derneği*, S.4, 2000.

Kavas, Ahmet, "Nijer", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 33.c., 2007.

Munkayla, Yusuf, "Ta'lîm el-Lûgat- el-Arabiya fi garbi ifrikiya".

Sani, Maman Mahbubu Malan, "Recompositions et dynamiques de l'enseignement arabo-islamique au Niger: le cas de Zinder" (Nijer'de Arap-İslam Eğitiminin Yeniden Birleşimleri ve Dinamikleri: Zinder Örneği), *cahier de la Recharge sur l'Education et les savoirs*, S.05, 2017.

Şâkir, Muhammed, *et-Tarihu'l İslam (garbi ifrikiya)*, 3.bs, el-Mektebu'l İslamî, Beyrut, 1317/1997.

Şenşevî, Ebu'l Hüseyin Bn Ali, *Fevaidu'l Cemile Alâ Ayâtî'l Celile*, Vakıflar ve İslamî İşler Bakanlığı, Fas Krallığı, 1409/1989.

Şit Hattâb, Mahmud, *Kâdetü fethi'l-Mağribi'l-Arabî*, 7.bs, Daru'l fikr, Beyrut, 1386/1966.

Yakup, Ali, "el-Luga el-Arabiya fi'l Nijer beyne'l mazî ve'l hazır ve tetallu'aâtî'l müstakbel", *mecelletül kıraâtî ifrikiya*, S.4, 1430/2009.

ULUSLARARASI ÖĞRENCİLER AKADEMİSİ

ULUSLARARASI ÖĞRENCİ MAKALELERİ - II

ISBN: 978-605-65779-3-2

9 786056 577932